

Η ΜΑΣΤΙΓΑ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ

THE BLIGHT OF ASIA

υπό

GEORGE HORTON

Προξένου και Γενικού Προξένου των Ηνωμ. Πολιτειών
στην Εγγύς Ανατολή επί τριάντα χρόνια.

Με Πρόλογο

του **JAMES W. GERARD**,

πρώην Πρεσβευτού στη Γερμανία

Μετάφραση **Γεωργίου Λ. Τσελίκα**

Συντ. Δικηγόρου, τ. Νομάρχου

Εκδότης:

THE BOBBS - MERRIL COMPANY

Ινδιανάπολις

COPYRIGHT 1926

Η πρωτότυπη έκδοση Τυπώθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
Τυπώθηκε και βιβλιοδέθηκε
απ' την BRAUNWORTH AND CO, INC.
BROOKLYN, ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ

Η παρούσα έκδοση έγινε με δαπάνη των Σωματείων: «ΕΣΤΙΑ ΝΕΑΣ ΣΜΥΡΝΗΣ», «ΕΝΩΣΙΣ
ΣΜΥΡΝΑΙΩΝ» & «ΘΡΑΚΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ»

Τυπώθηκε και βιβλιοδέθηκε
απ' την ΑΤΛΑΝΤΙΣ - Μ. ΠΕΧΑΙΒΑΝΙΔΗΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΑΘΗΝΑ

Εκτόπιση των ανδρών

Όλους τους άνδρες που είχαν ηλικία στρατολογίας τους αποσπούσαν απ' τις γυναίκες και τα παιδιά τους και τους μετέφεραν σε ομάδες για να τους εξορίσουν στο εσωτερικό.

*«Ο βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον και πέμψον εἰς τὰς ἐπτά
ἐκκλησίας τὰς ἐν τῇ Ἀσίᾳ, εἰς Ἐφεσον και εἰς Σμύρνην
και εἰς Πέργαμον και εἰς Θυάτειρα και εἰς Σάρδεις και εἰς
Φιλαδέλφειαν και εἰς Λαοδίκειαν».*

Ἀποκάλυψις Ι, ΙΙ.

Έργα του Ιδίου

Songs of the Lowly, 1891(Τραγούδια του ταπεινού)

In Unknown Seas, (Poems) 1895 (Σε άγνωστες θάλασσες)

Constantine, (Novel) 1896 (Κωνσταντίνος)

Aphroessa, (Poem) 1897 (Αφρόεσσα)

A Fair Brigand, (Novel) 1898 (Η ωραία λησταρχίνα)

Like Another Helen, (novel) 1901 (Σαν άλλη Ελένη)

Modern Athens, 1901 (Η σημερινή Αθήνα)

The Tempting of Father Anthony, (novel) 1901 (Ο πειρασμός του πατρός Αντωνίου)

The Long Straight Road, (Novel) 1902 (Η μεγάλη ευθεία οδός)

In Argolis (Folklore) 1902 (Στην Αργολίδα - Λαογραφικά)

War and Mammon (Poems) 1904 (Πόλεμος και Μαμμωνάς)

The Monk's Treasure (Novel) 1905 (Ο θησαυρός του καλόγερου)

The Edge of Hazard, (Novel) 1906 (Το χείλος του πεπρωμένου)

Miss Schuyler's Alias (Novel) 1913 (Το άλλο όνομα της Μίς Σκάλιερ)

The Blight of Asia, (History) 1926 (Η μάστιξ της Ασίας-Χρονικό της Μικρασιατικής καταστροφής)

Recollections Grave and Gay, (Biography) 1927 (Αναμνήσεις σοβαρές και φαιδρές)

The Home of Nymphs and Vampires: The Isles of Greece, (Folklore) 1929 (Νεράιδες και βρυκόλακες στα νησιά της Ελλάδος-Λαογραφικά)

Poems of an Exile, (Poems) 1932 (Ποίημα ενός εξόριστου)

Το μυθιστόρημα «*Κωνσταντίνος*» το έγραψε απ' ευθείας και στην ελληνική και εκδόθηκε στην Αθήνα από το τυπογραφείο Άστυ το 1896.

Η ΠΟΛΗ ΠΟΥ ΜΑΡΤΥΡΗΣΕ

Βασίλισσα της Μεσογείου και δόξα της
ήταν η Σμύρνη, η ωραία πόλη
και το πειό ώμορφο μαργαριτάρι της Ανατολής
Σμύρνη μου, ωραία πόλη!

Κληρονόμος αμέτρητων αιώνων ιστορίας,
μητέρα ποιητών, αγίων και σοφών
ήταν η Σμύρνη η ωραία πόλη!
Μια απ' τις πειό αρχαίες, δοξασμένες τις Εφτά

ήταν η Σμύρνη, η αγία πόλη
κι' είχε αναμμένες τις λαμπάδες της στον ουρανό ψηλά,
Σμύρνη μου, αγία πόλη.

Μια απ' τις εφτά ελπίδες μας, κι επιθυμίες μας,

μια απ' τις εφτά τις αγίες Φωτιές μας
ήταν η Σμύρνη, η αγία πόλη.

Οι άλλες σβήσανε τώρα πολύν καιρό
Ω Σμύρνη, πόλη εσύ Χριστιανική!

μα η δική της έμεινε — να καίει σταθερή
ώ Σμύρνη, πόλη εσύ Χριστιανική!
Οι άλλες πέρασαν και σβήσανε και χάθηκαν
μα ως χθες έκαιγε ακόμα αυτή,

ώ Σμύρνη, πόλη εσύ Χριστιανική!

Και οι καμπάνες των εκκλησιών της βουβάθηκαν και πέθαναν
της Σμύρνης, της Χριστιανικής της πόλης
κι' η μουσική των σώπασε και οι ψαλτάδες χάθηκαν

της Σμύρνης, της ευτυχισμένης πόλης.
Και οι κοπέλλες της, μαργαριτάρια μεσογειακά
έφυγαν απ' τα μαρμάρινα παλάτια
της Σμύρνης της παραμυθένιας πόλης!

Πέθανε και σαπίζει κάπου εκεί
κοντά στην πύλη της Ανατολής

η Σμύρνη, η δολοφονημένη πόλη.
Φύγανε οι τεχνίτες της, στους δρόμους ερημιά

Σμύρνη μου, δολοφονημένη πόλη.
Χήρεψαν οι γυναίκες της κι ορφάνεψαν τα παιδιά
μόνο τα ποντίκια μένουν μεσ' στη χαλασιά,
Σμύρνη μου, δολοφονημένη πόλη!

Με φωτοστέφανο ο Δεσπότης στεφανώθηκε
στη Σμύρνη εκεί, την πόλη που μαρτύρησε,
κι' ας ήταν τα μαλλιά του τ' άσπρα αιματοβαμμένα
ώ Σμύρνη, πόλη εσύ μαρτυρική!

Κι έτσι εφύλαξε την πίστη στο Χριστό
τον Πολύκαρπο ως τον Άγιο Χρυσόστομο
απ' τη Σμύρνη, η ένδοξη πόλη!

G. HORTON

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στο βιβλίο αυτό βρίσκουμε επί τέλους την αλήθεια για την καταστροφή της Σμύρνης και για τη σφαγή μεγάλου μέρους απ' τους κατοίκους της, γραμμένη από έναν αυτόπτη μάρτυρα.

Ο συγγραφέας των σελίδων που ακολουθούν είναι ευτυχώς ένας άνθρωπος που δεν εμποδίζεται να ειπεί ό,τι ξέρει, από πολιτικούς λόγους ή από οποιαδήποτε επίδραση φόβου ή συμφέροντος. Δίνει ολόκληρη τη διήγηση του αγρίου αφανισμού του Χριστιανικού πληθυσμού σε όλη την έκταση και το πλάτος της Παλαιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μ' ένα σαφή και πειστικό τρόπο.

Το ότι είκοσι αιώνες μετά Χριστόν μπόρεσε ένας μικρός και οπισθοδρομικός λαός, όπως οι Τούρκοι, να διαπράξει τέτοια εγκλήματα εναντίον του πολιτισμού και της προόδου του κόσμου, είναι ένα ζήτημα που θα έπρεπε να κάμει όλους τους ευσυνείδητους λαούς να σταθούν και να σκεφτούν. Ο συγγραφέας όμως δείχνει με αναντίρρητο τρόπο ότι τα εγκλήματα αυτά διαπράχθηκαν χωρίς αντίσταση εκ μέρους οιασδήποτε χριστιανικού έθνους και ότι η τελευταία εκείνη φρικτή σκηνή στη Σμύρνη εκτελέστηκε σε απόσταση ολίγων μέτρων από ένα ισχυρότατο συμμαχικό και αμερικανικό στόλο.

Εκωφεύσαμε στις απελπισμένες κραυγές για βοήθεια των Χριστιανών που πεθαίνανε, αν και ξέραμε καλά πως η Αμερική ήταν η μοναδική ελπίδα τους, και τώρα είναι φανερό πως υπάρχει στη χώρα μας μια τάση που ολοένα μεγαλώνει, να συγκαλύψουμε τα εγκλήματα των Τούρκων και να τους δώσουμε συγχωροχάρτι γι' αυτά, για να επιτύχουμε υλικά οφέλη απ' αυτούς.

Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι αυτό δεν πρέπει να γίνει, εφόσον οι Τούρκοι έδειξαν τόσο μεγάλη περιφρόνηση σε κάθε ανθρωπισμό που δεν μπορεί κανείς να παραβλέψει και η αλήθεια είναι ολοφάνερη. Έχει τη γνώμη πως τα υψηλά Ιδανικά είναι ανώτερα από το πετρέλαιο και απ' τους σιδηροδρόμους και πως οι Τούρκοι δεν θα έπρεπε να γίνουν δεκτοί στην κοινωνία των έντιμων εθνών, ωστόσο δείξουν ειλικρινή μετάνοια για τα εγκλήματά τους.

Η συναδέλφωση μαζί τους με οιασδήποτε άλλους ορούς δημιουργεί την υποψία μικροπρέπειας αλλά και συνενοχής. Απ' τη θαρραλέα παρρησία αυτού του βιβλίου γίνεται φανερό στον αναγνώστη ότι χρειαζόταν μεγάλο θάρρος για να γραφεί, και ότι εκείνος που το έγραψε δεν ήταν δυνατό να έχει κανένα άλλο κίνητρο απ' την επιθυμία να κάμει γνωστή την αλήθεια επάνω σε ζητήματα που έχουν τεράστια σημασία για τον κόσμο να τα μάθει.

(υπογρ.) James W. Gerard

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Έχει επαναληφθεί πολλές φορές και έχει γίνει τώρα γενικά παραδεκτό ότι η ήττα του Ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία στα 1922 και η επακολουθήσασα εκδίωξη ή εξόντωση των Ελλήνων κατοίκων τη Μικράς Ασίας και Ανατολικής Θράκης από τους Τούρκους απετέλεσε για το Ελληνικό έθνος καταστροφή μεγαλύτερη από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1453 από τον Μωάμεθ τον Κατακτητή. Κι αυτό είναι σωστό, γιατί την άλωση της Κων/πόλεως δεν επηκολούθησε η εκρίζωση των Ελλήνων κατοίκων της τέως Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τις εστίες τους, όπως έγινε στη Μικρασιατική καταστροφή και έτσι μπόρεσαν αυτοί, παρ' όλες τις πιέσεις και τον βαρύτατο ζυγό των κατακτητών, να αναπτύξουν βαθμηδόν και σαν ραγιάδες έναν αξιοθαύμαστο πολιτισμό σε όλη την έκταση της τέως Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Έχουν γραφεί πολλά βιβλία και εκατοντάδες άρθρα σχετικά με τη σημασία και τα αίτια της Μικρασιατικής καταστροφής. Εκείνος όμως που έγραψε το πιο εμπεριστατωμένο και στηριγμένο σε αυθεντικές πηγές βιβλίο σχετικά με το ζήτημα αυτό, είναι ο Αμερικανός διπλωμάτης και συγγραφέας George Horton, που έζησε στο δεύτερο ήμισυ του 19ου και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα και υπηρέτησε επί πολλά χρόνια σαν Γενικός Πρόξενος των ΗΠΑ στη Θεσ/νίκη και στη Σμύρνη. Το βιβλίο αυτό δημοσιεύθηκε στα Αγγλικά το 1925 και έχει τον τίτλο «*The blight of Asia*», με τον οποίο ο συγγραφέας χαρακτηρίζει την Τουρκική φυλή και τις αφάνταστες καταστροφές που η φυλή αυτή προξένησε, αφού εμφανίσθηκε στο προσκήνιο της ιστορίας, σε όλη την ανθρωπότητα και προ πάντων στους Χριστιανικούς λαούς. Στο βιβλίο αυτό ο συγγραφέας, με απόλυτη αντικειμενικότητα, παρρησία και σθένος περιγράφει και αποδεικνύει με ατράνταχτα επιχειρήματα και με βάση τα ιστορικά γεγονότα 4 κυρίως πράγματα: 1) τη θαυμαστή ικανότητα του ελληνικού έθνους να δημιουργεί πολιτισμούς, 2) τα βάρβαρα ένστιχτα και τη φοβερή ικανότητα της Τουρκικής φυλής να καταστρέφει πολιτισμούς και να εξοντώνει τα έθνη που τους δημιούργησαν, 3) τα βαθύτερα αίτια της νίκης του Μουσταφά Κεμάλ στη Μικρά Ασία και 4) τη βαρύτερη ευθύνη ορισμένων Μεγάλων Δυνάμεων της Δύσεως σχετικά με την κοσμοϊστορική μεταβολή που είχε σαν αποτέλεσμα η νίκη αυτή επί της φυλετικής συνθέσεως των πληθυσμών που κατοικούσαν επί 10/άδες αιώνων στο χώρο της Βυζαντινής και αργότερα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο ίδιο βιβλίο ο George Horton αναλύει με θαυμαστό τρόπο τα στοιχεία και την ουσία των δύο θρησκειών, του Χριστιανισμού και του Ισλαμισμού και τονίζει την βασική αντίθεση μεταξύ των από άποψη κοσμοθεωριακή, φιλοσοφική και ηθική και την αντίστοιχη επίδραση επάνω στην πολιτιστική εξέλιξη των λαών που δέχθηκαν τη μία ή την άλλη απ' τις δυο αυτές θρησκείες.

Έχοντας υπ' όψη μου το περιεχόμενο αυτό του παραπάνω βιβλίου του G. Horton θεώρησα χρέος μου να το μεταφράσω στα Ελληνικά με το σκοπό να λάβουν γνώση οι νεώτερες Ελληνικές γενεές: 1) του θαυμάσιου πολιτισμού, τον όποιον ανέπτυξαν οι προπάτορες των ομοεθνών μας, που επί 5 περίπου αιώνες έζησαν στα εδάφη της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως τον περιγράφει ένας ξένος συγγραφέας και 2) των αιτίων που τους έκαναν να εκριζωθούν από τα εδάφη εκείνα, έτσι ώστε να αντλήσωμε όλοι μας πολύτιμα μαθήματα για το μέλλον της φυλής μας και ν' αποφύγωμε παρόμοιες καταστροφές.

Προ πάντων θέλω να επιστήσω τη προσοχή των νεωτέρων από τη δική μας γενεών επί της ανάγκης να ξαναγυρίσωμε στις ρίζες του παραπάνω πολιτισμού των Ελλήνων που έζησαν στα εδάφη της τέως Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες δεν είναι άλλες από την αληθινή χριστιανική πίστη, τον γνήσιο πατριωτισμό, την εθνική και κοινωνική αλληλεγγύη και τη βαθειά αγάπη για την παιδεία και την πρόοδο σε όλους τους τομείς του πολιτισμού και τέλος για να τονίσω την ανάγκη της απαλλαγής μας από το επάρατο ελάττωμα της φυλής μας, τη διχόνοια, και της αμύνης μας εναντίον κάθε κηρύγματος οποιασδήποτε αντεθνικής ή αναρχικής προπαγάνδας, που θα είχε σαν αποτέλεσμα την υπονόμευση του έθνους μας «εκ των έσω». Γιατί, όσο κι αν είναι αλήθεια ότι τη Μικρασιατική Καταστροφή προκάλεσαν τα αμείλικτα συμφέροντα ωρισμένων Δυνάμεων επάνω στα εδάφη της τέως Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είναι εξίσου αλήθεια ότι οι σχετικές προσπάθειες των Δυνάμεων εκείνων δεν θα μπορούσαν να έχουν αποτέλεσμα, αν δεν τους έδιδε το κατάλληλο έδαφος και την πρόφαση ο καταραμένος διχασμός του έθνους μας μέσα στην ίδια ελεύθερη Ελλάδα.

Ο μεταφραστής
Γ.Λ. Τσελίκας
Αθήναι, Μάιος 1980

ΠΡΟΛΟΓΟΣ CHRISTOPHER WOODHOUSE

Ο εικοστός αιώνας είναι γεμάτος από φρικιαστικές πράξεις. Σήμερα οι φρικιαστικές πράξεις βρίσκουν μια τόσο μεγάλη δημοσιότητα, ώστε είναι εύκολο να ξεχάσει κανείς μια απ' τις πιο πρόσφατες και πιο τρομερές: την καταστροφή και τις σφαγές της Σμύρνης του 1922. Και δεν ήταν αυτή η μόνη του αιώνα, γιατί, όπως μας υπενθυμίζει ο George Horton με το τόσο εύλωτο βιβλίο του «*The Blight of Asia*», είχαν λάβει χώρα και νωρίτερα σφαγές Ελλήνων κατοίκων της Φώκαιας και Αρμενίων σε όλη την έκταση της Μικράς Ασίας.

Το να θέλουμε να υπενθυμίσουμε στους ανθρώπους τα φρικιαστικά αυτά γεγονότα δεν οφείλεται σε προκατάληψη εναντίον των Τούρκων. Οι Τούρκοι πολύ εύκολα πιστεύουν ότι οι λαοί της Δύσης είναι προκατειλημμένοι εναντίον τους, γιατί αυτοί δεν είναι Χριστιανοί ή γιατί η κλασική παιδεία προδιαθέτει τους Ευρωπαίους και τους Αμερικανούς ευνοϊκά υπέρ των Ελλήνων. Στην πραγματικότητα όμως δεν υπάρχει μια τέτοια προκατάληψη.

Ο διασημότερος στη Νεοελληνική ιστορία Άγγλος δεν είχε καμία προκατάληψη εναντίον των Τούρκων. Μια από τις τελευταίες πράξεις της ζωής του Βύρωνα ήταν να σώσει μια Τούρκισσα κοπέλα, που ήταν αιχμάλωτη στα χέρια των Ελλήνων στο Μεσολόγγι. Οι Αγγλικές κυβερνήσεις με λίγες εξαιρέσεις ήταν γενικά τουρκόφιλες. «Ο Τούρκος Τζώνης είναι κύριος», συνήθιζαν να λένουν οι Άγγλοι στρατιώτες στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Από μια υποσυνείδητη πλάνη οι Times του Λονδίνου, στην πιο μεγάλη αιχμή της Κυπριακής κρίσεως περιέγραψαν την Τουρκία σαν «σύμμαχό μας σε δυο παγκόσμιους πολέμους».

Και δεν τήρησαν μόνον οι Άγγλοι αυτή τη στάση. Οι κυβερνήσεις της Γαλλίας και Ιταλίας, επιτάχυναν με τη βοήθειά τους την καταστροφή της Σμύρνης, με το να παύσουν να υποστηρίζουν τους συμμάχους τους Έλληνες και με το να συνάψουν ιδιαίτερες συμφωνίες με τους Τούρκους. Οι Γερμανοί επί πολύ καιρό θεωρούσαν τους Τούρκους σαν «επίτιμους Γερμανούς» στη Μέση Ανατολή. Όπως προκύπτει από το βιβλίο του Horton και ο ίδιος θεωρείτο καλός φίλος των Τούρκων πριν από τις φρικαλεότητες που έγιναν στη Σμύρνη. Οι Αμερικανοί θεωρούσαν τους Τούρκους σαν τους πλέον αξιόπιστους συμμάχους τους από την εποχή που άρχισαν να αναμιγνύονται στα πολιτικά ζητήματα της Ανατολικής Μεσογείου.

Επομένως δεν υπάρχει θέμα προκαταλήψεως εναντίον των Τούρκων. Η κοινή γνώμη της Δύσεως καταδικάζει πράξεις και όχι λαούς. Το βιβλίο του Horton αποδείχνει αυτό το πράγμα επανειλημμένα. Θα ήταν περιττό σε έναν πρόλογο ν' αναφέρουμε παραδείγματα. Πρέπει να διαβάσει κανείς, το ίδιο το κείμενο του συγγραφέα. Δεν είναι όμως περιττό να βγάλουμε τα γενικά διδάγματα.

Και πρώτα - πρώτα υπάρχει το αίσθημα της ντροπής για την ανάληψη ουδετερότητα των συμμάχων, των οποίων τα πολεμικά, που βρίσκονταν μέσα στον λιμένα της Σμύρνης ή κοντά σ' αυτόν, είχαν διαταχθή να μη διασώσουν παρά μόνον τους υπηκόους τους. Απεναντίας πρέπει να αισθάνεται κανείς υπερηφάνεια για μερικούς απ' αυτούς που αγνόησαν αυτές τις διαταγές. Και πρώτος πρώτος ήταν ο Γενικός Πρόξενος Horton ο ίδιος, μαζί με μια χούφτα ιεραποστόλων και διδασκάλων που εμπνεύστηκαν από το παράδειγμά του.

Ένα άλλο δίδαγμα είναι ότι πρέπει να κατακρίνει κανείς όχι τόσο τους Τούρκους γιατί δεν ήταν Χριστιανοί, όσο τους ουδέτερους της Δύσεως, γιατί ξέχασαν ότι ήταν Χριστιανοί.

Συμπεριφέρθηκαν μ' έναν τρόπο, σαν να μην είχαν ακούσει ούτε την παραβολή του κάλου Σαμαρείτη, σαν να μην είχαν καθόλου ηθικές υποχρεώσεις και σαν να είχαν λησμονήσει τι είναι ηθική. Οι ίδιες κυβερνήσεις συμπεριφέρθηκαν με τον ίδιο τρόπο στα 1974 στην Κύπρο. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κυνικοί συνήγοροι θα έλεγαν ότι το καθήκον του Χριστιανού είναι «να στρέφη και την άλλην παρειάν». Αλλά ποιανού την άλλη παρειά; Τη δική τους ή κανενός άλλου;

Τα ερωτήματα αυτά δεν πέρασαν καθόλου από το νου του Horton όταν χρειάστηκε να δράσει στα 1922, γιατί δεν είχε ανάγκη παρά μόνον από το ένστικτό του για να δράσει. Το ένστικτό του όμως στηριζόταν επάνω στην πείρα του και στα ανθρωπιστικά του αισθήματα. Είχε υπηρετήσει επί πολλά χρόνια σαν πρόξενος στην Ανατολική Μεσόγειο. Είχε μάθει τα Ελληνικά και τα Τουρκικά. Είχε γράψει διηγήματα και ποιήματα για την Ελλάδα. Το πρώτο του διήγημα μάλιστα το είχε γράψει στα Ελληνικά. Είχε σχηματίσει μια πολύτιμη συλλογή από βιβλία και αρχαιότητες που χάθηκαν στην καταστροφή της Σμύρνης. Είχε κάμει διαλέξεις για τους Έλληνες σε πολλά μέρη των Ηνωμένων Πολιτειών, με σκοπό την αντίκρουση της εσφαλμένης γνώμης που είναι τόσο κοινή ανάμεσα σε εκείνους που ανατράφηκαν με την Ελληνική κλασική παιδεία, ότι οι σημερινοί Έλληνες είναι εκφυλισμένοι σαν φυλή.

Έτσι όταν ήρθε η κρίση, ο Horton ήταν έτοιμος: έτοιμος να υπερασπίσει τα δίκαια των Ελλήνων και Αρμενίων σαν ανθρώπων και έτοιμος να αποκαταστήσει την υπόληψη των Ηνωμένων Πολιτειών, την οποία η Κυβέρνησή των ταυτόχρονα με τους συμμάχους των ήταν έτοιμη να θυσιάσει. Δεν ήταν δε η πρώτη φορά, στα τελευταία χρόνια, που οι Κυβερνήσεις εξυπηρετήθηκαν καλύτερα από ό,τι άξιζαν. Το όνομά του θα μας το φέρει επάξια στη μνήμη μας η νέα δημοσίευση του βιβλίου του. Οι Έλληνες έχουν μια πολύ κατάλληλη λέξη για έναν τέτοιον άνδρα: Ήταν ο «άξιος»!

Christopher Woodhouse

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο εκδότης μιας μεγάλης εφημερίδας του Παρισιού παρατήρησε κάποτε ότι απέδιδε την εξαιρετική επιτυχία μιας εκδόσεώς του στο γεγονός ότι είχε ανακαλύψει πως κάθε άνθρωπος είχε να διηγηθεί τουλάχιστο μια Ιστορία.

Υπηρέτησα πολλά χρόνια στην Εγγύς Ανατολή — τριάντα περίπου ολικά — και παρακολούθησα την βαθμιαία και συστηματική εξόντωση των Χριστιανών και της Χριστιανοσύνης στην περιοχή εκείνη, και νομίζω πως είναι χρέος μου να διηγηθώ την θλιβερή αυτή ιστορία και να διαφωτίσω τον κόσμο σχετικά με τις πολιτικές αντιζηλίες των χωρών της Δύσεως που επέτρεψαν να λάβει χώρα μια τόσο τρομερή τραγωδία.

Αν και είχα υπηρετήσει το μεγαλύτερο μέρος της εποχής εκείνης σαν Αμερικανός Προξενικός υπάλληλος, δεν ενεργώ πλέον με τέτοια ιδιότητα και δεν έχω πλέον κανένα σύνδεσμο με την Αμερικανική Κυβέρνηση. Επομένως τίποτε από όσα εκθέτω δεν έχει οιοδήποτε επίσημο κύρος, ούτε έχω στηριχτεί κατά οιονδήποτε τρόπο επάνω στα αρχεία ή σε πηγές πληροφοριών του State Department. Γράφω αποκλειστικά σαν ένας απλός πολίτης περιγράφοντας γεγονότα απ' τις ατομικές μου παρατηρήσεις και από μαρτυρίες άλλων, τις οποίες παραθέτω.

Βρισκόμουν στην Αθήνα τον Ιούλιο του 1908 όταν με την υποκίνηση του Κομιτάτου «Ένωσις και Πρόοδος» η στρατιά της Θεσσαλονίκης επαναστάτησε και αξίωσε να τεθεί αμέσως «εν ισχύ» το Σύνταγμα του 1876, που είχε καταντήσει νεκρό γράμμα, και παρατήρησα την αντίδραση που είχε στην Ελλάδα το φαινομενικά προοδευτικό εκείνο κίνημα.

Ύστερα από λίγον καιρό πήγα στη Θεσσαλονίκη και αντιλήφθηκα την θλιβερή αφύπνιση των μη Μουσουλμάνων κατοίκων της περιοχής εκείνης των Βαλκανίων σχετικά με το γεγονός ότι το πολυπόθητο «Σύνταγμα» δεν εσήμαινε γι' αυτούς ελευθερία, αλλά μάλλον καταπίεση, δοκιμασίες και ολοκληρωτική εξόντωση.

Βρισκόμουν στη Σμύρνη στα 1917, όταν η Τουρκία διέκοψε τις σχέσεις της με τις Ηνωμένες Πολιτείες και δέχθηκα τις προφορικές και γραπτές εκθέσεις των εντόπιων Αμερικανών που είχαν γίνει «αυτόπται μάρτυρες» των εκτεταμένων και απίστευτα φρικτών σφαγών εις βάρος των Αρμενίων των ετών 1915-16, μερικές απ' τις όποιες θα εκτεθούν εδώ για πρώτη φορά. Εγώ προσωπικά παρατήρησα, επαλήθευσα όμως και απ' άλλους την επαίσχυντη μεταχείριση των Χριστιανών κατοίκων του Νομού Σμύρνης και κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου και πριν απ' την έκρηξή του. Ξαναγύρισα στη Σμύρνη αργότερα και έμεινα εκεί μέχρι το βράδυ της 13ης Σεπτεμβρίου 1922, οπότε η πόλη πυρπολήθηκε απ' το στρατό του Μουσταφά Κεμάλ και ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της εσφάγηκε και παρακολούθησα την εξέλιξη της Δάντειας εκείνης τραγωδίας, που είναι ζήτημα αν υπάρχει παρόμοιά της στην ιστορία του κόσμου.

Ένας απ' τους σκοπούς για τους οποίους έγραψα το βιβλίο αυτό, είναι για να κάμω γνωστή την αλήθεια σχετικά με σπουδαιότατα γεγονότα και να ρίξω φως επάνω σε μια περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας διαπράχθηκαν κολοσσιαία εγκλήματα εις βάρος του ανθρώπινου γένους και ο Χριστιανισμός έχασε έδαφος στην Ευρώπη και στην Αμερική, όπως και στην Αφρική και την Εγγύς Ανατολή.

Άλλος ένας σκοπός είναι να δώσω στους ανθρώπους της εκκλησίας των Ηνωμένων Πολιτειών την ευκαιρία ν' αποφασίσουν αν θα θέλουν να συνεχίσουν να δαπανούν μέσα στην Τουρκία εκατομμύρια δολλάρια που μαζεύονται με μικρούς και μεγάλους εράνους, για την υποστήριξη σχολείων, στα όποια δεν επιτρέπεται πιά να διαβάζεται η Αγία Γραφή ή να διδάσκεται ο Λόγος του Χριστού. Αναρωτιέμαι μήπως στην πραγματικότητα κάμνουν περισσότερο κακό παρά καλό στη Χριστιανική υπόθεση και στο Χριστιανισμό, υποστηρίζοντας ιδρύματα που δέχτηκαν έναν τέτοιο συμβιβασμό.

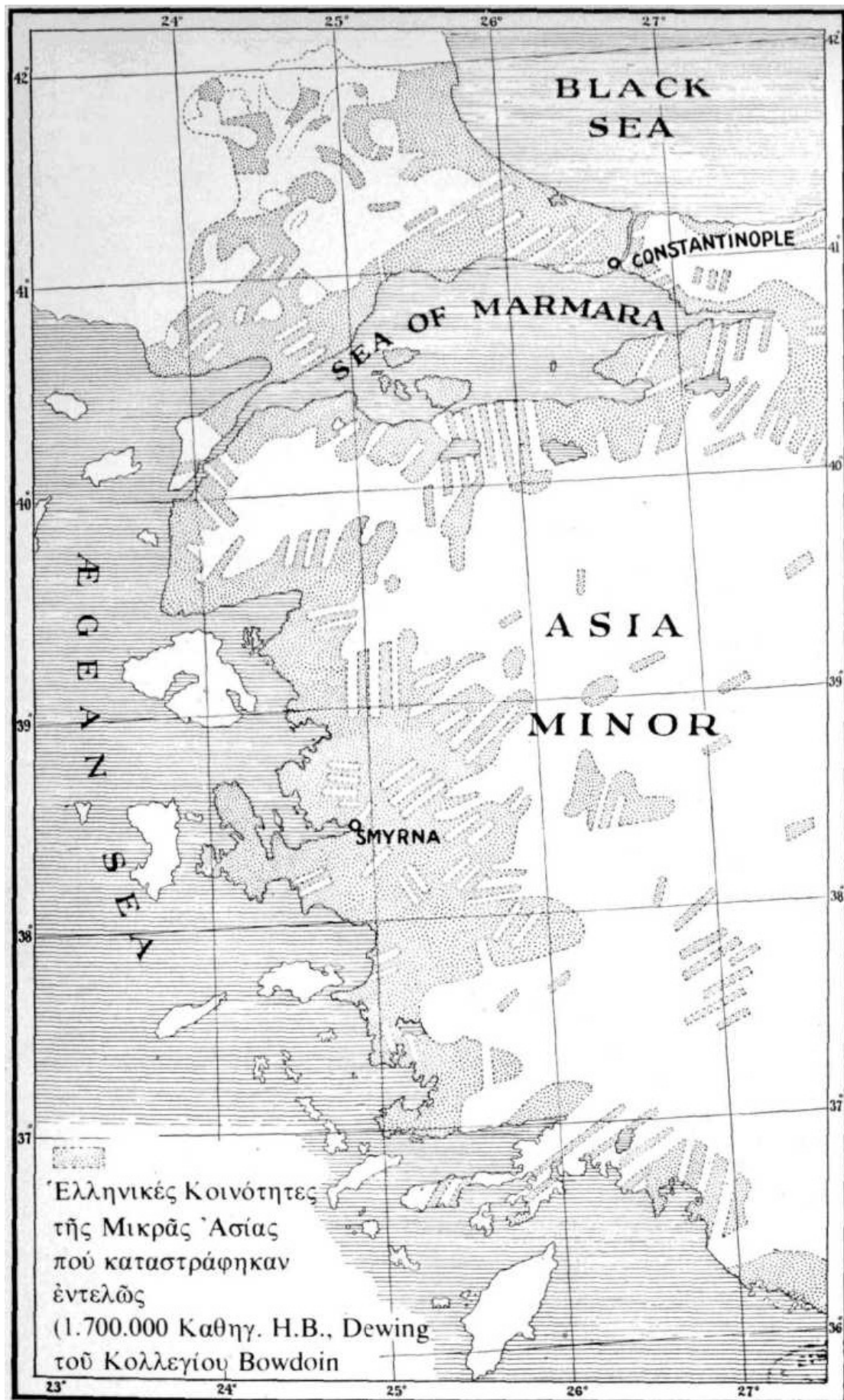
Άλλος ένας σκοπός είναι ν' αποδείξω ότι η καταστροφή της Σμύρνης δεν ήταν παρά η τελευταία σκηνή ενός σταθερού προγράμματος εξοντώσεως του Χριστιανισμού σε όλο το μήκος και πλάτος της Παλαιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αφανισμού ενός αρχαίου Χριστιανικού πολιτισμού, ο οποίος στα τελευταία χρόνια είχε αρχίσει να πραγματοποιεί θαυμαστές

προόδους και ν' ανανεώνεται πνευματικά, πράγμα, που κατά μέγα μέρος ήταν το αποτέλεσμα των κόπων Αμερικανών ιεραποστόλων και διδασκάλων. Τα θαυμάσια ιδρύματα των τελευταίων, σκορπισμένα σε όλη την έκταση της Τουρκίας, τα οποία εστοίχισαν στο λαό των Ηνωμ. Πολιτειών 50 έως 80 εκατομμύρια δολλάρια, εκλείστηκαν ή καταστράφηκαν ανεπανόρθωτα, εκτός από λίγες εξαιρέσεις, οι δε χιλιάδες των Χριστιανών δασκάλων και μαθητών τους εσφάγησαν ή διασκορπίστηκαν. Η διαδικασία της εξοντώσεως αυτής πραγματοποιήθηκε στην διάρκεια μιας σημαντικής χρονικής περιόδου με καθορισμένο σκοπό, με σύστημα και με προσεκτικά διαλεγμένες εκ των προτέρων λεπτομέρειες και συντελέστηκε με απερίγραπτες ωμότητες προκαλώντας την καταστροφή αριθμού ανθρώπων υπάρξεων μεγαλύτερου από εκείνον οιοδήποτε άλλου διωγμού που έλαβε χώραν μετά τον ερχομό του Χριστού.

Επί πολλά χρόνια παρακολουθούσα όλα αυτά τα γεγονότα και όταν εγύρισα στην Αμερική ύστερα απ' την τραγωδία της Σμύρνης και είδα τους ευημερούντες κατοίκους μαζεμένους στις βολικά θερμοσμένες εκκλησίες τους με δυσκολία συγκρατήθηκα απ' το να σηκωθώ όρθιος και να φωνάξω: «Για κάθε προσήλυτο που κάμνετε εδώ, κόβεται ο λαιμός ενός Χριστιανού εκεί πέρα· ενώ η πίστη σας χάνει έδαφος στην Ευρώπη και στην Αμερική, ο Μουσουλμανισμός συνεχίζει το έργο του στην Αφρική και στην Εγγύς Ανατολή με τη φωτιά και με το τσεκούρι».

Ένας άλλος λόγος είναι να επιστηθεί η προσοχή σχετικά με τη σκλήρυνση των ανθρώπινων καρδιών, πράγμα που σημαίνει ότι από την εποχή του Γλάδστωνος και δώθε έχει αναπτυχθεί μια λιγότερο ευγενής και περισσότερο ανέντιμη νοοτροπία. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι η ευαισθησία των ανθρώπων αμβλύθηκε από τον Παγκόσμιο Πόλεμο, σε μεγάλο δε μέτρο είναι το αποτέλεσμα του υλισμού που γκρεμίζει ολόκληρο τον πολιτισμό μας.

G. H.

Ἡ Σμύρνη στὴν ἀκμὴ τῆς πορκαϊᾶς

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- A'** Σφαγές των Τούρκων, 1822 – 1909
- B'** Ο Γλάδστων και οι θηριωδίες στη Βουλγαρία
- Γ'** Πρώτα βήματα στο πρόγραμμα των Νεότουρκων
  - Δ'** Το τελευταίο μεγάλο Σελαμλίκ
- E'** Διωγμός των Χριστιανών στο Νομό Σμύρνης
  - ΣΤ'** Οι σφαγές της Φώκαιας
- Z'** Καινούργιο φως σχετικά με τις σφαγές των Αρμενίων
  - H'** Διήγηση του κ. Geddes
  - Θ'** Πληροφορίες από άλλες πηγές
  - I'** Η Ελληνική απόβαση στη Σμύρνη
  - ΙΑ'** Η Ελληνική διοίκηση στη Σμύρνη
    - ΙΒ'** Η Ελληνική αποχώρηση
      - ΙΓ'** Τι ήταν η Σμύρνη
      - ΙΔ'** Η καταστροφή της Σμύρνης
      - ΙΕ'** Πρώτες ανησυχητικές φήμες
      - ΙΣΤ'** Οι Τούρκοι έρχονται
    - ΙΖ'** Πού και πότε ανάφτηκαν οι φωτιές
      - ΙΗ'** Η άφιξη στην Αθήνα
- ΙΘ'** Πρόσθετες λεπτομέρειες που έμαθα μετά την τραγωδία
  - Κ'** Ιστορική σημασία της καταστροφής της Σμύρνης
    - ΚΑ'** Αριθμός των φονευθέντων
  - ΚΒ'** Δράση του Ναυτικού μας για τη διάσωση ψυχών
    - ΚΓ'** Η ευθύνη του κόσμου της Δύσεως
    - ΚΔ'** Τα σχέδια της Ιταλίας σχετικά με τη Σμύρνη
    - ΚΕ'** Η Γαλλία και οι Κεμαλικοί
    - ΚΣΤ'** Σφαγή της Γαλλικής φρουράς στην Urfa
    - ΚΖ'** Η Αγγλική βοήθεια
  - ΚΗ'** Τουρκική ερμηνεία της στάσεως της Αμερικής
    - ΚΘ'** Η δημιουργία του Μουσταφά Κεμάλ
  - Λ'** Τα Ιεραποστολικά μας Ιδρύματα στην Τουρκία
  - ΛΑ'** Τα Αμερικανικά Ιδρύματα κάτω από την Τούρκικη εξουσία
- ΛΒ'** Κρίσεις του Αιδεσίμου Ralph Harlow για τη Συνθήκη της Λωζάννης
  - ΛΓ'** Μωαμεθανισμός και Χριστιανισμός
  - ΛΔ'** Το Κοράνι και η Αγία Γραφή
  - ΛΕ'** Το παράδειγμα του Μωάμεθ
  - ΛΣΤ'** Η θεωρία του 50 προς 50
- ΛΖ'** Η Μικρά Ασία νεκροταφείο Ελληνικών πόλεων
  - ΛΗ'** Αντίλαλοι απ' τη Σμύρνη
  - ΛΘ'** Συμπέρασμα

Παράρτημα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α' ΣΦΑΓΕΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ, 1822 — 1909

Ο Μωαμεθανισμός εξαπλώθηκε με το σπαθί και με τη βία απ' την αρχή που εμφανίστηκε σαν μεγάλος εχθρός του Χριστιανισμού, όπως θα αποδείξω παρακάτω σε ένα άλλο κεφάλαιο του βιβλίου αυτού.

Οι Τούρκοι ανέλαβαν οπωσδήποτε στα τελευταία χρόνια την αποστολή να συνεχίσουν τις θηριώδεις παραδόσεις της θρησκείας τους και να διακριθούν σε βιαιότητες που δεν είχαν διαπραχθεί από καμμιά απ' τις φυλές που είχαν ενταχθεί κάτω απ' τη σημαία του προφήτη ούτε στην παλαιά, ούτε στη νεώτερη εποχή.

Οι παρακάτω αριθμοί παρουσιάζουν μερικές απ' τις σφαγές που διέπραξαν οι Τούρκοι απ' το έτος 1822 μέχρι το 1904. Σφάγηκαν:

Το 1822. Στη Χίο, Έλληνες	50.000
Το 1823. Στο Μεσολόγγι, Έλληνες.....	8.750
Το 1826. Κων/πολις, Γενίτσαροι.....	25.000
Το 1850. Μοσούλη, Ασσύριοι.....	10.000
Το 1860. Λίβανος, Μαρωνίτες.....	12.000
Το 1876. Βουλγαρία, Βούλγαροι.....	14.700
Το 1877. Βαγιαζίτ, Αρμένιοι	1.400
Το 1879. Alashguerth, Αρμένιοι.....	1.250
Το 1881. Αλεξάνδρεια, Χριστιανοί.....	2.000
Το 1892. Μοσούλη, Yezithies	3.500
Το 1894. Σαμψούς, Αρμένιοι.....	12.000
Το 1895-96. Αρμενία, Αρμένιοι.....	150.000
Το 1896. Κων/πολις, Αρμένιοι.....	9.570
Το 1896. Βαν, Αρμένιοι.....	8.000
Το 1903-4. Μακεδονία, Μακεδόνες.....	14.667
Το 1904. Σαμψούς, Αρμένιοι.....	5.640

Σύνολον 328.477

Στον παραπάνω αριθμό πρέπει να προστεθούν και οι 30.000 Αρμένιοι που σφάγηκαν στα 1909 στην επαρχία Αδάνων. Ο κίνδυνος των τρομερών αυτών συμβάντων ήταν τόσο ζωντανός και πάντοτε επικείμενος στις ψυχές των μη Μουσουλμάνων υπηκόων του Σουλτάνου, ώστε αγράμματες Χριστιανές μητέρες είχαν αποκτήσει τη συνήθεια να χρονολογούν τα γεγονότα με τη φράση «τόσα χρόνια πριν ή μετά την τάδε σφαγή».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' Ο ΓΛΑΔΣΤΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΘΗΡΙΩΔΙΕΣ ΣΤΗ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

Στον κατάλογο των σφαγών που προηγήθηκαν απ' τα τεράστια εγκλήματα που παρακολούθησα εγώ προσωπικώς περιέχεται η θανάτωση 14.700 Βουλγάρων στα 1876. Η σφαγή αυτή ενός συγκριτικώς μικρού – από την Τουρκική άποψη – αριθμού Βουλγάρων πριν από 50 περίπου χρόνια, προκάλεσε μια περίφημη κραυγή αγανακτήσεως εκ μέρους του Γλάδστωνος. Επειδή η διήγησή μου εξελίσσεται και φτάνει μέχρι των σκοτεινών ημερών των ετών 1915-1922, κατά την διάρκεια των οποίων ολόκληρα έθνη είχαν εξοντωθεί με το τσεκούρι, το ρόπαλο και το μαχαίρι και στο τέλος οι Τούρκοι βρήκαν την ευκαιρία να ικανοποιήσουν ολότελα τα σατανικά τους πάθη, θα γίνει φανερό ότι καμιά διαμαρτυρία με παρόμοια αποτελέσματα δεν βγήκε απ' τα χείλη οποιουδήποτε Ευρωπαίου ή Αμερικανού πολιτικού ανδρός.

Και το παράδοξο είναι ότι εξ αιτίας της προπαγάνδας που διενήργησαν εκείνοι που ήθελαν να επιτύχουν απ' τους Τούρκους ορισμένες παραχωρήσεις, δημιουργήθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες μια αντιχριστιανική και φιλότουρκη προπαγάνδα.

Στο βιβλίο του «*Μια σύντομη ιστορία της Εγγύς Ανατολής*» ο καθηγητής William Stearns Davis του Πανεπιστημίου της Minnesota, σχετικά με τις θηριωδίες εις βάρος των Βουλγάρων του 1876 λέγει:

«Αυτό που επακολούθησε φαίνεται μια σφαγή μικράς κλίμακας όταν συγκριθεί με τις σφαγές των Αρμενίων του 1915-16, ήταν όμως αρκετό ώστε να παραλύσει τη δύναμη του Disraeli σχετικά με την προστασία των Τούρκων. Συνολικά φαίνεται πως εσφάγησαν περίπου δώδεκα χιλιάδες Χριστιανοί. Στην ευημερούσα πόλι του Batal φαίνεται πως εσκοτώθηκαν απ' τις επτά χιλιάδες των κατοίκων οι πέντε χιλιάδες. Οι σφαγείς δεν φείσθηκαν βέβαια ούτε ηλικία, ούτε φύλο, σημειώθηκαν μάλιστα και βιασμοί και αλλαξοπιστίες εκτός από τις άλλες σατανικές πράξεις. Και πρέπει να χαρακτηρίσει κανείς σαν θλιβερή την τότε φάση της Βρετανικής πολιτικής κατά την οποία ο Disraeli και οι σύντροφοί του στο συντηρητικό κόμμα των Tories κατέβαλαν κάθε προσπάθεια για να μειώσουν τη σημασία των εκθέσεων σχετικά με τις θηριωδίες αυτές, οι οποίες δεν έγιναν γνωστές στον κόσμο απ' τις επίσημες προξενικές εκθέσεις, αλλά από ιδιώτες Άγγλους δημοσιογράφους».

Τα παραπάνω είναι ενδιαφέροντα γιατί παρουσιάζουν μια αρκετά γνωστή μέθοδο συμπεριφοράς κυβερνήσεων σε παρόμοιες περιπτώσεις. Οι

Tories δεν φαίνεται να είναι το μοναδικό προϊόν της Βρετανικής πολιτικής.

Σε ένα τελευταίο ταξίδι μου στην Ευρώπη μίλησα με έναν κύριο που ήταν στη διπλωματική υπηρεσία μιας Μεγάλης Δυνάμεως και ήταν μαζί μου στη Σμύρνη τον καιρό που κήκε η πόλη απ' τον Τουρκικό στρατό. Ο κύριος αυτός συμφωνούσε απόλυτα μαζί μου για όλες τις λεπτομέρειες τις σχετικές με το ζήτημα αυτό και με βεβαίωσε ότι το Υπουργείο Εξωτερικών της χώρας του τον είχε προειδοποιήσει να σιωπήσει σχετικά με τα πραγματικά γεγονότα της Σμύρνης, αλλ' ότι αυτός είχε γράψει ένα πλήρες υπόμνημα για τα γεγονότα, το όποιο και σκόπευε να δημοσιεύσει.

Είναι πολύ σπουδαίο το ότι οι Τούρκοι στα 1876 παρακινούνται απ' τους Εβραίους, ενώ σήμερα Εβραίοι σαν τον Henry Morgenthau, τον Max Nordau και τον Rabbi Wise διακρίνονται ανάμεσα στην ομάδα των ανδρών που υψώνουν τη φωνή τους για την υποστήριξη των Χριστιανών που καταπιέζονται. Στην επιρροή των ανδρών αυτών και στις ψήφους γερουσιαστών, σαν τον King Of Utah και τον Swanson από την Virginia, οφείλεται το ότι η επικύρωση της Συνθήκης της Λωζάννης αναβλήθηκε ωσότου στεγνώσει κάπως το αίμα απ' τις λόγχες και τα τσεκούρια των Τούρκων.

Μιλώντας για τον Disraeli ο Γλάδστον έγραφε στον Δούκα του Argyle:

«Δεν είναι τόσο φιλότουρκος όσο νόμιζα. Εκείνο που μισεί είναι η ελευθερία και ανασυγκρότηση των Χριστιανών».

Οι σφαγές της Βουλγαρίας έγιναν γνωστές από έναν Αμερικανό προξενικό υπάλληλο και καταγγέλθηκαν από τον Gladstone με ένα περίφημο φυλλάδιο. Είχαν σαν αποτέλεσμα την κήρυξη του πολέμου απ' τη Ρωσία, τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και την έναρξη της ελευθερώσεως της Βουλγαρίας.

Σε ένα λόγο του στο Blackheath στα 1876 ο Gladstone είπε:

«Θα διατηρήσετε την ονομαστική κυριαρχία σας και δεν θα γίνει εισβολή στην αυτοκρατορία σας, αλλά ποτέ πειιά όσο περνούν τα χρόνια και όσο θα εξαρτάται από τη δύναμή μας, ποτέ πειιά δεν θα σηκώσετε χέρι για βιαιότητες, ποτέ πειιά δεν θ' ανοίξουν για σας οι πύλες της ακολασίας».

Στο περίφημο φυλλάδιό του *«Bulgarian Horrors and the Question of the East»* («Οι φρικαλεότητες στη Βουλγαρία και το Ανατολικό

ζήτημα») διαβάζαμε τα εξής που είναι χίλιες φορές πιο αληθινά σήμερα απ' όσο ήταν τότε που γράφηκαν:

«Ας απομακρύνουν τώρα οι Τούρκοι τις ασχήμιες τους με τον μόνο δυνατό τρόπο, δηλ. με το να φύγουν οι ίδιοι. Οι Ζαπτιέδες τους και οι Μουντίρηδες τους, οι Μπίμπασίδες και οι Γιούζμπασίδες τους, οι Καϊμακάμηδες και οι Πασσάδες τους πρέπει να φύγουν, όπως έλπιζα, μια για πάντα με όλες τους τις αποσκευές έξω απ' την επαρχία που κατέστρεψαν και βεβήλωσαν. Η απόλυτη αυτή ανακούφιση και η ευλογημένη αυτή απελευθέρωση είναι η μόνη επανόρθωση που μπορούμε να κάμωμε στους τόσους σωρούς των νεκρών και για τους βιασμούς που διαπράχτηκαν αδιάκριτα σε βάρος πανδρεμμένων γυναικών, παρθένων και παιδιών για την περιφρόνηση και τον εξευτελισμό του πολιτισμού, για την παραβίαση των νόμων του Θεού ή αν προτιμάτε του Αλλάχ, και της αντιλήψεως περί ηθικής όλου του ανθρωπίνου γένους. Δεν υπάρχει κανείς εγκληματίας μέσα σε φυλακή της Ευρώπης, δεν υπάρχει κακούργος μέσα στα νησιά της Νοτίου θαλάσσης, που δεν θα ξεσηκωνόταν και δεν θα ξεχείλιζε από αγανάκτηση, όταν άκουγε αυτά που διαπράχτηκαν, που εξακριβώθηκαν πολύ αργά, που θα μείνουν όμως ατιμώρητα και θ' αφήσουν πίσω τους όλα τα χαμερπή και θηριώδη πάθη που τα προκάλεσαν, και που μπορούν πάλι να ξεπηδήσουν σε μια άλλη δολοφονική συγκομιδή απ' το έδαφος που είναι μουσκεμένο και βγάζει αναθυμιάσεις από αίμα και μέσα σε μια ατμόσφαιρα μολυσμένη από εγκληματικές epαίσχυντες πράξεις κάθε είδους, που θα μπορούσε να φανταστεί κανείς. Οτι τέτοια πράγματα μπόρεσαν να γίνουν κάποτε, αποτελεί έναν τρομερό εξευτελισμό για το τμήμα του ανθρωπίνου γένους που τα διέπραξε· ότι θα μπορούσε να μείνει ανοιχτή η θύρα σε μια έστω και απλώς δυνατή επανάληψή τους, θα σκόρπιζε τη ντροπή αυτή σε όλο τον κόσμο.

Μπορούμε να ερευνήσουμε τα χρονικά του κόσμου, αλλά δεν ξέρω ποια έρευνα θα μπορούσε να μας δώσει ένα τόσο χτυπητό παράδειγμα σατανικής καταχρήσεως των εξουσιών που ο Θεός ίδρυσε για την τιμωρία των αδικοπραγούντων και για την ενθάρρυνση εκείνων που κάμνουν το καλό. Καμμιά κυβέρνηση δεν αμάρτησε με τέτοιο τρόπο και καμμιά δεν αποδείχτηκε τόση αδιόρθωτη σχετικά με την αμαρτία, ή, πράγμα που είναι το ίδιο, τόσο ανίκανη για αναμόρφωση».

Ποτέ δεν θα' ρθει καιρός που τα λόγια του Γλάδστωνος, ενός απ' τους σοφότερους Άγγλους πολιτικούς άνδρες, θα θεωρηθούν ανάξια σοβαρής προσοχής. Ο ακόλουθος χαρακτηρισμός των Τούρκων απ' τον ίδιο επαληθεύθηκε πληρέστερα απ' τα γεγονότα που συνέβησαν μετά τον θάνατό του, παρ' όσο απ' εκείνα που έγιναν προτήτερα:

«Θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω πολύ σύντομα με αδρότατες γραμμές τι ήταν η Τουρκική φυλή και τι είναι σήμερα. Δεν πρόκειται μόνο για Μωαμεθανισμό, αλλά για Μωαμεθανισμό συνδυασμένο με τον ιδιόρρυθμο χαρακτήρα μιας φυλής. Δεν είναι οι πράοι Μωαμεθανοί των Ινδιών, ούτε οι ιπποτικοί Σαλαδίνοι της Συρίας, ούτε οι πολιτισμένοι Μαυριτανοί της Ισπανίας. Ήσαν στο σύνολό τους, απ' την πρώτη μαύρη μέρα που μπήκαν στην Ευρώπη, το μόνο δείγμα της ανθρωπότητας που έδειξε τη μεγαλύτερη έλλειψη ανθρωπισμού. Οπουδήποτε και αν πήγαν, μια πλατειά κηλίδα αίματος έδειχνε τα ίχνη της διαβάσεώς τους και σ' όλη την έκταση της κυριαρχίας τους ο πολιτισμός εξαφανιζόταν. Παντού αντιπροσώπευαν μια διακυβέρνηση βίας σε αντίθεση με την διακυβέρνηση δικαίου. Μια διακυβέρνηση βίας όμως δεν μπορεί να διατηρηθεί χωρίς την βοήθεια ενός τμήματος διανοουμένων. Γι' αυτόν τον λόγο αναπτύχθηκε, πράγμα σπάνιο στην ιστορία του κόσμου, ένα είδος ανεκτικότητας στη μέση της σκληρότητας, της τυραννίας και της αρπακτικότητας. Πολλοί Χριστιανοί αφέθηκαν περιφρονητικά να ζήσουν ήσυχοι και μια ομάδα Ελλήνων προσελκύσθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που συνετέλεσε με τον καιρό στην αναπλήρωση των ελλείψεων του Τούρκικου Ισλαμισμού σχετικά με το στοιχείο της διανοητικότητας».

Στα λόγια αυτά του Γλάδστωνος ημπορεί να προσθέσει κανείς τον χαρακτηρισμό που έδωσε για τους Τούρκους ο περίφημος καρδινάλιος Newman:

«Η βάρβαρη εξουσία, που επί αιώνες είχε εγκαθιδρυθεί μέσα στην καρδιά του Παλαιού Κόσμου και που είχε κάτω από την κτηνώδη πυγμή της τις περιφημότερες χώρες της κλασικής και θρησκευτικής αρχαιότητας και πολλές απ' τις ευφορότερες και ωραιότερες περιοχές της γης και που ακόμα, μη έχοντας η ίδια ιστορία, είναι κληρονόμος των ιστορικών ονομάτων της Κωνσταντινουπόλεως και της Νίκαιας, της Νικομήδειας και της Καισαρείας, της Ιερουσαλήμ και της Δαμάσκου, της Νινευϊ και της Βαβυλώνας, της Μέκκας και της Βαγδάτης, της Αντιόχειας και της Αλεξανδρείας, και κρατεί χωρίς επίγνωση του πράγματος στην κατοχή της το ήμισυ της ιστορίας όλου του κόσμου».

Σε ένα άλλο σημείο του βιβλίου του ο Newman περιγράφει τους Τούρκους ως τον «μεγαλύτερο Αντίχριστο ανάμεσα στις φυλές του κόσμου».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΝΕΟΤΟΥΡΚΩΝ (1908-1911)

Για να εννοήσωμε την παρούσα διήγηση πρέπει να ενθυμούμαστε ότι η Ανατολή είναι αμετάβλητη. Οι σημερινοί Τούρκοι είναι ακριβώς οι ίδιοι με κείνους που ακολούθησαν τον Μωάμεθ τον Κατακτητή ανάμεσα απ' τις πύλες της Κων/πόλεως στις 29 Μαΐου 1453 και απέδειξαν πολύ καθαρά πως δεν διαφέρουν από κείνους που ο Gladstone κατήγγειλε για τις θηριωδίες του 1876 εις βάρος των Βουλγάρων. Όσοι τρέφουν ελπίδες για μια άλλη αντίληψη θ' απογοητευθούν με τρόπο οδυνηρό εάν συνάπτουν συμβάσεις ή επενδύουν μεγάλα χρηματικά ποσά στηριζόμενοι επάνω σε ιδέες της Δύσεως για τον χαρακτήρα της Ανατολής.

Δεν είμαι ούτε «φιλέλληνας» ή «φιλότουρκος» ούτε τίποτε άλλο, εκτός από υπέρμαχος της Αμερικής και του Χριστιανισμού. Επειδή επέρασα το μεγαλύτερο μέρος της ζωής μου σε χώρες, όπου τα φυλετικά πάθη είναι πολύ ανεπτυγμένα, επεδίωξα πάντοτε να βοηθώ τους καταπιεζόμενους άσχετα με την εθνικότητά τους, όπως θα δείξω παρακάτω με έγγραφα που θα αναφέρω και έχω κερδίσει την εκδηλωμένη ευγνωμοσύνη πολυάριθμων Τούρκων για τη βοήθεια και συμπαράσταση που τους προσέφερα σε διάφορες περιπτώσεις.

Έχω ιδέα απ' τις πολλές ευγενικές ιδιότητες του Τούρκου χωρικού, δεν συμφωνώ όμως με πολλά παραγγέλματα της θρησκείας του και δεν τον θαυμάζω καθόλου όταν κόβει κεφάλια ή βιάζει Χριστιανές γυναίκες. Οι σφαγές για τις όποιες μίλησα παραπάνω αποτελούν μια αρκετά σοβαρή κηλίδα για το Τουρκικό όνομα. Οι σφαγές αυτές μπόρεσαν να γίνουν εξ αιτίας των διδασκαλιών του Κορανίου, του παραδείγματος του Μωάμεθ, της λαγνείας και του πόθου για λεηλασία. Οι ίδιες σφαγές καταντούν να φαίνονται ασήμαντες, όταν συγκριθούν με το τεράστιο αιματοκύλισμα των πιο πρόσφατων ετών που διαπράχθηκε κάτω από την αιγίδα του Αβδούλ Χαμίτ, του Ταλαάτ και των συντρόφων του και του Μουσταφά Κεμάλ.

Πρέπει να βάλωμε καλά στο μυαλό μας οπωσδήποτε ότι μόνο ύστερα από την διακήρυξη του Συντάγματος η ιδέα «η Τουρκία για τους Τούρκους» πήρε οριστική μορφή και εξελίχθηκε στο σχέδιο της πραγματοποιήσεώς της με την τελειωτική εξόντωση όλων των Χριστιανικών πληθυσμών της αιματοποτισμένης αυτής χώρας — ένα

σχέδιο που είχε στενή συνάφεια και αποτελούσε τη συνέχεια της γενικής ιστορίας του Μωαμεθανικού επεκτατισμού μέσα στις παλαιές εστίες του Χριστιανισμού.

Τον καιρό που κηρύχτηκε το Σύνταγμα στα 1908 ήμουν στην Αθήνα. Η πρώτη μου επαφή με το γεγονός ήταν μια διαδήλωση Ελλήνων που κρατώντας Ελληνικές και Οθωμανικές σημαίες βάδιζαν ανάμεσα απ' τους δρόμους που οδηγούσαν στην Τουρκική Πρεσβεία, όπου έκαμαν μια φιλική και ενθουσιώδη εκδήλωση.

Στην Ελλάδα, καθώς και γενικά στις Βαλκανικές χώρες, επικρατούσε η γνώμη ότι το Σύνταγμα σήμαινε ίσα δικαιώματα για όλους μέσα στην Τουρκία, ανεξάρτητα από την θρησκεία τους — τη χαραυγή μιας νέας εποχής. Αν η αντίληψη αυτή αποδεικνυόταν αληθινή, η Τουρκία θα ήταν σήμερα μια απ' τις μεγάλες προοδευτικές και ευημερούσες χώρες του κόσμου. Η αδυναμία της αντιλήψεως αυτής ήταν το ότι στην περίπτωση ενός ίσου και φιλικού ανταγωνισμού, οι Χριστιανοί γρήγορα θα είχαν ξεπεράσει τους Οθωμανούς, που πολύ νωρίς θα είχαν βρεθεί σε μια κατώτερη θέση από εμπορική, βιομηχανική και οικονομική άποψη. Η επίγνωση αυτού του πράγματος έκαμε τους Τούρκους ν' αποφασίσουν την εξόντωση των Χριστιανών. Ήταν μια ανατροπή της διαδικασίας της φύσεως: οι κηφήνες βάλθηκαν να εξοντώσουν τις εργάτιδες μέλισσες σκοτώνοντάς τες.

Κατά την διάρκεια των ημερών εκείνων ένα μέλος της Τουρκικής Κυβερνήσεως εξεφώνησε ένα λόγο στη Θεσσαλονίκη υποστηρίζοντας ότι έπρεπε να κλείσουν όλα τα σχολεία των ξένων ιεραποστολών, καθώς και των εντόπιων Χριστιανών, με το εξής επιχείρημα: *«Αν κλείσωμε τα Χριστιανικά ιδρύματα, αναγκαστικά θα δημιουργηθούν Τουρκικά ιδρύματα στη θέση τους. Δεν ημπορεί μια χώρα να μείνει χωρίς σχολεία».*

Αμέσως μετά την πτώση του Αβδούλ Χαμίτ είχα μετατεθεί στη Θεσσαλονίκη. Επικρατούσε μεγάλη χαρά για την πτώση του «αιμοχαρούς τυράννου» και επικρατούσε η πεποίθηση ότι οι υπήκοοι της Τουρκίας είχαν ενωθεί επί τέλους για να δημιουργήσουν ένα βασίλειο, μέσα στο οποίο όλοι θα είχαν πλήρη ελευθερία να λατρεύουν τον Θεό και να «ασκούν με ασφάλεια τις ειρηνικές τους ασχολίες». Η πτώση του Αβδούλ Χαμίτ είχε γίνει δυνατή χάρις στη συνεργασία και τη βοήθεια των Χριστιανών.

Αυτοί όμως — Έλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι — πολύ γρήγορα απογοητεύτηκαν σκληρά. Ένας γενικός διωγμός τέθηκε σε ενέργεια, τις λεπτομέρειες του οποίου ανακοίνωναν στις διάφορες κυβερνήσεις των

όλοι οι πρόξενοι της πόλεως. Ο διωγμός αυτός εκδηλώθηκε με τη μορφή σποραδικών δολοφονιών, που είχαν τρομακτική συχνότητα μέσα σε ολόκληρη τη Μακεδονία, με θύματα στην αρχή πρόκριτους των διαφόρων χριστιανικών κοινοτήτων. Ο πιο συνηθισμένος τύπος, που σκοτώνονταν οι άνθρωποι αυτοί, ήταν τα σκαλιά της εισόδου του σπιτιού των τη στιγμή που γύριζαν σ' αυτό. Ήταν φανερό ότι η Τουρκική Κυβέρνηση, με σκοπό να αποκτήσει τον έλεγχο πάνω στη χώρα, είχε αποφασίσει την εξόντωση των μη Μουσουλμάνων προκρίτων. Πολλοί από κείνους που δολοφονήθηκαν είχαν διακριθεί μέσα στην κίνηση εναντίον του Αβδούλ Χαμίτ.

Απ' την εξόντωση των προκρίτων, το πρόγραμμα επεξετάθη σε άτομα μικρότερης σημασίας, που άρχισαν να εξαφανίζονται κι αυτά. Ομάδες απελπισμένων χωρικών γυναικών άρχισαν να εμφανίζονται στους δρόμους της Θεσ/νίκης που έρχονταν να παρουσιασθούν στον Βαλή (τον Τούρκο Διοικητή) και να ζητήσουν πληροφορίες για τους συζύγους, υιούς ή αδελφούς των. Οι απαντήσεις ήταν κατά κανόνα σαρδωνικές: *«Έφυγε φαίνεται ο άνθρωπός σας και σας εγκατέλειψε»* ή *«Φαίνεται πως έφυγε στην Αμερική»*. Η αλήθεια όμως δεν μπορούσε να μείνει κρυμμένη για πολύ καιρό, γιατί σε λίγον καιρό βοσκοί και αλλά πρόσωπα ανέφεραν πως είχαν εύρει πτώματα σε ρεμματιές και σε χαράδρες μέσα στα βουνά και στα δάση. Η τρομοκρατία, η «μέθοδος διακυβερνήσεως των Τούρκων από αμνημονεύτων χρόνων» είχε τεθεί σε ενέργεια στα σοβαρά και το ακόλουθο βήμα που έγινε για τη γενίκευσή της ήταν ο λεγόμενος «αφοπλισμός». Αυτό εσήμαινε, όπως πάντοτε, τον αφοπλισμό του Χριστιανικού πληθυσμού και τον εξοπλισμό των Τούρκων.

Εκδόθηκε διαταγή να παραδώσουν όλοι τα τουφέκια τους και άλλα όπλα και στρατιωτικά αποσπάσματα στάλθηκαν σ' όλα τα χωριά για την εκτέλεση της διαταγής αυτής. Ότι σκοπός της διαταγής αυτής δεν ήταν τόσο το μάζεμα κρυμμένων όπλων, όσο η τρομοκράτηση των κατοίκων, έγινε πολύ γρήγορα φανερό απ' τους βασανισμούς που επιβάλλονταν κατά τη διάρκεια της έρευνας για όπλα. Οι ραβδισμοί στις φτέρνες των ποδιών ήταν ένα μέτρο που εφαρμοζόταν ιδιαίτερα. Τα πόδια των χωρικών που ήταν συνηθισμένοι να βαδίζουν ξυπόλητοι ήταν πολύ σκληρά γι' αυτό τους έδεναν, τους εγύριζαν ανάποδα και εκτυπούσαν τα δάκτυλα των ποδιών τους με ρόπαλα ωσότου γίνουν ένας πολτός.

Ένας άλλος τρόπος βασανισμού που εφαρμοζόταν από την «Κυβέρνηση της Ενώσεως και Προόδου» ήταν να δένουν ένα σχοινί ολόγυρα απ' το στήθος του θύματος και να χώνουν ανάμεσα στο σώμα και στο σχοινί ένα τουφέκι που το έστριβαν υστέρα ωσότου το θύμα να πάθει μια εσωτερική

βλάβη. Και ιερείς ήταν συχνά θύματα της εκστρατείας αυτής τρομοκρατίας και μίσους με το σκοπό αφ' ενός να τους γελοιοποιήσουν και αφ' ετέρου να τους υποβάλουν σε απαίσια μαρτύρια. Οι δυστυχείς αναγκάζονταν να στέκονται επάνω στο ένα πόδι, ενώ ένας στρατιώτης τους απειλούσε με μια λόγχη. Αν ο ιερέυς, εξαντλημένος στο τέλος, πατούσε το σηκωμένο πόδι του κατά γης τον τρυπούσαν με τη λόγχη. Οι φυλακές ήταν ξεχειλισμένες από δυστυχημένους ανθρώπους που ζούσαν μέσα στην πείνα και στην ακαθαρσία. Ένας Αμερικανός καπνέμπορος μου διηγήθηκε ότι ένας σπουδαίος Έλληνας έμπορος εξαφανίστηκε και επί πολλές ημέρες ακούγονταν κραυγές πόνου που έβγαιναν απ' το δεύτερο πάτωμα μιας οικοδομής. Ο Έλληνας αυτός δεν σκοτώθηκε, αλλά στο τέλος απολύθηκε. Ο ίδιος έδειξε στον Αμερικανό πολλές στρογγυλές τρύπες πάνω σ' όλο του το σώμα. Τον έδεσαν γυμνό επάνω σ' ένα τραπέζι και έχυναν επάνω του ζεματιστό λάδι. Και όταν επάνω στην αγωνία του ρωτούσε «*Τί έκαμα;*» οι βασανιστές του απαντούσαν: «*Σου τα κάμνομε αυτά για να σου δείξωμε ότι η Τουρκία ελευθερώθηκε για τους Τούρκους*». Χωρίς αμφιβολία τον απέλυσαν για να διαδόσει τα ευχάριστα νέα.

Ένας πολύ γνωστός Άγγλος ανταποκριτής φιλοβούλγαρος, εδήλωσε ότι είχε στείλει εκθέσεις για τους διωγμούς αυτούς στις Αγγλικές εφημερίδες, δεν είχε μπορέσει όμως να επιτύχει την δημοσίευσή των. Είχε την ιδέα ότι αυτό ωφείλετο εις το ότι ολόκληρος ο Αγγλικός τύπος άνηκε σε Εβραίους, δεν είναι όμως εύκολο να παραδεχτεί κανείς αυτό το συμπέρασμά του. Η αληθινή αιτία πρέπει να βρίσκεται στην κυβερνητική πολιτική της εποχής εκείνης.

Ο διωγμός αυτός εναντίον των Ελλήνων, Βουλγάρων και Σέρβων αδιακρίτως, τους ανάγκασε να ενωθούν στο ίδιο στρατόπεδο και τους έδωσε τη δυνατότητα να διώξουν τους Τούρκους απ' τη Μακεδονία, μολονότι, ευθύς μόλις απαλλάχθηκαν απ' τον κοινό εχθρό, επέπεσαν ο ένας εναντίον του άλλου.

Ο καθένας που έχει τάση ν' αμφιβάλλει για την αλήθεια της περιγραφής που κάναμε παραπάνω, πρέπει να καταλάβει, αν έχει κάποια ιδέα για τα ζητήματα των Βαλκανίων, ότι θα χρειαζόταν μια σοβαρή κατάσταση πραγμάτων για ν' αναγκάσει Έλληνες και Βουλγάρους να πολεμήσουν ο ένας στο πλευρό του άλλου.

Οι διωγμοί στους οποίους υπεβλήθησαν όλοι οι λαοί της αυτοκρατορίας, εκτός απ' τους Τούρκους, περιγράφονται σωστά στο εξής άρθρο της «*Νέας Αλήθειας*», μιας συντηρητικής εφημερίδας που εκδιδόταν σε Ελληνική γλώσσα στην Θεσ/νίκη, και ασκούσε όλη της την επιρροή για να επιτύχει τη γαλήνη και τη μετριοπάθεια. Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε

στο φύλλο της 10ης Ιουλίου 1910, δηλ. δυο χρόνια μετά την διακήρυξη του περίφημου «Συντάγματος»:

«Πριν περάσουν δυο χρόνια ανακαλύφθηκε στην Κων/πολη ένα μυστικό κοιτάτο με διακλαδώσεις σε όλες τις σημαντικές εμπορικές πόλεις, του οποίου οι σκοποί διακηρύσσεται ότι επιδιώκουν την ανατροπή της παρούσης καταστάσεως πραγμάτων. Στο κοιτάτο αυτό ανήκουν και πολλοί εξέχοντες άνδρες και μέλη του Κοινοβουλίου. Κάθε δυσαρέσκεια που συναντά κανείς μέσα στο βασίλειο προέρχεται απ' την εσφαλμένη αυτή πολιτική. Οι κυβερνήτες μας, σύμφωνα με το συγκεντρωτικό σύστημα, με βάση την κυριαρχία του λαού που έχει στα χέρια του την κυβέρνηση, το οποίο υιοθέτησαν, ενέπνευσαν μίσος και εμπάθεια εναντίον όλων των άλλων φυλών. Δυσaréστησαν τους Άραβες με το να θέλουν να εγκαταλείψουν τη γλώσσα τους. Αποξένωσαν τους Αλβανούς με την προσπάθειά τους να εφαρμόσουν επάνω τους τη βία, μολονότι μέτρα συμφιλιώσεως θα ήταν προτιμότερα. Δυσaréστησαν τους Αρμενίους με το να παραμελήσουν τα νόμιμα αιτήματά τους. Προσέβαλαν τους Βουλγάρους με το να τους αναγκάσουν να ζουν μαζί με ξένους που μεταφέρθηκαν εκεί επίτηδες από άλλα μέρη. Δυσaréστησαν τους Σέρβους με το να εφαρμόσουν εναντίον τους μέτρα, η σκληρότητα των οποίων αντιβαίνει σε κάθε ανθρώπινο νόμο.

Όσο για μας τους Έλληνες όμως τα πράγματα δεν ημπορούν να περιγράψουν. Έχομε καθημερινά μπροστά μας μια τέτοια τρομερή εικόνα διωγμού και εξοντώσεως, ώστε οτιδήποτε και αν λέγαμε δεν θα ήταν αρκετό για να εκφράσει το μέγεθος των συμφορών που από δυο ετών έχουν συμβεί σε βάρος μας. Είναι γνωστό ότι το Ελληνικό έθνος έρχεται δεύτερο στη σειρά σαν στύλος του Συντάγματος και ότι συντελεί κατά τον πειό πολύτιμο τρόπο στην ευημερία της Οθωμανικής πατρίδος.

Έχομε το δικαίωμα να ρωτήσωμε τί έχομε κάνει εμείς οι Έλληνες Οθωμανοί υπήκοοι για να γίνωνται αυτοί οι διωγμοί σε βάρος μας; Ο χαρακτήρας των Ελλήνων Οθωμανών σαν νομοταγών πολιτών δεν ημπορεί να αμφισβητηθεί. Μας είχαν υποσχεθεί ότι τα δικαιώματά μας δεν θα θίγονταν. Μολαταύτα ψηφίσθηκαν νόμοι με τους οποίους εκκλησίες, σχολεία και νεκροταφεία που ήταν δικά μας αφαιρέθηκαν από μας και δόθηκαν σε άλλους. Ιερείς και δάσκαλοι φυλακίζονται, πολίται δέρνονται, από παντού ακούονται θρήνοι και οδυρμοί.

Με πόση χαρά εμείς οι Έλληνες Οθωμανοί είχαμε πανηγυρίσει την ανατολή της 10ης Ιουλίου! Με πόσο ζήλο είχαμε πάρει μέρος στην εκστρατεία του Απριλίου του 1909! Με πόσες ελπίδες αποβλέπαμε και

σήμερα ακόμα στο μέλλον αυτής της χώρας! Είναι δική μας και καμμιιά δύναμη δεν είναι ικανή να μας χωρίσει απ' αυτή.

Οι Έλληνες αποτελούν μια δύναμη μέσα στην Τουρκία: μια ηθική και υλική δύναμη. Δεν μπορούν οι συμπατριώτες μας Τούρκοι ν' αγνοούν τη δύναμη αυτή. Πότε θα' ρθει η μέρα εκείνη που θα επέλθει πλήρης συμφωνία ανάμεσα στα δύο έθνη; Τότε μόνο θα βαδίσουν προς την πρόοδο χέρι με χέρι και η Τουρκία θα φτάσει στο ύψος που της αξίζει».

Στις 11 Δεκεμβρίου 1910 έγραφα στο ημερολόγιό μου:

«Πολυάριθμες συλλήψεις. Σε μερικές πόλεις όλοι οι σημαίνοντες πολίτες ρίχτηκαν ομαδικά στις φυλακές [...] Διαδοχικές δολοφονίες κοινοταρχών μέρα μεσημέρι μέσα στους δρόμους. Έτσι σκοτώθηκαν πενήντα σημαίνοντες Βούλγαροι και πολλοί Έλληνες».

Οι εξής αριθμοί δόθηκαν σε μια έκθεση που έγινε στο Τουρκικό Κοινοβούλιο και επιβεβαιώθηκαν επί τόπου:

«Στην Υποδιοίκηση (σαντζάκ) Σκοπίων 1104 άτομα μαστιγώθηκαν, στον Νομό Μοναστηρίου μαστιγώθηκαν 285 άτομα· στη Θεσ/νίκη 464 (απ' τους οποίους 11 απέθαναν και 62 έμειναν ανάπηροι). Στις επαρχίες του Γενιτζέ Βαρδάρ, Γευγελής και Βοδεωνών μαστιγώθηκαν 911 άτομα.

Όλες οι φυλακές είναι γεμάτες από Χριστιανούς· πολλοί έφυγαν στη Βουλγαρία και χιλιάδες άνδρες, γυναίκες και παιδιά κρύβονται στα βουνά».

Αυτή ήταν η κατάσταση των πραγμάτων δυο χρόνια μετά την κήρυξη του Συντάγματος και η κοινή συμφορά που βρήκε τους Έλληνες, Βουλγάρους και Σέρβους τους ανάγκασε να ενωθούν και να κηρύξουν τον Οκτώβριο του 1912 τον πρώτο Βαλκανικό πόλεμο, κατά τον οποίο οι Τούρκοι είχαν εκδιωχτεί πραγματικά έξω απ' την Ευρώπη, ωστόσο Χριστιανοί πολιτικοί των Μεγάλων Δυνάμεων τους ξανάφεραν πίσω. Η Τουρκική δύναμη πάντοτε στηρίχτηκε στη διαίρεση μεταξύ των Χριστιανών και στη βοήθεια εκ μέρους των ιδίων.

Στην τουρκόφιλη εφημερίδα *«Progres de Salonique»* που εκδιδόταν τότε στη Θεσ/νίκη στη Γαλλική γλώσσα, δημοσιεύτηκε ένα άρθρο, το οποίο εκφράζει τα συναισθήματα των λαών της Ανατολής, τα όποια και επιδεινώθηκαν σοβαρά από τότε (22 Ιουλίου 1910). Αυτό που τότε ήταν μια απλή φωτιά υπάρχει τώρα μεγάλη πιθανότητα να γίνει μια γενική

ανάφλεξη εξ αιτίας της απαίσιδας δυνάμεως του Μουσταφά Κεμάλ, για την ανάπτυξη της οποίας συνετέλεσαν Χριστιανικές δυνάμεις:

«Μέσα σε τρία χρόνια», έλεγε το άρθρο εκείνο, «η Ανατολή εξέπληξε τον πολιτισμένο κόσμο κατά θαυμαστό τρόπο δυο φορές και απ' τα δύο άκρα της: την πρώτη φορά με τη μεγάλη νίκη που κέρδισαν οι Ιάπωνες εις βάρος του πειό ισχυρού απ' τους λαούς της Δύσεως και τελευταία με τη θαυμαστή επανάσταση που έγινε στην Τουρκία! Πραγματικά αποτελεί θαύμα αυτό που συντελείται σήμερα! Δεν μπορεί να συγκριθεί η σημερινή Ανατολή με την Ανατολή όπως ήταν πριν από δέκα χρόνια. Το πειό περίεργο είναι ότι η Ανατολική αυτή κίνηση επήρε τη μορφή δυο χωριστών ρευμάτων, τα οποία ξεκινώντας απ' τα δυο άκρα της Ανατολής τείνουν να συναντηθούν και το σημείο της συναντήσεώς των θα είναι κατά πασαν πιθανότητα η Ινδία.»

Επί κεφαλής της κινήσεως αυτής θα βρεθούν οι λαοί που ανήκουν στην ίδια φυλή — τη Μογγολική. Ο καθένας απ' αυτούς κατέχει το αναμφισβήτητο δικαίωμα στην ηθική και διανοητική επικράτηση επάνω στις μεγάλες χώρες, μέσα στις όποιες επεκτείνεται η επιρροή των.

Οι Ιάπωνες είναι αναμφισβήτητα επί κεφαλής των λαών που έχουν για θρησκεία τους τον Βουδισμό, τη διδασκαλία του Κομφουκίου κτλ. Οι Τούρκοι, υπερασπιστές του Ισλαμισμού από πολλούς αιώνες, είναι οι αναμφισβήτητοι ηγέτες των λαών που έχουν για θρησκεία τους τον Ισλαμισμό. Γι' αυτό οι δυο αυτές κινήσεις που ξεκίνησαν απ' τα δυο άκρα της Ασίας, απ' το Βόσπορο κι απ' το Τόκιο, επεκτείνονται διαρκώς, η κάθε μια σε κατάλληλο έδαφος που είχε προετοιμαστεί από πριν απ' την ιστορία για να το δεχτεί, γιατί, εφόσον ουσιαστικά είναι οι ίδιες η μια με την άλλη, θα ενωθούν στο σημείο που θα διασταυρωθούν για να σχηματίσουν ένα κοινό και τρομερό Ασιατικό ρεύμα. Έχοντας αυτά υπ' όψη της η Δύση νοιώθει ανησυχία και ταραχή».

Αμέσως μετά την εγκαθίδρυση του Συντάγματος το πρώτο βήμα της επικρατούσης εθνικότητας ήταν να στερεώσει την εξουσία της με μέτρα καταπιέσεως, εξαναγκασμού και εξοντώσεως. Οι Τούρκοι λοιπόν ξεκίνησαν εσκεμμένα να εξαναγκάσουν όλες τις μη Τουρκικές εθνικότητες να γίνουν από άποψη γλώσσας, δικαίου, συνηθειών και από όλες σχεδόν τις απόψεις «Οθωμανοί» *.

Σ' αυτήν ακριβώς την πολιτική που είχαν βάλει σε ενέργεια οι Τούρκοι αναφέρεται η *«Νέα Αλήθεια»* στην περικοπή του άρθρου της που παραθέσαμε παραπάνω. Μωρότερο σχέδιο ποτέ δεν είχε συλλάβει ο νους του ανθρώπου απ' το να αναγκάσει κανείς ολόκληρα έθνη ν' αλλάξουν τη γλώσσα τους και τις συνήθειές τους απ' τη μια μέρα ως την άλλη. Η

αδυναμία της πραγματοποιήσεως του σχεδίου αυτού γίνεται πιο πολύ ολοφάνερη όταν ο αναγνώστης λάβει υπ' όψη πως ένας κατώτερος πολιτισμός προσπαθούσε να επιβληθεί πάνω σ' έναν ανώτερο. Οι Τούρκοι δεν είχαν ποτέ την πρόθεση να δώσουν ίση ελευθερία σε όλους τους λαούς που είχαν το ατύχημα να είναι κάτω απ' την εξουσία τους. Όταν απέτυχαν να «εκτουρκίσουν» τους λαούς αυτούς, όπως επεδίωκαν, δεν τους απέμεινε άλλη δυνατότητα επιλογής παρά μόνον να τους εξοντώσουν ή να τους εκδιώξουν, και δεν άργησαν να εφαρμόσουν την πολιτική αυτή.

* Καθηγητού *Davis*, ***Short History of the Near East***.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ' ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΜΕΓΑΛΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ (ΣΕΛΑΜΛΙΚ) (1911)

Ένα γραφικό περιστατικό στη διαδικασία του «Εκτουρκισμού» έλαβε χώρα στη Μακεδονία τον Μάιο και Ιούνιο του 1911. Ο Μωάμεθ ο Ε' έφθασε στη Θεσ/νίκη στις 31 Μαΐου του παραπάνω έτους, επάνω σ' ένα πολεμικό, που συνοδευόταν απ' το μεγαλύτερο μέρος του Τουρκικού στόλου. Πριν λίγες μέρες είχε γίνει γνωστό ότι θα ερχόταν, γιατί η εμπροσθοφυλακή του, δηλ. ψηλοί και πλαδαροί ευνούχοι, μάγειροι κλπ. είχαν αρχίσει να εμφανίζονται και να περιφέρονται μπροστά στα μεγαλύτερα ξενοδοχεία. Η πόλη είχε σημαιοστολιστεί πλούσια και οι διάφορες κοινότητες έκαμναν επιδείξεις προς τιμήν του, ανάμεσα δε σ' αυτές οι Βούλγαροι έδειχναν ιδιαίτερο ενθουσιασμό. Επισκέφθηκε τα Σκόπια και το Μοναστήρι κι απ' εκεί προχώρησε στην πεδιάδα του Κοσσόβου, όπου είχε λάβει χώρα η αποφασιστική μάχη που έφερε τους Τούρκους και την κατάρρα τους στην Ευρώπη. Εκεί στις 15 Ιουνίου του 1389 ο Σουλτάνος Μουράτ νίκησε τον ηρωικό βασιλιά των Σέρβων Λάζαρο. Η Τουρκική εκείνη νίκη, της οποίας τα ολέθρια αποτελέσματα είχαν επιπτώσεις μέχρι και στην εποχή μας, είχε πραγματοποιηθεί εξ αιτίας της προδοσίας Χριστιανών συμμάχων, που υπήρξε πάντοτε η πραγματική αιτία όλων των Τουρκικών θριάμβων.

Και ο Μουράτ ο ίδιος σκοτώθηκε και μέσα στην πεδιάδα, όπου βρίσκονται το απέριττο μνήμα του και ένα τζαμί για ανάμνηση του ονόματός του, συνεκάλεσε ο Μωάμεθ ο Ε', που ήταν μέθυσος και άβουλο και ξεμωραμένο ανδρείκελο του Νεοτουρκικού Κομιτάτου, όλες τις διάφορες φυλές της Ευρωπαϊκής Τουρκίας για ένα μεγάλο «σελαμλικ» δηλ. προσκύνημα.

Εκτός απ' τους πολίτες, μερικοί απ' τους οποίους λέγεται ότι περπάτησαν αρκετές ημέρες για να έλθουν εκεί, υπήρχαν και χιλιάδες στρατού και πολλά περίφημα συντάγματα που είχαν μαζί τους παλιές σημαίες ξεσχισμένες απ' τις μάχες. Μια μεγάλη σκηνή στήθηκε για τον Σουλτάνο και το τεράστιο πλήθος κάθησε κατά γης. Ενώ οι ιερωμένοι απήγγελλαν τα λόγια της ιεροτελεστίας και οι χιλιάδες των προσκυνητών έσκυβαν τα μέτωπά τους προς τη γη και σηκώνονταν ξανά, η θάλασσα απ' τα κόκκινα φέσια υψωνόταν κι έπεφτε ρυθμικά σαν ένα τεράστιο χωράφι από παπαρούνες που ταλαντεύονται απ' τον άνεμο.

Η ιστορία του κόσμου έχει να παρουσιάσει πολύ λίγα γραφικότερα και εντυπωσιακότερα θεάματα από το τελευταίο αυτό προσκύνημα πάνω στην απαίσια «Πεδιάδα των Κοτσυφιών».

Παρουσιάστηκα στον Μεχμέτ (ή Μωάμεθ τον Ε') στη Θεσσαλονίκη και θα ήταν δύσκολο να φανταστώ ένα πιο πλαδαρό, οικτρό και ανόητο πρόσωπο. Τα θολά του μάτια ήταν πρησμένα από κάτω, το κάτω χείλος του έπεφτε μ' έναν γελοίο τρόπο. Η αυτοκρατορική του Μεγαλειότητα συνοδευόταν από διάφορους υποβολείς με πρόσωπα πονηρά εξευρωπαϊσμένου τύπου και ποτέ δεν άρθρωνε ούτε μια λέξη, χωρίς να γυρίσει προς έναν απ' αυτούς με μια αμήχανη έκφραση για να τον καθοδηγήσει τι να πει ή τι να κάμει. Όταν η συνέντευξη τελείωσε, ο Μεχμέτ γύρισε τη ράχη του και ξεκίνησε ν' απομακρυνθεί. Δεν είχε κάμει παρά λίγα μόνο βήματα, και ένας απ' τους υποβολείς τού ψιθύρισε κάτι, οπότε κύτταξε ολόγυρα βαρύθυμα και σιγά σιγά συνέστρεψε τα χαρακτηριστικά του σε έναν απαίσιο μηχανικό μορφασμό. Ήταν φανερό, όπως θα μπορούσε να γίνει σε μια παντομίμα, ότι του είχαν ειπεί να χαμογελάσει πριν φύγει και είχε ξεχάσει ένα μέρος του μαθήματός του.

Ο Μεχμέτ ο Ε' βρισκόταν στην πραγματικότητα σε περιορισμό σ' όλη του τη ζωή απ' τον αδελφό του, τον μεγάλο και σκληρό Αβδούλ, ο οποίος όπως λέγουν τον ενεθάρρυνε να πίνει κάθε μέρα απίθανες ποσότητες ρακί. Ήταν ένα παιδαριώδες και ακίνδυνο άτομο, το οποίο είχαν διαλέξει ο Εμβέρ και οι σύντροφοί του, γιατί στην πραγματικότητα είχε καταντήσει ένας βλάκας.

Το μεγάλο «σελαμλίκ» προκάλεσε δυνατή συγκίνηση στους Τούρκους με το να ανασκαλέψει τα θρησκευτικά τους συναισθήματα, είναι όμως περιττό να πούμε ότι δεν επέτυχε πολλά πράγματα σχετικά με τον «εκτουρκισμό» του Χριστιανικού στοιχείου. Και τον ίδιο καιρό ο ισχυρός Αβδούλ, ο περίφημος «Ασθενής» της Ευρώπης, ένας απ' τους μεγαλύτερους διπλωμάτες και δολοφόνους μέσα στην παγκόσμια ιστορία, φυλακίστηκε στην έπαυλι Αλλατίνι μαζί με μια μικρή ομάδα γυναικών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε' **ΔΙΩΓΜΟΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΣΤΟΝ ΝΟΜΟ ΣΜΥΡΝΗΣ** **(1911-1914)**

Στα 1911 μετατέθηκα στη Σμύρνη, όπου και έμεινα μέχρι τον Μάιο του 1917, οπότε οι Τούρκοι διέκοψαν τις σχέσεις τους με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Από το 1914 μέχρι το 1917 ήμουν επιφορτισμένος με τα συμφέροντα της Entente στη Μικρά Ασία και βρισκόμουν σε στενή επαφή με τον Ραχμί-μπέη, τον περίφημο και πονηρό στρατιωτικό διοικητή.

Οι Έλληνες υπήκοοι που βρίσκονταν στην Μικρά Ασία δεν ενοχλούνταν, διότι όπως μου εξήγησε ο Ραχμί-μπέης, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος ήταν στην πραγματικότητα σύμμαχος της Τουρκίας και διότι εμπόδιζε την Ελλάδα να πάρει μέρος στον πόλεμο. Τους Ραγιάδες όμως, δηλ. τους Έλληνες Οθωμανούς υπηκόους, τους εκακομεταχειρίζοντο απαίσια. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν οι πεπειραμένοι τεχνίτες, οι κυριώτεροι έμποροι και επιστήμονες των πόλεων και οι επιδέξιοι αγροκτηματίαι της υπαίθρου. Αυτοί ήταν που είχαν εισαγάγει την καλλιέργεια των περίφημων σταφυλιών Σουλτανίνας, είχαν βελτιώσει την καλλιέργεια και επεξεργασία του καπνού και έκτιζαν μοντέρνα σπίτια και θαυμάσιες πόλεις. Ανέπτυσσαν με ταχύτητα ένα πολιτισμό που στο τέλος θα είχε προσεγγίσει την κλασική εποχή της αρχαίας Ιωνίας. Εναντίον τους είχε κηρυχθεί γενικός αποκλεισμός και τοιχοκολλήσεις στα τζαμιά και στα σχολεία καλούσαν τους Μουσουλμάνους να τους εξοντώσουν. Οι Τουρκικές εφημερίδες δημοσίευαν επίσης βίαια άρθρα με τα οποία παρακινούσαν τους αναγνώστες τους για διωγμούς και σφαγές. Το προξενικό σώμα είχε μια συνεδρίαση και έλαβε την απόφαση να γίνει μια επίσκεψη στον Βαλή και να επιστηθεί η προσοχή της εξοχότητάς του σχετικά με τον κίνδυνο ότι τα άρθρα αυτά και η παρακίνηση αυτή θα μπορούσαν να διαταράξουν την ησυχία μιας ειρηνικής επαρχίας.

Οι πρόξενοι επισκέφθηκαν τον Βαλή, με εξαίρεση τον Γερμανό αντιπρόσωπο, που προφασίσθηκε πως δεν μπορούσε να συμπράξει σε ένα τέτοιο διάβημα χωρίς τη ρητή εξουσιοδότηση της κυβερνήσεώς του. Η στάση αυτή του Γερμανού διπλωμάτη σχετικά με το ζήτημα αυτό αποτελεί μια ακόμα επιβεβαίωση της εκδοχής ότι η Γερμανία ήταν σε μεγάλο βαθμό συνένοχος της συμμάχου της Τουρκίας στην υπόθεση των εκτοπίσεων και των σφαγών των Χριστιανών. Πράγματι, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Γερμανία ενέπνευσε την εκδίωξη των Ελλήνων Οθωμανών υπηκόων της Μικράς Ασίας την εποχή εκείνη, σαν ένα απ' τα προκαταρκτικά μέτρα για τον πόλεμο που προετοιμάζε. Η θηριώδης

εκδίωξη και η τρομοκράτηση με βιαιότητες και δολοφονίες των ραγιάδων κατά μήκος των παραλίων της Μικράς Ασίας, οι όποιες δεν έλκυσαν την προσοχή που άξιζαν, έχουν την καθαρή σφραγίδα ενός πολεμικού μέτρου που επέβαλε δήθεν η «πολεμική ανάγκη» και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι Τούρκοι και Γερμανοί ήταν σύμμαχοι σ' όλη τη διάρκεια του πολέμου και βρίσκονταν σε πλήρη συνεργασία μεταξύ τους. Μια έρευνα του ζητήματος αυτού μπορεί να βρει κανείς στο υπ' αριθμ. 3 δημοσίευμα της Ελληνοαμερικανικής Ενώσεως του 1918, μέσα στο οποίο αναφέρεται ότι ενάμισυ εκατομμύριο Έλληνες εκδιώχθηκαν απ' τις εστίες τους στη Θράκη και Μικρά Ασία και ότι το μισό απ' τους πληθυσμούς των περιοχών αυτών εξοντώθηκε απ' τις εκτοπίσεις, τις βιαιοπραγίες και την πείνα.

Τα βίαια και εμπρηστικά άρθρα των Τουρκικών εφημερίδων, που αναφέραμε παραπάνω, δημοσιεύτηκαν απροσδόκητα και χωρίς καμιά αιτία. Είχαν «εμπνευστεί» τόσο πρόδηλα από τις Τουρκικές Αρχές ώστε είναι ν' απορεί κανείς πώς ακόμα και οι αμαθείς Τούρκοι δεν το κατάλαβαν αυτό. Είχαν κυκλοφορήσει και φτηνές λιθογραφικές εικόνες ακόμα που είχαν γίνει με τον πιο αδέξιο και πρωτόγονο τρόπο και αποτελούσαν προφανώς τοπικά προϊόντα. Οι εικόνες αυτές παρίσταναν Έλληνες που κατατεμάχιζαν βρέφη Τούρκων ή έσχιζαν τις κοιλιές εγκύων γυναικών Μουσουλμανίδων και διάφορες άλλες εντελώς φανταστικές σκηνές που δεν στηρίζονταν σε κανένα πραγματικό γεγονός ή έστω σε οιαδήποτε κατηγορία. Οι εικόνες αυτές αναρτήθηκαν στα τζαμιά και στα σχολεία. Η εκστρατεία αυτή έφερε αμέσως τους καρπούς της και ώθησε τους Τούρκους σε σφαγές, πράγμα που δεν τους ήταν καθόλου δύσκολο να το κάμουν.

Αμέσως άρχισαν να γίνονται πολλές σποραδικές δολοφονίες στη Σμύρνη και στη Θεσ/νίκη, κατάλογος των οποίων δημοσιεύονταν σε όλες τις πρωινές εφημερίδες και περιείχε από δώδεκα μέχρι είκοσι περιστατικά. Χωρικοί που πήγαιναν να εργαστούν στ' αμπέλια τους πυροβολούνταν και σκοτώνονταν από Τούρκους κρυμμένους πίσω από δένδρα και βράχους. Μια ιδιαίτερα φρικαλέα περίπτωση προκαλεί την προσοχή μας: Δύο νέοι που είχαν τελειώσει πρόσφατα τις σπουδές τους σε μια σχολή ανωτάτης εκπαίδευσεως, επήγαν στην εξοχή για να διανυκτερεύσουν στο εξοχικό σπιτάκι του αμπελιού τους. Στη διάρκεια της νύχτας άγνωστοι χτύπησαν την πόρτα του σπιτιού και όταν οι νέοι άνοιξαν, τους εσκότωσαν με τσεκούρια. Τελικά οι ραγιάδες που ήταν αρκετές χιλιάδες εκδιώχθηκαν όλοι απ' τα χωριά τους κι απ' τ' αγροκτήματά τους. Μερικοί απ' αυτούς εκτοπίστηκαν στο εσωτερικό. Πολλοί όμως κατώρθωσαν να διαφύγουν με καΐκια στα γειτονικά νησιά, κι από κει διασκορπίστηκαν σ' όλη την Ελλάδα. Μερικές χιλιάδες Τούρκοι κατέστρεψαν την περιοχή

που οι Έλληνες καλλιεργούσαν και καθιστούσαν εύφορη απ' την Πέργαμο προς τα κάτω μέχρι την ακτή Λίτζια! Περιώδευσα ο ίδιος όλη την περιοχή και πήρα φωτογραφίες των κατεστραμμένων χωριών και αγροκτημάτων. Κατσίκια έβαλαν οι Τούρκοι να βόσκουν μέσα στα ανθηρά και περιποιημένα με μεγάλη επιμέλεια αμπέλια και ξερρίζωσαν πολλά στρέμματα καλλιεργημένης γης για να εφοδιαστούν με καύσιμη ύλη.

Τα περισσότερα απ' τα σπίτια των Χριστιανών στην Μικρά Ασία ήταν φτιαγμένα από ξύλινο σκελετό, που αποτελεί αντισεισμική βάση για τους τοίχους που γεμίζονταν με πέτρες και αμμοκονία. Οι Τούρκοι γκρέμισαν τα σπίτια τοποθετώντας ένα δοκάρι ανάμεσα απ' τα παράθυρα ή απ' την κάσσα της πόρτας και βάζοντας βουβάλια ή βόδια να το τραβήξουν. Ένας Τούρκος κατοικούσε σε ένα απ' τα σπίτια μαζί με τη γυναίκα του ή με τα γίδια του ή με άλλα κτήνη και υστέρα εγκρέμιζε πολλά σπίτια γύρω γύρω. Όταν η ακτίνα του κύκλου των γκρεμισμένων σπιτιών γινόταν πολύ μεγάλη και ο Τούρκος δεν βολευόταν μετακινιόταν στο κέντρο μιας άλλης ομάδας σπιτιών. Σκοπός της καταστροφής των σπιτιών ήταν η χρησιμοποίηση των δοκαριών σαν καυσόξυλων.

Την ίδια εποχή καθώς και αργότερα κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου, οι ραγιάδες κατατάσσονταν με τη βία στο στρατό, όπου τους μεταχειρίζονταν σαν δούλους. Δεν τους έδιναν όπλα, αλλά τους χρησιμοποιούσαν για να ανοίγουν χαρακώματα και σε άλλα παρόμοια έργα και επειδή δεν τους έδιναν ούτε τροφή, ούτε ιματισμό ή στέγη, μεγάλος αριθμός απ' αυτούς πέθαιναν από πείνα και εντελή παραμέληση.

Η έναρξη της ανεγέρσεως της «Μεγάλης Τουρκικής Βιβλιοθήκης» στη Σμύρνη ήταν πολύ ενδιαφέρουσα σαν αποκάλυψη της νοοτροπίας της φυλής. Χριστιανοί εχρησιμοποιούντο για τις εργασίες, οι εργοδηγοί όμως ήταν φυσικά Τούρκοι, οπλισμένοι με μαστίγια. Όταν μια μέρα επέστησα την προσοχή του γενικού Διοικητού Ραχμί-μπέη πάνω στο γεγονός ότι δεν υπήρχαν αρκετά βιβλία στη γλώσσα τους που να δικαιολογούν την ανέγερση ενός τόσο μεγάλου κτιρίου, εκείνος μου αποκρίθηκε:

«Το πρώτο πράγμα είναι να έχωμε το κτίριο. Όταν έχωμε το κτίριο, αναγκαστικά θα βρεθούν και τα βιβλία για να το γεμίσουν, κι αν δεν βρεθούν τότε θα μεταφράσουμε όλα τα Γερμανικά βιβλία στα Τούρκικα».

Η οικοδομή δεν τελείωσε ποτέ και επομένως ούτε βιβλία γράφηκαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ' ΟΙ ΣΦΑΓΕΣ ΤΗΣ ΦΩΚΑΙΑΣ (1914)

Η πλήρης και τεκμηριωμένη έκθεση του θηριώδους διωγμού του Ελληνικού πληθυσμού της περιοχής Σμύρνης που έγινε στα 1914 δεν είναι δύσκολο να γίνει· θα είναι όμως αρκετό, σαν παράδειγμα να δώσωμε μόνο μερικά αποσπάσματα από μια έκθεση του αυτόπτου Γάλλου Manciet, που αφορά τις σφαγές και λεηλασίες που έγιναν στη Φώκαια, μια πόλη με οκτώ χιλιάδες Έλληνες και τετρακόσιους περίπου Τούρκους κατοίκους, που είναι κτισμένη στην παραλία, σε μικρή απόσταση απ' τη Σμύρνη. Η καταστροφή της Φώκαιας προκάλεσε μεγάλο ενδιαφέρον στη Μασσαλία, γιατί τη Γαλλική αυτή πόλη είχαν ιδρύσει κάτοικοι της ομώνυμης αρχαιότατης Ελληνικής πόλεως. Η Φώκαια είναι η μητρόπολη της Μασσαλίας. Ο κ. Manciet ήταν παρών στη σφαγή και λεηλασία της Φώκαιας και μαζί με τρεις άλλους Γάλλους, τους κ. κ. Sartiaux, Carlier και Dandria, έσωσε εκατοντάδες ψυχών με το θάρρος και την ψυχραιμία του.

Η έκθεση αρχίζει με την εμφάνιση επάνω στους λόφους που βρίσκονται πίσω απ' την πόλη οπλισμένων συμμοριών που πυροβολούσαν για να ενσπείρουν τον πανικό. Οι τέσσερις Γάλλοι, που αναφέραμε παραπάνω, κατοικούσαν μαζί, όταν όμως άρχισε ο πανικός χωρίσθηκαν και εγκαταστάθηκαν ο καθένας σε άλλο σπίτι. Ζήτησαν απ' τον Καϊμακάμη χωροφύλακες για την προστασία τους και στον καθένα τους δόθηκε ένας. Άφησαν ανοιχτές τις πόρτες κι έδιναν καταφύγιο σε όποιον ερχόταν. Έφτιαξαν πρόχειρα με κατάλληλο ύφασμα τέσσερις Γαλλικές σημαίες και τις ανήρτησαν έξω απ' το κάθε σπίτι. Ας συνεχίσωμε όμως τη διήγηση με τις λέξεις του ίδιου του κ. Manciet, μεταφράζοντας απ' τα Γαλλικά:

«Στη διάρκεια της νύχτας οι οργανωμένες συμμορίες εξακολούθησαν τη λεηλασία της πόλεως. Κατά την αυγή εξακολουθούσαν να ρίχνωνται πολύ δυνατοί πυροβολισμοί μπροστά στα σπίτια. Βγήκαμε αμέσως έξω οι τέσσερις μας και είδαμε το πιο φρικτό θέαμα που θα μπορούσε να ονειρευτεί κανείς. Η ορδή που είχε μπει στην πόλη ήταν οπλισμένη με Γκράδες και τουφέκια του ιππικού. Ένα σπίτι ήταν μέσα στις φλόγες. Απ' όλες τις διευθύνσεις οι Χριστιανοί έτρεχαν προς την παραλία προσπαθώντας να βρουν βάρκες για να φύγουν μ' αυτές, αλλά απ' την νύχτα κιόλας δεν είχε μείνει καμμιιά. Άκουγε κανείς κραυγές τρόμου ανακατεμμένες με τους κρότους των πυροβολισμών. Ο πανικός ήταν τέτοιος, ώστε μια γυναίκα με το παιδί της πνίγηκαν σε νερό βάθους εξήντα εκατοστομέτρων.

Ο κ. Carlier είδε ένα φρικτό θέαμα. Ένας Έλληνας στεκόταν μπροστά στην πόρτα του σπιτιού του, μέσα στο οποίο ήταν η γυναίκα του και η κόρη του και όπου ήθελαν να μπουν οι ληστές. Άπλωσε τα χέρια του για να τους εμποδίσει να μπουν. Η χειρονομία αυτή τού στοίχισε τη ζωή γιατί τον πυροβόλησαν στο στομάχι. Ενώ έτρεχε τρικλίζοντας προς τη θάλασσα, τον πυροβόλησαν ξανά από πίσω και το πτώμα του κειτόταν εκεί επί δύο μέρες.

Ευτυχώς υπήρχαν στον λιμένα δυο ατμόπλοια και κατορθώσαμε να επιβιβάσουμε σ' αυτά τους δυστυχείς Χριστιανούς σε μικρές ομάδες. Παρά τις προσπάθειές μας οι ταλαιπώροι αυτοί άνθρωποι είχαν τέτοια βία να φύγουν, ώστε αναποδογύρισαν τις μικρές βάρκες. Μια αποκρουστική λεπτομέρεια απέδειξε τον κυνισμό της ορδής εκείνης, η οποία με την πρόφαση του αφοπλισμού των φευγόντων ελήστευε αδιάντροπα τους κακόμοιρους και τρομοκρατημένους αυτούς ανθρώπους από τα τελευταία υπάρχοντά τους. Οι ληστές άρπαζαν με τη βία από γρηές δέματα και κλινοσκεπάσματα. Με κατέλαβε αγανάκτηση και τόσο συχάθηκα βλέποντας τις ελεεινότητες αυτές, ώστε είπα σε έναν αξιωματικό της χωροφυλακής ότι αν δεν σταματούσε αυτό το πράγμα θα έπαιρνα ο ίδιος ένα όπλο και θα πυροβολούσα επάνω στους ληστές. Αυτό έφερε το αποτέλεσμα που ήθελα και οι δυστυχείς εκείνοι μπόρεσαν να επιβιβαστούν με ό,τι είχαν μπορέσει να σώσουν απ' την καταστροφή, πράγμα που δείχνει ότι η όλη επιχείρηση θα μπορούσε εύκολα να τεθεί υπό έλεγχο.

Η λεηλασία όμως είχε σταματήσει μόνο στην άμεση γειτονιά μας. Παραπέρα είδαμε πόρτες να σπάζονται και άλογα και γαϊδούρια να φορτώνονται με λάφυρα. Αυτό συνεχίστηκε όλη τη μέρα. Κατά το βράδυ ανέβηκα σ' ένα μικρό λόφο και είδα καμμιά εκατοστή καμήλες φορτωμένες με τα λάφυρα της πόλεως. Περάσαμε εκείνη τη νύχτα μέσα σε αγωνία, αλλά δεν συνέβη τίποτε.

Την άλλη μέρα ξανάρχισε η μεθοδική λεηλασία της πόλεως. Και τότε άρχισαν να φτάνουν οι πληγωμένοι. Επειδή δεν υπήρχε γιατρός, ανέλαβα εγώ να τους δώσω τις πρώτες βοήθειες προτού να τους επιβιβάσουν σε πλοία για τη Μυτιλήνη. Βεβαιώνω ότι όλοι εκείνοι οι πληγωμένοι με εξαίρεση δύο ή τριών ήταν επάνω από εξήντα ετών. Ανάμεσά τους υπήρχαν γρηές επάνω από ενενήντα ετών, που είχαν πυροβοληθεί και είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι είχαν τραυματιστεί υπερασπιζόμενες τα αγαθά τους. Επρόκειτο απλούστατα περί σφαγών».

Το παραπάνω απόσπασμα απ' την περιγραφή της λεηλασίας της Φώκαιας στα 1914 απ' τον κ. Manciet, της οποίας αυτός υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, το παρέθεσα για πολλούς λόγους. Είναι αναγκαίο για την

πλήρη και εμπειριστατωμένη περιγραφή της βαθμιαίας θηριώδους εξοντώσεως των Χριστιανών που διενεργήθηκε στη Μικρά Ασία και την Τουρκική αυτοκρατορία στα τελευταία αυτά χρόνια και αποκορυφώθηκε στη φρικαλέα καταστροφή της Σμύρνης. Είναι μια ιδιαίτερα ζωντανή διήγηση που φανερώνει την αναλλοίωτη φύση του Τούρκου και του χαρακτήρα του σαν πλάσματος με άγρια πάθη που ζει ακόμα στην εποχή του Ταμερλάνου και του Ούννου Αττίλα.

Γιατί οι Τούρκοι είναι πραγματικά ένας αναχρονισμός· ακόμα και τώρα λεηλατούν, σκοτώνουν, αρπάζουν και μεταφέρουν τα λάφυρά τους επάνω σε καμήλες.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό επίσης, γιατί διηγείται μια ιστορία που μοιάζει τρομερά σε μερικά απ' τα κατορθώματα του ίδιου του Μωάμεθ, δίνει επίσης μια καθαρή εικόνα για το τι συνέβει επάνω σε ολόκληρη την παραλία της Μικράς Ασίας και πολύ μακρύτερα στο εσωτερικό της στα 1914, οπότε καταστρέφονταν βαθμιαία ένας ακμάζων και γρήγορα προοδεύων πολιτισμός, που αποκαταστάθηκε μεν αργότερα όταν έφθασε εκεί ο Ελληνικός Στρατός, για να καταλήξει όμως σε εντελή καταστροφή κάτω απ' τα αιματοβαμμένα και ασελγή χέρια των οπαδών του Μουσταφά Κεμάλ.

Αφ' ετέρου το παραπάνω απόσπασμα τονίζει το μόνιμο σημείο που είναι τόσο αναγκαίο να κατανοηθεί απ' τους Ευρωπαίους και τους Αμερικανούς, ότι όλα αυτά ήταν μια «οργανωμένη επιχείρηση», όπως λέγει ο κ. Manciet.

«Βρήκαμε μια γρηά που κοιτόταν στο δρόμο, και που ήταν σχεδόν παράλυτη από τα κτυπήματα. Είχε δυο μεγάλες πληγές στο κεφάλι που είχαν γίνει από κτυπήματα υποκόπανου τουφεκίου· τα χέρια της ήταν κομμένα, το πρόσωπο της πρησμένο.

Ένα κορίτσι που είχε δώσει όλα τα χρήματα που είχε, το είχαν ευχαριστήσει με μαχαιριές, μια στο μπράτσο και μια άλλη στην περιοχή των νεφρών. Μια αδύνατη γρηά είχε κτυπηθεί τόσο άσχημα με ένα τουφέκι ώστε τα δάκτυλα του αριστερού χεριού της είχαν πέσει.

Όσο περνούσε η μέρα που ακολούθησε, απ' όλες τις διευθύνσεις έφθαναν οικογένειες που είχαν κρυφτεί στα βουνά. Όλοι είχαν υποστεί βιαιοπραγίες. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν μια γυναίκα που είχε ιδεί να σκοτώνουν μπροστά στα μάτια της τον άντρα της, τον αδερφό της και τα τρία παιδιά της.

Εκείνη τη στιγμή μάθαμε μια φρικτή λεπτομέρεια. Είχε δολοφονηθεί ένας γέρος παραλυτικός που κοιτόταν αβοήθητος επάνω στο κρεβάτι του, όταν μπήκαν στο σπίτι οι ληστές.

Η Σμύρνη μάς έστειλε στρατιώτες για ν' αποκαταστήσουν την τάξη. Καθώς κυκλοφορούσαν οι στρατιώτες αυτοί μέσα στους δρόμους, πήραμε μια ιδέα για το τι είδους τάξη θ' αποκαθιστούσαν: εξακολούθησαν και αυτοί τη λεηλασία της πόλεως.

Κάναμε ένα γύρο επιθεωρήσεως μέσα στην πόλη. Η λεηλασία ήταν πλήρης· πόρτες είχαν γκρεμιστεί και κείνες που δεν μπορούσαν να τις βγάλουν τις κατέστρεψαν. Η Φώκαια που ήταν προηγουμένως ένας τόπος μεγάλης δραστηριότητας, τώρα ήταν μια νεκρούπολη.

Μας έφεραν μια γυναίκα που πέθανε· την είχαν βιάσει δεκαεπτά Τούρκοι. Επίσης είχαν πάρει μαζί τους στα βουνά ένα κορίτσι δέκα έξι ετών αφού σκότωσαν μπροστά στα μάτια του τον πατέρα και την μητέρα της. Έτσι είχαμε ιδεί τα πέντε χαρακτηριστικά της λεηλασίας μιας πόλεως: την κλοπή, τη λαφυραγωγία, τον εμπρησμό, τους σκοτωμούς και τους βιασμούς.

Ήταν ολοφάνερο ότι όλα αυτά αποτελούσαν μια οργανωμένη επίθεση με την πρόθεση της εκδιώξεως των ραγιάδων δηλ. των Χριστιανών Οθωμανών υπηκόων απ' τα παράλια.

Είναι ακατανόητο το ότι οι άνθρωποι εκείνοι θα μπορούσαν να έχουν στην κατοχή τους τόσο πολλά στρατιωτικά όπλα, αν δεν τους τα είχαν δώσει. Όσο για τους Χριστιανούς της παλιάς Φώκαιας, δεν προσπάθησαν ούτε για μια στιγμή να υπερασπιστούν τον εαυτό τους. Έτσι αυτό που έγινε ήταν καθαρή σφαγή.

Διαβάσαμε στις εφημερίδες ότι η τάξη είχε αποκατασταθεί και ότι στις περιοχές για τις οποίες μιλούμε, οι Χριστιανοί δεν είχαν τίποτε πια να φοβηθούν, ούτε για τον εαυτό τους ούτε για τ' αγαθά τους. Αυτό δεν ήταν μια δήλωση χωρίς σημασία. Γιατί δεν υπήρχε πια περιθώριο για επικράτηση της τάξης. Οι περιουσίες δεν είχαν πια να φοβηθούν τίποτε, γιατί είχαν περιέλθει όλες σε καλά χέρια - στα χέρια των ληστών».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ' ΝΕΟ ΦΩΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΣΦΑΓΕΣ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΩΝ (1914-1915)

Στα 1915, την εποχή της εκτεταμένης εξοντώσεως των Αρμενίων, ο Πρόξενος Jesse B. Jackson υπηρετούσε στο Χαλέπι και διακρίθηκε πάρα πολύ για την βοήθεια που είχε δώσει στον δυστυχισμένο αυτό λαό. Επειδή ο Πρόξενος Jackson είχε παρευρεθεί στις τρομερές εκείνες σκηνές, θα ήταν ενδιαφέρον να διαβάσει κανείς τις σχετικές εκθέσεις του, αν θα μπορούσαν να βρεθούν – δυστυχώς όμως δεν ημπορούν να βρεθούν. Ευτυχώς μπορεί κανείς να παραθέσει αποσπάσματα από την για πρώτη φορά δημοσιευόμενη εδώ έκθεση ενός εντοπίου Αμερικάνου πολίτη που ήταν στο Χαλέπι και ήταν αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων που περιγράφει.

«Ο πρόδρομος των συμβάντων, στη διάρκεια των οποίων έμελλαν να σφαγούν οι δυστυχείς Αρμένιοι και να υποστούν τις βαρύτερες δοκιμασίες, έλαβε χώρα στο Zeitun, μια πόλη που βρίσκεται πέντε μέρες ταξιδιού περίπου βορειότερα απ' το Χαλέπι, τον Φεβρουάριο του 1915, οπότε οι Αρμένιοι αναγκάστηκαν με μεγάλη αποστροφή να υποστούν τον «αφοπλισμό» εκ μέρους των Τούρκων. Έπειτα από τα συμβάντα στο Zeitun, παρόμοιες ενέργειες έλαβαν χώρα στο Aintab, στην Αλεξανδρέττα, στο Marash, στην Urfa κλπ.

Σύντομα, ύστερα απ' τον αφοπλισμό των Αρμενίων στις πόλεις που αναφέραμε παραπάνω, άρχισαν οι εκτοπίσεις, οι όποιες ήταν τόσο καταστρεπτικές για το Αρμενικό έθνος και εκτελέστηκαν βάσει διαταγών των Τουρκικών Αρχών της Κωνσταντινουπόλεως.

Κατά τη διάρκεια των τρομερών ημερών των εκτοπίσεων ο Πρόξενος Jackson δέχτηκε επανειλημμένες εκκλήσεις για να παράσχει βοήθεια και να καταβάλει κάθε προσπάθεια για την παρεμπόδιση της εκτοπίσεως οιαδήποτε προσώπου απ' το Χαλέπι. Κι αυτό σε μια εποχή που αντιπροσώπευε δέκα πέντε διάφορες χώρες και προστάτευε τα ποικίλα συμφέροντά τους. (Αυτά έγιναν βέβαια κατά τη διάρκεια του πολέμου προτού να διακόψει η Τουρκία τις σχέσεις της με τις Ηνωμένες Πολιτείες). Είναι πρόδηλο πως η θέση του ήταν πολύ λεπτή και πως κάθε ενέργεια εκ μέρους του έπρεπε να γίνεται με πολύ μεγάλη προσοχή, ούτως ώστε να μην προκαλεί τη δυσαρέσκεια των Τουρκικών Αρχών απέναντί του και ιδιαίτερα απέναντι των βοηθών του.

Ενώ ο Πρόξενος Jackson κατέβαλλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να παρεμποδίσει τις σφαγές στο Χαλέπι, άρχισαν να διαρρέουν ειδήσεις για τις τρομερές ωμότητες που ελάμβαναν χωράν μαζί με τις εκτοπίσεις στις πόλεις Jivas, Harput, Τραπεζούντα, Bitlis, Διαρβεκίρη, Mardin, Καισαρεία, Ικόνιο, Άδανα, Μερσίνα και άλλες της ίδιας περιοχής.

Βαθμηδόν ολιγάριθμα άτομα που είχαν εκδιωχθεί απ' τις πόλεις που αναφέραμε παραπάνω, άρχισαν να φθάνουν στο Χαλέπι και να διηγούνται τις οδυνηρές λεπτομέρειες των εκτοπίσεων καθώς και για την πραγματική σφαγή συγγενών και φίλων των και για τις απίστευτες κτηνώδεις πράξεις των Τούρκων χωροφυλάκων σε βάρος κοριτσιών και των πειό ελκυστικών γυναικών, καθώς και για τα αναρίθμητα θηριώδη εγκλήματα που διαπράττονταν εναντίον τους.

Ένα απ' τα πειό τρομερά θεάματα που μπορούσε να ιδεί κανείς στο Χαλέπι, ήταν η άφιξη στις αρχές του Αυγούστου του 1915 πέντε χιλιάδων περίπου γυναικών και παιδιών σκελετωμένων, ρυπαρών, ρακένδυτων και αρρώστων, τριών χιλιάδων τη μια μέρα και δύο χιλιάδων την επομένη. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν οι μόνοι που είχαν επιζήσει απ' τους εύπορους και ευημερούντες Αρμενίους κατοίκους της περιοχής Σεβαστείας, που με τους μετριώτερους υπολογισμούς υπερέβαιναν τις τριακόσιες χιλιάδες ψυχές. Και τι είχαν γίνει οι υπόλοιποι; Απ' τους πειό ανεπτυγμένους διανοητικά από κείνους που είχαν φτάσει στο Χαλέπι μαθεύτηκε ότι στις αρχές της ανοίξεως του 1915 οι άνδρες και τα πάνω από 14 ετών αγόρια είχαν κληθεί στα αστυνομικά τμήματα της επαρχίας εκείνης σε διάφορα πρωινά κατά τη διάρκεια πολλών εβδομάδων και εκτοπίστηκαν κατά ομάδες από χίλια έως δύο χιλιάδες άτομα, δεμένοι ο ένας με τον άλλο με σχοινιά και ότι κανείς πειά δεν άκουσε τίποτε γι' αυτούς από τότε. Η μοίρα τους καταγράφηκε στα χρονικά του θεού και έτσι είναι περιττό να αναφέρωμε εδώ τίποτε γι' αυτή. Οι επιζήσαντες, για τους οποίους είπαμε παραπάνω, διηγούνταν τις πειό ανατριχιαστικές λεπτομέρειες για όσα υπέφεραν καθ' οδόν, αφότου είχαν ξεκινήσει απ' τα σπίτια τους πριν από το Πάσχα, και ταξίδευαν ίσως και χίλια μίλια ωσότου έφθασαν στο Χαλέπι τον Αύγουστο, τέσσερις περίπου μήνες αργότερα, πεζή με πολύ λίγη τροφή και μάλιστα χωρίς να τους επιτρέπουν οι θηριώδεις Τούρκοι χωροφύλακες να πιουν νερό όταν έφταναν σε πηγάδια που βρίσκονταν στην άκρη του δρόμου. Εκατοντάδες απ' τις πειό όμορφες γυναίκες και κοπέλλες αρπάχτηκαν από άγρια στίφη Τούρκων που έμπαιναν κάθε μέρα ανάμεσά τους».

Για την τύχη των ανδρών και των αγοριών άνω των 14 ετών που είχαν απαχθεί και για τους οποίους δεν άκουσε πια κανείς τίποτε, έφθασαν στη Σμύρνη πολλές εκθέσεις που συμφωνούσαν μεταξύ των. Είναι βέβαιο ότι

οι Τούρκοι τους είχαν σκοτώσει και μάλιστα πολλούς απ' αυτούς τους ετεμάχισαν με τσεκούρια για να κάνουν οικονομία στα πυρομαχικά.

Εφόσον ασχολούμεθα ακόμα με τη συστηματική εξόντωση των Χριστιανών πριν από την πυρπόληση της Σμύρνης από τους Τούρκους, θα διαθέσουμε λίγες σελίδες για την καταστροφή του Αρμενικού έθνους, το πιο φρικώδες έγκλημα της ανθρωπότητας μέσα στις λεπτομέρειές του, ακολασίας, αγριότητας και βασανισμών, καθώς και σχετικά με την έκτασή του – το όποιο τελικά αποβάλλει τους δράστες του από την κοινωνία των ανθρώπων και απ' την κοινωνία των πολιτισμένων εθνών, ωστόσο δείξουν οι δράστες του με τρόπο πειστικό πλήρη μετάνοια και κάμουν έντιμη προσπάθεια για μια επανόρθωση όσο θα ήταν δυνατό να γίνει αυτή.

Πιθανώς υπήρξαν στη διάρκεια της Ιστορίας ενέργειες που εστοίχισαν τη ζωή περισσότερων υπάρξεων απ' αυτή της εξοντώσεως των Χριστιανών απ' τους Τούρκους. Ο Ταμερλάνος, π.χ. εσάρωσε πολύ μεγάλες εκτάσεις χωρών, σκοτώνοντας και πυρπολώντας μόνο για την ευχαρίστηση που του έδινε η καταστροφή. Δεν φείσθηκε ούτε Μουσουλμάνων ούτε Χριστιανών. Υπήρξαν όμως στο διωγμό των Χριστιανών εκ μέρους των Οθωμανών χαρακτηριστικά σατανικής ωμότητας και βασανισμών που διήρκεσαν πάρα πολύν καιρό και που δεν παρατηρήθηκαν στις μεθόδους του Ταμερλάνου.

Θ' αναφερθούμε στις πιο αξιοσημείωτες επίσημες συλλογές αποδείξεων επί του προκειμένου και σε δυο σημαντικά έγγραφα, δηλ. εκθέσεις Αμερικανών αυτόπτων μαρτύρων. Μια απ' τις πληρέστερες και εξαιρετικά αξιόπιστες πηγές πληροφοριών για τις σφαγές των Αρμενίων είναι ένα επίσημο δημοσίευμα του Βρετανικού Κοινοβουλίου του 1915 που φέρει τον τίτλο «**Η μεταχείριση των Αρμενίων**» και περιέχει έγγραφα που υποβλήθηκαν στον Υποκόμητα Γκρέυ του Falloden, Υπουργό των Εξωτερικών της Αγγλίας, απ' τον Υποκόμητα Bryce. Αντίγραφο του δημοσιεύματος αυτού υπάρχει στη βιβλιοθήκη του Κογκρέσου στην Ουάσιγκτον. Τα έγγραφα αυτά αποτελούν πραγματικά ένα μεγάλο τόμο που περιέχει αποδείξεις από όλες τις πηγές σχετικά με τις σφαγές των Αρμενίων και την εξόντωσή τους με βασανισμούς που διήρκεσαν πάρα πολύν καιρό. Πολλές απ' τις μαρτυρίες που δίνουμε παρακάτω είναι τόσο ανατριχιαστικές και προσβάλλουν σε τέτοιο βαθμό κάθε ανθρώπινο συναίσθημα και ευαισθησία, ώστε δεν τολμά κανείς να παραθέσει αποσπάσματα απ' αυτές.

Ο λόρδος Grey, που ήταν τότε Υπουργός των Εξωτερικών, όταν έλαβε τα ντοκουμέντα αυτά, έγραψε στον Υποκόμητα Bryce:

«Αγαπητέ μου, Bryce: Πρόκειται για ένα τρομερό αποδεικτικό υλικό, νομίζω όμως ότι πρέπει να δημοσιευτεί και να μελετηθεί από όλους όσους έχουν πλατειά ανθρωπιστικά ενδιαφέροντα στην καρδιά τους. Τα στοιχεία αυτά θα είναι πολύτιμα όχι μόνο για την πληροφόρηση της δημοσίας γνώμης σχετικά με τη συμπεριφορά της Τουρκικής Κυβερνήσεως απέναντι στον ανυπεράσπιστο αυτό λαό, αλλά και ως πηγή πληροφοριών για τους ιστορικούς του μέλλοντος.

υπογρ. *Grey of Falloden*»

Σχετικά με την αξιοπιστία των αποδείξεων αυτών έχουν εκφράσει διάφορες γνώμες διακεκριμένες προσωπικότητες. Ανάμεσα σε άλλους, ο Gilbert Murray, ο περίφημος λόγιος και ποιητής, λέγει:

«Η αποδεικτική αξία των επιστολών και εκθέσεων αυτών αντέχει σε κάθε κριτική και υπερνικά κάθε σκεπτικισμό».

Ένας ειδικός σχετικά με αποδεικτικό υλικό, ο Moorfield Storey, τέως πρόεδρος της Ενώσεως των Αμερικανικών Δικηγορικών Συλλόγων, γράφει με προσεκτικότητα, αλλά και πειστικότητα τα εξής:

«Κατά τη γνώμη μου οι αποδείξεις που δημοσιεύετε είναι τόσο αξιόπιστες, όσο εκείνες, επάνω στις οποίες στηρίζεται η πίστη μας σχετικά με πολλά από τα γεγονότα της ιστορίας που έχουν γίνει παγκοσμίως αποδεκτά και νομίζω ότι αποδεικνύουν πέρα από κάθε λογική αμφιβολία την εσκεμμένη πρόθεση των Τουρκικών Αρχών να εξοντώσουν τους Αρμενίους και την ευθύνη των για τις αποτρόπαιες φρικαλεότητες, οι οποίες διεπράχθησαν εις βάρος του δύστυχου αυτού λαού».

Άλλα έργα που θα μπορούσε κανείς να συμβουλευθεί επί του προκειμένου και που είναι γεμάτα από επιβεβαιωτικές και συντριπτικές μαρτυρίες είναι τα εξής: «**Beginning Again at Ararat**» (Αρχή και πάλι απ' το Αραράτ) της Δ/ρος Mabel E. Elliott, «**Shall This Nation Die**» (Πρέπει να πεθάνει αυτό το έθνος;) του Αιδεσ. Joseph Naayem, και το πλέον πειστικό απ' όλα, το «**Secret Report on the Massacres of Armenia**» (Μυστική Έκθεση περί σφαγών της Αρμενίας) του Δ/ρος Johannes Lepsius, Γερμανού Ιεραποστόλου και Προέδρου της Γερμανικής Ιεραποστολής της Ανατολής. Η εξήγηση του Δ/ρος Lepsius, ως προς την αναγκαιότητα της μυστικότητας της εκθέσεως την οποίαν έκαμε στους «φίλους του της Ιεραποστολής» είναι διαφωτιστική:

«Αγαπητοί φίλοι της Ιεραποστολής: Η επόμενη έκθεση την οποία σας στέλνω απολύτως εμπιστευτικά, έχει τυπωθεί σαν χειρόγραφο. Δεν ημπορεί

ούτε να δημοσιευτεί, ούτε να χρησιμοποιηθεί, είτε στο σύνολο είτε μερικά. Η λογοκρισία δεν μπορεί να επιτρέψει, όσο διαρκεί ο πόλεμος, δημοσιεύσεις που αφορούν γεγονότα στην Τουρκία. Τα πολιτικά και στρατιωτικά μας συμφέροντα μας επιβάλλουν επιτακτικά καθήκοντα. Η Τουρκία είναι σύμμαχός μας. Εκτός του ότι υπερήσπισε τη χώρα της, εβοήθησε και μας τους ίδιους με τη γενναία υπεράσπιση των Δαρδανελλίων. Επομένως η «αδελφοσύνη μας εν διπλοίς» με την Τουρκία μάς επιβάλλει υποχρεώσεις, δεν πρέπει όμως να μας εμποδίζει απ' το να εκπληρώμε τα ανθρωπιστικά μας καθήκοντα.

Και αν λοιπόν είμαστε αναγκασμένοι να σιωπούμε δημοσία, μολαταύτα δεν μπορεί η συνείδησή μας να παύσει να ομιλεί. Ο αρχαιότερος λαός του Χριστιανισμού διατρέχει τον κίνδυνο να εξοντωθεί, εφόσον παραμένει κάτω απ' την εξουσία των Τούρκων – έξη εβδομα του Αρμένικου λαού έχουν στερηθεί των περιουσιών τους και εφόσον δεν δέχτηκαν να γίνουν Μουσουλμάνοι έχουν σκοτωθεί ή εξοριστεί στην έρημο. Την ίδια τύχη έχουν υποστεί οι Νεστοριανοί της Συρίας και ένα μέρος των Ελλήνων Χριστιανών εβασανίστηκαν επίσης».

Ο Δ/ρ Lepsius συνέταξε την έκθεσή του σαν ένας σωστός Γερμανός λόγιος. Έτσι η έκθεση αυτή είναι λεπτομερής, εξαντλητική και αυθεντική.

Έχομε αναφέρει ήδη για έναν εξέχοντα ξένον επίσημο, όχι Γερμανό, που εξαναγκάστηκε να τηρήσει σιωπή σχετικά με τις Τουρκικές ωμότητες. Πόσο ισχυρός είναι ο Τούρκος! Μπορεί να κάμει ό,τι του αρέσει, μπορεί να παραβαίνει κάθε θείο και ανθρώπινο νόμο και όλοι για τον ένα ή τον άλλο λόγο, είναι αναγκασμένοι να σιωπούν σχετικά μ' αυτό. Ένα αντίρροπο γνώρισμα της συνενοχής των Γερμανών στις φρικαλεότητες εις βάρος των Αρμενίων υπήρξε η αθώωση από ένα Γερμανικό δικαστήριο ενός Αρμενίου που αποπειράθηκε να εκδικηθεί εις βάρος του Ταλαάτ Βέη. Λέγεται ότι οι καταθέσεις Γερμανών Ιεραποστόλων επηρέασαν το δικαστήριο ώστε να βγάλει την απόφαση εκείνη.

Η έκθεση των λεπτομερειών σχετικά με την ολοκληρωτική εξόντωση των Αρμενίων που είναι φρικιαστικές και σπαράσσουν κάθε ανθρώπου καρδιά, μπορεί να παρατείνεται χωρίς τέλος. Ας αρκесθούμε να πούμε ότι εκτός των πραγματικών και επανειλημμένων φόνων σε πολύ μεγάλη κλίμακα, το σχέδιο της ανθρωποκτονίας δια μέσου του βραδέος βασανισμού της εκτοπίσεως είναι το πιο σατανικό που έχουν ποτέ συλλάβει διεφθαρμένοι εγκέφαλοι.

Πρόσφατη συμβολή στο παραπάνω θέμα, που επιβεβαιώνει όλα όσα έχουμε γράψει έως τώρα, αποτελεί η έκθεση του Walter M. Geddes της εταιρίας Mack Andrews and Forbes της Ν. Υόρκης την οποία μου είχε εγχειρίσει ο ίδιος ο κ. Geddes λίγον καιρό πριν απ' τον ατυχή θάνατό του στη Σμύρνη. Με το να έχει πεθάνει ο κ. Geddes δεν υπάρχει φόβος να του προκαλέσωμε οιαδήποτε βλάβη εκ μέρους των Τούρκων μεταχειριζόμενοι το όνομά του. Η έκθεση αυτή αποτελεί ίσως την πιο αξιοσημείωτη περιγραφή μιας ιστορικής σφαγής δια μέσου βραδέων βασανισμών που έχει γραφεί ποτέ, η δε ζωντάνια των λεπτομερειών της οφείλεται στο γεγονός ότι ο συγγραφέας περιγράφει τα πράγματα που είδε ο ίδιος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η'

Η ΔΙΗΓΗΣΗ ΤΟΥ κ. GEDDES

«Ανεχώρησα απ' εδώ στις 16 Σεπτεμβρίου 1915 για το Χαλέπι. Είδα τους Αρμενίους για πρώτη φορά στο Αφιόν Καρά Χισάρ, όπου υπήρχε ένα μεγάλο στρατόπεδο — περίπου δέκα χιλιάδων ψυχών — που είχαν κατεβεί απ' τη Μαύρη Θάλασσα. Ήταν κατασκηνωμένοι μέσα σε σκηνές καμωμένες από υλικά κάθε είδους και η κατάστασή τους ήταν αξιοθρήνητη.

Η δεύτερη τοποθεσία που τους είδα ήταν στο Ικόνιο, επίσης σε ένα μεγάλο στρατόπεδο. Εκεί είδα την πρώτη κτηνωδία. Είδα μια γυναίκα και το βρέφος της χωρισμένους απ' τον άνδρα της. Προχωρούσε προς το τραίνο μας, την ανάγκασαν όμως δια της βίας να μείνει πίσω και την εμπόδισαν να ανέβει στο τραίνο.

Η επόμενη τοποθεσία, όπου υπήρχε ένα μεγάλο στρατόπεδο ήταν το Οσμανιέ, όπου έλεγαν ότι υπήρχαν πενήντα χιλιάδες ψυχές περίπου. Ήταν κατασκηνωμένοι και απ' τις δυο μεριές της σιδηροδρομικής γραμμής σε μια έκταση μισού μιλίου ή πλέον σε κάθε πλευρά. Εδώ είχαν δυο πηγάδια, απ' τα οποία μπορούσαν να πάρουν νερό, το ένα απ' τα όποια ήταν πολύ μακριά απ' το στρατόπεδο και το άλλο στην πλατφόρμα του σιδηροδρομικού σταθμού. Μόλις ξημέρωνε, οι Αρμένιοι έρχονταν πολλοί μαζί, γυναίκες, παιδιά και γέροι και πλησίαζαν στο πηγάδι για να πάρουν νερό. Πάλευαν μεταξύ τους για μια θέση κοντά στο πηγάδι και οι χωροφύλακες χτυπούσαν πολλούς απ' αυτούς με το μαστίγιο για να τους βάλουν σε τάξη. Είδα γυναίκες και παιδιά που τους χτυπούσαν οι χωροφύλακες επανειλημμένα με μαστίγια και ραβδιά. Αργότερα είχα την ευκαιρία να περάσω μέσα απ' το στρατόπεδο πηγαίνοντας στην πόλη Οσμανιέ και είχα τη δυνατότητα να ιδώ την κατάσταση των ανθρώπων αυτών. Εζούσαν μέσα σε σκηνές σαν εκείνες που είπα παραπάνω και η κατάστασή τους ήταν ελεεινή. Η θέση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί πολλές φορές για στρατόπεδο διαφόρων караβανιών Αρμενίων και καμμιά προσπάθεια εξυγιάνσεως δεν είχε γίνει ούτε απ' τους ίδιους τους Αρμενίους, με αποτέλεσμα το έδαφος να είναι σε μια αξιοθρήνητη κατάσταση και η δυσωδία τις πρωινές ώρες ήταν απερίγραπτη. Στο Οσμανιέ πουλούσαν ό,τι είχαν για να πάρουν λεφτά, με τα όποια ν' αγοράσουν τρόφιμα. Ένας γέρος με παρακάλεσε ν' αγοράσω την ασημένια ταμπακίερα του για ένα γρόσι για να μπορέσει ν' αγοράσει λίγο ψωμί.

Απ' το Οσμανιέ επήγα με αμάξι στο Rajo και ξεπέρασα χιλιάδες Αρμενίους που πήγαιναν στο Χαλέπι. Επήγαιναν με βωδάμαξες, επάνω σε αλόγα ή γαϊδούρια και πεζή, και οι περισσότεροι τους ήταν παιδιά, γυναίκες και γέροι. Μίλησα με πολλούς απ' αυτούς, μερικοί απ' τους οποίους είχαν σπουδάσει σε σχολειά της Αμερικανικής Ιεραποστολής. Μου είπαν ότι είχαν ταξιδέψει επί δύο μήνες. Δεν είχαν ούτε λεφτά, ούτε τρόφιμα και πολλοί εξέφρασαν την επιθυμία αν ήταν δυνατό να πέθαιναν παρά να εξακολουθήσουν την οδοιοπορία και να υποφέρουν τα βάσανα, στα όποια υποβάλλονταν. Οι άνθρωποι που οδοιοπορούσαν είχαν ουσιαστικά μαζί τους ό,τι είχαν πάρει απ' το νοικοκυριό τους και κείνοι που δεν είχαν κέρα ή ζώα, τα κουβαλούσαν στην πλάτη τους. Πολύ συχνά έβλεπε κανείς μια γυναίκα να κουβαλά ένα μεγάλο δέμα τυλιγμένο μέσα σε ένα στρώμα και ένα βρέφος λίγων μηνών επάνω στο δέμα. Οι περισσότεροί τους δεν είχαν τίποτε στο κεφάλι τους και τα πρόσωπά τους ήταν πρησμένα απ' τον ήλιο και τις ταλαιπωρίες. Πολλοί ήταν ξυπόλητοι και αρκετοί είχαν τυλιγμένα τα πόδια τους με κουρέλια που είχαν ξεσχίσει απ' τα ρούχα τους.

Στο Ιντιλί υπήρχε ένα στρατόπεδο δέκα χιλιάδων ψυχών περίπου και στην Kadma ένα πολύ μεγαλύτερο από εκατόν πενήντα χιλιάδες. Στην τοποθεσία αυτή δίπλα στο στρατόπεδό τους υπήρχε ένα Τουρκικό στρατιωτικό απόσπασμα, του οποίου οι άνδρες απαιτούσαν «μπαξίσι» απ' τους Αρμενίους πρίν να τους αφήσουν να βαδίσουν στο δρόμο για το Χαλέπι. Πολλοί που δεν είχαν λεπτά είχαν αναγκαστεί να μείνουν στο στρατόπεδο αυτό από τότε που είχαν φτάσει εκεί πριν δυο μήνες περίπου. Μίλησα με πολλούς Αρμενίους εκεί και μου διηγήθηκαν όλοι τους τα ίδια σχετικά με την κτηνώδη συμπεριφορά και τη ληστεία που ενεργούσαν εις βάρος τους οι χωροφύλακες που τους φύλαγαν, όπως το είχα ακούσει σε όλο μου το ταξίδι. Ήταν αναγκασμένοι να βαδίσουν μισό μίλι μακριά απ' αυτό το στρατόπεδο για να βρουν νερό και η κατάσταση του στρατοπέδου ήταν βρωμερή.

Απ' την Kadma μέχρι το Χαλέπι είδα με τα μάτια μου τα χειρότερα θεάματα απ' όλη τη διαδρομή μου. Εδώ οι άνθρωποι άρχισαν να χάνουν το λογικό τους απ' τον υπερβολικό καύσωνα και τη δίψα και καθώς περνούσα είδα πολλούς να είναι πεσμένοι χάμω κυριολεκτικά πεθαίνοντας απ' τη δίψα. Μια γυναίκα, την οποία βοήθησα, ήταν σε αξιοθρήνητη κατάσταση και είχε χάσει τις αισθήσεις της απ' τη δίψα και την εξάντληση και παρακάτω είδα δυο κοπέλλες που είχαν εξαντληθεί τόσο πολύ ώστε είχαν πέσει χάμω επάνω στο δρόμο και έμεναν ξαπλωμένες με τα πρόσωπά τους που ήταν κιόλας πρησμένα, εκτεθειμένα στον ήλιο.

Ο δρόμος σε ένα μεγάλο τμήμα του επισκευαζόταν και γι' αυτό ήταν σκεπασμένος με χαλίκι. Στη μια πλευρά του δρόμου υπήρχε ένα μονοπάτι, αλλά πολλοί απ' τους Αρμενίους ήταν τόσο ζαλισμένοι απ' την κούραση και τις ταλαιπωρίες, ώστε δεν έβλεπαν το μονοπάτι και βάδιζαν – πολλοί απ' αυτούς ξυπόλυτοι – επάνω στο χαλίκι, με αποτέλεσμα να ματώνουν τα πόδια τους.

Ο προορισμός όλων αυτών των Αρμενίων ήταν το Χαλέπι. Εκεί τους έχουν συσσωρευμένους σε όλα τα ακατοίκητα σπίτια που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, σε πανδοχεία, στις Αρμενικές εκκλησίες, σε αυλές και σε ακάλυπτα οικόπεδα. Η κατάσταση τους στο Χαλέπι είναι αδύνατο να περιγραφεί. Εγώ ο ίδιος επισκέφθηκα πολλούς χώρους όπου κρατούνταν και τους βρήκα να λιμοκτονούν και να πεθαίνουν κατά εκατοντάδες κάθε μέρα.

Σε ένα ακατοίκητο σπίτι που επισκέφτηκα, είδα γυναίκες, παιδιά και άνδρες να είναι ξαπλωμένοι επάνω στο πάτωμα τόσο κοντά ο ένας στον άλλο, ώστε ήταν αδύνατο να περπατήσει κανείς ανάμεσά τους. Εκεί είχαν μείνει επί μήνες όσοι είχαν επιζήσει και η κατάσταση επάνω στο πάτωμα είχε φρικτή δυσωδία.

Το Αγγλικό Προξενείο ήταν γεμάτο απ' τους εξόριστους αυτούς και απ' τον τόπο εκείνο μετέφεραν τους νεκρούς κάθε ώρα. Οι φερετροποιοί της πόλεως δούλευαν μέχρι τα μεσάνυχτα κατασκευάζοντας χοντροκαμωμένες κάσες για τους νεκρούς, των οποίων οι συγγενείς ή φίλοι μπορούσαν να διαθέσουν χρήματα για να τους κάμουν έναν ευπρεπή ενταφιασμό.

Πολλούς απ' αυτούς τους νεκρούς τους έρριχναν απλώς μέσα σε δίτροχα κάρα που καθημερινά τριγύριζαν σε όλους τους χώρους όπου ήταν συγκεντρωμένοι οι Αρμένιοι. Τα κάρα αυτά ήταν στην αρχή ξεσκεπάστα, αργότερα όμως είχαν κατασκευάσει καλύμματα γι' αυτά.

Ένας Αρμένιος ιατρός, γνωστός μου, που νοσηλεύει εκατοντάδες απ' τους δυστυχείς αυτούς Αρμενίους που αρρώστησαν απ' τις ταλαιπωρίες της οδοιπορίας, την πείνα και τη δίψα, μου είπε ότι αποθνήσκουν εκατοντάδες απ' αυτούς κάθε μέρα απ' την πείνα και απ' τις συνέπειες της κτηνώδους μεταχειρίσεως και των ταλαιπωριών, τις όποιες έχουν υποστεί στη διάρκεια της οδοιπορίας απ' τις πατρίδες τους ως εδώ.

Πολλοί απ' τους δυστυχείς αυτούς Αρμενίους δεν δέχονταν ελεημοσύνη, λέγοντας ότι τα λίγα λεφτά που έπαιρναν έτσι θα παρέτειναν απλώς τα βάσανά τους και ότι προτιμούν να πεθάνουν. Απ' το Χαλέπι όσοι

μπορούν να πληρώσουν στέλνονται με το τραίνο στη Δαμασκό, όσοι δεν έχουν χρήματα στέλνονται οδικώς στο εσωτερικό προς το Deir-El-Zor.

Στη Δαμασκό βρήκα τις ίδιες ουσιαστικά συνθήκες όπως στο Χαλέπι. Κι εκεί πεθαίνουν καθημερινά εκατοντάδες. Απ' τη Δαμασκό στέλνονται νοτιώτερα ακόμα μέσα στο Hauran, όπου η τύχη τους είναι άγνωστη. Πολλοί Τούρκοι με τους οποίους μίλησα μου είπαν ότι ο σκοπός της εξορίας αυτής ήταν η εξόντωση του Αρμένικου έθνους και δεν είδα ποτέ κανένα Μουσουλμάνο να δίνει ελεημοσύνη σε Αρμένιους, γιατί αποτελούσε αξιόποιο αδίκημα το να τους βοηθεί οποιοσδήποτε.

Έμεινα στη Δαμασκό και στο Χαλέπι ένα μήνα περίπου και ανεχώρησα για τη Σμύρνη στις 26 Οκτωβρίου. Στη διάρκεια του ταξιδιού συνάντησα χιλιάδες απ' τους δυστυχείς αυτούς εξόριστους που εξακολουθούσαν να πηγαίνουν ακόμα στο Χαλέπι. Τα θεάματα που είδα σ' αυτό το ταξίδι μου ήταν περισσότερο οικτρά απ' εκείνα που είχα ιδεί στη διαδρομή μου προς το Χαλέπι. Νομίζει κανείς πως δεν θα τελειώσει ποτέ το караβάνι που πορεύεται επάνω απ' τη ράχη του βουνού απ' το Bozanti προς τα νότια· όλη μέρα απ' την ανατολή μέχρι τη δύση του ήλιου ο δρόμος όσο μπορεί να ιδεί το μάτι του ανθρώπου είναι γεμάτος απ' τους εξόριστους αυτούς. Ακριβώς έξω απ' την Ταρσό είδα μια νεκρή γυναίκα που κοίτονταν κοντά στην άκρη του δρόμου και λίγο παραπέρα ξεπέρασα δυο νεκρές γυναίκες ακόμα, μια απ' τις όποιες μεταφερόταν από δυο χωροφύλακες μακριά απ' την άκρη του δρόμου για να τη θάψουν. Τα σκέλη και τα μπράτσα της ήταν τόσο αδυνατισμένα, ώστε σχεδόν φαίνονταν τα κόκκαλά της ανάμεσα απ' τη σάρκα της και το πρόσωπό της ήταν πρησμένο και κόκκινο απ' τις ταλαιπωρίες. Παρακάτω ακόμα είδα δυο χωροφύλακες που μετέφεραν ένα νεκρό παιδί στα χέρια τους μακριά απ' τον δρόμο όπου είχαν σκάψει έναν τάφο. Πολλοί απ' τους στρατιώτες και τους χωροφύλακες που συνόδευαν το караβάνι έχουν τσάπες και μόλις πεθάνει ένας Αρμένιος μεταφέρουν το πτώμα μακριά απ' την άκρη του δρόμου και το θάβουν. Τα πρωινά ήταν ψυχρά και πολλοί πέθαιναν απ' τις ταλαιπωρίες. Στα караβάνια αυτά υπάρχουν πολύ λίγοι νέοι άνθρωποι, οι περισσότεροι είναι γυναίκες και παιδιά που συνοδεύονται από λίγους ηλικιωμένους, από πενήντα χρόνων κι επάνω.

Στο Μπαϊράμογλου μίλησα με μια γυναίκα που είχε τρελαθεί απ' τα βάσανα που είχε υποφέρει. Μου είπε ότι ο άνδρας της και ο πατέρας της είχαν φονευθεί και οι δυο μπροστά στα μάτια της και ότι την είχαν εξαναγκάσει να βαδίζει τρεις μέρες χωρίς ξεκούραση. Είχε μαζί της τα δυο μικρά παιδιά της και ότι όλοι τους ήταν χωρίς ψωμί μια ολόκληρη μέρα. Της έδωσα λίγα λεπτά, τα οποία μου είπε πως θα της τα παίρναν

πριν βραδυάση. Τούρκοι και Κούρδοι έρχονται στα караβάνια αυτά, καθώς περνούν απ' την περιοχή τους, και τους πωλούν τρόφιμα σε τιμές υπερβολικές. Είδα ένα αγόρι μικρό επτά χρονών περίπου που ήταν καβάλα επάνω σ' ένα γαϊδούρι έχοντας στην αγκαλιά του το αδελφάκι του που ήταν βρέφος. Ήταν τα μόνα πρόσωπα που είχαν μείνει απ' την οικογένειά του.

Πολλοί απ' τους ανθρώπους αυτούς βαδίζουν χωρίς ψωμί επί μέρες και αδυνατίζουν σε αφάνταστο βαθμό. Είδα πολλούς απ' αυτούς να πεθαίνουν από πείνα και μόνο αραιά και πού υπάρχει νερό κατά μήκος αυτού του δρόμου. Πολλοί πεθαίνουν από δίψα. Μερικοί απ' τους Αρμενίους που διαθέτουν χρήματα νοικιάζουν αμάξια. Αυτά πληρώνονται προκαταβολικά και οι τιμές που ζητούνται είναι υπερβολικές.

Σε πολλά μέρη όπως το Βοζαντί π.χ. όπου υπάρχει στρατόπεδο Τούρκων στρατιωτών, δεν υπάρχει αρκετό ψωμί για τους Αρμενίους αυτούς και σε απόσταση δυο ωρών απ' το Βοζαντί συνάντησα μια γυναίκα που έκλαιγε για ψωμί. Μου είπε ότι είχε έρθει στο Βοζαντί πριν δυο μέρες και δεν μπορούσε να βρει τίποτε για να φάγει, εκτός από ό,τι της είχαν δώσει ταξιδιώτες σαν εμένα. Πολλά ζώα υποζύγια που ανήκουν σε Αρμενίους ψοφούν από την πείνα. Πολύ συχνά βλέπει κανείς έναν Αρμένιο να παίρνει ένα δέμα απ' το νεκρό ζώο του και να το φορτώνεται στους ώμους του. Πολλοί Αρμένιοι μου είπαν ότι, αν και τους επέτρεπαν να ξεκουραστούν τη νύχτα, δεν ημπορούν να κοιμηθούν γιατί αισθάνονται δυνατούς πόνους απ' την πείνα κι απ' το κρύο.

Οι άνθρωποι αυτοί περπατούν όλη τη μέρα με βήμα σημειωτόν και κλονιζόμενο και επί ώρες δεν μιλούν ο ένας στον άλλο. Σε μια τοποθεσία όπου σταμάτησα στην άκρη του δρόμου για να γευματίσω, με περικύκλωσαν ένα πλήθος μικρών παιδιών που έκλαιγαν όλα για ψωμί. Πολλά απ' αυτά τα παιδάκια είναι αναγκασμένα να βαδίζουν ξυπόλητα πάνω στο δρόμο και πολλά απ' αυτά κουβαλούν και μικρά δέματα στις ράχες τους. Είναι όλα τους τρομερά αδυνατισμένα, τα ρούχα τους είναι κουρελιασμένα και τα μαλλιά τους είναι γεμάτα λέρα. Η βρώμα προσελκύει εκατομμύρια μύγες και είδα πολλά πρόσωπα βρεφών να είναι σκεπασμένα απ' τα έντομα αυτά γιατί οι μητέρες τους είναι τόσο εξαντλημένες, ώστε να μη μπορούν να τα διώξουν.

Σε διάφορα μέρη εμφανίσθηκαν αρρώστιες στη διάρκεια της οδοιπορίας και στο Χαλέπι μού ανέφεραν πολλά περιστατικά τυφοειδούς πυρετού ανάμεσα στους Αρμενίους, όταν θα 'φευγα απ' εκεί. Πολλές οικογένειες χωρίστηκαν γιατί οι άνδρες στάλθηκαν σε μια διεύθυνση και οι γυναίκες και τα παιδιά σε μιαν άλλη. Είδα μια γυναίκα που ήταν έγκυος πεσμένη

στη μέση του δρόμου και έκλαιγε και επάνω της στεκόταν ένας χωροφύλακας που τη φοβέριζε, γιατί δεν σηκωνόταν όρθια να βαδίσει. Πολλά παιδιά γεννιώνται καθ' οδόν και τα περισσότερα απ' αυτά πεθαίνουν γιατί οι μητέρες τους δεν έχουν τροφή να τους δώσουν.

Κανένας απ' τους ανθρώπους αυτούς δεν έχει ιδέα πού πηγαίνουν ή γιατί εξορίζονται. Περπατούν μέρα με τη μέρα στον δρόμο με την ελπίδα πως θα φτάσουν κάποτε σ' έναν τόπο όπου θα τους επιτρέψουν να ξεκουραστούν. Είδα πολλούς γέρους που κουβαλούσαν στη ράχη τους τα εργαλεία της τέχνης τους, με την πρόδηλη ελπίδα ότι μια μέρα θα εγκατασταθούν κάπου. Ο δρόμος μέσα απ' τα βουνά του Ταύρου είναι πολύ δύσκολος σε μερικά σημεία και πολλές φορές πρωτόγονα αμάξια που τα σέρνουν βουβάλια, βόδια και αγελάδες δεν μπορούν να ξεπεράσουν τον ανήφορο και γι αυτό οι χωροφύλακες τα αφήνουν και τα κατρακυλούν απ' τον δρόμο προς τα κάτω μέσα στο φαράγγι. Τα ζώα εγκαταλείπονται επίσης αδέσποτα. Είδα πολλά κάρα φορτωμένα έως επάνω με αποσκευές που στην κορυφή τους κάθονταν πολλοί Αρμένιοι, να σπάζουν και να γκρεμίζονται χάμω, ρίχνοντας τους επιβάτες μέσα στο δρόμο. Ένας απ' τους αμαξηλάτες που ήταν Τούρκος και που είχε εισπράξει μια προκαταβολή απ' τους ανθρώπους που μετέφερε, βρήκε πως ήταν πολύ αστείο το ότι μια γυναίκα έσπασε το πόδι της σε ένα τέτοιο γκρέμισμα αμαξιού.

Σου φαίνεται πως δεν πρόκειται να σταματήσει το ρεύμα αυτών των Αρμενίων που ξεχύνεται προς τα κάτω απ' τον Βορρά, απ' την Άγκυρα κι απ' την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Η κατάσταση τους χειροτερεύει κάθε μέρα. Τα θεάματα που είδα στο ταξίδι μου του γυρισμού ήταν πολύ χειρότερα από κείνα που είδα όταν πήγαινα και τώρα που μπήκε ο χειμώνας και άρχισαν οι βροχές, οι θάνατοι είναι περισσότεροι. Οι δρόμοι σε μερικά σημεία είναι σχεδόν αδιάβατοι».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ' ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΑΠΟ ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Πολλές φορές μου έκανε μεγάλη εντύπωση η αδυναμία να δώσω με να εννοήσουν σε ανθρώπους που δεν υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες τον φρικτό χαρακτήρα των σφαγών που διέπραξαν οι Τούρκοι εις βάρος των Χριστιανικών πληθυσμών της Ανατολής. Ουδέποτε μπόρεσα να περιγράψω τα θεάματα που είδα με τα μάτια μου με τέτοιο τρόπο ώστε να κάμω τους ακροατές μου να ιδούν και ν' αντιληφθούν την πραγματικότητα. Συχνά συμβαίνει άνθρωποι που κάθονται στα άνετα σπίτια τους, να βάζουν στην άκρη ένα άρθρο ή ένα βιβλίο που ομιλεί γι' αυτό το θέμα με την παρατήρηση: «Έχομε χορτάσει με τις ωμότητες εις βάρος των Αρμενίων».

Αυτό είναι ένα άλλο ισχυρό σημείο της στάσεως του Τούρκου: έχει σκοτώσει τόσες πολλές ανθρώπινες υπάρξεις και επί τόσο μεγάλη χρονική περίοδο, ώστε οι άνθρωποι κουράστηκαν ν' ακούουν γι' αυτό το θέμα. Έτσι μπορεί εκείνος να συνεχίσει τις σφαγές χωρίς εμπόδιο.

Στο βιβλίο της Δ/ρος Elliott *«Beginning Again at Ararat»*, η συγγραφέας περιλαμβάνει την εξής διήγηση μιας κοπέλας που άκουσε σε ένα άσυλο στην Τουρκία, του οποίου είχε τη διεύθυνση:

«Ήμουν δώδεκα ετών, ήμουν μαζί με τη μητέρα μου. Μας ανάγκαζαν να περπατούμε με μαστίγια και δεν είχαμε νερό. Ήταν τρομερή ζέστη και πολλοί από μας πέθαιναν απ' τη δίψα. Μας χτυπούσαν με τα μαστίγια για να μας κάνουν να βαδίζουμε δεν ξέρω πόσες μέρες και νύχτες και βδομάδες, ωσότου φθάσαμε στην έρημο της Αραβίας. Οι αδελφές μου και το μωρό μας πέθαναν στο δρόμο. Πήγαμε σε μια πόλη, δεν ξέρω το όνομά της. Οι δρόμοι ήταν γεμάτοι από νεκρούς που ήταν όλοι κομματιασμένοι. Μας ανάγκασαν να βαδίζουμε επάνω τους. Για πολύν καιρό το έβλεπα αυτό στα όνειρά μου. Φτάσαμε σε ένα σημείο της ερήμου, ένα κοίλωμα μέσα στην άμμο με λόφους γύρω γύρω. Υπήρχαν χιλιάδες από μας εκεί, πολλές πολλές χιλιάδες, όλο γυναίκες, κορίτσια και παιδιά. Μας χάρισαν όλους με τη βία μέσα στο κοίλωμα σαν πρόβατα. Ύστερα ήρθε το σκοτάδι και ακούσαμε πυροβολισμούς που έπεφταν ολόγυρα. Είπαμε: «Άρχισαν να μας σκοτώνουν». Όλη νύχτα τους περιμέναμε η μητέρα μου κι εγώ, τους περιμέναμε να μας χτυπήσουν. Δεν ήρθαν όμως και το άλλο πρωί όταν είδαμε γύρω μας, κανέναν δεν ήταν σκοτωμένος. Κανέναν δεν είχε σκοτωθεί. Δεν μας εσκότωναν. Είχαν ειδοποιήσει τις άγριες φυλές ότι είχαμε φτάσει. Οι Κούρδοι ήρθαν αργότερα, το πρωί, μόλις ξημέρωσε. Οι Κούρδοι και πολλοί άλλοι παράξενοι άνθρωποι από την έρημο· ήρθαν

επάνω απ' τους λόφους, κατέβηκαν απ' τ' άλογά τους και άρχισαν να μας σκοτώνουν. Όλη μέρα εσκότωναν – είμαστε, βλέπετε, τόσο πολλοί. Κανένας δεν μπορούσε να νομίσει ότι θ' αποτύχαινε το βόλι, διαρκώς σκοτώνανε. Εξακολούθησαν να σκοτώνουν όλη τη νύχτα και το πρωί-πρωί σκότωσαν τη μητέρα μου».

Η παράθεση της ανωτέρω διηγήσεως έγινε εδώ διότι αποτελεί με λίγα ζωντανά και πειστικά λόγια την σαφέστερη περιγραφή απ' όλες που έχουν δημοσιευτεί οπουδήποτε για τον χαρακτήρα των Τουρκικών «εκτοπίσεων» των Αρμενίων. Όλα τα επίσημα στοιχεία και η μαρτυρία ενός πλήθους Αμερικανών, Γερμανών και άλλων αυτόπτων μαρτύρων επιβεβαιώνουν την ακρίβεια της περιγραφής αυτής.

Μέσα στην έκθεση της Στρατιωτικής Αποστολής στην Αρμενία που είναι κοινώς γνωστή ως «Αποστολή Harbord» και που δημοσιεύθηκε απ' την Αμερικανική Εταιρία Διεθνούς Συμφιλίωσης τον Ιούνιο του 1920, μπορεί να βρει κανείς την εξής περικοπή:

«Εν τω μεταξύ οργανώθηκαν επίσημες σφαγές των Αρμενίων που διατάσσονταν κάθε λίγα χρόνια αφότου ο Αβδούλ Χαμίτ ανέβηκε στο θρόνο. Στα 1895 εξοντώθηκαν εκατό χιλιάδες. Στα 1908 στο Βαν και στα 1909 στα Άδανα και σε άλλα μέρη της Κιλικίας εφονεύθηκαν πάνω από τριάντα χιλιάδες. Η τελευταία και μεγαλύτερη απ' όλες αυτές τις τραγωδίες έλαβε χώρα στα 1915. Σφαγές και εκτοπίσεις είχαν οργανωθεί την άνοιξη του 1915 βάσει ενός καθορισμένου σχεδίου. Οι στρατιώτες πήγαιναν από πόλη σε πόλη. Στην αρχή συγκεντρώνονταν σε κάθε χωριό οι νέοι στο Διοικητήριο και ύστερα τους οδηγούσαν έξω απ' τα χωριά σε πορεία και τους εσκότωναν.

Οι γυναίκες, οι γέροι και τα παιδιά εκτοπίζονταν ύστερα από λίγες μέρες στις «Αγροτικές Αποικίες», όπως τις ονόμασε ο Ταλαάτ Πασάς, δηλ. απ' τα υψηλά οροπέδια της Αρμενίας που σαρώνονται διαρκώς από τον άνεμο στις ελονοσιακές πεδιάδες του Ευφράτου και τις φλογερές αμμώδεις ερήμους της Αραβίας και της Συρίας. Οι νεκροί απ' την ολοκληρωτική αυτή γενοκτονία υπολογίζονται από πεντακόσιες χιλιάδες μέχρι ένα εκατομμύριο και ο πραγματικός αριθμός ανέρχεται σε οκτακόσιες χιλιάδες περίπου. Αναγκασμένοι να βαδίζουν πεζή κάτω από ένα καυτερό ήλιο, απογυμνωμένοι απ' τα ρούχα τους και άλλα ασήμαντα είδη που είχαν μαζί τους, λογχιζόμενοι με τις μπαγιονέτες όταν βραδυπορούσαν και δεκατιζόμενοι από την πείνα, τον τύφο και την δυσεντερία, άφηναν χιλιάδες νεκρούς στην άκρη του δρόμου κλπ. κλπ.».

Έχω στην κατοχή μου και μιαν άλλη έκθεση ενός αξιόπιστου Ευρωπαίου που υπήρξε μάρτυρας της καταστροφής των Αρμενίων στο Χαλέπι και άλλου, η οποία δίνει λεπτομέρειες παρόμοιες με κείνες που περιέχονται στο υπόμνημα του κ. Geddes, αλλ' αποφεύγω να τις παραθέσω εδώ, φοβούμενος μήπως κουράσω τους αναγνώστες. Έχοντας υπ' όψη τη δυσκολία να προσκομίσει κανείς την μαρτυρία αυτόπτων μαρτύρων και επειδή η παραπάνω έκθεση δεν έχει δημοσιευθεί ως τώρα, είναι ένα πολύτιμο ιστορικό ντοκουμέντο. Έχουν πάντως λεχθεί αρκετά ώστε να πεισθεί ο αναγνώστης ότι η εξόντωση των Χριστιανών της Τουρκίας ήταν μια οργανωμένη σφαγή που διενεργήθηκε σε μεγάλη κλίμακα και είχε ετοιμαστεί εντελώς, προτού να σταλούν οι Έλληνες στη Σμύρνη. Τη σφαγή αυτή την είδαμε να «τίθεται εις ενέργειαν» την εποχή του Αβδούλ Χαμίτ, του «σφαγέως», την είδαμε ν' αναπτύσσεται πλήρως και να οργανώνεται καλύτερα όταν ήταν στην εξουσία ο Ταλαάτ και ο Εμβέρ, οι πολιτικοί του «Συντάγματος»· θα την παρακολουθήσωμε να διεξάγεται μέχρι της τρομερής αποπερατώσεώς της απ' τον Μουσταφά Κεμάλ, τον «George Washington» της Τουρκίας.

Το μέρος αυτό της διηγήσεώς μου δεν θα ήταν πλήρες, αν αποσιωπούσα τη συστηματική εξόντωση και τον κορεσμό των ταπεινότερων παθών του ανθρώπου ή του κτήνους που χαρακτηρίζει τις σφαγές των Τούρκων εις βάρος των Ελλήνων και Αρμενίων του Πόντου. Έχουν δοθεί κατά καιρούς περιγραφές σχετικά με τη συγκέντρωση ομάδων των αξιοθρήνητων αυτών ανθρώπων σε διάφορα σημεία των ακτών της Μαύρης Θάλασσας, όπου είχαν φτάσει ύστερα από μακρές οδοιπορίες και απερίγραπτες ταλαιπωρίες και σχετικά με τη βοήθεια που τους δόθηκε από Αμερικανικές Οργανώσεις. Συχνά αξιωματούχοι των οργανώσεων αυτών οι Αμερικανοί ιεραπόστολοι, έβγαλαν κραυγές διαμαρτυρίας οι όποιες προς στιγμήν προκάλεσαν αισθήματα εκπλήξεως στις διάνοιες του Αμερικάνικου λαού ή πέρασαν απαρατήρητες. Εντούτοις, η συστηματική σφαγή, οι εκτοπίσεις, οι λεηλασίες και οι βιασμοί που διαπράχθηκαν ανάμεσα στους Χριστιανούς τής κάποτε ευημερούσης περιοχής του Πόντου, είναι μια απ' τις πιο ειδεχθείς και σκοτεινές σελίδες και της Τουρκικής ακόμα ιστορίας. Οι ακμάζουσες κοινότητες Αμασείας, Καισαρείας, Τραπεζούντος, Χαλδείας, Ροδοπόλεως και Κολωνίας, που ήταν επί πολλούς αιώνες κέντρα Ελληνικού πολιτισμού, εξοντώθηκαν κυριολεκτικά με μια διαρκή εκστρατεία σφαγών, απαγχονισμών, εκτοπίσεων, εμπρησμών και βιασμών. Τα θύματα ανέρχονται σε εκατοντάδες χιλιάδων και ανεβάζουν τον ολικό αριθμό των εξοντωθέντων Αρμενίων και Ελλήνων σε ολόκληρη την παλαιά Ρωμαϊκή Επαρχία της Ασίας στον συνολικό αριθμό του ενός εκατομμυρίου και πεντακοσίων χιλιάδων. Έτσι δημιουργήθηκε η «αναγεννημένη» Τουρκία που συγκρίθηκε σε μερικά μέρη του κόσμου με την Ελβετία και τις Ηνωμένες Πολιτείες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΟΒΑΣΗ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ (Μάιος 1919)

Εγύρισα στη Σμύρνη στα 1919 λίγον καιρό μετά την απόβαση του Ελληνικού στρατού στην πόλη αυτή. Επειδή το Τουρκικό σχέδιο εξοντώσεως είχε τεθεί σε πλήρη εφαρμογή πριν απ' την άφιξη των Ελληνικών στρατευμάτων, οι Έλληνες χωρικοί είχαν διωχθεί απ' όλη την περιφέρεια, με εξαίρεση μόνο της ίδιας της πόλεως, και πολλοί κάτοικοι είχαν εξαφανιστεί, όπως είχαν καταστραφεί και τ' αγροκτήματά τους και τα χωριά τους. Είχαν διασκορπιστεί μέσα στα Ελληνικά νησιά, καθώς και στην ηπειρωτική Ελλάδα και στη Θεσ/νίκη όπου η Ελληνική κυβέρνηση είχε κατασκευάσει παραπήγματα για τη στέγασή τους και είχε λάβει χώρα ένας σημαντικός εποικισμός από αυτούς.

Πολλά έχουν λεχθεί για ωμότητες και σφαγές που διέπραξαν τα Ελληνικά στρατεύματα κατά την απόβασή τους στη Σμύρνη τον Μάιο του 1919. Στην πραγματικότητα τα συμβάντα που έλαβαν χώρα την ημέρα της αποβάσεως και τις λίγες μέρες που ακολούθησαν, έχουν μεγαλοποιηθεί ωσότου μεταφέρθηκαν στην δημόσια γνώμη σε πολύ μεγαλύτερες αναλογίες από ό,τι είχε γίνει με την προσχεδιασμένη εξόντωση ολοκλήρων εθνών απ' τους Τούρκους και δεν φαίνεται να έχει δοθεί καμιά προσοχή στην ταχεία εξάλειψη των ταραχών απ' τις Ελληνικές αρχές και στην άμεση τιμωρία των κυριωτέρων δραστών, μερικών απ' τους οποίους και με θάνατο.

Τα σχετικά συμβάντα όπως μετεδόθησαν από Αμερικανούς Ιεραποστόλους, επιχειρηματίες και άλλα αναμφίβολου αξιοπιστίας άτομα, έχουν ως εξής: Το βράδυ της προτεραίας της αποβάσεως έλαβε χώρα μια συγκέντρωση των ναυτικών διοικητών και όπως ανεκοίνωσε ένας απ' αυτούς που έλαβαν μέρος στη συγκέντρωση, έγινε συζήτηση σχετικά με το σχέδιο, βάσει του οποίου έπρεπε να εκτελεστεί η επιχείρηση αυτή. Εκείνος που έδωσε τις πληροφορίες μου edήλωσε ότι ο Αμερικανός ναυτικός διοικητής ήταν της γνώμης ότι έπρεπε να συνεργασθούν με τους Έλληνες στην αστυνόμευση των διαφόρων τομέων της πόλεως δια του ναυτικού των συμμάχων, αλλ' ότι ο Άγγλος υποστήριζε την γνώμη ν' αφήσουν τους Έλληνες «να κάμουν μόνοι τους τη δουλειά όλη». Η πληροφορία αυτή μου εδόθη από δεύτερο χέρι και η ακρίβειά της δεν μπορεί να εξακριβωθεί ασφαλώς, φαίνεται όμως πιθανή.

Όπως κι αν έχει το πράγμα, η συμβουλή που αποδίδεται στον Αμερικανό ήταν ορθή από πρακτική άποψη, δεν μπορούσε όμως να εφαρμοστεί για

προφανείς λόγους. Δεν μπορούσαμε να αποβιβασθούμε γιατί είμαστε, όπως συνήθως συνέβαινε, «παρατηρηταί» και υπήρχε μια τόσο ισχυρή αντιζηλία μεταξύ των συμμάχων σχετικά με τη Μικρά Ασία, ώστε δεν μπορούσαν να βγουν στην ακτή είτε μαζί είτε χωριστά. Αυτό ήταν η πρώτη ένδειξη ελλείψεως επαρκούς βοήθειας που τελικά επέφερε την Ελληνική συμφορά και την καταστροφή της Σμύρνης.

Γι' αυτό ολόκληρη η ευθύνη επιρρίφθηκε στους Έλληνες, οι οποίοι είχαν αποβιβαστεί ανάμεσα σε πληθυσμό, ιδιαίτερα όσον αφορά τους Τούρκους, που είχαν προσβληθεί απ' τον ερχομό τους περισσότερο από όσο θα προσβάλλονταν οι λευκοί πολίτες του Mobile, εάν είχε δοθεί η εντολή γι' αυτό σε στρατεύματα Νέγρων. Για τους Τούρκους ο Έλληνας δεν είναι μόνο ένας «άπιστος σκύλος», αλλά και ο άλλοτε σκλάβος.

Την ώρα που οι Έλληνες προχωρούσαν στη διεύθυνση του Konak δηλ. του Διοικητηρίου που ήταν στην Τουρκική συνοικία, πυροβολήθηκαν από κρυψώνες. Όπως με πληροφόρησαν πολυάριθμοι αυτόπτες μάρτυρες, όχι Σμυρναίοι, οι πυροβολισμοί είχαν εξελιχθεί σε καταιγισμό πυρός.

Ο Υγιεινολόγος του Αμερικανικού Νοσοκομείου που βρισκόταν στην περιοχή του Διοικητηρίου μου διηγήθηκε το έξης περιστατικό: Μόλις άκουσε τους πυροβολισμούς, βγήκε τρέχοντας στην αυλή του Νοσοκομείου, γιατί φοβήθηκε ότι, αν οι πυροβολισμοί προέρχονταν απ' εκεί, θα ήταν δυνατό να προκαλέσουν αντίστοιχα πυρά απ' τους Έλληνες. Είδε τότε έναν Τούρκο επάνω σ' ένα δένδρο της αυλής του Νοσοκομείου που είχε στα χέρια του ένα τουφέκι. Τον σημάδεψε με ένα περίστροφο και του είπε να κατέβει κάτω. Ο Τούρκος υπήκουσε. Αυτός που μου έδωσε την παραπάνω πληροφορία ήταν Αμερικανός πολίτης, όχι Ελληνικής ή Αρμενικής καταγωγής.

Οι Έλληνες συνέλαβαν μερικούς αιχμαλώτους, τους οποίους έβαλαν να βαδίσουν κατά μήκος της παραλίας, ώστε να φαίνονται απ' τα πολεμικά των Συμμάχων και των Αμερικανών και τους ανάγκασαν να σηκώσουν προς τα επάνω τα χέρια τους. Μερικοί είπαν ότι οι Έλληνες στρατιώτες χτύπησαν με τις λόγγες τους μερικούς απ' τους αιχμαλώτους των, πράγμα που έβλεπαν οι άνθρωποι που ήταν μέσα στα σπίτια και επάνω στα πλοία. Δεν έγινε σφαγή με την έννοια του γενικού σκοτωμού αιχμαλώτων, αλλά κάτι λίγοι εσκότωσαν μερικούς με τον τρόπο που είπαμε. Η πράξη αυτή είναι βέβαια δολοφονική, αξιόμιπη και βλακώδης και στους Έλληνες απόκειται να την δικαιολογήσουν όπως μπορούν.

Μέσα στην πόλη έλαβε χώρα κάποια ανταρσία, κάτι σαν οχλαγωγία, και σκοτώθηκαν κάπως περισσότεροι Τούρκοι. Αμερικανοί που ήταν παρόντες έκαμαν διάφορους υπολογισμούς σχετικά με τον αριθμό των σκοτωμένων που αναβιβάζονται από 50 μέχρι 300 ψυχές. Ο δεύτερος αριθμός είναι υπερβολικός. Έγινε επίσης και σημαντική λεηλασία και μέσα στη Σμύρνη και στις γύρω περιοχές.

Μιλώντας για το ζήτημα αυτό σ' ένα φυλλάδιο με τον τίτλο *«Οι Μεγάλες Δυνάμεις και οι Χριστιανοί της Ανατολής»*, ο William Pember Reeves λέγει:

«Σχετικά με τα άτομα που σκοτώθηκαν στη Σμύρνη, αυτά ήσαν Τούρκοι και ανήρχοντο, όπως μου διηγήθηκαν, σε εξήντα εξ, που σκοτώθηκαν εν μέρει από Έλληνες στρατιώτες, εν μέρει απ' τον όχλο της πόλεως. Σκοτώθηκαν επίσης και περίπου εκατό από άλλες εθνικότητες. Οι πρωτουργοί των σκοτωμών αυτών εκτελέσθηκαν απ' τις Ελληνικές Αρχές, πληρώθηκαν δε και αποζημιώσεις στις οικογένειες των θυμάτων».

Από πού είχε τις πληροφορίες του ο κ. Reeves μου είναι άγνωστο, αλλά αυτές συμπίπτουν με όσα μου είπαν Αμερικανοί που ήσαν παρόντες και τους οποίους είδα λίγον καιρό μετά την απόβαση των Ελληνικών στρατευμάτων. Ήμουν όμως και εγώ παρών στη Σμύρνη όταν οι πρωτουργοί των ταραχών της 2ας Μαΐου καταδικάσθηκαν και εκτελέσθηκαν.

Τότε ήταν που ο Έλλην Γενικός Διοικητής ανακοίνωσε την σχετική απόφασή του και έδειξε την ικανότητα που χαρακτήριζε όλη του τη Διοίκηση στη Σμύρνη. Κατέστειλε εντελώς τις ταραχές σε ελάχιστο διάστημα και τιμώρησε αυστηρά τους κακοποιούς. Τρεις απ' τους αρχηγούς των ταραξιών, Έλληνες, μεταφέρθηκαν σε μια πλατεία δίπλα απ' τη σιδηροδρομική γραμμή που συνδέει τη Σμύρνη με τον Μπουτζά, εκτελέσθηκαν δημόσια και θάφτηκαν σε μέρος που μπορούσαν να ιδούν τους τάφους των όλοι οι άνθρωποι που περνούσαν μεταξύ του κέντρου παραθερισμού που είπαμε και της κυρίας πόλεως. Οι τρεις αυτοί αρχηγοί των ταραξιών είχαν δικαστεί προηγουμένως από ένα στρατοδικείο και η απόφαση εκτελέσθηκε αμέσως.

Και άλλοι πολλοί είχαν δικαστεί και καταδικάσθηκαν σε μικρότερες ποινές. Ο λαός πληροφορήθηκε ότι οι Έλληνες που θα διατάρασσαν την τάξη θα τιμωρούνταν αυστηρότερα απ' τους Τούρκους, αυτή δε η πολιτική εφαρμόστηκε καθ' όλη τη διάρκεια της Ελληνικής κατοχής και συνέβαλε πάρα πολύ στην έλλειψη δημοτικότητας του Γενικού Διοικητού μεταξύ του ντόπιου Ελληνικού πληθυσμού.

Ο κ. Στεργιάδης, ο Έλληνας Γενικός Διοικητής, έβγαλε διαταγή όλοι όσοι είχαν στην κατοχή τους προϊόντα λεηλασίας να τα αποδώσουν αμέσως, γιατί αλλοιώτικα θα τιμωρούνταν βαρεία και ώρισε ένα μεγάλο εμπορικό κατάστημα στην οδό Franque, όπου έπρεπε να παραδίδονται αυτά τα είδη και στην πραγματικότητα παραδόθηκαν όλα τα προϊόντα λαφυραγωγίας. Όλοι οι Τούρκοι που ισχυρίζονταν ότι είχαν ληστευθεί προσεκλήθησαν να υποβάλουν τα παράπονά τους στη Γενική Διοίκηση και τα παράπονα αυτά γίνονταν δεκτά με τόσο μικρή διερεύνηση, ώστε πολλοί Τούρκοι εκμεταλλεύτηκαν τεράστια την ευκαιρία και υπέβαλαν ψεύτικες ή μεγαλοποιημένες απαιτήσεις. Επί πλέον είχαν αποβιβαστεί πολλοί Έλληνες κτηματίες και εξέχοντες κάτοικοι μικρότερων πόλεων, οι οποίοι επήγαν στην επαρχία κι εκεί φοβερίζοντας τους χωρικούς και προστατεύοντας τους Τούρκους συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στην αποκατάσταση της τάξεως στις αγροτικές περιοχές.

Ανάμεσα σ' αυτούς διακρίθηκε κάποιος κ. Αδαμόπουλος, ιδιοκτήτης πολύ μεγάλης περιουσίας στο Ντεβελίκιοϊ, ένα χωριό που βρίσκεται σε απόστασι 35 μιλίων απ' τη Σμύρνη, ο όποιος επήγε εκεί και ανάγκασε τους χωρικούς να επιστρέψουν πρόβατα και άλλα πράγματα, απειλώντας με βαρεία τιμωρία κάθε Έλληνα που θα επείραζε Τούρκους.

Υπήρχε επίσης και ένας δικηγόρος λεγόμενος Αθηνογένης που κατεπράυνε τους Έλληνες χωρικούς κατοίκους του Μπουτζά που ήταν έτοιμοι να κάμουν ανταρσία με το να τους εξηγήσει την πραγματική σημασία της Ελληνικής αποβάσεως. Ο κ. Αθηνογένης επήγε στην Αμερική και έκαμε ενέργειες για την αυτονομία της Μικράς Ασίας και έκαμε πολύ καλή εντύπωση εκεί.

Σ' αυτούς πρέπει να προστεθεί και κάποια Κα Μπαλτατζή, σύζυγος ενός που είχε γίνει Αμερικανός πολίτης, η οποία επισκέφθηκε ένα αγρόκτημά της κοντά στη Σμύρνη και εξασφάλισε την τάξη ανάμεσα στους χωρικούς. Πολύ γρήγορα αποκαταστάθηκε η ησυχία, αφ' ενός χάρις στην επίδραση των Ελλήνων καλής κοινωνικής τάξεως και αφ' ετέρου χάρις στα αυστηρά μέτρα που έλαβε η Ελληνική πολιτική διοίκηση. Η αποκατάσταση αυτή της τάξεως αποτελούσε σχεδόν θαύμα όταν λάβει κανείς υπ' όψην τους διωγμούς που είχαν υποστεί οι Έλληνες πριν από τόσο λίγο καιρό. Πολλοί απ' τους Έλληνες χωρικούς είχαν ληστευθεί και κακοποιηθεί απ' τους ίδιους Τούρκους με τους οποίους τώρα έπρεπε να συμβιούν ειρηνικά και αγαπημένα.

Το εξής περιστατικό είναι αρκετό για να δείξει ποιο ήταν εκείνο που ήταν επώδυνο στην μνήμη των Χριστιανών χωρικών: Ένας μικρός αγροκτηματίας με πολύ μεγάλη οικογένεια είχε σπείρει ένα χωράφι με φασόλια για

τη διατροφή της συζύγου και των παιδιών του, γιατί τα φασόλια αποτελούσαν ένα απ' τα κυριώτερα είδη τροφής για τους ανθρώπους αυτούς. Ένας Τούρκος αξιωματικός έδωσε το άλογό του μέσα στο χωράφι αυτό και ο γεωργός τον παρακάλεσε αν ήταν δυνατόν να βάλει το άλογό του σ' ένα λειβάδι, όπου υπήρχε εξαιρετο χορτάρι για βοσκή. Η απάντηση ήταν ένα γερό μαστίγωμα εκ μέρους του αξιωματικού που συνοδευόταν από υβριστικά και περιφρονητικά επίθετα μπροστά στην οικογένεια του γεωργού και στους άλλους χωρικούς. Αυτό είναι ένα απ' τα πιο ήπια περιστατικά που δείχνει τη γενική συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι των Χριστιανών. Το ανέφερα γιατί υπέπεσε στην προσωπική μου αντίληψη και γιατί γνώριζα τον γεωργό που ήταν πολύ αξιοπρεπής και αξιοσέβαστος άνθρωπος.

Πολυάριθμοι Έλληνες είχαν υποστεί προσβολές και αδικίες που ήταν πολύ δύσκολο να λησμονήσουν και που κρυφόκαιγαν μέσα στις καρδιές τους. Απ' τον εξώστη του Προξενείου όπου βρισκόμουν, είδα μια μέρα έναν Τούρκο αμαξά να προσπερνά έναν Έλληνα συνάδελφό του και να τον χτυπά με το μαστίγιό του, πράγμα που αποτελούσε ανανδρική πράξη γιατί η αντίσταση εκ μέρους του Έλληνα θα είχε σαν αποτέλεσμα το θάνατό του και γιατί δεν υπήρχε κανείς στον όποιο θα μπορούσε να καταφύγει ο ίδιος για να βρει το δίκιο του. Σε πολλές περιπτώσεις, οι Έλληνες που έπαιρναν πρόβατα απ' τους Τούρκους προσπαθούσαν να πάρουν πίσω δικά τους πρόβατα που τους είχαν αφαιρέσει εκείνοι.

Ένα απαίσιο συμβάν συνέβη σε ένα χωριό όχι μακριά απ' τη Σμύρνη και θα το εννοήσουν σ' αυτή τη χώρα (τις Ηνωμένες Πολιτείες) και ιδιαίτερα στις Νότιες Πολιτείες. Κάποιος ισχυρός Τούρκος είχε βιάσει πολλά κορίτσια Χριστιανών και λίγο καιρό ύστερα απ' την Ελληνική απόβαση οι πατέρες και αδελφοί των κοριτσιών τον έπιασαν και τον κρέμασαν. Η αγνότητα των γυναικών τους αποτελεί ένα πολύ ευαίσθητο σημείο ανάμεσα στους Έλληνες.

Ο κ. Στεργιάδης, ο Έλληνας Ανώτατος Αρμοστής ή Γενικός Διοικητής ήταν ένας αξιοσημείωτος άνθρωπος από πολλές απόψεις. Ήταν Κρητικός, όπως και ο κ. Βενιζέλος, ο όποιος τον επέλεξε για το αξίωμα αυτό, δυσκολότερο του οποίου θα ήταν δύσκολο να φαντασθεί κανείς. Είχε πολύ βαθύ το αίσθημα της δικαιοσύνης και μια πολύ ανώτερη ιδέα του καθήκοντος και ζούσε σαν ερημίτης, χωρίς να δέχεται προσκλήσεις σε δεξιώσεις ή να εμφανίζεται στην κοινωνία. Επιθυμούσε, όπως μου έλεγε, να μη δέχεται φιλοφρονήσεις και να μη δημιουργεί δεσμούς, έτσι ώστε να μπορεί να εφαρμόζει την ίδια δικαιοσύνη απέναντι όλων, ανεξάρτητα απ' την κοινωνική των τάξη. Πολύ γρήγορα είχε γίνει γνωστό ότι όταν εξέδιδε μια διαταγή εννοούσε χωρίς άλλο να την εφαρμόσουν όλοι.

Σε μια περίπτωση παρευρέθηκα σε μια σπουδαία ιεροτελεστία που έγινε στον Ελληνικό Μητροπολιτικό Ναό, στην οποία είχαν προσκληθεί οι αντιπρόσωποι των διαφόρων δυνάμεων καθώς και οι κυριότερες Ελληνικές Αρχές. Ο ανώτατος Αρμοστής είχε δώσει διαταγή η ιεροτελεστία να είναι αυστηρά θρησκευτική και χωρίς πολιτική χροιά. Δυστυχώς ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος, ο οποίος αργότερα δολοφονήθηκε απ' τους Τούρκους, ανακάτεψε λίγη πολιτική στο κήρυγμά του, πράγμα που συνήθιζε πάρα πολύ να κάμει. Ο Στεργιάδης που στεκόταν κοντά του, τον διέκοψε λέγοντας: *«Σας είπα όμως πως δεν επιθυμούσα τίποτε απ' αυτά»*.

Ο Μητροπολίτης κοκκίνισε, ξεροκατάπιε και διακόπτοντας απότομα τον λόγο του ετελείωσε με το «*Εν ονόματι του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος, Αμήν*» και κατέβηκε από το βήμα.

Ο Αρμοστής πήγαινε μια μέρα σε ένα χωριό της επαρχίας για να παραστεί στα εγκαίνια ενός σχολείου όταν ένας απ' τους συνοδούς του του είπε: *«Διηγούνται μερικές άσχημες ιστορίες για τον παπά εδώ πέρα. Ότι αρνήθηκε να τελέσει την κηδεία για το παιδί μιας φτωχής χήρας που είχε πεθάνει, γιατί δεν είχε η μητέρα του τα χρήματα που χρειάζονταν για την αμοιβή του και έτσι το παιδί θάφτηκε χωρίς να γίνει η εκκλησιαστική ιερουργία»*.

Ο Αρμοστής δεν απάντησε τίποτε σ' αυτά και δεν εξέφρασε τη γνώμη του. Όταν έφτασε στο χωριό πήγαν σε προϋπάντησή του μια επιτροπή απ' τον Δήμαρχο, τον ιερέα κλπ. Όταν του συνέστησαν τον ιερέα, ο Αρμοστής τού έδωσε ένα γερό μπάτσο στο πρόσωπο λέγοντας: *«Παλιάνθρωπε! Δεν θέλω να σας ξέρω. Ντροπιάζετε την Εκκλησία και το Ελληνικόν Έθνος»*.

«Δεν είναι όμως εκείνος ο παπάς εξοχώτατε» εξήγησαν οι παριστάμενοι. *«Αυτός είναι καλός άνθρωπος. Τον άλλο τον διώξαμε»*.

«Δώστε του εκατό δραχμές για τους φτωχούς του», είπε τότε η εξοχότης του στον γραμματέα του και έτσι το επεισόδιο έληξε. Όπως κι αν έχει το πράγμα, είχε εκδηλώσει πολύ δραστικά τη γνώμη του για το είδος του ανθρώπου που ήταν ο ένοχος ιερέας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ'
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ
(Από τις 15 Μαΐου 1919 ως τις 9 Σεπτεμβρίου 1922)

Παρά τις πολλές δυσκολίες, οι Ελληνικές πολιτικές Αρχές κατά το μέτρο που εκτεινόταν η επιρροή τους επέτυχαν να δώσουν στη Σμύρνη και σε ένα μεγάλο τμήμα του κατεχομένου εδάφους, την πιο ήσυχη, πολιτισμένη και προοδευτική διοίκηση που υπήρχε εκεί σε όλη τη διάρκεια των ιστορικών χρόνων. Ο κ. Στεργιάδης που εξακολούθησε μέχρι τέλους να εφαρμόζει την πολιτική του να τιμωρεί αυστηρά όλους τους παρανομούντας Ελληνικής καταγωγής, έχασε απ' αυτόν το λόγο την δημοτικότητά του στη Μικρά Ασία. Όταν έφυγε απ' τη Σμύρνη, μετά την ήττα των Ελληνικών στρατευμάτων, γιουχαΐσθηκε απ' τον λαό της πόλεως που δεν είχε προσφερθεί νομοταγώς να τον βοηθήσει. Ήταν πράγματι ένας μεγάλος άνδρας, ο οποίος κατέβαλε μια υπέρτατη προσπάθεια για να εκπληρώσει ένα υπεράνθρωπο καθήκον και ο όποιος υποφέρει από τη δυσφήμιση που συνοδεύει πάντοτε την αποτυχία.

Ιδού μερικές απ' τις πολιτιστικές μεταρρυθμίσεις που η Ελληνική Διοίκηση είχε εισαγάγει στην περιοχή της Σμύρνης:

1. Διαρκούντος του πολέμου, κάτω απ' την Τουρκική κυριαρχία, η ηθική στάθμη των Χριστιανών κατοίκων όλων των εθνοτήτων είχε χειροτερέψει σε μεγάλο βαθμό. Ο Τούρκος δεν είχε κανένα σεβασμό ή υπόληψη απέναντι των μη Μουσουλμάνων γυναικών, τις όποιες θεωρούσε σαν νόμιμη λεία του. Στη διάρκεια της εποχής εκείνης, όλοι οι Αμερικανοί που έμεναν στη Σμύρνη θα ενθυμούνται τα όργια στα όποια εντροφούσε ένας ανώτατος Τούρκος αξιωματούχος και οι φίλοι του και το παράδειγμα που έδινε στην Ευρωπαϊκή παροικία μια επιφανής Αγγλολεβαντίνα κυρία που είχε γίνει πασίγνωστη ερωμένη του και μπροστά στην κοινωνία. Η κυρία αυτή περηφανευόταν για τη θέση της και αργότερα δικαιολόγησε τη συμπεριφορά της λέγοντας πως είχε δεχτεί τη θέση εκείνη για να μπορεί ν' ασκεί την επιρροή της για την πρόληψη διωγμών και πως θα 'πρεπε να στηθεί ένα μνημείο προς τιμήν της.

Με μια απ' τις πρώτες συνομιλίες που είχα με τον κ. Στεργιάδη μετά την άφιξή του, ο Γενικός διοικητής μου είπε ότι οι Χριστιανοί είχαν διαφθαρεί απ' τους Τούρκους και είχαν χάσει τον αυτοσεβασμό και την ηθικότητά τους και ότι είχαν ανάγκη από μια αφύπνιση της εθνικής τους περηφάνειας και των θρησκευτικών τους ενστίκτων.

Μια απ' τις πρώτες του ενέργειες ήταν να καταργήσει τους «οίκους ανοχής» που βρίσκονταν σε κεντρικές περιοχές της πόλεως και στο ζήτημα αυτό αντιμετώπισε την αποφασιστική αντίδραση διαφόρων ξένων προξένων, των οποίων υπήκοοι διηύθυναν τα «σπίτια» αυτά που αποτελούσαν ιδιοκτησία των. Επειδή δεν μπορούσε να επιβάλλει την εφαρμογή μιας διαταγής του έναντι ενός Ευρωπαίου υπηκόου, έβαλε να σταθμεύουν χωροφύλακες απέναντι των καταστημάτων που είπαμε παραπάνω και να σημειώνουν τα ονόματα και τις διευθύνσεις όλων των ατόμων που εσύχναζαν σ' αυτά και έτσι περιορίστηκε τόσο πολύ η πελατεία τους, ώστε αναγκάστηκαν να κλείσουν. Ο μπακαράς και άλλα είδη χαρτοπαιγνίου με μεγάλα ποσά είχαν καταντήσει μια πολύ μεγάλη συμφορά στη Σμύρνη, γιατί είχε σαν αποτέλεσμα την καταστροφή πολλών ανθρώπων, ακόμα δε και αυτοκτονιών. Ο κ. Στεργιάδης απαγόρευσε το χαρτοπαίγνιο στις λέσχες και στα ιδιωτικά σπίτια, μόλις λάμβανε γνώση ότι γινόταν εκεί αυτό το πράγμα.

2. Η Ελληνική Διοίκηση υποστήριζε και βοηθούσε με κάθε τρόπο εκπαιδευτικά ιδρύματα. Η υποστήριξη και η ενθάρρυνση των Αμερικανικών εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων θα τονισθεί αργότερα. Πρέπει όμως ιδιαίτερα να επαινεθεί για τα μέτρα που είχε πάρει με δαπάνη του Ελληνικού Δημοσίου για τη συντήρηση και τη βελτίωση των Τουρκικών σχολείων. Εξακολούθησε τη λειτουργία των Μουσουλμανικών Γυμνασίων με έξοδά της, γιατί οι φόροι που ήταν προορισμένοι για τη συντήρησή τους εισπράττονταν απ' το Οθωμανικό Δημόσιο Χρέος, σαν εγγύηση ενός δανείου που είχε συνάψει η Οθωμανική Κυβέρνηση.

Η Ελληνική Διοίκηση υποστήριζε με κεφάλαια εκ του Ταμείου της δύο Μουσουλμανικά Γυμνάσια στη Σμύρνη, δύο στη Μαγνησία και στο Οδεμίσι και δύο σεμινάρια στις επαρχίες, πληρώνοντας γι' αυτά εβδομήντα χιλιάδες τούρκικες λίρες. Διατήρησε σε ισχύ το Τούρκικο σύστημα στοιχειώδους εκπαίδευσεως, διορίζουσα προκρίτους Μουσουλμάνους στα διάφορα χωριά για να εποπτεύουν στην εφαρμογή του. Διατήρησε ένα Πολυτεχνείο στη Σμύρνη στο οποίο εκπαιδεύονταν και συντηρούνταν διακόσια δέκα άπορα παιδιά Μουσουλμάνων και πλήρωνε γι' αυτό τριάντα εξ χιλιάδες τουρκικές λίρες το χρόνο.

Εκτός απ' αυτά, η Ελληνική Διοίκηση βοηθούσε ειδικά τα Αμερικανικά ιδρύματα και σχολεία που λειτουργούσαν στην Τουρκική συνοικία και για παιδιά Τούρκων.

3. Η Ελληνική Διοίκηση κατέβαλε σοβαρή και επιτυχή προσπάθεια για την οργάνωση υγειονομικής υπηρεσίας, για την κατάρτιση στατιστικών,

την βελτίωση των υγειονομικών συνθηκών και την καταπολέμηση επιδημιών και μεταδοτικών ασθενειών π. χ. της ελονοσίας, της συφιλίδος κλπ.

Ιδρύθη μικροβιολογικό εργαστήριο για τη διάγνωση μεταδοτικών νόσων που εξοπλίσθηκε και με υγειονομικά αυτοκίνητα, τα όποια μετέφεραν τους ασθενείς από μεγάλες αποστάσεις και με μικρά αμάξια για τη μεταφορά μολυσμένων ειδών και φορητών συσκευών για την επιτόπια απολύμανση. Μόνο για την περιγραφή του έργου αυτής της υπηρεσίας που είχε οργανωθεί σε μεγάλη κλίμακα και είχε εφοδιαστεί με άφθονα μέσα, σε χρήματα και σε υλικό, θα χρειαζόταν ένα φυλλάδιο αρκετά μεγάλο. Αποτέλεσμα των μέτρων αυτών ήταν ότι ετέθησαν υπό έλεγχο στην κατεχόμενη ζώνη η πανούκλα, ο εξανθηματικός τύφος και η ευλογιά και εξαλείφθηκαν σαν επιδημικές ασθένειες. Περιστό να πούμε ότι συστηματικός πόλεμος είχε διεξαχθεί εναντίον της ψείρας και των αρουραίων.

Ένα Ινστιτούτο Παστέρ είχε ιδρυθεί στη Σμύρνη απ' τους Έλληνες στις 18 Αυγούστου 1919 κάτω απ' τη διεύθυνση ενός ειδικού που εργαζόταν με την συνεργασία ενός επιτελείου εμπειρογνομόνων. Στο Ινστιτούτο αυτό βρήκαν περίθαλψη στη διάρκεια των δύο πρώτων μηνών της λειτουργίας του επάνω από δυόμιση χιλιάδες παθόντες που τους είχαν δαγκώσει σκύλοι, τσακάλια ή λύκοι και απ' αυτούς πέθαναν μόνο τέσσερις. Η περίθαλψη σ' αυτό το ίδρυμα γινόταν δωρεάν. Προηγουμένως οι παθόντες ήταν αναγκασμένοι να ταξιδέψουν στην Κωνσταντινούπολη ή στην Αθήνα και κείνοι που δεν μπορούσαν να βρουν τα λεφτά που χρειάζονταν για το ταξίδι αυτό, πέθαιναν. Εγώ ο ίδιος είχα βοηθήσει φτωχούς Τούρκους που ήταν τρελλοί απ' τον φόβο να κάνουν το ταξίδι για την Κωνσταντινούπολη για να υποβληθούν σε θεραπεία.

Ένα τμήμα του Πανεπιστημίου Σμύρνης που είχε ιδρυθεί απ' την Ελληνική Διοίκηση ήταν το Ίδρυμα Υγιεινής, το οποίο αποτελείτο από δύο τμήματα, το ένα της Υγιεινής και το άλλο της Βακτηριολογίας. Το ίδρυμα αυτό ήταν έτοιμο να λειτουργήσει όταν οι Τούρκοι έκαψαν τη Σμύρνη και είχε στη διάθεσή του εγκαταστάσεις παρόμοιες προς εκείνες των μεγάλων Πανεπιστημίων της Ευρώπης, καθώς και μια καλή βιβλιοθήκη και πλήρη εξοπλισμό σε εργαλεία. Ουδέποτε θα του έλειπαν χρήματα ή βοήθεια και θα ήταν στην υπηρεσία όλων των τάξεων, ανεξάρτητα από το δόγμα ή τη φυλή στην οποία θα άνηκαν.

Παρακάτω εκθέτουμε το πρόγραμμα που είχε ετοιμαστεί για να τεθεί σε εφαρμογή:

- Δωρεάν εξετάσεις βακτηριολογικές, υγιεινολογικές και βιομηχανικές για όλες τις τάξεις της κοινωνίας.
- Η παρασκευή και δωρεάν διανομή όλων των θεραπευτικών και διαγνωστικών εμβολίων, ορρών, αντιτοξινών, αντιγονοκόκκου κλπ.
- Η εξυγίανση της πόλεως σ' εκτεταμένη κλίμακα, (αποχετευτικό δίκτυο, υδραγωγεία, δρόμοι κλπ.).
- Υγειονομικά έργα για την καταπολέμηση της ελονοσίας, την αποξήρανση ελών κλπ.
- Η καταπολέμηση του τραχώματος.
- Η καταπολέμηση της φθίσεως σε μεγάλη κλίμακα (φαρμακεία, άσυλα, αναρρωτήρια, ειδικά νοσοκομεία, απολύμανση σπιτιών κλπ.).
- Για τα βρέφη: Φαρμακεία απόρων, gouttes de lait, creches, άσυλα για τα έκθετα κλπ.
- Για παιδιά: Διάφορα φιλανθρωπικά ιδρύματα.
- Για μητέρες: Παρακολούθηση των εγκύων γυναικών.
- Εκπαίδευση και εξάσκηση ιατρών για την ίδρυση υπηρεσίας δημοσίας Υγιεινής.
- Εκπαίδευση μαιών και νοσοκόμων.
- Οργάνωση ειδικής ιατρικής στατιστικής υπηρεσίας.

4. Οικονομική βοήθεια σε μεγάλη κλίμακα παρεχόταν (π.χ. διανομή αλεύρου, ματισμού κλπ.) σε πρόσφυγες που είχαν δημιουργηθεί απ' τις επιδρομές των Κεμαλικών στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας κι απ' την καταστροφή στα 1919 των πόλεων Αϊδινίου και Ναζλί. Ανάμεσα σ' αυτούς που βοηθούνταν υπήρχαν και χιλιάδες Τούρκων.

5. Όλοι οι Αμερικανοί ιεραπόστολοι, καθώς και όσοι εργάζονται σε εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα στη Σμύρνη και στο εσωτερικό κατά τη διάρκεια της Ελληνικής κατοχής, θα επιβεβαιώσουν την εξακρίβωση ότι η Ελληνική Διοίκηση φάνηκε πολύ χρήσιμη και ενισχυτική με διάφορους τρόπους, βοηθώντας τα ιδρύματα αυτά στη δράση τους ανάμεσα στους Τούρκους, καθώς και ανάμεσα στους Χριστιανούς.

Παραθέτω εδώ κατάλογο μερικών φιλανθρωπικών πράξεων απέναντι των ιδρυμάτων αυτών:

Ο Ανώτατος Αρμοστής edώρησε στην Y.M.C.A (Χριστιανική Αδελφότητα των Νέων) ένα μεγάλο οίκημα στην προκουμαία, ένα απ' τα μεγαλύτερα και ωραιότερα της Σμύρνης, για να χρησιμοποιηθεί σαν «Σπίτι του Στρατιώτη». Την εβοήθησε επίσης στη διοργάνωσή της με διάφορους τρόπους, αποσπώντας Έλληνες στρατιώτες για τις υπηρεσίες της.

Ένα κατάλληλο οίκημα δωρήθηκε επίσης για να χρησιμοποιηθεί ως «Σπίτι του Στρατιώτη» στη Μαγνησία, όπου παρεσχέθησαν επίσης πολλές διευκολύνσεις.

Το τμήμα της Y.M.C.A. για πολίτες είχε ανάγκη ενός καταλλήλου οικήματος για την εγκατάστασή του. Οι Ελληνικές Αρχές έκαμαν για τον σκοπό αυτό επίταξη ενός καφενείου που ανήκε σε έναν Έλληνα. Το τμήμα αυτό λειτουργούσε ακόμα όταν εκάηκε η πόλη.

Η Y.M.C.A. οργάνωσε επίσης μέσα σ' ένα μεγάλο κτήριο κοντά στη Σμύρνη μια εγκατάσταση για γεωργικές σπουδές για νέους. Η Ελληνική Διοίκηση εβοήθησε την οργάνωση αυτή εφοδιάζοντάς την με σκηνές, κουβέρτες και άλλα χρήσιμα είδη για το τμήμα διαχειρίσεως και με ένα αυτοκίνητο για τις μεταφορές.

Η Y.M.C.A. είχε οργανώσει επίσης στη Φώκαια κοντά στη Σμύρνη μια θερινή κατασκήνωση για αγόρια. Η Ελληνική Διοίκηση εβοήθησε και σ' αυτό με το να χορηγήσει ξυλεια, μια βάρκα και άλλα υλικά και επέτρεψε την ατελή εισαγωγή ενός αυτοκινήτου.

Η Y.W.C.A. (Χριστιανική Αδελφότης Νεανίδων) που διευθυνόταν από την Δίδα Nancy McFarland, ενισχύθηκε με πολλούς τρόπους από την Ελληνική Διοίκηση δηλ. με σημαντικά χρηματικά ποσά, έπιπλα και αλλά εφόδια.

Ένας κλάδος της Σχολής Νεανίδων που ήταν γνωστός με το όνομα Intercollegiate Institute, είχε αρχίσει να λειτουργεί στο Γκιάζ Τεπέ κάτω απ' τη διεύθυνση της Miss Minnie Mills για τις Μουσουλμανίδες νεανίδες. Ο Ανώτατος Αρμοστής χορήγησε και γι' αυτόν ένα μέρος του εξοπλισμού του.

Επίσης, ο Ανώτατος Αρμοστής χορήγησε πεντακόσιες Τουρκικές λίρες στην οργάνωση Νέων East Relief, για την ενίσχυση απόρων Μουσουλμανίδων γυναικών.

Το Αμερικανικό Κολλέγιο βρισκόταν κοντά στη Σμύρνη σε μια θέση συνεχόμενη με ένα έλος που ήταν πλημμυρισμένο από στάσιμα νερά που προκαλούσαν ελονοσία. Η Ελληνική Διοίκηση αποξήρανε το έλος και επισκεύασε το δρόμο που περνούσε δίπλα απ' το κολλέγιο.

Όλα τα γεωργικά εργαλεία που εισήγονταν για τις ανάγκες των Ελλήνων προσφύγων που παλινοστούσαν ή για να ξαναπωληθούν σε τιμή κόστους ή επί πιστώσει για την αποκατάσταση των κατεστραμμένων περιοχών, αγοράζονταν απ' την Αρμοστεία αποκλειστικά από Αμερικανικά εργοστάσια, ύστερα από αίτησή μου. Έτσι είχαν εισαχθεί χιλιάδες άροτρα για να διανεμηθούν σε Τούρκους και Χριστιανούς.

Ένα αγρόκτημα 12.000 στρεμμάτων που βρισκόταν στο Τεπέκιοϊ αγοράστηκε απ' την Ελληνική Διοίκηση για σπουδές μηχανικής καλλιέργειας και χρησιμοποιούσε αποκλειστικά Αμερικανικά μηχανικά άροτρα. Αποτέλεσμα αυτού ήταν οι σπουδαστές που τελείωναν τις σπουδές τους να συνιστούν στους αγροκτηματίες τη χρήση Αμερικανικών μηχανικών αρότρων.

Κατά την διάρκεια της Ελληνικής Κατοχής ταξίδευα συχνά στο μεγαλύτερο τμήμα του κατεχόμενου εδάφους και επισκέφθηκα πολλά χωριά του εσωτερικού. Εύρισκα παντού πλήρη ασφάλεια και τους ντόπιους Έλληνες και Τούρκους να συμβιώνουν ειρηνικά και φιλικά. Συνήθως σε κάθε χωριό υπήρχε ένα μικρό διοικητικό γραφείο κάτω απ' τη διεύθυνση ενός μικρού αξιωματούχου που είχε και δυο ή τρεις βοηθούς. Εξακρίβωσα την επίμονη προσπάθεια που κατέβαλαν όλοι αυτοί για την συναδέλφωση με τους Τούρκους και για τον κατευνασμό τους. Πολύ συχνά έπαιρνα τον καφέ μου στην κεντρική πλατεία της κωμοπόλεως μαζί με τις Ελληνικές Αρχές, τον Τούρκο Χότζα* και με πολλούς Μουσουλμάνους προκρίτους. Ιδιαίτερα ενθυμούμαι ότι λίγο πριν από την Ελληνική ήττα καθόμουνα έτσι μαζί με έναν ευσεβέστατο Χότζα και έναν Έλληνα στρατιωτικό γιατρό κάτω από έναν πλάτανο για να γιορτάσουμε τον τέταρτο γάμο του Χότζα που είχε τελεσθεί την προηγούμενη μέρα.

Η σκοτεινή πλευρά της φαινομενικά ειδυλλιακής αυτής εικόνας είναι ότι πολύ συχνά οι δυο ή τρεις Έλληνες υπάλληλοι συνήθως βρίσκονταν ένα πρωί με τους λαιμούς κομμένους και ότι ύστερα απ' αυτό συνήθως στελλόταν μια διαταγή στο χωριό να φανερωθούν τα ονόματα των δολοφόνων, γιατί αλλιώς το χωριό θα καιγόταν. Στο ζήτημα αυτό ακολουθήθηκε, αν ενθυμούμαι καλά, το παράδειγμα των λεγομένων «επιδρομών τιμωρίας» στις Φιλιππίνες, πράγμα που οι Ελληνικές Αρχές μου ανέφεραν συχνά, όταν μιλούσαμε για το ζήτημα αυτό. Σε καμιά περίπτωση οι Τούρκοι δεν εφάνερωναν τα ονόματα των δραστών και τουλάχιστον δυο φορές εισέβαλαν στο γραφείο μου οι πρόκριτοι ενός χωριού που παραπονούνταν ότι το χωριό τους είχε πυρποληθεί. Σε κάθε μια απ' τις περιπτώσεις αυτές ρωτούσαν: *«Δεν δολοφονήθηκαν χθες την νύχτα οι Έλληνες υπάλληλοι στο χωριό σας;»*. Και η απάντηση και στις δυο περιπτώσεις ήταν: *«Μάλιστα, αλλά δεν μπορούσαμε να πούμε τα ονόματα των δραστών, γιατί δεν ξέραμε ποιοι ήταν»*.

Διαπράττονταν επίσης σποραδικά και πράξεις μεγάλης θηριωδίας εις βάρος ειρηνικών Χριστιανών κατοίκων της υπαίθρου, οι όποιες πάντοτε αποδίδονταν απ' τους Τούρκους στις ληστρικές συμμορίες των Γκέτων. Ποιοί ήταν αυτοί οι Γκέτες δεν ξέρω, είμαι της γνώμης ότι δεν

ερχόντουσαν από πολύ μακριά. Ενθυμούμαι δε μια ιδιαίτερα θηριώδη περίπτωση — το σφάξιμο και ξεκοίλιασμα ενός Έλληνα μυλωνά μαζί με την γυναίκα του και δυο παιδιά του.

* Δάσκαλος σε Τουρκικό Γυμνάσιο που αποτελούσε παράρτημα του Τζαμιού.

Παλιό υδραγωγείο που διασχίζει τον ποταμό Μέλητα της Σμύρνης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΒ' Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ (1922)

Επί μερικά χρόνια ο Ελληνικός στρατός κρατούσε μια γραμμή μεγάλου μήκους χωρίς επαρκή τροφή και ιματισμό. Πολλές απ' τις στρατιωτικές αυτές μονάδες είχαν σταλεί απ' τους Συμμάχους να πολεμήσουν γι' αυτούς στη Ρωσία, όπου είχαν υποστεί βαρείες απώλειες. Είχαν περιέλθει σε μια κατάσταση βαρύτατης απώλειας του ηθικού τους.

Προσπαθούσαν να διαφύγουν από έναν αμείλικτο εχθρό, απ' τον οποίο δεν μπορούσαν να περιμένουν κανένα οίκτο, εάν αιχμαλωτιζόνταν. Όσοι απ' αυτούς διέφυγαν εκάλυψαν την απόσταση απ' το μέτωπο μέχρι την παραλία μέσα σε χρονικό διάστημα εξαιρετικά μικρό. Ολόκληρος ο Μουσουλμανικός πληθυσμός ανάμεσα στον οποίο περνούσαν ήταν εχθρικός και καλά εξοπλισμένος. Φαίνεται απίθανο να βρήκαν καιρό να διαπράξουν σοβαρές σφαγές ή να είχαν τη διάθεση και την ψυχραιμία να σταματήσουν στον δρόμο και να κακοποιήσουν γυναίκες. Μπορεί να παραδεχτεί κανείς ότι έκαψαν και ερήμωσαν τον τόπο απ' τον οποίο περνούσαν. Οι Έλληνες ισχυρίστηκαν ότι ήταν στρατιωτική ανάγκη να το κάμουν αυτό και νομίζω ότι θα μπορούσαν να υποστηρίξουν μια τέτοια ανάγκη αν είναι δυνατό κατ' αρχήν — να υποστηρίξει κανείς κάτι τέτοιο. Ήταν πρόδηλα περισσότερο δικαιολογημένοι να ερημώσουν τον τόπο ανάμεσα σ' αυτούς και στους Κεμαλικούς που προήλαυναν εναντίον τους, παρ' όσο ήταν ο δικός μας Sherman στην «Πορεία του προς τη Θάλασσα».

Ένα είναι το γεγονός που οιοσδήποτε έχει ταξιδέψει ανάμεσα από περιοχές που διετέλεσαν κάτω απ' την Τουρκική κυριαρχία, θα το προσέξει αμέσως. Οπουδήποτε υπήρχε ένας πυρήνας πολιτισμού μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έξω απ' την Κωνσταντινούπολη ήταν Ελληνικός, Αρμενικός ή οτιδήποτε άλλο εκτός από Τουρκικός. Οι μη Μουσουλμάνοι έχτιζαν τα καλά σπίτια και τα καλύτερα τμήματα των πόλεων. Πολλά χριστιανικά σπίτια και πόλεις είχαν ήδη καταστραφεί απ' τους διαδόχους του Ταλαάτ και του Εμβέρ, που δεν άφησαν παρά πολύ λίγα πράγματα με κάποια μόνιμη αξία στον δρόμο που ακολούθησε ο Ελληνικός στρατός.

Το σπίτι ενός Τούρκου χωρικού αποτελείται συνήθως από ένα δωμάτιο χωρίς καθόλου έπιπλα. Στη μια πλευρά υπάρχει ένας «γιούκος» δηλ. ένας σωρός από στρώματα και παπλώματα στιβαγμένα το ένα επάνω στο άλλο σχεδόν σε όλο το ύψος του τοίχου. Όταν πρόκειται να πλαγιάσει κατεβάζει μερικά απ' αυτά και κοιμάται επάνω στο πάτωμα, ή στα καλύτερα σπίτια, επάνω σε έναν σοφά που είναι τοποθετημένος κατά

μήκος του τοίχου. Όταν τρώγει, κάθεται πάνω στο πάτωμα «σταυροπόδι». Μαγειρεύει στο τζάκι. Τα μαγειρικά σκεύη αποτελούνται από μια πήλινη χύτρα, μια μεγάλη λεκάνη μέσα απ' την οποία η οικογένεια τρώγει το πλάφι της, από ένα μεγάλο κουτάλι για κάθε μέλος της οικογένειας και από ένα μικρό για το ανακάτεμμα του καφέ. Ένα «μπρίκι» δηλ. καφελίκι με το μακρύ χερούλι, αποτελεί σπουδαίο μέρος της εγκαταστάσεώς του.

Πολλοί που έχουν γευματίσει στα σπίτια Τούρκων της Κων/πόλεως με ριζικά αλλαγμένη νοοτροπία ή στο σπίτι κανενός Πασά, θ' αμφισβητήσουν την ακρίβεια της εικόνας που περιγράψαμε παραπάνω – και όμως είναι βασικά σωστή και περιγράφει τα σπίτια των 99/100 οιουδήποτε Τούρκικου χωριού. Για το λόγο αυτό ο Τούρκος μπορεί να ζησει για πολύν καιρό χωρίς δουλειά, χωρίς βιομηχανικά είδη και εισαγωγές και χωρίς οιοδήποτε απ' τα εξαρτήματα του πολιτισμού. Η πρωτόγονη γεωργία του είναι αρκετή για τις πρωτόγονες ανάγκες του. Εάν η περιοχή, την οποία καταλαμβάνει, ανήκει πραγματικά σ' αυτόν, τότε μπορεί να πει πως έχει κάποιο δικαίωμα στο είδος πολιτισμού ή στην έλλειψη τέτοιου που του ταιριάζει καλύτερα και για το οποίο είναι καλύτερα προσαρμοσμένος. Το γιατί ο Χριστιανικός κόσμος μπόρεσε να γίνει θεατής και να βοηθήσει τους Τούρκους καθ' όλη τη διάρκεια που αυτοί εξόντωναν τον μη Μουσουλμανικό πληθυσμό της Μικράς Ασίας είναι άλλο ζήτημα.

Οι δυσκολίες της Ελληνικής υποχωρήσεως απεικονίζονται πολύ καλά από ένα περιστατικό που μου διηγήθηκε ο Αιδεσ. Dana Getchell που ήλθε στο γραφείο μου απ' το εσωτερικό της Μ. Ασίας λίγες μέρες πριν απ' την άφιξη των Κεμαλικών. Μου είπε ότι όταν το βράδυ της προηγούμενης μέρας πλάγιασε για να κοιμηθεί στο μικρό του ξενοδοχείο, όλα ήταν ήσυχα, το πρωί όμως τον ξύπνησε ο θόρυβος της αναταραχής που γινόταν στους δρόμους και βλέποντας απ' το παράθυρο, είδε όλους τους Χριστιανούς κατοίκους να τρέχουν με ορμή προς τον σιδηροδρομικό σταθμό κουβαλώντας μαζί τους όσα πράγματά τους είχαν προφτάσει ν' αρπάξουν. Ρώτησε τι συνέβαινε και του είπαν ότι οι Τούρκοι έρχονταν. Πήγε ο ίδιος στον σταθμό και είδε μια μακρυνά σειρά βαγονιών, επάνω στα όποια ένα μικρό απόσπασμα Ελλήνων στρατιωτών προσπαθούσε να επιβιβάσει το τρομαγμένο πλήθος. Ενώ το εγχείρημα αυτό ήτο ακόμα υπό εκτέλεση, εβγήκαν από τα σπίτια των όλοι ένοπλοι οι Μουσουλμάνοι χωρικοί και άρχισαν να πυροβολούν τους στρατιώτες και το τραίνο. Επακολούθησε μάχη κατά τη διάρκεια της οποίας ο αξιωματικός που ήταν επί κεφαλής του αποσπάσματος και αρκετοί απ' τους στρατιώτες του σκοτώθηκαν. Οι στρατιώτες όμως αγωνίστηκαν με

γενναιότητα και τελικά κατόρθωσαν να διαφύγουν μαζί με τους περισσότερους απ' τους Χριστιανούς.

Το ειδικό αυτό επεισόδιο ρίχνει φως επάνω στην Ελληνική υποχώρηση με το να δείχνει πως οι Μουσουλμάνοι γενικά είχαν στην κατοχή τους κρυμμένα όπλα και ότι δεν δίσταζαν καθόλου να τα χρησιμοποιήσουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΓ' ΤΙ ΗΤΑΝ Η ΣΜΥΡΝΗ

Η πυρπόληση της Σμύρνης και η σφαγή και ο διασκορπισμός των κατοίκων της διήγειρε εκτεταμένο ανθρωπιστικό και θρησκευτικό ενδιαφέρον σχετικά με τις πρωτοφανείς δοκιμασίες των λαϊκών μαζών που τις είχαν υποστεί. Υπάρχει όμως και ένας άλλος κύκλος ανθρώπων στις Ηνωμένες Πολιτείες, όχι πολυάριθμος που εθλίβει βαθύτερα απ' την τύχη της αρχαίας αυτής πόλεως: οι κλασικοί λόγιοι και ιστορικοί.

Τα βλέμματα των λογίων ήδη αφότου έγιναν οι μεγάλες ανακαλύψεις του Schliemann, στράφηκαν προς την νήσο Κρήτη, όπου, όπως τώρα είναι γνωστό, υπήρξε ένας πολιτισμός ανωτέρου επιπέδου, που ήταν σύγχρονος με τον πρώιμο Αιγυπτιακό και του οποίου προφυλακές αποτελούσαν οι αρχαίες πόλεις Τύρινς και Μυκήναι. Είναι πιθανό ότι οι πρόγονοι των βασιλικών οίκων των πόλεων αυτών είχαν έλθει αρχικά απ' την Μικρά Ασία και είναι δυνατό η σύλληψη της ιδέας των αγριωπών μεγάλων λεόντων που είναι στημένοι υπεράνω της πόλεως των Μυκηνών να συμβόλιζαν το θάρρος των βασιλέων της πόλεως αυτής και να είχαν εισαχθεί απ' την Μικρά Ασία. Ο Θησέας, ο θελκτικός και ρομαντικός αυτός ήρωας που τελικά έγινε ένας απ' τους ηγεμόνες της μυθικής εποχής των Αθηνών, έχει σχέση με την Μικρά Ασία δια μέσου των Αμαζόνων, οι όποιες ήσαν ιέρειες της αρχαίας λατρείας της πολύστηθης θεάς της φύσεως της Εφέσου.

Από την Ιωνία ο αρχικός αυτός πολιτισμός εξαπλώθηκε στην Αρχαία Ελλάδα, στην Σικελία, στην Ιταλία και σε όλο το μήκος των ακτών του Ευξείνου Πόντου και τελικά στην Ευρώπη και στην Αμερική. Είναι περισσότερο από πιθανό ότι ο Όμηρος ήταν Σμυρνιός ή κάτοικος της Μικράς Ασίας και επί αμέτρητα χρόνια τα έπη του ήταν ένα είδος Ιεράς Βίβλου ή Αγίας Γραφής και διαμόρφωναν τον χαρακτήρα εκατομμυρίων ανθρώπων. Ίσως η πρωιμότερη σύλληψη της ιδέας της μονογαμίας και ασφαλώς η ομορφότερη προέρχεται απ' τα έπη του Ομήρου. Η ιδέα μας για την οικογένεια είναι Ελληνική και την επήραμε απ' την Οδύσσεια, που γράφηκε πιθανότατα στη Σμύρνη πριν από χιλιάδες χρόνια.

Κατά τη διάρκεια της ζωής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, της λαμπρής, ρομαντικής και τραγικής αυτής Δυνάμεως, η οποία ανέπτυξε ένα μεγαλοπρεπή πολιτισμό και διετήρησε αναμμένη τη φλόγα της μαθήσεως σ' όλη τη διάρκεια του σκότους του Μεσαίωνα, η Μικρά Ασία ήκμαζε και ήταν η επαρχία που συνέβαλε περισσότερο απ' όλες στη σταθερότητα και στη δύναμη του όλου κράτους. Τα κατορθώματα του Νικηφόρου

Φωκά και ο μύθος του Διγενή Ακρίτα, που έχουν απαθανατιστεί σε στίχους, είναι πολύ γνωστά ακόμα και σε κείνους τους λογίους που δεν είναι ειδικοί στις Βυζαντινές σπουδές. Εκείνη ήταν η εποχή των μεγάλων χωροκομήτων που είχαν κοινωνική θέση ηγεμόνος και των οποίων η λησμονημένη ιστορία θα έπρεπε να είναι ένας ανεξάντλητος θησαυρός για τους ρομαντικούς νουβελίστες. Αργότερα η Ιωνία είχε πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για ολόκληρο το Χριστιανικό κόσμο. Είναι η χώρα των πέντε Πόλεων της Αποκαλύψεως, των Επτά Εκκλησιών και του θαυμαστού μυστικιστικού ποιήματος του Ευαγγελιστού Ιωάννη. Έξι απ' τις κανδήλες έσβησαν για πάντα πριν από πολλά χρόνια, η κανδήλα όμως της Σμύρνης έκαie με μεγάλη λάμψη μέχρι την καταστροφή της στις δέκα τρεις Σεπτεμβρίου 1922 απ' τους Τούρκους του Μουσταφά Κεμάλ και το θάνατο του τελευταίου των μεγάλων Ιεραρχών της, του οποίου το μαρτύριο έκλεισε με τρόπο επάξιο την ένδοξη Χριστιανική ιστορία της.

Ο Πολύκαρπος, ο προστάτης άγιος της Σμύρνης στη διάρκεια της υπάρξεώς της σαν Χριστιανικής πόλεως, είχε καεί ζωντανός σε ένα αρχαίο στάδιο, του οποίου το περίγραμμα είναι ακόμα ορατό, στις 26 Φεβρουαρίου του 156 μ.Χ. Ο Χρυσόστομος βασανίστηκε και κατατεμαχίστηκε απ' τον Τουρκικό όγλο μπροστά στο στρατηγείο των Κεμαλικών δυνάμεων στη Σμύρνη στις 9 Σεπτεμβρίου 1922. Στη Μικρά Ασία είχαν συνέλθει οι μεγάλες Χριστιανικές Σύνοδοι της Νίκαιας, της Εφέσου και της Χαλκηδόνας και εκεί γεννήθηκαν οι πατέρες της Εκκλησίας Απόστολος Παύλος και οι δύο Γρηγόριοι. Στην Έφεσο επίσης, κοντά στη Σμύρνη, ο Απόστολος Παύλος πάλαιψε με θηρία σαν να ήταν άνθρωποι.

Ελληνικός πολιτισμός είχε αναπτυχθεί πολλές φορές στη Μικρά Ασία και συντριβόταν από Ασιατικές εισβολές: Στην πιο μεγάλη ακμή του δημιούργησε τις αθάνατες πόλεις της Περγάμου, Σμύρνης, Κολοφώνος, Φιλαδέλφειας, Εφέσου και Αλικαρνασσού. Η όλη χώρα είχε προικιστεί με μικρότερες πόλεις στολισμένες με σχολεία Καλών Τεχνών και ωραιότατους ναούς κι από πολλές απ' αυτές γεννήθηκαν φημισμένοι ποιητές και φιλόσοφοι. Η Ιωνία αποτελεί νεκροταφείο αρχαίων Ελληνικών πόλεων και καλλιμάρμαρων κωμοπόλεων σχετικά με τις οποίες το ενδιαφέρον των Αμερικανών λογίων άρχισε να αναπτύσσεται ολοένα και περισσότερο. Ένας εκ των πρωτοπόρων στο πεδίο αυτό υπήρξε ο J. R. Sitlington Sterret που άφησε μια αλησμόνητη φήμη ανάμεσα στους Αμερικανούς αρχαιολόγους. Το κλίμα της Σμύρνης μοιάζει πάρα πολύ με το κλίμα της Νότιας Καλιφόρνιας. Σπάνια χιονίζει το χειμώνα, αν όχι και καθόλου, και το καλοκαίρι η περιοχή δροσίζεται καθημερινά από την αύρα της θάλασσας, τον «μπάτη», όπως λέγεται στη Σμυρναϊκή διάλεκτο.

Η πορεία των πλοίων απ' την Αθήνα στη Σμύρνη πηγαίνει ανάμεσα στην Εύβοια και στην Άνδρο και ανάμεσα στα νησιά της Χίου και της Μυτιλήνης, της αρχαίας Λέσβου, περίφημη σαν πατρίδας της Σαπφούς. Περιτρέχει το μεγάλο ακρωτήριο του Καρά Μπουρνού και μπαίνει στον κόλπο του Ερμού. Αριστερά βρίσκεται η αρχαία πόλη της Φώκαιας. Άποικοι απ' τη Φώκαια ίδρυσαν την Μασσαλία στη Γαλλία πριν μερικές χιλιάδες χρόνια. Είναι πολύ ενδιαφέρον το ότι η σφαγή και η εκδίωξη των κατοίκων της Φώκαιας τον Ιούνιο του 1914 είχε προκαλέσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και συμπάθεια στη νεώτερη αυτή Γαλλική πόλη.

Ο λιμένας της Σμύρνης είναι ένας απ' τους καλύτερους του κόσμου και μπορεί να συγκριθεί προς εκείνον του Vancouver. Στο μυχό του κόλπου του Ερμού βρίσκεται ένα στενό που αποτελεί την είσοδο στον ίδιο το λιμένα, μέσα στον οποίο μπορεί ν' αγκυροβολήσει ασφαλώς το μεγαλύτερο πλοίο ανοικτής θάλασσας. Η Σμύρνη είχε αποκτήσει τα τελευταία χρόνια μεγάλη σπουδαιότητα σαν εμπορικός λιμένας. Ενώ άλλοι λιμένες και ιδιαίτερα ο λιμένας της Εφέσου, της παλαιάς αντιζήλου της, έχουν κατακλυστεί από φερτές ύλες που κατέβασαν οι ποταμοί, ο λιμένας της Σμύρνης δεν έπαθε το ίδιο γιατί η ιλύς του Δέλτα του Ερμού είχε σαν αποτέλεσμα να στενέψει το στόμιό του.

Ανάμεσα στα πρώτα πράγματα που κάμνουν εντύπωση στον ταξιδιώτη όταν μπαίνει στον κόλπο είναι τα «Δυο Αδέλφια», δηλ. οι δίδυμες βουνοκορφές που έχουν το ίδιο εντελώς σχήμα. Στα δεξιά βρίσκεται το αρχαίο φρούριο που είχε βομβαρδιστεί στη διάρκεια του πολέμου απ' τον Βρετανικό στόλο και του οποίου τα κανόνια μπορούν να δουν καθαρά οι επιβάτες των ατμόπλοιων. Αμέσως αφού προσπεράσει κανείς το φρούριο, εμφανίζεται η Σμύρνη που βρίσκεται στον μυχό ενός επιμήκους, άσπρου και ημικυκλικού όρμου που μοιάζει με κείνον της Νεαπόλεως, με τον οποίο έχει σχεδόν την ίδια ομορφιά, και σκαφαλώνει τις πλαγιές του βουνού Πάγου, στην κορυφή του οποίου βρίσκονται ένα τείχος και ένα κάστρο. Η ίδια η πόλη μαζί με τα προάστειά της απλώνεται σε μεγάλο μήκος γύρω στο ημικύκλιο και απ' τα δύο μέρη.

Τον καιρό της καταστροφής της είναι πιθανό ότι οι κάτοικοί της ξεπερνούσαν τις πεντακόσιες χιλιάδες. Η τελευταία επίσημη στατιστική δίνει τον αριθμό των τετρακοσίων χιλιάδων ατόμων, απ' τα οποία εκατόν εξήντα πέντε χιλιάδες ήταν Τούρκοι, εκατόν πενήντα χιλιάδες Έλληνες, είκοσι πέντε χιλιάδες Εβραίοι, είκοσι πέντε χιλιάδες Αρμένιοι και είκοσι χιλιάδες ξένοι δηλ. δέκα χιλιάδες Ιταλοί, τρεις χιλιάδες Γάλλοι, δύο χιλιάδες Άγγλοι και τρεις χιλιάδες Αμερικανοί.

Ο κυριότερος τόπος για περίπατο ήταν η προκυμαία, όπου βρίσκονταν το Αμερικανικό θέατρο, το ομορφότερο κτίριο του είδους του σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία, πολλοί κινηματογράφοι, τα καλύτερα ξενοδοχεία, πολλά μοντέρνα και καλοχτισμένα μέγαρα για γραφεία και εκτός απ' αυτά, τα σπίτια των πλουσιωτέρων εμπόρων, ανάμεσα στους οποίους υπήρχαν Έλληνες, Αρμένιοι και Ολλανδοί. Στον ίδιο δρόμο (της προκυμαίας) υπήρχαν πολλά απ' τα προξενεία, ανάμεσα στα όποια το ιδιόκτητο προξενείο της Γαλλίας αποτελούσε μια επιβλητική οικοδομή, κατάλληλη ακόμα και για πρεσβεία. Τα κτίρια που αναφέραμε παραπάνω ήταν πολύ όμορφα στην εμφάνιση και περιείχαν θησαυρούς από χαλιά, πολύτιμα έπιπλα, έργα τέχνης και σπάνια αντικείμενα της Ανατολής.

Η πόλη ήταν χωρισμένη βασικά σε συνοικίες, αν και αυτό δεν αποτελούσε αυστηρό κανόνα. Η Τουρκική συνοικία βρισκόταν προς Ανατολάς και προς το Νότο και, όπως συμβαίνει συνήθως σε όλες τις Οθωμανικές πόλεις με ανάμικτο πληθυσμό, κατείχε το υψηλότερο τμήμα της πόλεως και εκτεινόταν πάνω στις πλαγιές του όρους Πάγου (όπως είναι και σήμερα, γιατί αυτή δεν κάηκε). Από αρχιτεκτονική άποψη αποτελεί ένα τυπικό σύμφυρμα από ετοιμόρροπα φτωχόσπιτα με πολύ λίγες οικοδομές ανώτερου είδους (αν μπορούμε να πούμε πως υπήρχαν τέτοιες). Προς Ανατολάς είναι συγκεντρωμένοι οι περισσότεροι απ' τους Εβραίους, ενώ η Αρμενική συνοικία βρισκόταν προς Βορράν της Τουρκικής και σε συνέχεια μ' αυτή. Η Ελληνική περιοχή βρισκόταν βορειότερα ακόμη απ' την Αρμενική.

Μιλώντας για τον πληθυσμό της Σμύρνης, δεν πρέπει να ξεχάσουμε ν' αναφέρουμε τους «Λεβαντίνους». Φαίνεται πως υπάρχει κάποια αμφιβολία μέσα στο Αμερικανικό μυαλό σχετικά με το ποιοι ήταν αυτοί στην πραγματικότητα. Ο όρος εφαρμόζεται συνήθως σε κάθε κάτοικο της Εγγύς Ανατολής και υποτίθεται ότι περιέχει κάποιον υπαινιγμό δόλου και πονηρίας στις συναλλαγές. Ο «Λεβαντίνος» είναι στην πραγματικότητα ένας ξένος που οι πρόγονοί του είχαν εγκατασταθεί στη χώρα αυτή πριν από μια ή περισσότερες γενεές, που απόκτησε πλήρη πείρα στις συναλλαγές της Ανατολής και μίλα τις γλώσσες της και του οποίου μερικοί πρόγονοι ήρθαν σε γάμο με Έλληνες ή Αρμένιους.

Όπως το εννοεί ένας κάτοικος της Ανατολής, ο πληθυσμός της χώρας αυτής αποτελείται από Τούρκους, Έλληνες, Αρμένιους, Εβραίους και Λεβαντίνους. Οι τελευταίοι ευημερούσαν πάρα πολύ και υπάρχουν δυο κωμοπόλεις, ο Μπουτζιάς και ο Βουρνόβας – και οι δυο σε απόσταση μισής ώρας με τον σιδηρόδρομο απ' την μητρόπολη – που οι κάτοικοί τους είναι κυρίως απόγονοι Άγγλων, Γάλλων και Ολλανδών, των οποίων οι πρόγονοι είχαν εγκατασταθεί πριν από εκατό χρόνια περίπου στην

Εγγύς Ανατολή. Τα δύο αυτά χωριά είναι πολύ όμορφα. Πολλά απ' τα σπίτια τους είναι επιβλητικά και τα πάρκα και οι ροδόκηποι που είναι ολόγυρά τους έχουν μια ομορφιά που σπάνια βρίσκει κανείς σ' όλο τον κόσμο. Οι ιδιοκτήτες τους ζούσαν (ή ζουν ακόμα, όσοι απ' αυτούς γύρισαν πίσω) τη ζωή μεγαλεμπόρων. Είχαν μπορέσει, με την προστασία των διομολογήσεων, να συγκεντρώσουν μεγάλες περιουσίες. Οι άνθρωποι αυτοί στενοχωρούνται γενικά όταν τους αποκαλούν «Λεβαντίνους», είναι προσκολλημένοι στην αρχική τους εθνικότητα. Στη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου είχαν καταταγεί με ενθουσιασμό στις τάξεις του στρατού και τα Γερμανικά και Τούρκικα κανόνια και άλλα φονικά όργανα είχαν αποδεκατίσει αρκετούς απ' τους αριστοκράτες και πλούσιους νέους του Μπουτζά και του Βουρνόβα.

Η κυριότερη εμπορική οδός της Σμύρνης ήταν η Rue Franque, επί της οποίας βρίσκονταν τα μεγάλα καταστήματα χονδρικής και λιανικής πωλήσεως των Ελλήνων, Αρμενίων και Λεβαντίνων. Την ώρα που γίνονταν τα ψώνια το απόγευμα, η οδός αυτή ήταν τόσο γεμάτη από κόσμο, ώστε δύσκολα μπορούσε κανείς να κυκλοφορήσει μέσα σ' αυτή και ανάμεσα στο ποικιλόμορφο πλήθος κυρίες με φορέματα της τελευταίας μόδας, που έψαχναν για εμπορεύματα του είδους που ψωνίζουν οι κυρίες παντού, αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του πλήθους.

Η κοινωνική ζωή προσέφερε πολλά θέλητρα. Στα πολυτελή σαλόνια των πλουσίων Αρμενίων και Ελλήνων δίδονταν τσάγια, χοροί, μουσικά «Après Midi» και εσπερίδες. Υπήρχαν τέσσερις μεγάλες λέσχες: το Cercle de Smyrne, στο οποίο εσύχναζαν κατά το πλείστον Άγγλοι, Γάλλοι και Αμερικανοί. Το «Sporting» που ήταν εγκατεστημένο σ' ένα ωραίο κτίριο, με κήπο στην προκουμαία. Η Ελληνική Λέσχη και η Εξοχική Λέσχη κοντά στο Αμερικανικό Κολλέγιο με εξαιρετικά γήπεδα για golf και με ιπποδρομίες.

Σε καμμιά πόλη του κόσμου δεν ανακατευόταν με τόσο θεαματικό τρόπο η Ανατολή και η Δύση από άποψη υλική όπως στη Σμύρνη, ενώ από πνευματική άποψη διατηρούσαν τις ιδιότητες του λαδιού και του νερού. Ένα από τα συνηθισμένα θεάματα στους δρόμους ήταν τα μακριά караβάνια καμηλιών τα οποία περνούσαν ένα-ένα, δεμένα σε σχοινιά και οδηγούμενα από έναν οδηγό που καθόταν επάνω σ' ένα γαϊδούρι και φορούσε κόκκινο φέσι και μια χοντρή υφαντή άσπρη κάπα.

Τα караβάνια αυτά έρχονταν απ' το εσωτερικό φορτωμένα με σακκιά σύκων, γλυκόριζας, σταφίδας, ξυλείας, καπνού και χαλιών. Ενώ ο ξένος εύκολα φοβάται απ' τα άχαρα αυτά ζώα, συχνά έβλεπε κανείς μια

Ελληνίδα ή Αρμένισσα κυρία με ψηλοτάκουνα παπούτσια και κομψή τουαλέτα να σκύβει και να σηκώνει το σχοινί ανάμεσα σε δυο καμήλες και να περνά από κάτω. Στο βόρειο άκρο της πόλεως υπάρχει ένας σιδηροδρομικός σταθμός λεγόμενος «Γεφύρι των караβανιών», γιατί πολύ κοντά εκεί υπάρχει μια παλιά λίθινη γέφυρα με το όνομα αυτό, επάνω απ' την οποία συνήθιζαν να περνούν τα караβάνια των καμηλιών που έρχονταν από πολύ μακριά π.χ. απ' τη Βαγδάτη ή τη Δαμασκό.

Ήδη έχουμε πει παραπάνω για την ευθυμία των ντόπιων κατοίκων της Σμύρνης. Ένα απ' τα κυριότερα μέσα ψυχαγωγίας της Σμύρνης ήταν τα «Πολιτάκια», για τα όποια ρωτούσαν πάντοτε οι ναυτικοί, δηλ. μουσικοί όμιλοι με έγχορδα όργανα, κιθάρες, μανδολίνα και σαντούρια. Αυτοί που τους αποτελούσαν προσέδιδαν μεγάλη νοστιμάδα στην εκτέλεση, τραγουδώντας τοπικά τραγούδια και αυτοσχεδιάσματα με τη συνοδεία των οργάνων. Οι όμιλοι αυτοί έδιναν νυχτερινά κοντσέρτα στα κυριότερα καφενεία και συχνά τους καλούσαν για ψυχαγωγία σε δεξιώσεις στα ιδιωτικά σπίτια.

Η ευθυμία των Σμυρνιωτών ήταν σχεδόν ασυγκράτητη και συνεχίστηκε σχεδόν μέχρι τις τελευταίες μέρες, οπότε και έσβησε για πάντα. Στη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου οι Άγγλοι βομβάρδισαν το φρούριο. Στην αρχή ο κρότος των μεγάλων κανονιών τρομοκράτησε τους κατοίκους, όταν όμως έγινε φανερό ότι οι Άγγλοι δεν σκόπευαν να ρίξουν οβίδες μέσα στην ίδια την πόλη, όλος ο πληθυσμός ανέβαινε στις στέγες των σπιτιών και στα καφενεία για να κυττάζει τις λάμπεις και τις εκρήξεις των βλημάτων. Ο κανονιοβολισμός φαινόταν καθαρά απ' την προκυμαία και έγινε μια τακτική θεατρική παράσταση και πωλούνταν θέσεις σε καθίσματα επάνω στα πεζοδρόμια σε μεγάλες τιφς.

Όταν πήγαινε κανείς απ' την Ευρωπαϊκή συνοικία — οι Έλληνες και οι Αρμένιοι θεωρούνταν στη Σμύρνη Ευρωπαίοι — στην Τουρκική, ήταν σαν να βρισκόταν μεμιάς στην εποχή των παραμυθιών της Χαλιμάς. Ο πολιτισμός, η συμπεριφορά, η απομόνωση των γυναικών, οι οποίες ή δεν φαίνονταν καθόλου ή περνούσαν απ' τους δρόμους σκεπασμένες εντελώς, όλα ήταν έτσι όπως περιγράφονται στο βιβλίο «Χίλιες και μία νύχτες». Ιδιαίτερα πρέπει ν' αναφέρουμε τους «γραφείς επιστολών» που συνήθως ήταν καλοσυνάτοι γέροι χοτζάδες και κάθονταν μπροστά σε τραπεζάκια γράφοντας τα ερωτικά γράμματα και άλλα μηνύματα που οι πελάτες τους τους ψιθύριζαν στα αυτιά. Παρέες Μουσουλμάνων με τα φέσια τους κάθονταν γύρω γύρω καπνίζοντας τους ναργιλέδες τους δίπλα σε παλιά συντριβάνια ή στη σκιά κληματαριών.

Τα Αμερικανικά συμφέροντα στη Σμύρνη ήταν πολύ σημαντικά. Εκτός απ' την πανταχού παρούσα Standard Oil Company, υπήρχαν ο μεγάλος εμπορικός οίκος «McAndrews and Forbes licorice firm» με τα τεράστια γραφεία της και τις χιλιάδες των υπαλλήλων και εργατών της, όλες οι κυριότερες καπνεμπορικές εταιρείες, των οποίων οι εργασίες είχαν τζίρο εκατομμυρίων κάθε χρόνο, οι εξαγωγείς σύκων, σταφίδας και χαλιών και μετά την Ελληνική κατοχή, οι εισαγωγείς γεωργικών εργαλείων και αυτοκινήτων.

Υπήρχαν σπουδαία Αμερικανικά εκπαιδευτικά και ανθρωπιστικά ιδρύματα, καθώς και αρχαιολογικές αποστολές στις Σάρδεις και στον Κολοφώνα. Οι Αμερικανοί που ενεργούσαν ανασκαφές στις Σάρδεις είχαν κάμει κατά την τελευταία τους εκστρατεία μια σπουδαία ανακάλυψη τριάντα χρυσών νομισμάτων του Κροίσου, τα όποια παρέλαβα εγώ και τα μετέφερα στις Ηνωμένες Πολιτείες αμέσως μετά την καταστροφή της Σμύρνης. Οι ίδιοι Αμερικανοί επέτυχαν με τη βοήθειά μου να κάμουν την πρώτη μεγάλη αποστολή γνησίων γλυπτών από μάρμαρο που είχε γίνει ποτέ προς οιοδήποτε Αμερικανικό Μουσείο. Τα τελευταία αυτά είχαν σταλεί με πλοίο στην Αμερική στο Metropolitan Museum της Νέας Υόρκης. Όλα όμως αυτά τα νομίσματα και γλυπτά στάλθηκαν πίσω, απ' την Νέα Υόρκη στην Κωνσταντινούπολη, για πολιτικούς λόγους.

Ας μου επιτραπεί να κάμω εδώ μια αρκετά σημαντική παρέκβαση απ' το θέμα μου για να τονίσω ότι είχα αισθανθεί πολύ βαθύτερη ικανοποίηση όταν μετέφερα τις σημαντικές αυτές αρχαιότητες στις Ηνωμένες Πολιτείες από κάθε άλλη μεμονωμένη πράξη όλης μου της καριέρας σαν Προξένου. Την ικανοποίηση αυτή συμμερίσθηκε και ο μακαρίτης Howard Crosby Butler, ο οποίος αύξησε την ευχαρίστησή μου με τον απεριόριστο έπαινό του. Εάν ο μέγας αυτός σοφός και τόσο ευγενής κύριος δεν είχε πεθάνει ξαφνικά στο Παρίσι, θα είχε μπορέσει ίσως να παρεμποδίσει τη θυσία του αρχαιολογικού αυτού θησαυρού εξ αιτίας πολιτικών και εμπορικών συμφερόντων – θυσία που υπήρξε άσκοπη και παράλογη.

Ανάμεσα στα ενδιαφέροντα αρχαία μνημεία που υπάρχουν στη Σμύρνη είναι και δυο υδραγωγεία που φαίνονται απ' τη σιδηροδρομική γραμμή που πηγαίνει στο Μπουτζά. Υπάρχει επίσης και ο λεγόμενος «Τάφος του Ταντάλου», του μυθικού ιδρυτού της πόλεως. Η εξαιρετική ύδρευση της πόλεως γίνεται ακόμα και τώρα από μια αρχαία πηγή που είναι γνωστή με το όνομα «Λουτρά της Αρτέμιδος».

Ο δρόμος απ' τη Σμύρνη προς τον Μπουτζά περιτρέχει την όμορφη κοιλάδα της Αγίας Άννας, που έχει αυτό το όνομα γιατί, όπως λένε, η αγία είχε ταφεί εκεί. Την ίδια κοιλάδα διαρρέει ο ποταμός που είναι γνωστός σαν Μελής, στις όχθες του οποίου είχε γράψει κατά πάσαν πιθανότητα τα περίφημα έπη του ο Όμηρος.

Ο πολιτισμός της αρχαίας και όμορφης αυτής πόλεως ήταν ουσιαστικά Ελληνικός. Οι μεγάλοι κυλινδρόμυλοι του Ναζλή, που πριν από τον πόλεμο εφοδίαζαν με αλεύρι εξαιρετικής ποιότητας όχι μόνο τον Νομό της Σμύρνης, αλλά και το υπόλοιπο της Τουρκίας, ακόμα δε έκαναν εξαγωγή απ' αυτό και στην Ευρώπη, είχαν ιδρυθεί από έναν Έλληνα. Απ' τα τριακόσια ενενήντα ένα εργοστάσια της Σμύρνης, τα τριακόσια σαράντα τέσσερα ήταν Ελληνικά και δέκα τέσσερα Τούρκικα. Παρόμοιες στατιστικές θα μπορούσαν να πολλαπλασιασθούν σε αόριστο αριθμό.

Οι δύο κυριότερες ντόπιες Σχολές — Ελληνικές και οι δύο — ήταν το Ομήρειον Λύκειον για κορίτσια και η Ευαγγελική Σχολή για αγόρια, η τελευταία αυτή κάτω από Αγγλική προστασία. Οι σχολές αυτές ήταν ακαδημαϊκά ιδρύματα μεγάλης αξίας που παρείχαν φιλελεύθερη εκπαίδευση, πτυχιούχους των δε απ' τους οποίους πολλοί, άνδρες και γυναίκες, επέτυχαν εντελώς στη ζωή, μπορεί κανείς να συναντήσει σε όλα τα μέρη του κόσμου. Η βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής είχε αναγνωριστεί από πολλούς λογίους ότι περιείχε μια μεγάλη και ανεκτίμητη συλλογή βιβλίων, χειρογράφων και επιγραφών, πολλά απ' τα οποία είναι αναντικατάστατα.

Ανάμεσα σε άλλες ανεπανόρθωτες απώλειες που επέφερε η πυρκαϊά και που πρέπει να αναφέρουμε είναι δυο αρχαιότατα αντίγραφα της Αγίας Γραφής, απ' τα όποια το ένα φυλαγόταν σε μια εκκλησία της Σμύρνης και του άλλου την υπεύθυνη φύλαξη είχε αναλάβει μια μικρή Κοινότης Χριστιανών οι οποίοι, όπως λέγεται, είχαν ξεφύγει από την Έφεσο, όταν η πόλη αυτή είχε λεηλατηθεί πριν από αιώνες απ' τους Τούρκους και είχαν ιδρύσει ένα μικρό χωριό με τον μοναδικό σκοπό να περισώσουν το ιερό αυτό βιβλίο. Το μέρος αυτό της διηγήσεώς μας δεν θα 'πρεπε να το τελειώσουμε χωρίς ν' αναφέρουμε και τα αρχεία του Αμερικάνικου Προξενείου. Η Σμύρνη είχε ένα απ' τα παλαιότερα προξενικά μας Γραφεία που περιείχε πολλές εκθέσεις υπογραμμένες απ' τον Daniel Webster και από άλλους εξίσου διάσημους στην ιστορία μας, ακόμη δε και πολύ ενδιαφέρουσες αναφορές για επιδρομές Βερβερίνων πειρατών και μια έκθεση σχετικά με τη διάσωση ενός περίφημου Πολωνού πατριώτη από ένα Αμερικανικό καταδρομικό που είχε ειδοποιήσει ότι θα επέμβει και είχε ζητήσει την απελευθέρωσή του από ένα Αυστριακό Πολεμικό, όπου τον κρατούσαν αιχμάλωτο. Η ιστορία του ναυτικού μας

περιέχει πολλά συγκινητικά και αξιοθαύμαστα επεισόδια, κατά τα οποία πλοίαρχοι ενήργησαν «επί ίδια ευθύνη» χάριν της δικαιοσύνης και ανθρωπιάς. Τέτοια επεισόδια ήταν πολύ συχνότερα πριν απ' την τελειοποίηση του ασυρμάτου και του υποβρυχίου τηλεγράφου. Είναι μια παρηγοριά να σκέπτεται κανείς ότι το επεισόδιο γενναιότητας που αναφέραμε παραπάνω συνέβη στον λιμένα της Σμύρνης για να ισορροπήσει, αν ήταν δυνατό, την ιστορία του τόπου αυτού.

Είχα αρχίσει πριν απ' την πυρπόληση της Σμύρνης να ερευνώ τα παλιά αρχεία και να ετοιμάζω μια περίληψη των περιεχομένων τους. Ανάμεσα στους θησαυρούς του προξενείου υπήρχαν δώδεκα υπέροχες παλιές ξυλογραφίες της ναυμαχίας του Ναυαρίνου που παριστάνουν διάφορα στάδια της επιχειρήσεως, με πιστές εικόνες των διαφόρων πολεμικών πλοίων με τα ονόματά τους, τις οποίες επειδή ήταν ατομική μου ιδιοκτησία είχα σκοπό να τις χαρίσω στο Υπουργείο μας των Ναυτικών. Πιστεύω πως δεν σώζονται άλλα αντίγραφα των ξυλογραφιών αυτών.

Η Σμύρνη είναι τώρα ένας σωρός από ερείπια και ένα Τουρκικό χωριό. Εν πάσει περιπτώσει, θέλω να πιστεύω ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται. Η Σμύρνη είχε ανοικοδομηθεί απ' τους Έλληνες μετά την καταστροφή της απ' τους Λυδούς και ο Ελληνικός πολιτισμός επιβλήθηκε και πάλι ύστερα απ' τις θηριωδίες των Τούρκων πειρατών του 1084 και τις τρομερές σφαγές του Ταμερλάνου. Μια μεγαλούπολη είναι το άνθος της βιομηχανίας και ενός ειρηνικού και ευημερούντος πολιτισμού. Όταν οι πεδιάδες είναι γεμάτες από γεωργούς που κινούνται και εργάζονται και οι ναυτικοί κατεβαίνουν στη θάλασσα και μπαίνουν στα καράβια, τότε είναι που χτίζονται αγορές και μεγάλα καταστήματα και ιδρύονται τράπεζες, εμπορικοί οίκοι και καταστήματα επιτηδείων τεχνιτών. Η Σμύρνη θα δημιουργηθεί και πάλι όταν αναπτυχθεί άλλη μια φορά ένας ζωντανός και προοδευτικός Δυτικός Πολιτισμός στην Ιωνία. Η ιστορία απέδειξε ότι οι Έλληνες, ως εκ της γεωγραφικής θέσεως της χώρας των, της βιομηχανικής και οικονομικής των επιχειρηματικότητας και της σχετικής ναυτικής υπεροχής των στη Μεσόγειο, είναι ο λαός που τελικά προορίζεται να εισαγάγει την Ευρωπαϊκή πρόοδο στη Μικρά Ασία, εκτός εάν στην πραγματικότητα ο Χριστιανισμός χρεωκοπήσει εντελώς και μαζί μ' αυτόν και ο πολιτισμός που στηρίζεται επάνω του. Η Σμύρνη είναι πάρα πολύ κοντά στην Ευρώπη για μια Τουρκική παλινδρόμηση και τη συμφορά να μείνει εκεί απ' αόριστον. Η γη της είναι πάρα πολύ πλούσια και πάρα πολύ πολύτιμη για την ανθρωπότητα για να μείνει μόνιμα στα χέρια ενός ανεπαρκούς πληθυσμού ανίκανων βοσκών. Συχνά τίθεται το ερώτημα: «Πότε θα ξαναχτίσουν οι Τούρκοι την Σμύρνη;». Η Τούρκικη Σμύρνη δεν κάρηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΔ' Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ (Σεπτέμβριος 1922)

Η τελευταία πράξη στο τρομερό δράμα της εξοντώσεως του Χριστιανισμού μέσα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ήταν η πυρπόληση της Σμύρνης απ' τα στρατεύματα του Μουσταφά Κεμάλ. Η δολοφονία της Αρμενικής φυλής είχε συντελεσθεί στην πραγματικότητα κατά τα έτη 1915-1916 και οι πολυπληθείς και ακμάζουσες Ελληνικές Κοινότητες, με εξαίρεση εκείνης της Σμύρνης, είχαν καταστραφεί επίσης με θηριώδη τρόπο. Έχει κυκλοφορήσει πολύ πλατειά η ιδέα ότι ο Τούρκος άλλαξε πίστη σε μια νύχτα.

Η καταστροφή της Σμύρνης εν πάση περιπτώσει έλαβε χώραν στα 1922 και καμιά πράξη που διαπράχθηκε απ' την Τουρκική φυλή σε όλη τη διάρκεια της κηλιδωμένης από αίμα ιστορίας της δεν παρουσίασε κτηνωδέστερα και περισσότερο ακόλαστα χαρακτηριστικά, ούτε ποικιλώτερες απ' τις χειρότερες μορφές ανθρώπινων βασανιστηρίων που έχουν επιβληθεί εις βάρος αμάχων και αόπλων. Ήταν η πιο ταιριαστή ζοφερή και σατανική κατακλείδα στην όλη φρικτή τραγωδία. Η αβεβαιότητα που υπήρχε κάποτε σχετικά με το ερώτημα «Ποιος έκαψε τη Σμύρνη;» φαίνεται τώρα ότι έχει διαλυθεί ολότελα. Κάθε εξήγηση που τείνει να δημιουργήσει αμφιβολίες σχετικά με το ζήτημα αυτό μπορεί να αναχθεί σε ύποπτες πηγές που υποστηρίζουν ορισμένα συμφέροντα. Ο προσεκτικός και αμερόληπτος ιστορικός William Stearns Davis, τον οποίον αναφέραμε ήδη παραπάνω, λέγει:

«Οι Τούρκοι κατευθύνθηκαν κατ' ευθείαν προς τη Σμύρνη την οποία κατέλαβαν (9 Σεπτεμβρίου 1922) και υστέρησαν την πυρπόλησαν».

[«A short history of the Near East», σελ.393]

Επίσης, ο Sir Valentine Chirol, Υφηγητής της Harris Foundation στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου στα 1924, έκανε την έξης αφήγηση:

«Αφού οι Τούρκοι συνέτριψαν τον Ελληνικό Στρατό, μετέβαλαν την ουσιαστικά Ελληνική πόλη (Σμύρνη) σε ένα σωρό στάχτης, σαν απόδειξη της νίκης τους».

[«The Occident and the Orient», σελ.58]

Άνδρες τέτοιας αξίας δεν προβαίνουν σε διαβεβαιώσεις χωρίς προηγούμενη προσεκτική έρευνα και εξακρίβωση.

Έχουμε ιδεί ήδη με ποιες μεθόδους οι Έλληνες είχαν εκδιωχθεί απ' τις παραλιακές περιοχές της Μικράς Ασίας. Έχουν περιγραφεί οι φόννοι και οι εκτοπίσεις με τους οποίους ένας πολιτισμός που ανθούσε και ηύξανε γρήγορα, είχε καταστραφεί, χωριά και αγροκτήματα είχαν αφανισθεί και αμπελοφυτείες είχαν εκριζωθεί. Μολαταύτα, μεγάλος αριθμός Ελλήνων που είχαν κατορθώσει να διαφύγουν με πλοία, ξαναγύρισαν στα κατεστραμμένα σπίτια τους μετά την απόβαση του Ελληνικού στρατού που έγινε τον Μάιο του 1919, και άρχισαν με μεγάλη επιμέλεια το έργο της αποκαταστάσεως των κατεστραμμένων ιδιοκτησιών τους.

Ο Μουσταφά Κεμάλ αποφάσισε τότε να επιφέρει μια πλήρη και ανεπανόρθωτη καταστροφή του Χριστιανισμού στη Μικρά Ασία. *Carthago delenda est*. Το σχέδιο, όπως αποκαλύφθηκε απ' την εκτέλεσή του, ήταν να παραδοθεί η πόλη για μερικές μέρες στη σφαγή και στην ακολασία. Να σφαγούν οι Αρμένιοι, πράγμα που ανέκαθεν προξενούσε ιδιαίτερη ευχαρίστηση στους Τούρκους. Να κάψουν την πόλη και να απαγάγουν τον Ελληνικό ανδρικό πληθυσμό στην αιχμαλωσία.

Τα κυριότερα γεγονότα σχετικά με την πυρπόληση της Σμύρνης είναι τα εξής:

1. Οι δρόμοι που πήγαιναν στην Αρμενική συνοικία φυλάγονταν από Τούρκους στρατιώτες φρουρούς και δεν επιτρεπόταν σε κανέναν να μπει σ' αυτούς όσο διαρκούσε η σφαγή.
2. Ένοπλοι Τούρκοι, κι ανάμεσα σ' αυτούς πολλοί στρατιώτες, μπήκαν στην συνοικία αυτή που φυλαγόταν όπως είπαμε, και τη διέσχισαν πέρα ως πέρα λεηλατώντας, σφάζοντας και καταστρέφοντας. Έκαναν ένα συστηματικό και τρομερό «ξεκαθάρισμα», ύστερα απ' το οποίο έβαλαν φωτιά σε διάφορα σημεία στη συνοικία, τοποθετώντας δοχεία πετρελαίου ή άλλα καύσιμα μέσα στα σπίτια ή μουσκεύοντας δέματα από κουρέλια με πετρέλαιο και ρίχνοντας τα δέματα αυτά μέσα στα σπίτια απ' τα παράθυρα.
3. Τοποθέτησαν μικρές μπόμπες από κάτω απ' το λιθόστρωτο σε διάφορα σημεία του Ευρωπαϊκού τμήματος της πόλεως για να εκραγούν και αποτελέσουν έναν συμπληρωματικό παράγοντα στο έργο της καταστροφής που θα επέφερε το αναμμένο πετρέλαιο, με το οποίο Τούρκοι στρατιώτες είχαν ραντίσει τους δρόμους. Το πετρέλαιο μετέδωσε τη φωτιά και την εξάπλωσε πέρα για πέρα μέσα στην Ευρωπαϊκή συνοικία και οι μπόμπες εγκρέμιζαν τους τοίχους που κλονίζονταν. Μια τέτοια μπόμπα είχε τοποθετηθεί κοντά στο Αρμενικό Παρθεναγωγείο και μια άλλη κοντά στο Αμερικανικό Προξενείο.

4. Στις 13 Σεπτεμβρίου 1922 έβαλαν φωτιά στην Αρμενική συνοικία. Οι τελευταίοι Έλληνες στρατιώτες είχαν περάσει απ' τη Σμύρνη το βράδυ της 8ης Σεπτεμβρίου, δηλ. οι Τούρκοι είχαν στην πλήρη και αναμφισβήτητη κατοχή τους την πόλη επί πέντε μέρες, προτού να εκραγεί η φωτιά και κατά το μεγαλύτερο μέρος αυτού του διαστήματος είχαν αποκλείσει στρατιωτικώς την Αρμενική συνοικία, ενώ ενεργούσαν μέσα σ' αυτή συστηματική και ολοκληρωτική σφαγή. Εάν μερικοί Αρμένιοι ήταν ακόμα ζωντανοί στις τοποθεσίες όπου οι Τούρκοι είχαν βάλει φωτιά, ήταν κρυμμένοι στα υπόγεια κατατρομαγμένοι τόσο, ώστε να μην μπορούν να μετακινηθούν, γιατί όλη η πόλη είχε κατακλυστεί από Τούρκους στρατιώτες και ιδιαίτερα οι τοποθεσίες όπου είχαν αρχίσει οι πυρκαϊές. Γενικά όλοι οι Χριστιανοί της πόλεως ήταν κρυμμένοι στα σπίτια τους σε μια κατάσταση μέγιστου και δικαιολογημένου τρόμου για τον εαυτό τους και για τις οικογένειές τους, γιατί οι Τούρκοι είχαν στην κατοχή τους την πόλη επί πέντε μέρες κατά τις όποιες λεηλατούσαν, άρπαζαν και σκότωναν. Το κάψιμο όμως των σπιτιών ανάγκασε τους κρυμμένους να βγουν έξω στους δρόμους και προκάλεσε τις τρομερές σκηνές βασανισμών που θα περιγράψουμε παρακάτω. Εγώ ο ίδιος υπήρξα αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων που ανέφερα παραπάνω.

5. Η φωτιά είχε αναφτεί στην άκρη της Αρμενικής συνοικίας την ώρα που ένας δυνατός άνεμος φυσούσε προς την κατεύθυνση του Χριστιανικού τμήματος της πόλεως και μακριά απ' το Τούρκικο. Η Τουρκική συνοικία δεν είχε ανακατευτεί καθόλου στην καταστροφή και καθ' όλη τη διάρκεια των απαίσιων σκηνών που επακολούθησαν και των απερίγραπτων βασανισμών των Χριστιανών, η Μωαμεθανική συνοικία ήταν φωταγωγημένη και οι κάτοικοι διασκέδαζαν χορεύοντας, τραγουδώντας και γιορτάζοντας χαρούμενα.

6. Τούρκοι στρατιώτες έβαλαν φωτιά στο καλοχτισμένο σύγχρονο Ελληνικό και Ευρωπαϊκό τμήμα της Σμύρνης, διαβρέχοντας τους στενούς δρόμους με πετρέλαιο ή με άλλες εύφλεκτες ύλες. Έχυσαν πετρέλαιο μπροστά στο Αμερικανικό Προξενείο με τον προφανή σκοπό να μεταδώσουν τη φωτιά στο οίκημά του την ώρα που ο C. Clafun Davis, Πρόεδρος του Τμήματος Κωνσταντινουπόλεως της Επιτροπής Ανακουφίσεως Ατυχημάτων του Ερυθρού Σταυρού, και άλλοι στέκονταν στην πόρτα. Ο κ. Davis βγήκε έξω και έβαλε τα χέρια του μέσα στη λάσπη που είχε γίνει και είδε ότι μύριζε πετρέλαιο και βενζίνη. Οι στρατιώτες που είδε ο κ. Davis και οι άλλοι, είχαν ξεκινήσει απ' την προκυμαία και προχωρούσαν προς τη διεύθυνση της φωτιάς.

7. Τούρκοι στρατιώτες ξεγύμνωσαν και κτύπησαν με ρόπαλα τον κ. Alexander Maclachlan, Πρόεδρο του Αμερικάνικου Κολλεγίου και έναν Υπαξιωματικό του Αμερικάνικου Ναυτικού και πήραν από τον ένα τα ρούχα του και απ' τον άλλον ένα μέρος της στολής του. Πυροβόλησαν επίσης επάνω σε ένα απόσπασμα Αμερικανών ναυτών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΕ' ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΑΝΗΣΥΧΗΤΙΚΕΣ ΦΗΜΕΣ

Η γυναίκα μου κι εγώ βρισκόμαστε στο Σεβδίκιοϊ, ένα Ελληνικό χωριό που απέχει μερικά μίλια απ' τη Σμύρνη, επάνω στην Οθωμανική Σιδηροδρομική γραμμή, όταν έφθασαν ειδήσεις ότι ο Ελληνικός στρατός έπαθε σοβαρές ήττες. Οι φήμες αυτές δεν έγιναν στην αρχή πιστευτές, διαδίδονταν όμως ολοένα περισσότερο επίμονα και έφερναν στον πληθυσμό την αγωνία και το φόβο.

Τελικά η διήγηση έγινε βεβαιότητα. Έφτασαν επίσημες ειδήσεις ότι ο Ελληνικός Στρατός είχε υποστεί μια τρομερή και ανεπανόρθωτη ήττα και ότι τίποτε δεν εμπόδιζε πλέον τους Τούρκους να κατέβουν στην παραλία. Ο πληθυσμός άρχισε να φεύγει, στην αρχή λίγοι, υστέρα όλο και περισσότεροι, ωσότου η φυγή εξελίχθηκε σε πραγματικό πανικό.

Η πόλη είχε γεμίσει σχεδόν από πρόσφυγες απ' το εσωτερικό. Οι περισσότεροι απ' τους πρόσφυγες αυτούς ήταν μικροί αγροκτηματίες που είχαν ζήσει στα αγροκτήματα που είχαν κληρονομήσει από τους προγόνους τους από πολλές γενεές. Οι πρόγονοί τους είχαν εγκατασταθεί στη Μικρά Ασία πριν οι Τούρκοι αρχίσουν ν' αναπτύσσονται σε έθνος. Ήταν παιδιά της γης αυτής, ικανοί να ζήσουν και να περιθάλπουν τους εαυτούς των μέσα στα μικρά τους σπίτια και πάνω στα λίγα στρέμματα γης τους, έχοντας η κάθε οικογένεια την αγελάδα της, το γαϊδούρι της και την κασίκα της. Παρήγαν μάλιστα και καπνό, σύκα, σταφύλια χωρίς σπόρο, και άλλα προϊόντα για εξαγωγή. Ήσαν πολύ έμπειροι στο να καλλιεργούν και επεξεργάζονται τις καλύτερες ποιότητες καπνού σιγαρέττων και την ανεκτίμητη σταφίδα, της οποίας η Μικρά Ασία παρήγε τελευταία την πιο καλύτερη ποιότητα του κόσμου. Το πολύτιμο αυτό στοιχείο των γεωργών που αποτελούσε τη σπονδυλική στήλη της ευημερίας της Μικράς Ασίας μετετράπη σε επαίτες που εξαρτώνταν αποκλειστικά απ' την ευσπλαχνία των Αμερικανών. Έφθασαν κατά χιλιάδες στη Σμύρνη και σε όλο το μήκος της παραλίας. Γέμιζαν όλες τις εκκλησίες και τα σχολεία και τις αυλές της Χριστιανικής Ενώσεως Νέων και Νεανίδων, καθώς και τα σχολεία της Αμερικανικής Ιεραποστολής. Κοιμούνταν ακόμα και στους δρόμους. Πολλοί έφευγαν κατά τις πρώτες κείνες μέρες επάνω σε ατμόπλοια και ιστιοφόρα. Τα καΐκια, στο λιμένα φορτωμένα με τους πρόσφυγες και τις αποσκευές τους, αποτελούσαν ένα γραφικό θέαμα. Για τον άνθρωπο που η καρδιά του δεν είχε πάθει ατροφία εξ αιτίας του Μεγάλου Πολέμου, το θέαμα πολυάριθμων αβοήθητων μικρών παιδιών ήταν ιδιαίτερα συγκινητικό. Δυστυχώς η ατροφία της ανθρώπινης καρδιάς υπήρξε ένα απ' τα πιο αξιοσημείωτα

φαινόμενα του μεγάλου Αρμαγεδώνος. Η Δρ. Εσθήρ Lovejoy απ' τη Νέα Υόρκη έκανε ήδη λόγο γι' αυτό, με το να χρησιμοποιήσει ένα χαρακτηρισμό σχετικά με μερικούς Αμερικανούς που παρευρέθηκαν στις σκηνές των βασανισμών και κακοποιήσεων.

«Τα μυαλά τους δεν φαίνεται να αντιλαμβάνονται τα γεγονότα». Εάν είχε ειπεί *«οι καρδιές τους»* θα ήταν πλησιέστερα στην αλήθεια. Οι πρόσφυγες κουβάλησαν μαζί τους τόσα πράγματά τους όσα τους επέτρεπε η αντοχή τους και μπορούσε κανείς να ιδεί συχνά ένα μικρό παιδί να κάθεται στην κορυφή ενός μεγάλου δέματος από στρώματα που κουβαλούσε στους ώμους του κάποιος άνδρας ή κάποια γυναίκα που βάδιζε τρικλίζοντας.

Σε ομαλές περιστάσεις δεν βλέπει κανείς τους αρρώστους, γιατί οι περισσότεροί τους μένουν στα σπίτια τους και πλαγιάζουν στα κρεβάτια τους. Στην περίπτωση όμως μεγάλης πυρκαϊάς ή πανικού, απορεί κανείς με τον αριθμό των αρρώστων ή αναπήρων που βγαίνουν τότε έξω. Πολλοί απ' τους πρόσφυγες κουβαλούσαν άρρωστους επάνω στους ώμους των. Ειδικά θυμούμαι μια γρηά γκριζομάλλα γυναίκα που βάδιζε τρικλίζοντας μέσα στους δρόμους της Σμύρνης έχοντας καβάλλα πάνω στους ώμους της έναν τρομερά αδυνατισμένο γιό της με πυρετό που ήταν ψηλότερος απ' τη μητέρα του και οι κνήμες του ακουμπούσαν σχεδόν στο έδαφος.

Και ύστερα άρχισαν να φτάνουν οι ηττημένοι, σκονισμένοι και ρακένδυτοι Έλληνες στρατιώτες, κυττάζοντας ίσια μπροστά τους σαν υποβότες που περπατούσαν. Πολλοί απ' αυτούς — οι πιο τυχεροί — κάθονταν επάνω σε Ασυρριακά κάρρα που ήταν διάδοχοι των πρωτόγονων οχημάτων των χρησιμοποιούμενων την εποχή του Ναβουχοδονόσορος.

Σε ένα ατέλειωτο ρεύμα διέσχιζαν την πόλη και τραβούσαν για το σημείο της παραλίας όπου είχε αποσυρθεί ο Ελληνικός στόλος. Βάδιζαν σιωπηλά σαν φαντάσματα, χωρίς να κυττάζουν ούτε δεξιά, ούτε αριστερά. Κάπου κάπου μερικοί στρατιώτες, εξαντλημένοι ολότελα, έπεφταν χάμω δίπλα στο δρόμο ή μπροστά σε μια πόρτα. Άκουσα πως μερικούς απ' αυτούς τους επήραν μέσα στα σπίτια και τους έντυσαν με πολιτικά ρούχα και πως έτσι γλύτωσαν μερικοί. Άκουσα επίσης την πολύ πιθανή διήγηση πως άλλοι στρατιώτες που εξαντλήθηκε η αντοχή τους προτού να μπουν μέσα στην πόλη, βρέθηκαν αργότερα με κομμένο το λαιμό τους. Και υστέρα ακούσαμε τελικά πως οι Τούρκοι πλησίαζαν στην πόλη. Μερικοί είχαν πει πως τα Ελληνικά στρατεύματα, μπαίνοντας στην Σμύρνη θα την έκαμαν, αλλά το φέρσιμό τους διέλυσε γρήγορα αυτές τις διαδόσεις. Στην πραγματικότητα οι διπλωματικοί αντιπρόσωποι

της Αμερικής, της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας είχαν επισκεφτεί το Στρατηγό Χατζηανέστη, τον Έλληνα Αρχιστράτηγο, για να τον ρωτήσουν ποια μέτρα θα μπορούσε να λάβει για να παρεμποδίσει βιαιοπραγίες εκ μέρους των διαλυμένων Ελληνικών δυνάμεων. Τους είπε για ένα καλά οργανωμένο σύνταγμα απ' τη Θράκη, το οποίο περίμενε να έρθει και το οποίο υποσχέθηκε να διαθέσει μέσα στην πόλη σαν προφυλακτικό φράγμα για να εμποδίσει μεμονωμένα αποσπάσματα στρατιωτών να μπουν στην πόλη ή και να οργανώσουν νέα αντίσταση κατά των Τούρκων, δεν μπορούσε όμως να δώσει καμιά οριστική διαβεβαίωση στους διπλωματικούς αντιπροσώπους. Ήταν ψηλός και λεπτός, ίσιος σαν μια κάννη τουφεκιού, πολύ περιποιημένος, με αιχμηρή γκριζα γενειάδα και το εξωτερικό ενός αριστοκράτη. Ήταν ωραίος άνδρας με φήμη κατακτητού γυναικείων καρδιών. Ήταν η τελευταία φορά που τον έβλεπα, όταν όμως αργότερα διάβασα ότι αντίκρυσε το εκτελεστικό απόσπασμα στην Αθήνα, είχα μπροστά μου ζωνή την εικόνα της τελευταίας μας εκείνης συναντήσεως στο Στρατηγείο της Σμύρνης. Εάν ήταν πράγματι υπεύθυνος της αποστολής των καλλίτερων στρατευμάτων του για ν' απειλήσει την Κωνσταντινούπολη, σε μια περίπτωση που αυτά ήταν απαραίτητα μέσα στην Μικρά Ασία, ήταν πράγματι άξιος αυστηρής τιμωρίας ή εισαγωγής σε φρενοκομείο. Είχε τη φήμη ενός μεγαλομανούς χωρίς σπουδαίες ικανότητες. Και βέβαια μόνο ένας τρελλός θα δεχόταν τότε την αρχιστρατηγία στη Σμύρνη από φιλοδοξία. Ό,τι χρειαζόταν ήταν ένας άνδρας με ενεργητικότητα και με καθαρή δύναμη κατανόησεως της καταστάσεως, ώστε να περισώσει όσο το δυνατό περισσότερα πράγματα από την κατάρρευση. Ο Χατζηανέστης όμως ήταν απασχολημένος με την πολυτελή επίπλωση και επισκευή ενός μεγάρου στην προκουμαία που είχε επιτάξει για τη διαμονή του. Είναι άξιος οίκτου, γιατί είναι πολύ πιθανό πως δεν ήταν διανοητικά ισορροπημένος.

Έγινε γνωστό με βεβαιότητα ότι το Τουρκικό ιπικό θα έμπαινε στην πόλη το πρωινό της 9ης Σεπτεμβρίου 1922. Το Ελληνικό Γενικό Επιτελείο και ο Ύπατος Αρμοστής, μαζί με όλους τους διοικητικούς υπαλλήλους, ετοιμάζονταν να φύγουν. Οι Έλληνες χωροφύλακες περιπολούσαν ακόμα μέσα στην πόλη και τηρούσαν την τάξη. Οι άνδρες αυτοί είχαν κερδίσει την εμπιστοσύνη όλων μέσα στη Σμύρνη και όλης της κατεχόμενης περιοχής με την εν γένει δραστηριότητά τους και την καλή συμπεριφορά τους. Ίσως να ήταν δυνατό να εξακριβωθούν μερικές κατηγορίες εις βάρος Ελλήνων στρατιωτών, τίποτε όμως τέτοιο παρά μόνο εγκώμια θα μπορούσαν να ειπωθούν σχετικά με τους Έλληνες χωροφύλακες. Όλοι οι προκάτοχοί μου στη Σμύρνη και όλοι οι κάτοικοι της περιοχής θα υποστηρίξουν τη γνώμη μου αυτή. Μεταξύ της εκκενώσεως της Σμύρνης και της αφίξεως των Τουρκικών δυνάμεων θα

μεσολαβούσε ένα χρονικό διάστημα που η πόλη θα ήταν χωρίς καμιά κυβερνητική εξουσία. Μερικοί απ' τους διπλωματικούς αντιπροσώπους ξένων κυβερνήσεων πήγαν στον Ύπατο Αρμοστή και του εξήτησαν ν' αφήσει στην πόλη τους χωροφύλακες, ωστόσο θ' αναλάμβαναν την εξουσία οι Τούρκοι, υπό τον όρο βέβαια ότι οι τελευταίοι αυτοί θα έδιδαν την διαβεβαίωση ότι θα επιτρεπόταν στους Έλληνες χωροφύλακες να φύγουν ανενόχλητοι. Ο Ύπατος Αρμοστής δεν δέχθηκε την αίτηση αυτή. Εγώ δεν είχα πάρει μέρος στο σχετικό διάβημα. Όλοι οι Έλληνες υπάλληλοι έφυγαν. Ο κ. Στεργιάδης δεν είχε παρά να κάμει μερικά βήματα απ' το σπίτι του μέχρι τη θάλασσα, όπου τον επερίμενε ένα πλοίο, αλλά ο λαός τον γιουχάιζε. Είχε κάμει ό,τι καλλίτερο μπορούσε σε μια κατάσταση που αποτελούσε αδιέξοδο. Είχε προσπαθήσει με όλα τα μέσα που είχε στην εξουσία του να κάνει φίλους τους αμείλικτους Τούρκους και είχε τιμωρήσει αυστηρά, μερικές φορές με θάνατο, Έλληνες που ήταν ένοχοι εγκλημάτων εναντίον Τούρκων. Είχε ιδρύσει Πανεπιστήμιο στη Σμύρνη και έφερε απ' τη Γερμανία έναν Έλληνα καθηγητή διεθνούς φήμης για να αναλάβει την πρωταγία του. Ένας απ' τους τελευταίους Έλληνες που είδα στους δρόμους της Σμύρνης πριν απ' τον ερχομό των Τούρκων ήταν ο Καθηγητής Καραθεοδωρής, Πρύτανης του καταδικασμένου Πανεπιστημίου. Μαζί μ' αυτόν έφυγε η ενσάρκωση του Ελληνικού πνεύματος πολιτισμού και παιδείας μέσα στην Ανατολή.

Οι Ελληνικές αρχές, πολιτικές και στρατιωτικές, είχαν φύγει και άρχισε η μεσοβασιλεία σε μια πόλη χωρίς κυβέρνηση. Τίποτε όμως δεν συνέβη. Μωαμεθανοί και Χριστιανοί ήταν ήσυχοι περιμένοντας με μεγάλη αγωνία. Το μεγάλο ερώτημα ήταν: Πώς θα συμπεριφέρονταν οι Τούρκοι; Οι αντιπρόσωποι της Γαλλίας και Ιταλίας διαβεβαίωναν τις παροικίες τους ότι ο στρατός του Κεμάλ αποτελείτο από στρατεύματα με πολύ καλή πειθαρχία και ότι δεν είχαν να φοβηθούν τίποτε. Δεν είχα καμιά ανησυχία για τους γηγενείς Αμερικανούς, εφοβόμουν όμως πολύ για τους διακόσιους περίπου που είχαν πολιτογραφηθεί, πολλοί απ' τους οποίους ήταν πρωτίτερα Οθωμανοί υπήκοοι. Γι' αυτό και δεν ανέλαβα την ευθύνη της εξασφάλισης του εντοπίου πληθυσμού, Ελλήνων και Αρμενίων, ότι θα διασώζονταν ασφαλώς, ούτε είπα τίποτε που θα μπορούσε να δημιουργήσει πανικό. Πολλές κυρίες Αμερικανίδες και άλλες έφυγαν τότε. Συνεβούλευσα και τη γυναίκα μου να φύγει, εκείνη όμως αρνήθηκε, με τη σκέψη ότι με το να μείνει η ίδια θα μπορούσε να βοηθήσει εκείνες που θα έμεναν. Αποφάσισα να διαλέξω έναν τόπο συναντήσεως για τους Αμερικανούς πολίτες και να τους ειδοποιήσω όλους να μείνουν όσο το δυνατό πλησιέστερα στον τόπο αυτό και σε περίπτωση σοβαρών ταραχών και γενικού κινδύνου να καταφύγουν εκεί. Διάλεξα το Αμερικανικό θέατρο, ένα μεγάλο και κατάλληλο οίκημα στην προκουμαία, για τον σκοπό αυτό και προσκάλεσα τα προεξέχοντα μέλη

της Αμερικανικής παροικίας – πολίτες εκ γενετής ή πολιτογραφημένους – σε μια συνάντηση στο Γραφείο μου και τους έδωσα οδηγίες σχετικά με τα μέτρα που είχα λάβει για την περίπτωση ανάγκης. Όταν τους είπα ότι η συγκέντρωση είχε τελειώσει, ο κ. Rufus W. Lane, που ήταν τότε έμπορος στη Σμύρνη, αλλ' είχε χρηματίσει πρωτότερα Αμερικανός Πρόξενος εκεί, σηκώθηκε και είπε: *«Δεν ήρθαμε εδώ μόνο για να σώσουμε τα πετσιά μας. Οι πρόσφυγες που συρρέουν κατά χιλιάδες στην πόλη πεθαίνουν απ' την πείνα και κανείς δεν υπάρχει για να τους βοηθήσει. Είχα ελπίσει πως η συγκέντρωση αυτή είχε γίνει για να ληφθούν μέτρα βοήθειας για τους δυστυχείς αυτούς ανθρώπους»*. Αμέσως οργανώθηκε προσωρινή Επιτροπή Βοηθείας και μαζεύθηκε ένα αρκετά μεγάλο ποσό χρημάτων για την έναρξη των σχετικών εργασιών. Προσελήφθησαν αρτοποιοί και ετέθησαν «επί το έργον», ανακαλύφθηκαν αποθέματα αλεύρου και αγοράστηκαν και σε μερικές ώρες η οργάνωση αυτή άρχισε να δίνει τροφή στους αβοήθητους και ζαλισμένους πρόσφυγες που είχαν συσσωρευθεί μέσα στην πόλη. Αν δεν υπήρχε η Αμερικανική παροικία της Σμύρνης, χιλιάδες θα είχαν πεθάνει απ' την πείνα, ωστόσο θα γινόταν δυνατό να έλθει η Οργάνωση Αρωγής απ' την Κωνσταντινούπολη.

Εν τω μεταξύ τηλεγραφούσα επιμόνως να έλθουν στην Σμύρνη Αμερικανικά πολεμικά. Αν υπήρχε περίπτωση που μια κατάσταση θ' απαιτούσε την παρουσία ναυτικών μονάδων, ήταν ακριβώς αυτή. Αν και η παροικία μας δεν ήταν μεγάλη, τα οικονομικά μας συμφέροντα και οι ιδιοκτησίες μας ήταν πραγματικά πολύ σημαντικά, χωρίς να λάβουμε υπ' όψιν τα μεγάλα σχολεία μας με το προσωπικό τους σε δασκάλους και καθηγητές.

Το ναυτικό μας στα ύδατα εκείνα ήταν τότε κάτω απ' τον έλεγχο του έξοχου εκείνου αξιωματικού και κυρίου, του Ναυάρχου Mark L. Bristol. Είχα λόγους να νομίζω ότι ο Ναύαρχος είχε πλήρη εμπιστοσύνη στις καλές προθέσεις και στις διοικητικές ικανότητες των Τούρκων και πίστευε πως οι τελευταίοι αυτοί θα έφερναν στη Σμύρνη ένα είδος φιλόδοξης διοίκησης. Σε απάντηση στις τηλεγραφικές μου εκκλήσεις προς το State Department επήρα ένα τηλεγράφημα με τον ασύρματο για το ότι θα στέλλονταν στη Σμύρνη αντιτορπιλικά, γιατί δεν υπήρχαν διαθέσιμα καταδρομικά, για την προστασία της ζωής και παρουσίας των Αμερικανών υπηκόων. Και πράγματι εστάλησαν δύο μικρά αντιτορπιλικά. Υπήρχαν στη Σμύρνη ναυτικές μονάδες της Μεγ. Βρετανίας, Ιταλίας, Γαλλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, αγκυροβολημένες σε μια απόσταση ολίγων εκατοντάδων μέτρων ή και μικρότερη απ' τα σπίτια της προκουμαίας, καθ' όλη τη διάρκεια των φρικτών, επαίσχυντων και σπαραξικάρδιων σκηνών που επακολούθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΣΤ' ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΕΡΧΟΝΤΑΙ

Το πρωί της 9ης Σεπτεμβρίου 1922, κατά τις 11 η ώρα, άρχισαν ν' ακούωνται κραυγές τρόμου. Βγαίνοντας στην πόρτα του προξενείου είδα ένα πλήθος από πρόσφυγες, οι περισσότεροι γυναίκες, έτρεχαν κατατρομαγμένοι προς το Προξενείο προσπαθώντας να εύρουν καταφύγιο μέσα σ' αυτό και ότι δεν τους άφηναν να μπουν οι δυο ή τρεις ναύτες που ήσαν προωρισμένοι για την υπεράσπιση της προξενικής περιουσίας.

Ένα βλέμμα απ' την ταράτσα που είχε θέα προς την προκουμαία, εξηγούσε αμέσως την αιτία του τρόμου τους. Το Τουρκικό ιππικό εγέμιζε την προκουμαία πηγαίνοντας προς τους στρατώνες του που ήταν κοντά στο Διοικητήριο (Κοπακ), στην άλλη άκρη της πόλεως. Ήταν ρωμαλέοι άνδρες και παρήλαυναν με πλήρη τάξη. Φαίνονταν πως ήταν καλοθρεμμένοι και ξεκούραστοι. Πολλοί απ' αυτούς ήταν του Μογγολικού εκείνου τύπου που βλέπει κανείς ανάμεσα στους Μωαμεθανούς της Μικράς Ασίας.

Εξ αιτίας του ότι δεν ήταν εφοδιασμένα όλα τα στρατεύματα του Μουσταφά Κεμάλ με τις ωραίες στολές των εκλεκτών του στρατευμάτων, πολλά πράγματα ισχυρίσθηκαν φιλότουρκοι κύκλοι σχετικά με τη διαφορά ανάμεσα στους «τακτικούς» και «άτακτους» στρατιώτες του. Οιοσδήποτε είδε το ιππικό εκείνο να παρελαύνει στην προκουμαία της Σμύρνης θα εβεβαίωνε, εάν είχε κάποια ιδέα από στρατιωτικά πράγματα, ότι αυτοί που το αποτελούσαν δεν ήταν απλώς στρατιώτες, αλλά τω όντι πολύ καλοί στρατιώτες, με τέλεια εξάσκηση και κάτω από έναν τέλειο έλεγχο θαυμάσιων αξιωματικών. Και οποιοσδήποτε γνωρίζει κάτι απ' τον Τουρκικό χαρακτήρα, θα βεβαιώσει ότι ο Τούρκος είναι πραγματικά ένας στρατιώτης εξαιρετικά πειθαρχικός στις διαταγές των ανωτέρων του. Ο Τούρκος σφάζει όταν διαταχθεί απ' το αρχηγείο του και σταματά σε ένα δευτερόλεπτο, όταν διαταχθεί απ' τους ίδιους αρχηγούς του να σταματήσει. Ο Μουσταφά Κεμάλ λατρευόταν απ' τον στρατό εκείνο των «τακτικών» και «άτακτων» και ο λόγος του ήταν γι' αυτούς νόμος.

Ενώ το Τουρκικό ιππικό έμπαινε στη Σμύρνη το πρωινό εκείνο της 9ης Σεπτεμβρίου, κάποιος ανόητος έρριξε μια μπόμπα. Ο Τούρκος αξιωματικός που διοικούσε την Μεραρχία του ιππικού τραυματίστηκε ελαφρά κοντά στο κεφάλι του. Όλες οι μαρτυρίες συμφωνούν ότι προχωρούσε με το άλογό του χωρίς προφυλάξεις. Αυτό θα έκαμνε κάθε

Τούρκος, γιατί δεν υπάρχει αμφιβολία για τη γενναιότητα της φυλής. Είπαν ότι η μπόμπα είχε ριχτεί από έναν Αρμένιο, εγώ όμως δεν είδα καμιά απόδειξη του ισχυρισμού αυτού, ούτε μπορεί να συμβιβασθεί ο ισχυρισμός ότι το ριζιμο της μπόμπας αυτής επιτάχυνε τη σφαγή των Αρμενίων με τον ισχυρισμό των Τούρκων ότι τα στρατεύματά τους ήταν τόσο εξοργισμένα απ' τις θηριωδίες του Ελληνικού στρατού, ώστε δεν μπορούσε να τα συγκρατήσει κανείς, όταν έφτασαν στη Σμύρνη. Οι Αρμένιοι δεν είναι Έλληνες και η μανία των Τούρκων ξέσπασε στην αρχή εναντίον των συνηθισμένων θυμάτων τους.

Το βράδυ της 9ης Σεπτεμβρίου άρχισε η λεηλασία και η σφαγή. Πυροβολισμοί ακούονταν όλη τη νύχτα σε διάφορα μέρη της πόλης και το άλλο πρωί Αμερικανοί υπήκοοι εκ γενετής, άνδρες και γυναίκες, άρχισαν να αναφέρουν ότι είχαν ιδεί πτώματα πεταμένα χάρω στους δρόμους στο εσωτερικό της πόλης.

Ο Νουρεδίν πασάς, ο Τούρκος αρχιστράτηγος, έβγαλε μια διαταγή ότι ο καθένας έπρεπε να βλέπει τη δουλειά του και ότι θα ετηρείτο η τάξη. Αυτό προκάλεσε προς στιγμήν ένα αίσθημα ασφαλείας ανάμεσα σε ορισμένα στοιχεία του μη Μουσουλμανικού πληθυσμού, ούτως ώστε μερικά απ' τα καταστήματα που είχαν κλείσει ξανάνοιξαν.

Η εμπιστοσύνη όμως αυτή δεν διήρκεσε πολύ, γιατί η λεηλασία επεκτάθηκε και οι αγριότητες αυξήθηκαν. Στην αρχή, Τούρκοι πολίτες κάτοικοι της πόλης ήταν οι κυριότεροι που βιαιοπραγούσαν. Ο ίδιος είδα τέτοιους πολίτες οπλισμένους με τουφέκια που παρακολουθούσαν τα παράθυρα των Χριστιανικών σπιτιών έτοιμοι να πυροβολήσουν μόλις εμφανιζόταν κανένα κεφάλι. Αυτό θύμιζε κυνηγούς που είχαν στήσει καρτέρι και караδοκούσαν για τη λεία τους. Εκείνο όμως που έκαμνε αλησμόνητη εντύπωση ήταν η έκφραση των προσώπων τους. Αυτή έδειχνε μια έκσταση μίσους και αγριότητας. Στην έκφραση αυτή υπήρχε και μια θρησκευτική έξαρση, δεν ήταν όμως καθόλου όμορφη – ήταν η θρησκεία των Δυνάμεων του Σκότους. Έβλεπε επίσης κανείς όλη τη ματαιότητα του ιεραποστολικού έργου και των προσπαθειών προσηλυτισμού. Υπήρχε εκεί μια πλήρης πεποίθηση, ο απόλυτος θρίαμβος της πλάνης και το δόγμα του σκοτωμού και της ασπλαχνίας. Υπήρχε κάτι απέραντα νοσηρό στα συσπαόμενα εκείνα πρόσωπα, πάνω στα οποία φαινόταν να λάμπει το πελιδνό φως της κολάσεως. Δεν μπορούσε κανείς παρά να αισθανθεί οίκτο για τους ανθρώπους εκείνους και όταν ακόμα εσκότωναν. Η σκέψη του πήγαινε στις χαμένες ψυχές και στα βασανιστήρια των κολασμένων. Οι φονιάδες εκείνοι ήταν δυστυχισμένοι.

Οι τελευταίοι Έλληνες στρατιώτες εξαφανίσθηκαν απ' τη Σμύρνη τη νύχτα της ογδόης Σεπτεμβρίου και οι Τούρκοι γρήγορα κατέλαβαν την πόλη. Έφιπποι περίπολοι και μικρά αποσπάσματα στρατιωτών άρχισαν να εμφανίζονται στους δρόμους χρησιμεύοντας σαν Αστυνομία.

Αυτοί συμπεριφέρονταν αρκετά καλά. Είχαν ίσως αναφερθεί περιπτώσεις κατωτέρων Τούρκων Αξιωματικών που είχαν συγκρουσθεί με τους λεηλατούντας και τους βιαιοπραγούντας, ακόμα όμως και περιπτώσεις καλής συμπεριφοράς που είχε δειχθεί σε ντόπιους μη Μουσουλμάνους. Εγώ εν πάση περιπτώσει δεν είδα τέτοια καλή συμπεριφορά. Εάν είχα ιδεί θα ήμουν πρόθυμος να την αναφέρω, είμαι όμως πρόθυμος να παραδεχθώ τη μαρτυρία άλλων. Ο πανικός ανάμεσα στους ντόπιους Χριστιανούς ηύξανε τώρα με μια τρομακτική έκταση.

Καθώς οι λεηλασίες ξαπλώνονταν και οι σκοτωμοί ηύξαναν, τα Αμερικανικά ιδρύματα γέμισαν με ανθρώπους πανικόβλητους. Τα ιδρύματα αυτά της Σμύρνης ήταν το Intercollegiate Institute, μια Σχολή για κορίτσια, η Y.W.C.A. (Χριστιανική Ένωση Νεανίδων) που στεγαζόταν σε ένα μεγάλο οίκημα και περιβαλλόταν από κήπο και από ένα γήπεδο τένις και η Y.M.C.A. (Χριστιανική Αδελφότης Νέων).

Την νύχτα της 10ης Σεπτεμβρίου ακούονταν ακόμα πυροβολισμοί στις Χριστιανικές συνοικίες και τρομαγμένοι άνθρωποι πολιορκούσαν τις πόρτες των ιδρυμάτων αυτών, ξεφωνίζοντας και ικετεύοντας στο όνομα του Θεού να τους αφήσουν να μουν μέσα. Μερικοί Αμερικανοί ναύτες ήταν τοποθετημένοι και στα δυο ιδρύματα δηλ. το Παρθεναγωγείο και την X.E.N. και αν κανείς απ' αυτούς διαβάσει τις γραμμές αυτές, θα επιβεβαιώσει τα λεγόμενά μου ότι η συμπεριφορά των Αμερικανίδων διδασκαλισσών, σε συνδυασμό με τα Αμερικανικά ιδρύματα μέσα στη Σμύρνη και ολόγυρα απ' αυτή, ήταν χωρίς εξαίρεση υπεράνω κάθε επαίνου. Δεν υπήρχε ούτε μια που να έδειξε και την ελάχιστη ένδειξη φόβου ή νευρικότητας κάτω από τις πιο καταθλιπτικές περιστάσεις. Ούτε μια δεν δειλίασε, ούτε ταλαντεύθηκε έστω και για μια στιγμή μέσα σε μια κατάσταση που είναι ζήτημα αν μπορεί να βρεθεί παρόμοιά της μέσα στην ιστορία του κόσμου σχετικά με την απαισιότητα και τον κίνδυνο. Αντιμετώπισαν κόπους σχεδόν υπεράνθρωπους για να μπορέσουν να κάμουν ό,τι τους περνούσε απ' το χέρι για ν' ανταποκριθούν στις ευθύνες τους και να δώσουν θάρρος και ενίσχυση στα τρομαγμένα πλάσματα που καταδιώκονταν και που είχαν καταφύγει στην προστασία τους. Γυναίκες σαν εκείνες προσδίδουν άσβηστη αίγλη στο όνομα των Αμερικανίδων γυναικών. Εφόσον καμιά απ' αυτές δεν οπισθοχώρησε ούτε έδειξε την παραμικρή δειλία, μπορούμε να συμπεράνουμε πως ήταν αντάξιες

αντιπρόσωποι μιας αξίας αδελφότητας — της Αδελφότητας Αμερικανίδων Γυναικών.

Για τους άνδρες δεν χρειάζεται να πούμε τίποτε, γιατί όλοι ξέρουμε ότι οι Αμερικανοί άνδρες διακρίνονται στη βαθμολογία σε παρόμοιες περιστάσεις. Ήμουν υπερήφανος για ολόκληρη την παροιμία μου στη Σμύρνη.

Ιδιαίτερη μνεία θα έπρεπε να γίνει για τον Διευθυντή της Y.M.C.A. Jacobs. Υπήρξε και είναι άνθρωπος ήρεμος, σταθερός, περίφημος για το εγκάρδιο χαμόγελό του που ο ίδιος το αποκαλεί «το χαμόγελο της Y.M.C.A.». Ενώ προχωρούσε κατά μήκος της προκουαίας για μια υπόθεση φιλανθρωπίας που είχε σχέση με τους πρόσφυγες, τον σταμάτησαν πολλοί Τούρκοι στρατιώτες, του έκαναν έρευνα και του πήραν ένα χρηματικό ποσό. Συνεχίζοντας το δρόμο του χαιρέτησε ένα Τούρκο αξιωματικό στον οποίο και παραπονέθηκε. Ο αξιωματικός τον ρώτησε: «Σας τα πήραν όλα;».

— «Ευτυχώς όχι» απάντησε ο Jacobs.

— «Ωραία», είπε ο αξιωματικός «δώστε μου όσα σας έμειναν», πράγμα που ο Jacobs αναγκάστηκε να κάνει. Εκεί που έφευγε, τον πυροβόλησαν, χωρίς ευτυχώς να τον πετύχουν. Το περιστατικό αυτό δεν το είδα μόνος μου, αλλά μου το διηγήθηκαν άλλοι Αμερικανοί.

Ύστερα οι Τούρκοι οργάνωσαν σαν προσεκτική και συστηματική δουλειά το σκοτωμό Αρμενίων ανδρών. Τα στρατιωτικά αποσπάσματα, που είχαν εμπνεύσει στους κατοίκους κάποια δόση εμπιστοσύνης με το να τους κάμουν να πιστέψουν πως ο τακτικός στρατός είχε αρχίσει να ασκεί την εξουσία και ότι θα προστάτευε τους πολίτες, ήταν κυρίως απασχολημένα με την καταδίωξη και τον σκοτωμό των Αρμενίων. Μερικοί απ' αυτούς σκοτώνονταν αμέσως ενώ άλλοι μεταφέρονταν έξω στην ύπαιθρο κατά ομάδες και τους πυροβόλούσαν εκεί, αφήνοντας τα πτώματά τους κατά σωρούς όπου έπεφταν. Οι Αμερικανοί που ανήκαν στα διάφορα φιλανθρωπικά ιδρύματα και που τα καθήκοντά τους τους έφερναν στο εσωτερικό της πόλης ανέφεραν όλο και μεγαλύτερο αριθμό νεκρών και αποθνησκόντων μέσα στους δρόμους.

Ένας εκ γενετής Αμερικανός υπήκοος ανέφερε ότι είχε ιδεί τους Τούρκους που χτυπούσαν έναν άνδρα με ρόπαλα ωσότου πέθανε και πως «δεν του είχε μείνει ούτε ένα κόκκαλο στο σώμα του που να μην του το είχαν σπάσει». Η απροθυμία όλων των αυτόπτων μαρτύρων να πουν οτιδήποτε που θα δυσαρεστούσε τους Τούρκους και έτσι θα εξέθετε τα συμφέροντά τους, δείχνει πόσο δύσκολο ήταν να εξακριβώσει κανείς ολόκληρη την έκταση της ειδηχθούς και επονεϊδιστης αλήθειας.

Ένας επίσης εκ γενετής Αμερικανός, αντιπρόσωπος ενός πασίγνωστου καπνεμπορικού οίκου, ήλθε κάτωχρος και τρέμοντας στο Προξενείο και ανέφερε ότι είχε ιδεί ένα τρομερό θέαμα *«ακριβώς στην κοντινή γωνία»*. Μερικοί Τούρκοι στρατιώτες είχαν σταματήσει έναν γέρο και άρχισαν να του μιλούν. Ο γέρος σήκωσε τα χέρια του ψηλά και άπλωσε τις παλάμες του σε μια χειρονομία ικεσίας, οπότε οι στρατιώτες συνέτριψαν τα χέρια του με τα σπαθιά τους, απέκοψαν τις παλάμες του και τον σκότωσαν με σπαθιές.

Η λεηλασία τώρα ξαπλώθηκε έξω απ' τις αγορές και απ' την Αρμενική συνοικία, την οποία ξεγύμνωναν φορτώνοντας τα λάφυρα σε κάρρα, καθώς επίσης εφόρτωναν κάρρα με πτώματα ανθρώπων, σαν να ήταν σφάγια προβάτων ή βοδιών και τα έστελναν όλα στην ύπαιθρο.

Στο ημερολόγιό μου και με ημερομηνία 12 Σεπτεμβρίου 1922 ηύρα γραμμένα τα εξής: *«...μερικοί Αμερικανοί είδαν εννιά κάρρα φορτωμένα με πτώματα που μεταφέρονταν απ' την περιοχή που είναι γύρω στο Διοικητήριο (Konak) και άλλοι πάλι είδαν τρία τέτοια φορτωμένα κάρρα στην περιοχή του Αστυνομικού Τμήματος»*.

Ο λοχαγός Herburn, Αξιωματικός του Ναυτικού, μέτρησε τριάντα πέντε πτώματα, επάνω στο δρόμο που πήγαινε προς τον Παράδεισο, ένα μικρό χωριό κοντά στη Σμύρνη όπου βρίσκεται το Διεθνές Αμερικανικό Κολλέγιο.

Στον Μπουτζά, ένα άλλο χωριό που είχε πολλούς κατοίκους, Άγγλους και άλλους ξένους, υπήρχε μια πασίγνωστη και πλούσια Ολλανδική οικογένεια ονομαζόμενη De Jong. Μου διηγήθηκαν ότι ο κος και η κα De Jong είχαν φονευθεί από Τούρκους στρατιώτες. Σχετικά με την υπόθεση αυτή οι εξής λεπτομέρειες μου δόθηκαν απ' τον κ. Francis Blackler, ένα απ' τα εξέχοντα μέλη της Αμερικανικής Παροικίας της Σμύρνης, διευθυντή του πασίγνωστου εμπορικού οίκου Griffith and Company που είχε πολύ σημαντικές συναλλαγές με την Αμερική. Πρέπει να τονιστεί ότι ούτε ο κ. Blackler ούτε η σύζυγός του, μια κυρία εξαιρετικής μορφώσεως και λεπτότητας, έχουν σκοπό να επιστρέψουν στη Σμύρνη, τουλάχιστον όσο διαρκούν οι σημερινές συνθήκες.

«Πιστεύω ότι ήμουν ο πρώτος» μου είπε, *«που βρήκα και αναγνώρισα τα πτώματα των De Jong. Περνούσα απ' το δρόμο απ' τον οποίο είχε περάσει το Τουρκικό ιππικό και είδα δύο πτώματα που ήταν πεσμένα χάμω επάνω στο δρόμο. Έσκυψα και κύτταξα και αμέσως φώναξα: «Μπα! Αυτός είναι ο κ. De Jong!»*. *Κύτταξα και προς το άλλο πτώμα και είδα πως ήταν η κα*

De Jong. Τα πτώματα είχαν πολλές τρύπες από σφαίρες. Ειδοποίησα τους συγγενείς των, τους πήραμε απ' εκεί και τους θάψαμε».

Την ίδια ώρα ο διακεκριμένος και ικανός Γενικός Πρόξενος της Αγγλίας Sir Harry Lamb ήλθε και με είδε και με παρεκάλεσε να στείλω δυο αυτοκίνητα στο Bournabat για να πάρουν τον Δόκτορα Murphy και τις γυναίκες της οικογενείας του. Εκτός απ' το δικό μου αμάξι, υπήρχαν και αρκετά αλλά αυτοκίνητα στη διάθεσή μου, γιατί οι Αμερικανοί της Σμύρνης είχαν πολλά, τα οποία στην πραγματικότητα είχαν θέσει στη διάθεση του Προξενείου και της Οργανώσεως Περιθάλψεως (Relief Organisation).

Ο Δρ Murphy ήταν ένας απόστρατος στρατιωτικός ιατρός που είχε υπηρετήσει στις Βρετανικές Ινδίες. Ήταν γέρος με πολύ μεγάλη υπόληψη και ζούσε μαζί με τις δυο κόρες του απ' τη σύνταξή του στο Bournabat. Ο Sir Harry μού διηγήθηκε ότι οι Τούρκοι είχαν μπει στο σπίτι των Murphy και είπαν στο γιατρό να μη φοβηθεί, γιατί δεν είχαν σκοπό να βλάψουν κανένα. Είχαν έρθει μόνο για να βιάσουν τις γυναίκες. Οι κόρες τους ευτυχώς είχαν κρυφτεί σε ένα δωμάτιο του επάνω ορόφου, αλλά τα μάτια των Τούρκων έπεσαν επάνω σε μια νόστιμη υπηρέτρια. Δοκίμασαν να την πιάσουν, κι εκείνη γονάτισε, αγκάλιασε τις κνήμες του γέρου ιατρού και τον ικέτευε να την σώσει. Ο γέρος ήρωας προσπάθησε να προστατεύσει την κοπέλλα, όσο του επέτρεπαν οι ασθενείς δυνάμεις του, αλλά οι Τούρκοι τον χτύπησαν με τα τουφέκια τους στο κεφάλι και απέσπασαν την κοπέλλα απ' τα χέρια του. Ύστερα πραγματοποίησαν τον αισχρό τους σκοπό. Ο Sir Harry πρόσθεσε ότι ο γιατρός βρισκόταν σε απελπιστική κατάσταση και οι γυναίκες κόντευαν να πεθάνουν απ' το φόβο. Έστειλα τα αυτοκίνητα και μετέφεραν τους Murphys στη Σμύρνη. Ο γιατρός πέθανε απ' τα τραύματά του.

Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος ήλθε στο Προξενείο λίγο πριν απ' τον θάνατό του, μαζί με τον Αρμένιο Αρχιεπίσκοπο. Ο Χρυσόστομος φορούσε μαύρα ράσα. Το πρόσωπό του ήταν ωχρο. Ήταν η τελευταία φορά που είδα το σεβάσμιο και εύγλωττο αυτόν άνδρα ζωντανό. Ήταν σταθερός φίλος των Αμερικανών και των Αμερικανικών Ιδρυμάτων και χρησιμοποιούσε όλη του την επιρροή μαζί με την Κυβέρνηση και τον κλήρο χάριν της ενισχύσεως των σχολείων μας, της Y.W.C.A. και της Y.M.C.A. Αμφιβάλλω αν υπάρχει κανείς απ' τα μέλη των Ιεραποστολών μας του Εξωτερικού ή των εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων μας που θα αμφισβητούσε αυτή τη βεβαίωσή μου. Επισκεπτόταν όλα αυτά τα ιδρύματα και συχνά μιλούσε στα μέλη τους. Έτσι που καθόταν εκεί δα μέσα στο Προξενικό γραφείο, η σκιά του θανάτου του που πλησίαζε σκέπαζε το πρόσωπό του. Μερικοί απ' όσους διαβάζουν τις

γραμμές αυτές — πολύ λίγοι ίσως — θα καταλάβουν τι εννοώ. Δυο φορές τουλάχιστο στη ζωή μου έχω ιδεί τη σκιά αυτή επάνω σε ανθρώπινο πρόσωπο και ήξερα πως ο άνθρωπος επρόκειτο να πεθάνει γρήγορα.

Ο Σεβασμιώτατος Χρυσόστομος επιθυμούσε την ένωση των Χριστιανικών Εκκλησιών με κοινές προσπάθειες στο Όνομα του Χριστού και την καλύτερη εκπαίδευση του κλήρου στην Ανατολή. Ούτε ο ίδιος, ούτε και ο Αρμένιος επίσκοπος μου είπαν τίποτε για τον κίνδυνο της δικής των ζωής, αλλά με ρώτησαν αν θα ήταν δυνατό να γίνει τίποτε για τη σωτηρία των κατοίκων της Σμύρνης.

Οι διηγήσεις ποικίλλουν σχετικά με τον τρόπο που πέθανε ο Χρυσόστομος, αλλά είναι πρόδηλη η πιθανότητα ότι τον βρήκε ο θάνατος στα χέρια του Οθωμανικού όχλου. Ένας Τούρκος αξιωματικός πήγε μαζί με δυο στρατιώτες στα γραφεία της Μητρόπολης και τον οδήγησε στον Νουρεδίν Πασά, τον Τούρκο Αρχιστράτηγο, ο οποίος, όπως λέγουν, είχε υιοθετήσει τη μεσαιωνική ιδέα να παραδώσει τον Μητροπολίτη στον φανατικό όχλο για να τον κάνει ό,τι ήθελε. Δεν υπάρχουν επαρκείς αποδείξεις της ορθότητας αυτής της διαπιστώσεως, είναι όμως βέβαιο ότι ο Μητροπολίτης θανατώθηκε απ' τον όχλο. Εβαιοπράγησαν επάνω του, του ξεριζώσαν τη γενειάδα του, τον εχτύπησαν με ρόπαλα και με μαχαιριές, ωστόσο πέθανε και υστέρησε τον έσυραν, σβαρνίζοντάς τον επάνω στους δρόμους.

Το μοναδικό του φταίξιμο ήταν ότι ήταν ένας Έλληνας με μεγάλο πατριωτισμό και ευγλωττία που επιθυμούσε την πρόοδο της φυλής του και εργαζόταν για το σκοπό αυτό. Του είχαν προσφέρει καταφύγιο στο Γαλλικό Προξενείο και τη διαφυγή με πλοίο του Γαλλικού Ναυτικού, εκείνος όμως δεν δέχθηκε λέγοντας ότι το καθήκον του ήταν να μένει κοντά στο ποίμνιό του. Μου είπε: *«Είμαι ποιμένας και οφείλω να μείνω κοντά στο ποίμνιό μου»*. Πέθανε σαν μάρτυρας και αξίζει να του απονεμηθούν ύψιστες τιμές από την Ελληνική Εκκλησία και την Ελληνική Κυβέρνηση. Είναι άξιος του σεβασμού όλων των ανδρών και γυναικών απ' τους οποίους θ' απαιτείτο να δείξουν γενναιότητα αντιμετωπίζοντας ένα φρικτό θάνατο.

Ο προστάτης άγιος της Σμύρνης Πολύκαρπος πέθανε επάνω στην πυρά, μέσα στο στάδιο που βρίσκεται στο επάνω μέρος της πόλεως. Ο Τούρκος επικάθηται επάνω στη χώρα των επτά Πόλεων και δεν υπάρχει κανείς που να του εναντιωθεί σ' αυτό, η τελευταία όμως σκηνή της τελειωτικής εξοντώσεως του Χριστιανισμού δοξάστηκε απ' τον ηρωικό θάνατο του τελευταίου Χριστιανού Επισκόπου.

Ενώ κύτταζα απ' την πόρτα του Προξενείου είδα έναν αριθμό από αξιοθρήνητους πρόσφυγες μαζί με τα παιδιά τους, τα δέματά τους και τους αρρώστους τους, να τους σκουντούν σαν αγέλη πολλοί Τούρκοι στρατιώτες προς την προκουμαία. Μια γκριζομάλλα γριά βάδιζε παραπατώντας πίσω πίσω, κι ήταν τόσο εξαντλημένη, ώστε δεν μπορούσε να συνεχίσει την πορεία και ένας Τούρκος στρατιώτης τη σκουντούσε από πίσω με τον υποκόπανο του τουφεκιού του. Στο τέλος της έδωσε ένα τόσο δυνατό χτύπημα ανάμεσα στις ωμοπλάτες ώστε έπεσε και ξαπλώθηκε χάμω μπρούμυτα επάνω στο λιθόστρωτο.

Μια άλλη γριά ήλθε σε μένα κλαίοντας τρελλή από τη θλίψη και ξεφωνίζοντας: «*Το παιδί μου! Το παιδί μου!*». Το φόρεμά της από μπροστά ήταν γεμάτο αίματα. Δεν είπε τι είχε συμβεί στο γυιό της, αλλά το άφθονο αίμα διηγόταν το δράμα της.

Η κα Cass Arthur Reed, σύζυγος του Διευθυντού του Αμερικάνικου Κολλεγίου στο χωριό Παράδεισος κοντά στη Σμύρνη, περιγράφει ως εξής το ξεγύμνωμα και τον ξυλοδαρμό του πατέρα της, του αιδέσιμου προέδρου του Κολλεγίου, καθώς και του Λοχία Crocker, αξιωματικού του Αμερικάνικου Ναυτικού:

«Στις 11 Σεπτεμβρίου 1922, Αμερικανοί ναύτες που ήταν σκοποί canco στη στέγη του Κολλεγίου, ειδοποίησαν τον αρχηγό τους ότι Τούρκοι στρατιώτες λεηλατούσαν το οίκημα της Αμερικανικής παροικίας που ήταν ιδιοκτησία του Κολλεγίου. Γι' αυτό ο αρχηγός τους και ο αιδέσιμος κληρικός μπήκαν στο αυτοκίνητο του Κολλεγίου που έφερε την Αμερικανική σημαία και πήγαν στο οίκημα της παροικίας. Είπαν στους Τούρκους στρατιώτες ότι αυτό που λεηλατούσαν ήταν Αμερικανική περιουσία και τους ρώτησαν γιατί το έκαμναν αυτό. Ο ίδιος κληρικός τούς εξήγησε ακόμα ότι το οίκημα ήταν της Αμερικανικής Παροικίας και εξυπηρετούσε τόσο τους Χριστιανούς όσο και τους Τούρκους. Οι Τούρκοι στρατιώτες συνέλαβαν τους δυο άνδρες, τους πήραν τα φορέματά τους, τα χρήματα, τα παπούτσια, τις κάλτσες και ό,τι άλλο είχαν που είχε κάποια αξία και τους εχτύπησαν και τους δυο με ένα ρόπαλο μήκους πέντε ποδιών και πάχους τριών ιντσών. Ο Λοχίας Crocker ήταν ο Αξιωματικός που έδειραν. Ο ίδιος μετέφερε αργότερα το ρόπαλο στο Κολλέγιο. Προτού να του βγάλουν τα φορέματά του, έβγαλε από δική του πρωτοβουλία το περιστροφό του, το έδειξε στους Τούρκους και τους είπε ότι δεν είχε έρθει για να τους χτηπήσει. Οι Τούρκοι εχτύπησαν άσχημα και τους δυο άνδρες και τους χώρισαν τον έναν απ' τον άλλο, ούτως ώστε δεν μπορούσαν να βοηθήσουν ο ένας τον άλλο. Τους χτύπησαν με τον υποκόπανο των τουφεκιών τους και με το μεγάλο ρόπαλο που ανέφερα παραπάνω. Ύστερα ζήτησαν απ' το Δ/ρα Mac Lachlan να τους παραδώσει τους ναύτες που φύλαγαν το κολλέγιό του. Εκείνος είπε ότι

δεν ήταν στρατιωτικός και δεν ασκούσε έλεγχο επάνω στους ναύτες, τους οποίους είχε στείλει η Αμερικανική Κυβέρνηση για να προστατεύσουν την Αμερικανική ακίνητη περιουσία και τους πρόσφυγες που ήταν μέσα σ' αυτή. Τον χτύπησαν στο κεφάλι και σε διάφορα μέλη του σώματός του, του έσπασαν το μεγάλο δάκτυλο του δεξιού του ποδιού και διαρκώς τον τρυπούσαν με τη λόγχη από πίσω για να τρέξει, πράγμα που εκείνος αρνήθηκε να κάνει γιατί ήξερε πως θα τον πυροβολούσαν από πίσω αν το έκανε. Αυτό που κατά τη γνώμη του έσωσε τη ζωή του, ήταν το ότι διατήρησε την ψυχραιμία του σε όλη τη διάρκεια της περιπέτειάς του, λέγοντας ότι μπορούσαν να τον σκοτώσουν αν ήθελαν, αλλά ότι επιθυμούσε να τους εξηγήσει γιατί ήταν εκεί και γιατί τους ζητούσε να παύσουν να λεηλατούν την Αμερικανική περιουσία. Ένας απ' τους στρατιώτες έτεινε τη λόγχη του για να τον λογχίσει και ο κληρικός άπλωσε το χέρι του για να την πιάσει και κόπηκε στην παλάμη του. Όταν ο στρατιώτης τραβήχθηκε προς τα πίσω για να του δώσει κι άλλο χτύπημα με τη λόγχη, αυτή έμεινε στο χέρι του ιερωμένου. Όλο αυτό το διάστημα ήταν ολόγυμνος. Ύστερα του αχρήστευσαν το αριστερό πόδι, σπάζοντας τους τένοντες από πίσω απ' το γόνα του και τότε εκείνος έπεσε χάμω. Σ' όλη τη διάρκεια της περιπέτειάς του προσπαθούσε να προφυλάξει τα πόδια του και απέφυγε τα χτυπήματα στο κεφάλι του, βάζοντας τα χέρια του από πάνω. Πολλές φορές στάθηκαν όρθιοι αντίκρυ του σε απόσταση λίγων γιαρδών και απείλησαν να τον πυροβολήσουν.

Σ' αυτό το διάστημα ένας απ' τους Τούρκους μαθητές του Κολλεγίου, που είχε ιδεί όλη την περιπέτεια απ' το Κολλέγιο, έτρεξε προς τα εκεί. Όταν οι στρατιώτες εσκόπευαν εναντίον του κληρικού, ρίχθηκε μπροστά στις κάννες των τουφεκιών και ικέτευσε τους άνδρες να μη τον σκοτώσουν γιατί ήταν καλός άνθρωπος. Αυτοί τότε τον κατηγορήσαν ότι ήταν άπιστος, εκείνος όμως ορκίσθηκε πως ήταν πιστός Μουσουλμάνος και είχε την εικόνα του Κεμάλ επάνω στο μπράτσο του και ότι φορούσε επίσης φέσι. Ο Crocker είχε δώσει διαταγή στους άνδρες του που ήταν επάνω στη στέγη του Κολλεγίου να μη πυροβολήσουν ούτε να χρησιμοποιήσουν τα πολυβόλα τους. Δυο απ' τους ναύτες ώρμησαν για να βοηθήσουν όταν είδαν τι συνέβαινε. Ο Crocker τους διέταξε να σταματήσουν για να σωθεί η ζωή του Δ/ρος Mac Lachlan και η δική του. Οι Τούρκοι έστησαν όρθιο τον Δ/ρα Mac Lachlan μπροστά σ' ένα τοίχο και ήταν έτοιμοι να τον πυροβολήσουν, οπότε την τελευταία στιγμή παρουσιάσθηκε ένας νέος Τούρκος αξιωματικός επάνω σ' ένα άλογο και τους διέταξε να μην το κάμουν.

Εκείνοι αμέσως υπάκουσαν και απομακρύνθηκαν, αποδεικνύοντας με την άμεση υπακοή τους ότι ήταν τακτικοί στρατιώτες με πολύ καλή πειθαρχία».

Ένας άλλος αυτόπτης μάρτυρας της σκηνής μου έδωσε τις έξης πληροφορίες σχετικά με τις λεπτομέρειες της επιθέσεως εναντίον του Δ/ρος MacLachlan και του Λοχίου Crocker:

«Όταν οι ναύτες που ήταν στο κεντρικό οίκημα του Κολλεγίου είδαν τη δύσκολη θέση του αρχηγού τους και ότι εκινδύνευε να κακοποιηθεί, έτρεξαν για να τον σώσουν. Ο Sergeant Crocker άπλωσε τα χέρια του και τους έκαμε νεύμα να υποχωρήσουν, λέγοντας: «Γυρίστε! Γυρίστε! Μην πυροβολείτε! Γυρίστε!».

Οι ναύτες συμμορφώθηκαν και αφού διέτρεξαν ένα διάστημα υποχωρώντας, εκείνος τους έδωσε το παράγγελμα: «Μεταβολή και τροχάδην!»

Εκείνοι υπάκουσαν και τότε οι Τούρκοι στρατιώτες άρχισαν ένα ζωνρό τουφεκίδι εναντίον των ναυτών που έτρεχαν και οι πυροβολισμοί ήταν τόσο γρήγοροι και συνεχείς, ώστε μου θύμιζαν πολυβολισμό. Ευτυχώς κανένας απ' τους Αμερικανούς δεν πληγώθηκε».

Η εξής λεηλασία Αμερικανικής περιουσίας έγινε στο χωριό Παράδεισος, όπως μου περιέγραψε μια Αμερικανίς κυρία που είχε σύνδεσμο με το Κολλέγιο:

«Τον Σεπτέμβριο του 1922 κάθε Αμερικανικό σπίτι στον Παράδεισο είχε μια Αμερικανική σημαία στην πρόσοψη και μια στην οπίσθια πλευρά, όλα όμως παραβιάσθηκαν εκτός από δύο.

Αργότερα, ενώ ο αρχηγός του Τουρκικού στρατού που είχε εγκατασταθεί στο σπίτι του Προέδρου του Κολλεγίου έτρωγε εκεί, η δε στρατιωτική του μουσική έπαιζε στο γήπεδο του Κολλεγίου, οι Τούρκοι εληλάτησαν το σπίτι του Διευθυντού του Κολλεγίου που είναι δεξιά απ' το γήπεδο».

Εν τω μεταξύ μέσα στη Σμύρνη την ίδια ώρα, το κυνηγητό και οι σκοτωμοί των Αρμενίων ανδρών είτε με σφάξιμο είτε με άγριο ξυλοκόπημα είτε με την απαγωγή κατά ομάδες στην εξοχή και με τουφεκισμό, προξένησαν αφάνταστο πανικό. Δεν υπήρχε κανένας τρόπος σωτηρίας. Τα πολεμικά των Μεγάλων Δυνάμεων, περιλαμβανομένης και της Αμερικής, δεν μπορούσαν να επέμβουν για διάφορους λόγους και υπήρχαν περιπτώσεις προσώπων που είχαν φθάσει σ' αυτά και στάλθηκαν πίσω στην παραλία.

Στο ανθρωποκυνηγητό αυτό έπαιρναν τώρα μέρος και αποσπάσματα του Τούρκικου στρατού. Οι Αρμένιοι εξαφανίσθηκαν γρήγορα απ' τους

δρόμους, είτε γιατί τους είχαν σκοτώσει, είτε γιατί είχαν κρυφτεί. Είχε βγει μια προκήρυξη ότι οποιοσδήποτε έκρυβε έναν Αρμένιο στο σπίτι του, θα παραπεμπόταν στο Στρατοδικείο — ένα δικαστήριο που δικαιολογημένα το έτρεμαν όλοι. Ένα παράδειγμα θα δείξει πόσο μεγάλο τρόμο ενέπνευσε στις καρδιές όλων — ακόμη και των ξένων υπηκόων.

Ένας σημαίων Ολλανδός υπήκοος διηγήθηκε το εξής περιστατικό το οποίο είδε ο ίδιος απ' το κατάστρωμα της μικρής ιδιωτικής θαλαμηγού του:

«Επάνω προς το Κορδελιό (προάστειο της Σμύρνης) είδα ένα ζευγάρι να προχωρεί με δυσκολία μέσα στη θάλασσα. Ήταν ένα αξιοπρεπές και χαριτωμένο ζευγάρι και ο άνδρας είχε στην αγκαλιά του ένα μικρό παιδάκι. Ενώ προχωρούσαν τσαλαβουτώντας όλο και βαθύτερα μέσα στο νερό, ωστόσο αυτό έφτανε μέχρι τους ώμους των, ξαφνικά διαπίστωσα ότι θα πνιγόντουσαν. Γι' αυτό πήγα βιαστικά κοντά τους με μια βάρκα και αφού τους υποσχέθηκα ότι θα έκαμνα ό,τι μπορούσα για να τους σώσω, κατόρθωσα να τους βγάλω στην παραλία. Μου εξήγησαν ότι ήταν Αρμένιοι και επειδή ήξεραν πως ο άνδρας θα σκοτωνόταν σίγουρα και η γυναίκα που ήταν όμορφη και νέα ή θα βιαζόταν ή θα μεταφερόταν σε χαρέμι και το παιδί τους θα αφηνόταν να πεθάνει, είχαν αποφασίσει να πνίγουν όλοι μαζί. Τους πήγα σε διάφορα μέρη και προσπάθησα να τους βάλω μέσα, χωρίς να κατορθώσω τίποτε. Στο τέλος τους οδήγησα σε ένα μεγάλο σχολείο του οποίου το οίκημα και ο κήπος ήταν γεμάτα από κόσμο, χτύπησα το κουδούνι και όταν ήρθε μια αδελφή στην πόρτα της εξήγησα την κατάσταση. Όταν εκείνη άκουσε πως ήταν Αρμένιοι, έκλεισε την πόρτα. Τότε έφυγα αφήνοντάς τους να κάθονται στα σκαλιά του σχολείου».

Και εκεί θα τους αφήσω με κι εμείς με την ελπίδα ότι σώθηκαν με ένα θαύμα, πράγμα πολύ απίθανο.

Το περιστατικό αυτό δεν το διηγήθηκα για να κατηγορήσω το προσωπικό του ξένου σχολείου. Σκέπτονταν ότι εάν δέχονταν μέσα ένα ζευγάρι Αρμενίων, θα έβαζαν σε κίνδυνο την ασφάλεια των εκατοντάδων ανθρώπων τους οποίους προστάτευαν και οι περισσότεροι απ' τους οποίους ήταν της ίδιας θρησκείας με αυτούς και επομένως είχαν ιδιαίτερη ευθύνη γι' αυτούς.

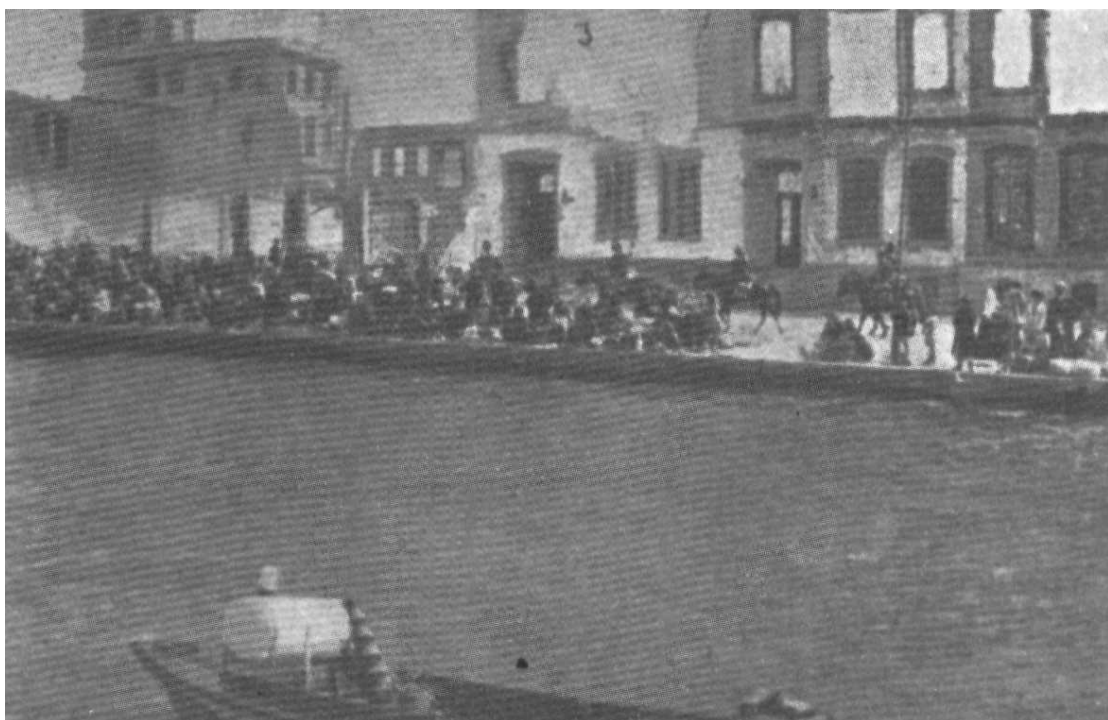
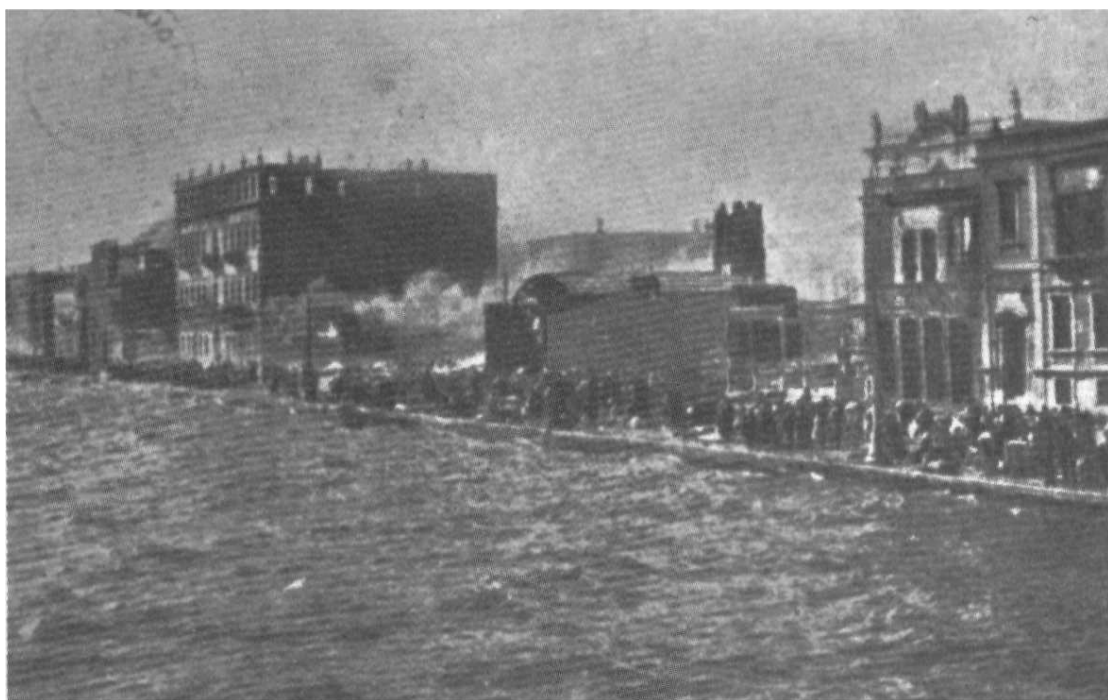
Όταν όλοι οι Αρμένιοι είχαν εξαφανισθεί απ' τους δρόμους θα υπέθετε κανείς ότι οι άνδρες που είχαν διαφύγει είχαν βρει καταφύγιο στην δική τους συνοικία, ένα καλοχτισμένο και εξευρωπαϊσμένο τμήμα της πόλεως, μέσα σε καλά καθορισμένα όρια. Προτού να διηγηθούμε το τι συνέβη έπειτα, πρέπει να εξηγήσουμε ότι τους στρατιώτες τούς βοηθούσαν στη

σύλληψη των Αρμενίων μέσα στους δρόμους ντόπιοι κατάσκοποι που τους συνόδευαν και υπεδείκνυαν τα θύματα. Δεν μπορούσα ν' αναγνωρίσω την εθνικότητα των ελεεινών και αισχρών αυτών ερπετών, των κατασκόπων. Μερικοί μου είπαν ότι ήταν Εβραίοι, δεν έχω όμως καμιά απόδειξη γι' αυτόν τον ισχυρισμό. Βέβαια πολλοί απ' τους πληροφοριοδότες ήταν Τούρκοι και είναι δυνατό να ήταν όλοι απ' αυτήν την φυλή, όπως ήταν φυσικό να βοηθούν το στρατό τους.

Όταν το κυνηγητό των Αρμενίων μέσα στους δρόμους της Σμύρνης δεν απέδιδε πια παρά πενιχρά αποτελέσματα, η περιοχή τους αποκλείστηκε για όλους, εκτός των Τούρκων, με στρατιώτες που φρουρούσαν στις εισόδους των οδών και υστέρη η σφαγή και η λεηλασία γίνονταν πια μεθοδικά. Δεν αποπειράθηκα να μπω στην Αρμενική συνοικία, αλλά με πληροφορήσαν επανειλημμένα άνθρωποι με τους οποίους είχα επαφή ότι δεν επιτρεπόταν να μπει κανείς εκεί. Αμερικανοί που έμεναν στη συνοικία εκείνη και κύτταζαν απ' τα παράθυρα των σπιτιών τους, διηγήθηκαν ότι δεν είχε διαφύγει τη λεηλασία ούτε ένα σπίτι σε όση απόσταση μπορούσαν να ιδούν. Όλα παραβιάστηκαν, λεηλατήθηκαν, τα έπιπλα έγιναν κομμάτια και πετάχτηκαν στους δρόμους. Το τι συνέβη στους ένοικους των σπιτιών μπορεί εύκολα να το φανταστεί κανείς. Είναι εύκολο να φανταστεί κανείς τις οικογένειες εκείνες, να κάθονται ζαρωμένοι στα σπίτια τους μαζί με τις γυναίκες τους, τις κόρες τους και τα μωρά τους, περιμένοντας ν' ακούσουν τον κρότο ενός υποκόπανου τουφεκιού στις πόρτες τους.

Τούρκοι γραφιάδες ενώ ακούνε την υπαγόρευση αγράμματων κοριτσιών, αλλά ερωτευμένων

Η Σμύρνη που καίγεται με πολύ κόσμο στην προκουμαία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΖ' ΠΟΥ ΚΑΙ ΠΟΤΕ ΑΝΑΦΤΗΚΑΝ ΟΙ ΦΩΤΙΕΣ

Μόνο ύστερα απ' την πλήρη καταστροφή του Αρμένικου τμήματος της πόλεως οι Τούρκοι στρατιώτες έβαλαν φωτιά σε πολλά σπίτια συγχρόνως. Έχω αναφέρει ήδη ότι διάλεξαν μια στιγμή που ένας δυνατός άνεμος φυσούσε κατ' ευθείαν μακριά απ' την Μωαμεθανική συνοικία. Άρχισαν τον εμπρησμό αμέσως πίσω απ' το Intercollegiate Institute, ένα απ' τα παλαιότερα και εντελώς Αμερικάνικα σχολεία μέσα στην Τουρκία, με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι βέβαιο ότι το οίκημα θα καταβροχθιζόταν πολύ γρήγορα απ' τις φλόγες. Οι μαθηταί του Σχολείου εκείνου ήταν οι περισσότεροι Αρμένιες κοπέλλες και τα οικήματά του ήταν τότε γεμάτα από πρόσφυγες. Η Miss Mills, η Διευθύντρια του Σχολείου, μια γενναία, ικανοτάτη και αξιοθαύμαστη κυρία, είδε Τούρκους στρατιώτες να μπαίνουν σε διάφορα Αρμενικά σπίτια με δοχεία πετρελαίου και σε κάθε περίπτωση, όταν έβγαιναν ύστερα έξω, ξεπετιόνταν φλόγες απ' τα σπίτια. Σε μια συνομιλία που είχα μαζί της την 30 Ιανουαρίου 1925 με την ευκαιρία του Ιεραποστολικού Συνεδρίου που έλαβε χώρα στην Ουάσιγκτον, η Miss Mills επιβεβαίωσε αυτά που είπα παραπάνω και πρόσθεσε τις εξής λεπτομέρειες:

*Η Δίς Minnie Mills
Καθηγήτρια στο Αμερικανικό
Κολέγιο Θηλέων Σμύρνης, που
είδε Τούρκους στρατιώτες να
βάζουν φωτιά στα Αρμενικά
σπίτια.*

«Μπορούσα να ιδώ καθαρά τους Τούρκους που μετέφεραν τα δοχεία πετρελαίου μέσα στα σπίτια, απ' τα οποία σε κάθε περίπτωση, ξεπετιόντουσαν φλόγες αμέσως κατόπι. Δεν φαινόταν ούτε ένας Αρμένιος και τα μόνα πρόσωπα που μπορούσε να ιδεί κανείς ήταν Τούρκοι στρατιώτες του τακτικού στρατού με ωραίες στολές».

Με την ίδια ευκαιρία η κα King Birge, σύζυγος ενός Αμερικάνου ιεραποστόλου στην Τουρκία, μου διηγήθηκε τα εξής:

«Ανέβηκα στον πύργο του Αμερικάνικου Κολλεγίου στο χωριό Παράδεισος και με ένα ζευγάρι κυάλια εκστρατείας μπόρεσα να ιδώ καθαρά Τούρκους στρατιώτες που έβαζαν φωτιά στα σπίτια. Μπόρεσα να ιδώ Τούρκους που παραμόνευαν στα χωράφια και πυροβολούσαν τους Χριστιανούς. Όταν επήγαινα με το αυτοκίνητό μου απ' τον Παράδεισο στη Σμύρνη για να

φύγω για την Αθήνα, σ' όλο το μήκος του δρόμου υπήρχαν πτώματα ανθρώπων».

Στη διάρκεια της ίδιας συνομιλίας η Miss Mills μου είπε για τη μεγάλη συγκέντρωση Χριστιανών που είχαν στριμωχθεί μέσα σ' ένα δρόμο, η είσοδος του οποίου φυλαγόταν από Τούρκους στρατιώτες. Οι φλόγες πλησίαζαν και οι στρατιώτες ανάγκαζαν τους ανθρώπους εκείνους να μπουν μέσα στα σπίτια. Τότε πέρασε ένα Αμερικάνικο αυτοκίνητο και οι δυστυχείς και κακόμοιροι εκείνοι άπλωσαν τα χέρια τους φωνάζοντας: *«Σώστε μας! Οι Τούρκοι θέλουν να μας κάψουν ζωντανούς»*. Φυσικά δεν μπορούσε να γίνει τίποτε και το αυτοκίνητο εξακολούθησε τον δρόμο του. Αργότερα ήρθαν δυο καθολικοί ιερείς και είπαν στους Τούρκους: *«Αυτό που κάμνετε είναι σατανικό»* και κείνοι επέτρεψαν σε μια γριά γυναίκα να βγει έξω από ένα σπίτι.

Ήταν φανερό πως η κατάσταση ήταν τέτοια ώστε μόνο οι Τούρκοι ήταν σε θέση να βάλουν τη φωτιά. Έχουμε όμως και τη μαρτυρία αυτόπτων μαρτύρων αναμφισβήτητης αξιοπιστίας που είδαν πραγματικά τους Τούρκους να διαπράττουν αυτή την πράξη. Φέρνω στο νου μου διάφορες περιπτώσεις που στο παρελθόν συνομίλησα με την Miss Mills σχετικά με Τουρκικές θηριωδίες που συνέβαιναν συνεχώς και σχετικά με την πολιτική που εφαρμοζόταν απ' τους ιεραποστόλους να μη μιλούν γι' αυτές, γιατί φοβόντουσαν ότι θα έβαζαν σε κίνδυνο τη ζωή συναδέλφων τους που δούλευαν στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. *«Πιστεύω»* έλεγε, *«ότι πέρασε πια ο καιρός για μια τέτοια πολιτική και ότι ούτε και η μέριμνα για την ασφάλεια των ιεραποστόλων μας δεν θα έπρεπε να μας εμποδίζει απ' το να πούμε την αλήθεια»*. Πραγματικά είχε δίκιο, γιατί μια εντελής γνώση απ' τον πολιτισμένο κόσμο του τι γινόταν μέσα στην Τουρκία θα μπορούσε να είχε μια τέτοια ανάπτυξη του συναισθήματος φιλανθρωπίας των Χριστιανών, ώστε θα είχαν ληφθεί μέτρα που θα προλάμβαναν τις συνολικές θηριωδίες που διαπράχθηκαν.

Το εξής απόσπασμα από ένα γράμμα που είχε γράψει μια κυρία που συνδεόταν με τις Αμερικανικές Ιεραποστολές στην Τουρκία, περιήλθε τελευταία στα χέρια μου. Έχει ημερομηνία 21 Σεπτεμβρίου 1922 και είχε σταλεί σ' έναν φίλο στις Ηνωμένες Πολιτείες:

«Το ίδρυμά μας Murray που ήταν επάνω στο δρόμο, ήταν κλειδωμένο και προστατευόταν μόνο από μια Αμερικάνικη σημαία που κρεμόταν από ένα παράθυρο του επάνω ορόφου, είχαμε όμως και αρκετούς ναύτες απ' τα Αμερικάνικα αντιτορπιλλικά μαζί μας που συμπεριφέρθηκαν έξοχα όλο το διάστημα και αποτελούσαν μεγάλη ηθική ενίσχυση για μας. Είχαμε βέβαια αρκετές σοβαρές ενοχλήσεις όλο το διάστημα που ήμαστε μαζεμένοι εκεί

απ' το Σάββατο, 9 Σεπτεμβρίου, ως την Τετάρτη 13 Σεπτεμβρίου, οπότε φύγαμε γιατί η περιοχή καιγότανε. Οι περισσότεροι απ' τους κατοίκους που είχαν καταφύγει σε μας συμπεριφέρθηκαν με θαυμαστή υπομονή με όλη την έλλειψη ψωμιού και πολλές άλλες δυσκολίες. Είχαμε ογδόντα βρέφη και ένα που γεννήθηκε εκεί. Οργανώσαμε ένα νοσοκομείο κλπ. και είχαμε συνεχώς σε ενέργεια με επιτυχία νομίζω, μια επιμελητεία για τη διανομή ψωμιού που μας τυραννούσε η έλλειψή του.

Όλοι οι φούρνοι των Χριστιανικών συνοικιών όπου ήμαστε κι εμείς, πιθανώς όμως και σε ολόκληρη την πόλη, είχαν κλεισθεί απ' την Αστυνομία απ' την Κυριακή ως την Τετάρτη που άναψε η φωτιά στην πόλη. Μου φαίνεται τώρα ότι επρόκειτο για μια οριστική απόπειρα να εξοντωθεί ο πληθυσμός με την πείνα.

Ο Ερυθρός Σταυρός επέμεινε να ανοίξουν οι φούρνοι για τον κόσμο, ο οποίος τότε αναγκάστηκε να βγει έξω απ' τα σπίτια που καιγόntonταν.

Η λεηλασία και οι σκοτωμοί εξακολουθούσαν διαρκώς κάτω απ' τα μάτια μας – ένας σκοτωμένος άνδρας κοιτόταν πολλές μέρες μπροστά στην πόρτα του ιδρύματός μας, κάτω απ' την Αμερικάνικη σημαία, το αίμα του είχε πιτσιλίσει τα σκαλιά μας, κτλ. Παντού υπήρχαν νεκροί ή άνθρωποι που πέθαιναν. Η σιωπή του θανάτου επικράτησε τελικά επάνω σε όλους μας και διακοπτόταν μόνο κατά τις τελευταίες τρεις μέρες απ' τους θηριώδεις Τσέτες που έσπαζαν τις πόρτες των σπιτιών και έμπαιναν πυροβολώντας τους δυστυχείς ένοικους που ζάρωναν μέσα σ' αυτά, λεηλατώντας κλπ. και τη νύχτα απ' το ούρλιασμα των αδέσποτων σκυλιών και τον κρότο των ποδιών των αλόγων που τριγύριζαν μέσα στην πόλη άσκοπα, χτυπώντας επάνω στις σκληρές πέτρες του δρόμου. Τρεις μέρες ύστερα απ' την κατάληψη της πόλεως απ' τον στρατό του Κεμάλ άρχισαν οι πυρκαϊές μέσα στη Χριστιανική συνοικία της πόλεως. Η Miss Mills και μερικές απ' τις δασκάλισσές μας είδαν στρατιώτες να προετοιμάζουν τις φωτιές. Κι εγώ η ίδια είδα έναν άτακτο Τσέτη με ένα φορτίο καυσόξυλα στη ράχη του ν' ανεβαίνει ένα στενό δρόμο απ' τον οποίο αργότερα ήρθε η φωτιά που μεταδόθηκε και στο δικό μας οίκημα.

Κατά τη γνώμη μου είναι ολοφάνερο ότι υπήρχε ένα ορισμένο σχέδιο να πυρποληθεί η Χριστιανική συνοικία, αφού προηγουμένως ελεηλατείτο. Η ώρα που θα άρχιζε η μεγάλη πυρκαϊά ήταν όταν ο άνεμος θα φυσούσε μακριά απ' την Τούρκικη συνοικία. Όταν άρχισε η πυρκαϊά είπα: «Είμαι σίγουρη πως οι Τουρκικές Αρχές θα πουν ένα απ' τα δύο, ότι δηλ. τη φωτιά την έβαλαν ο Ελληνικός στρατός που υποχωρούσε ή οι Αρμένιοι». Αυτό ακριβώς δημοσιεύτηκε σε Ιταλικές και Γαλλικές εφημερίδες. Να μη πιστέψετε ούτε λέξη απ' όλα αυτά! Εμείς ήμαστε μέσα στη Χριστιανική

συνοικία όταν άρχισε η φωτιά. Όλοι σχεδόν οι Αρμένιοι, εκτός από κείνους που ήταν κρυμμένοι, είχαν ληστευθεί και σκοτωθεί μία-δύο μέρες — ή και πιο νωρίτερα — προτού να αρχίσει η φωτιά. Οι Έλληνες στρατιώτες είχαν περάσει ήσυχα ανάμεσα απ' τα προάστεια τρεις ή τέσσερις περίπου μέρες πρωτότερα.

Ολόκληρη η πόλη ήταν εντελώς κάτω από στρατιωτικό έλεγχο απ' το απόγευμα του Σαββάτου και οι φωτιές που κατέστρεψαν τελικά την πόλη, άρχισαν την Τετάρτη. Οι Τούρκοι άτακτοι, Τσέτες και τακτικοί στρατιώτες ή και μαζί, έκαψαν την πόλη για να ξεφορτωθούν τους νεκρούς, αφού ετελείωσαν τη λεηλασία τους».

Η κυρία που έγραψε την επιστολή αυτή δεν είναι ούτε Ελληνίδα ούτε Αρμένισσα και είναι πρόσωπο υψίστης υπολήψεως. Δεν συμφωνώ όμως μαζί της σχετικά με τη γνώμη που διατυπώνει στο γράμμα αυτό όσον άφορα το κάψιμο της Σμύρνης.

Η φωτιά βάλθηκε στην κακόμοιρη πόλη, που κάηκε εσκεμμένα ολόκληρη, απ' τους στρατιώτες του Μουσταφά Κεμάλ με το σκοπό να εξοντωθεί ο Χριστιανισμός μέσα στη Μικρά Ασία και να γίνει αδύνατο στους Χριστιανούς να γυρίσουν σ' αυτή.

Μέχρι τη στιγμή που οι Τούρκοι στρατιώτες έβαλαν φωτιά στη Σμύρνη, δηλ. μέχρι τις 13/9/1922, είχα κατορθώσει να διασώσω ουσιαστικά ολόκληρη την παροικία μου (τριακόσια άτομα περίπου), οι περισσότεροι των οποίων ήταν πολιτογραφημένοι Αμερικανοί πολίτες. Όλοι αυτοί μαζί με τις οικογένειες και τους συγγενείς τους είχαν στριμωχθεί στο Theatre de Smyrne στην προκυμαία, που ήταν ιδιοκτησία ενός πολιτογραφημένου Αμερικάνου υπηκόου. Ακριβώς αντίκρυ απ' το δρόμο ήταν ο λιμένας όπου ήταν αγκυροβολημένο το Αμερικανικό καταδρομικό Simpson έτοιμο να τους παραλάβει. Μέσα στο θέατρο υπήρχε μια φρουρά από ναύτες με ένα πολυβόλο.

Όταν η πυρκαϊά πήρε σοβαρές διαστάσεις, ανέβηκα επάνω στην ταράτσα του Προξενείου για να κυττάξω. Το θέαμα ήταν τεράστια σκούρα σύννεφα από καπνό που έβγαιναν από μια πλατειά περιοχή, γιατί η φωτιά είχε αρχίσει συγχρόνως από πολλά σημεία.

Επειδή ήταν φανερό ότι πλησίαζε γρήγορα η στιγμή που θα έπρεπε να μεταφερθεί η παροικία, ήμουν πολύ απασχολημένος κατά τις λίγες εκείνες ζοφερές ώρες που μου έμεναν στο να υπογράψω διαβατήρια για κείνους που είχαν δικαίωμα για Αμερικανική προστασία και μεταφορά στον Πειραιά.

Οι φλόγες κατέστρεψαν την Αρμενική συνοικία με τέτοια τρομακτική ταχύτητα, ώστε να γίνει βέβαιο ότι οι Τούρκοι δυνάμωναν τη φωτιά με εύφλεκτα υγρά. Ναύτες που εστάλησαν επί τόπου ανέφεραν ότι είδαν Τούρκους στρατιώτες που έριχναν κουρέλια μουσκεμμένα με πετρέλαιο μέσα σε Αρμένικα σπίτια.

Οι οικοδομές της Σμύρνης ήταν πολύ περισσότερο εύφλεκτες παρ' όσο φαινόταν με ένα τυχαίο βλέμμα. Η πόλη είχε υποστεί στο παρελθόν σεισμούς και οι τοίχοι που ήταν φτιαγμένοι από πέτρες και ασβεστοκονία είχαν σκελετό από ξύλινες ακτίνες και δοκάρια για να προλαμβάνουν την εύκολη κατακρήμνισή τους. Όταν ένας τοίχος πυρακτωνόταν απ' τη συνεχή φωτιά, τα ξύλινα δοκάρια άναβαν μέσα στην ασβεστοκονία και η λιθοδομή κρημιζόταν. Όταν η φωτιά ξαπλώθηκε και προχώρησε προς τα κάτω, προς την προκουμαία, όπου υπήρχαν τα ωραία και καλοκτισμένα Γραφεία και εμπορικά καταστήματα των μεγάλων ξένων εμπόρων και οι κατοικίες των πλούσιων Λεβαντίνων, Ελλήνων και Αρμενίων, ο κόσμος ξεχύθηκε σε ένα ρεύμα που όλο και μεγάλωνε προς την παραλία, γέροι, νέοι, γυναίκες, παιδιά, άρρωστοι και γέροι. Εκείνοι που ήταν ανίκανοι να περπατήσουν μεταφέρονταν με φορεία ή επάνω στους ώμους συγγενών των.

Ο γέρος ιατρός Αργυρόπουλος που ήταν πολύν καιρό ένα πασίγνωστο πρόσωπο στους δρόμους της Σμύρνης, επειδή ήταν άρρωστος μεταφέρθηκε με ένα φορείο προς την προκουμαία, όπου και πέθανε.

Η τελευταία Μιλτώνια πινελιά προσθετόταν τώρα σε μια σκηνή φρίκης απέραντης και άνευ προηγουμένου ανθρώπινου πόνου. Η μάζα εκείνη των χιλιάδων ανθρώπων συνωστίσθηκε επάνω σ' έναν στενό δρόμο ανάμεσα στην πόλη που καιγόταν και στα βαθειά νερά του κόλπου.

Πολλές φορές ετέθη το ερώτημα *«Τι προσπάθειες κατεβλήθησαν για να σβηστεί η φωτιά στην Σμύρνη;»*. Εγώ δεν είδα καμιά τέτοια προσπάθεια. Εάν οι Τούρκοι έκαμαν κάτι σχετικά μ' αυτόν τον σκοπό είναι απλώς μια σποραδική απόπειρα κανενός κομψού αξιωματικού που δεν είχε κατατοπισθεί. Ποια μέτρα είχαν ληφθεί για τη διάσωση του οικήματος του Αμερικάνικου Προξενείου έχω περιγράψει ήδη.

Μεγάλα νέφη καπνού είχαν αρχίσει ήδη την ώρα εκείνη να ξεχύνονται επάνω στο Προξενείο. Το πλήθος μέσα στον δρόμο που ήταν μπροστά στο οίκημά μας, όπως κι εκείνο που ήταν επάνω στην προκουμαία, ήταν τώρα τόσο πυκνό, ώστε ο αξιωματικός που ήταν επί κεφαλής των ναυτών μου είπε ότι σε δέκα λεπτά δεν θα μπορούσα να περάσω ανάμεσα απ' αυτό. Είχε έλθει η ώρα για μένα να μεταφέρω την παροικία μου, να εύρω

καταφύγιο γι' αυτή σε μια Χριστιανική χώρα και να εύρω τα μέσα για την προσωρινή της συντήρηση.

Ήμουν πολύ ταραγμένος απ' την κατάσταση των ανθρώπων αυτών και είχα αποφασίσει να κάμω ό,τι μπορούσα, ώστε να τύχουν της πιο γενναιόψυχης και υπομονητικής συμπεριφοράς. Γι' αυτό φόρτωσα μερικά μπαούλα πάνω σε ένα αυτοκίνητο που περίμενε, καθώς και μερικά δέματα απ' την όμορφη συλλογή μου χαλιών, τα οποία ευτυχώς ήταν πακεταρισμένα στην αποθήκη περιμένοντας να τα βγάλουμε απ' τα κιβώτιά τους για τη χειμωνιάτικη χρησιμοποίησή τους, άρπαξα ο,τιδήποτε πιο αγαπητό πράγμα που τύχαινε να ιδώ και μαζί με τη σύζυγό μου και μια Ελληνίδα υπηρέτρια ξεκίνησα για την προκυμαία και για το αντιτορπιλικό που μας περίμενε.

Οι αξιωματικοί του ναυτικού μας και οι ναύτες έδειχναν μεγάλη δραστηριότητα και συμπεριφέρονταν τόσο σ' εμένα όσο και στη σύζυγό μου με την πιο μεγάλη ευγένεια. Στην εκτέλεση του κάπως δύσκολου καθήκοντός των να μας περάσουν ανάμεσα απ' το μανιακό πλήθος μέχρι την επιβίβασή μας, οι νέοι, εκ γενετής Αμερικανοί πολίτες, ήταν επίσης ψύχραιμοι και έδειχναν μεγάλη ικανότητα. Υπήρχε μεγάλος κίνδυνος, γιατί η επιβίβαση γινόταν πολύ βιαστικά και σημειώθηκε μεγάλος συνωστισμός απ' τους απελπισμένους και τρομοκρατημένους ανθρώπους που έσπευδαν «πατείς με πατώ σε» προς την αποβάθρα. Ένας τρομαγμένος άνδρας που πήδησε πάνω στην αποβάθρα, ρίχτηκε στη θάλασσα από ένα νέο Αμερικανό. Γρήγορα τον έβγαλαν έξω πάλι και έφυγε ντροπισμένος και μουσκεμένος. Αυτό το επεισόδιο που συνέβει σε μια στιγμή ψυχολογικά κατάλληλη και η αποφασιστική φρούρηση των ναυτών μας και μερικών εκ γενετής Αμερικανών υπηκόων μας έκαναν δυνατή την επιβίβαση και αναχώρησή μας.

Η τελευταία θέα της δύσμοιρης πόλεως τη χαραυγή εκείνη ήταν τεράστια σύννεφα που ολοένα μεγάλωναν και κατέβαιναν προς τον λιμένα, μια στενή λωρίδα παραλίας κατειλημμένη από μια μεγάλη μάζα ανθρώπων — ένα πλήθος που ολοένα μεγάλωνε, έχοντας πίσω του τη φωτιά και μπροστά του τη θάλασσα, και ένας ισχυρότατος στόλος διασυμμαχικών πολεμικών πλοίων, ανάμεσα στα οποία υπήρχαν δυο Αμερικάνικα αντιτορπιλικά αγκυροβολημένα σε μικρή απόσταση απ' την προκυμαία που παρακολουθούσαν.

Τη στιγμή που το αντιτορπιλικό απομακρυνόταν απ' την τρομερή σκηνή και ερχόταν στο σκοτάδι, οι φλόγες που τώρα λυσομανούσαν επάνω σε μια εκτεταμένη περιοχή της πόλεως, δυνάμωναν διαρκώς σε λαμπρότητα παρουσιάζοντας μια σκηνή απαίσιων και τρομερής μεγαλοπρέπειας.

Ιστορικοί και αρχαιολόγοι εδήλωσαν ότι δεν γνωρίζουν παρά μόνο ένα γεγονός στα χρονικά του κόσμου που θα μπορούσε να συγκριθεί ως προς την αγριότητα, την έκταση και ως προς όλα τα στοιχεία φρίκης, σκληρότητας και ανθρώπινου πόνου προς την καταστροφή της Σμύρνης και του Χριστιανικού πληθυσμού της απ' τους Τούρκους, κι αυτό ήταν η καταστροφή της Καρχηδόνας απ' τους Ρωμαίους.

Πραγματικά στην Σμύρνη, τίποτε δεν έλειπε σχετικά με την θηριωδία, την ακολασία, τη σκληρότητα και όλη τη μανία του ανθρώπινου πάθους, το οποίο εξ αιτίας της ολοκληρωτικής αναπτύξεώς του κατεβάζει το ανθρώπινο γένος σε επίπεδο χαμηλότερο κι απ' το πιο σκληρότερο και φρικτότερο επίπεδο του κτήνους. Γιατί καθ' όλη τη διάρκεια του διαβολικού αυτού δράματος οι Τούρκοι λήστευαν και βίαζαν. Ακόμα και ο βιασμός μπορεί να κατανοηθεί σαν ένα ορμέμφυτο της φύσεως, ακαταγώνιστο ίσως, όταν τα πάθη εξαπλώνονται άγρια μέσα σε έναν λαό χαμηλής νοοτροπίας και κατώτερου πολιτισμού, αλλά ο επανειλημμένος βιασμός γυναικών και κοριτσιών δεν ημπορεί ν' αποδοθεί ούτε σε θρησκευτική μανία, ούτε σε κτηνώδη πάθη. Ένα απ' τα δυνατώτερα συναισθήματα που πήρα μαζί μου απ' τη Σμύρνη ήταν το συναίσθημα της ντροπής, διότι ανήκα στο ανθρώπινο γένος.

Στην καταστροφή της Σμύρνης υπήρχε ένα χαρακτηριστικό που δεν ημπορεί να βρει κανείς στην καταστροφή της Καρχηδόνας. Δεν υπήρχε στόλος Χριστιανικών πολεμικών στον λιμένα της Καρχηδόνας που παρακολουθούσε μια κατάσταση για την οποία ήταν υπεύθυνες οι κυβερνήσεις των. Στην Καρχηδόνα δεν υπήρχαν Αμερικάνικα καταδρομικά.

Οι Τούρκοι εχόρταιναν ελεύθερα τα ακόλαστα φυλετικά και θρησκευτικά τους ένστικτα για σφαγή, βιασμούς και λεηλασία σε απόσταση βολής λίθου απ' τα συμμαχικά και Αμερικάνικα πολεμικά, γιατί είχαν διαφωτιστεί συστηματικά, ώστε να πιστέψουν ότι αυτά δεν θα επενέβαιναν. Μια κοινή διαταγή απ' τους διοικητές των πολεμικών ή από ένα ή δυο απ' αυτούς — μια εντελώς αβλαβής οβίδα που θα ριχνόταν επάνω απ' την Τουρκική συνοικία — θα είχε ξαναφέρει τους Τούρκους στα λογικά τους.

Κι αυτή η παρουσία των πολεμικών εκείνων στον λιμένα της Σμύρνης στο σωτήριο έτος 1922, που παρακολουθούσαν άπρακτα την τελευταία μεγάλη σκηνή της τραγωδίας των Χριστιανών της Τουρκίας, ήταν το θλιβερότερο και σημαντικότερο χαρακτηριστικό της όλης εικόνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΗ'

Η ΑΦΙΞΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Το αντιτορπιλικό έφθασε στον Πειραιά πολύ νωρίς το πρωί και υστέρα από μερικές διαπραγματεύσεις επέτυχα απ' τις αρχές την άδεια ν' αποβιβάσω την παροικία μου. Γρήγορα πείσθηκα πως δεν είχα κάμει λάθος που ανέλαβα ο ίδιος αυτό το καθήκον.

Εστέγασα τους πρόσφυγές μου προσωρινά στον περίβολο του Τελωνείου και κατήρησα αμέσως μια επιτροπή απ' τους πιο ικανούς απ' αυτούς για να φροντίζει για τις λεπτομέρειες της προμήθειας τροφίμων κλπ. και για να μοιράζει μεταξύ των οικογενειών τα απαιτούμενα χρηματικά ποσά για τις καθημερινές τους ανάγκες, από ένα μικρό χρηματικό ποσό που μου είχε δοθεί στη Σμύρνη απ' τους αντιπροσώπους της Near East Relief για άμεσες ανάγκες. Ύστερα ασχολήθηκα με την εξεύρεση καταλυμάτων για τους ανθρώπους μου και τηλεγράφησα στην Ουάσιγκτον μια έκθεση της καταστάσεως και ζήτησα χρήματα. Βρήκα τον Πειραιά, καθώς και την Αθήνα να έχουν ήδη γεμίσει «μέχρι κορεσμού» με πρόσφυγες απ' την Τουρκία. Γρήγορα έγινε φανερό ότι θα ήταν σχεδόν αδύνατο να βρεθούν καταλύματα για τις καινούργιες εκείνες αφίξεις. Τρέχοντας όμως σχεδόν μανιωδώς όλη την μέρα επέτυχα κατά το βράδυ την άδεια να κάμω χρήση ενός μεγάλου ατιμόπλοιου που επισκευαζόταν στον λιμένα.

Η έκκλησή μου προς την Ουάσιγκτον για οικονομική βοήθεια είχε σαν αποτέλεσμα να μου σταλεί αμέσως τηλεγραφική εντολή για 2 χιλιάδες δολάρια και μετά δύο περίπου εβδομάδες έφτασε απ' την Κων/πολη ο Πρόξενος Oscar Heizer με άφθονα χρήματα. Ένας μικρός χώρος στο κεντρικό οίκημα του Αμερικανικού Προξενείου των Αθηνών παραχωρήθηκε στο προσωπικό του Προξενείου της Σμύρνης. Ο χώρος αυτός γέμιζε κάθε μέρα από πρόσφυγες και απ' τους αναρίθμητους συγγενείς των.

Ήταν ανάγκη να μελετά κανείς προσεκτικά την περίπτωση του καθενός απ' αυτούς για εξακρίβωση του κατά πόσο είχε δικαίωμα για βοήθεια απ' την Αμερικανική Κυβέρνηση, πράγμα που γινόταν διπλά δύσκολο απ' την έλλειψη ουσιαστικών αρχείων. Το έργο αυτό γινόταν οδυνηρότερο απ' το γεγονός ότι, ενώ οι Αμερικανοί πολίτες μπορούσαν να επαναπατρισθούν, πολλοί από κείνους που εξαρτώνταν απ' αυτούς δεν ημπορούσαν να σταλούν στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Οι Προξενικοί υπάλληλοι ήταν ως εκ τούτου υποχρεωμένοι να ασχολούνται στην πραγματικότητα με τον διαχωρισμό οικογενειών μέχρι του σημείου να χωρίζουν ηλικιωμένους γονείς απ' τα παιδιά τους και να

ενεργούν σαν όργανα ενός άκαμπτου συστήματος που δεν προσαρμοζόταν καθόλου στις επείγουσες ανάγκες των προσώπων. Ένα πιο ευχάριστο χαρακτηριστικό του έργου αυτού ήταν η βοήθεια που δίναμε για την αντάμωση διασκορπισμένων μελών οικογενειών στην Αθήνα και για την επίτευξη ειδήσεων από χαμένους συγγενείς. Το έργο αυτό που άρχισα εγώ, αναπτύχθηκε αργότερα σε ένα αποτελεσματικό σύστημα απ' τον Ερυθρό Σταυρό των Αθηνών.

Ήταν πολύ οδυνηρό για μένα να βρεθώ σε καθημερινή επαφή με εξαθλιωμένους κατοίκους της Μικράς Ασίας, τους οποίους είχα γνωρίσει πριν από τόσο λίγον καιρό σαν αυτάρκεις και εύπορους. Θυμούμαι με μια ιδιαίτερη καθαρότητα τον παλιό οδηγό που είχα στις κυνηγετικές μου εκδρομές, έναν φιλόπονο μικρόν αγροκτηματία απ' το χωριό Δεβελίκιοϊ. Πόσες αλησμόνητες μέρες είχα περάσει μαζί του μέσα στα δάση από πεύκα, κυνηγώντας μεκάτρες και λαγούς και ανταλλάσσοντας Ελληνικά και Αμερικανικά κυνηγετικά ανέκδοτα στην ντόπια του διάλεκτο. Την προτεραία της αναχωρήσεώς μου τον συνάντησα να τριγυρνά στους δρόμους σε μια κατάσταση μεγάλης συγχύσεως. Μου διηγήθηκε ότι η όμορφη και έξυπνη κόρη του που επρόκειτο σε λίγο να παντρευτεί, εξαφανίστηκε· φοβόταν ότι είχε πάθει κάτι χειρότερο απ' τον θάνατο.

Ο κ. Χάιζερ αναλαμβάνοντας το έργο με ρώτησε για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της δουλειάς. Ήξερα πως ήταν ένας πολύ ικανός άνθρωπος, γιατί είχε φέρει εις πέρας το μεγαλύτερο μέρος του έργου του Προξενείου Κων/πόλεως επί χρόνια, γι' αυτό του απάντησα: *«Η ιδιότητα που χρειάζεται πιο πολύ στη δουλειά αυτή είναι μια καρδιά με ανθρωπιά και να μην προσπαθεί κανείς να καταπνίγει τις παρορμήσεις της».*

Απ' την απόκρισή του κατάλαβα ότι ήταν ενήμερος του προαπαιτούμενου αυτού και συμφωνούσε μαζί μου. Γι' αυτό άφησα τους ανθρώπους μου μαζί του χωρίς να φοβηθώ και έφυγα με το πλοίο για τις Ηνωμένες Πολιτείες με άδεια που μου έδωσε το Υπουργείο Εξωτερικών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΘ' ΠΡΟΣΘΕΤΕΣ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΕΜΑΘΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

Στην Αθήνα, στο Παρίσι και αργότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες, συνάντησα διαφόρους αυτόπτες μάρτυρες της μεγάλης καταστροφής που μου διηγήθηκαν πράγματα που είχαν ιδεί. Κράτησα σημειώσεις των μαρτυριών διαφόρων απ' αυτά τα πρόσωπα, αποκλείοντας προσεκτικά όλους εκείνους που ήταν Έλληνες ή Αρμένιοι, όχι γιατί πίστευα πως οι διηγήσεις αυτών θα ήταν κατ' ανάγκην αναξιόπιστες, αλλά μάλλον γιατί θα μπορούσαν ν' αμφισβητηθούν σαν προερχόμενες από προκατάληψη.

Αμερικανοί υπάλληλοι της Near East Relief που στέκονταν επάνω στο κατάστρωμα ενός πλοίου, το οποίο ανεχώρησε λίγο μετά το «Simpson», μου διηγήθηκαν ότι είδαν έναν άνδρα να ρίχνεται στη θάλασσα και να κολυμπά προς το πλοίο. Ένας Τούρκος στρατιώτης σήκωσε το τουφέκι του, σκόπευσε τον άνθρωπο και του τίναξε το κεφάλι στον αέρα! Ένας άλλος Αμερικανός διηγούμενος το ίδιο περιστατικό πρόσθεσε τη λεπτομέρεια ότι ο Τούρκος σκόπευσε με το τουφέκι του επάνω απ' τον ώμο ενός Άγγλου ναύτη. Διδασκάλισσες και άλλοι απ' το προσωπικό του Αμερικάνικου Παρθεναγωγείου μού διηγήθηκαν ότι είδαν μια κυρία που διέμενε στο ακριβώς αντικρυνό σπίτι να στέκεται στο δρόμο περικυκλωμένη από Τούρκους στρατιώτες, οι οποίοι τη λήστευαν και αποσπούσαν τα δαχτυλίδια απ' τα δάχτυλά της. Όταν τελείωσαν ένας απ' αυτούς υποχώρησε λίγο και της απέκοψε το ένα της χέρι με το σπαθί του. Η κυρία δεν ξαναφάνηκε πια και προφανώς πέθανε εξ αιτίας των κακώσεων που είχε υποστεί.

Αμερικανοί και άλλοι που ήταν στη Σμύρνη μού διηγήθηκαν πολλές φορές την ιστορία, ότι πολλοί απ' τους κατοίκους, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, είχαν μαζευτεί επάνω σε μια μαούνα που ήταν αραγμένη στον λιμένα, σε πολύ μικρή απόσταση απ' την αποβάθρα, με την ελπίδα ότι καμιά βάρκα των Συμμάχων ή Αμερικάνικη θα τους ρυμουλκούσε σε κανένα πολεμικό και θα τους έσωζε. Οι Τούρκοι έριξαν πετρέλαιο επάνω τους και τους έκαψαν. Την τρομερή αυτή ιστορία μού την επιβεβαίωσε η Miss Emily McCallam, διευθύντρια του Διακολλεγιακού Ινστιτούτου της Σμύρνης. Έφτασε στη δύσμοιρη πόλη το πρωί της 14ης Σεπτεμβρίου 1922, αφού η φωτιά που είχαν βάλει οι Τούρκοι είχε λυσομανήσει όλη τη νύχτα και είδε μερικά απανθρακωμένα ανθρώπινα σώματα που επέπλεαν μέσα στον λιμένα, τα οποία – όπως την πληροφόρησαν – ήταν τα πτώματα των ανθρώπων που είχαν καεί επάνω στη μαούνα.

Ένας σημαίνων Ολλανδός έμπορος της Σμύρνης που είχε καταφύγει στη θαλαμηγό του όσο διαρκούσε η πυρκαϊά, μου διηγήθηκε στην Αθήνα ότι όλη τη νύχτα της τρομερής 13ης Σεπτεμβρίου άκουγε φρικτές κραυγές από την παραλία που ξαφνικά σταματούσαν με έναν παράξενο παφλασμό του νερού. Το άλλο πρωί έμαθε ότι είχε αποκεφαλιστεί ένας σωρός ανθρώπων.

Ένα βιβλίο που θα ενδιέφερε πάρα πολύ τους ανθρώπους θα μπορούσε να γραφεί από τον καθένα που θα φρόντιζε να πάρει συνεντεύξεις από πρόσφυγες και να γράψει τις διηγήσεις που θα άκουε απ' αυτούς για δραπετεύσεις την τελευταία στιγμή και για έξυπνα τεχνάσματα απελπισίας, στα οποία κατέφυγαν. Μια πλούσια γυναίκα με μεγάλη οικογένεια από μικρά παιδιά, τα έσωσε όλα μέσα στον συνωστισμό και τον πανικό με το να δέση ένα μακρύ σχοινί ολόγυρα στις μέσες τους, το άλλο άκρο του οποίου έδεσε στη δική της. Μια κυρία που κατοικούσε στα Βούρλα, μια μεγάλη πόλη κοντά στη Σμύρνη, έσωσε την ωραία της κόρη με το να την μεταμφιέσει σε μια άσχημη και καμπουριασμένη γρηούλα. Μια γυναίκα στις Ηνωμένες Πολιτείες, Αμερικανής πολίτις, μου έγραψε ότι το μικρό της κοριτσάκι τεσσάρων ετών που το είχε αφήσει στη Σμύρνη με τους γονείς της, βρέθηκε σ' ένα απ' τα νησιά. Όσο διαρκούσε η σφαγή το παιδάκι αυτό χώθηκε μέσα σ' έναν ανοιχτό τάφο, όπου έμεινε ξαπλωμένο για πολλές ώρες ακίνητο και σιωπηλό σαν ποντίκι, ωστόσο άκουσε να περνούν άνθρωποι που μιλούσαν Αγγλικά και τότε παρουσιάστηκε και σώθηκε από φιλικά χέρια.

Διηγούνται φρικτές ιστορίες για την πυρπόληση αρρώστων μέσα σε νοσοκομεία και παιδιών μέσα σε σχολεία. Οι μαθητές και μαθήτριες των Αμερικανικών σχολείων και ιδρυμάτων σώθηκαν στην πραγματικότητα όλοι, καθώς και τα ορφανά, των οποίων είχαμε αναλάβει την περίθαλψη.

Λίγο πριν απ' την αναχώρησή μου ο Έλλην Ανώτατος Αρμοστής μου παρέδωσε ένα σημαντικό ποσό που άνηκε σ' ένα ορφανοτροφείο που είχε ιδρύσει στον Μπουτζά, προάστειο της Σμύρνης και με παρεκάλεσε να αναλάβω την ευθύνη για το ίδρυμα και για τους τροφίμους του. Εγώ το έκαμα πράγματι και κατήρτισα μια Αμερικάνικη επιτροπή για τη συνέχιση του έργου. Τα παιδιά εσώθηκαν όλα και ανεχώρησαν για τη Θεσ/νίκη χάρις κυρίως εις τον ηρωισμό του κ. Murman, ενός Αμερικάνου νέου. Εν πάση περιπτώσει δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πολλά ελληνόπαιδα που υπηρετούσαν στα σχολεία του κέντρου της περιοχής που κάηκε, χάθηκαν μέσα στις φλόγες και ότι πολλοί ασθενείς έχασαν τη ζωή τους με τον ίδιο τρόπο. Τον αριθμό όλων αυτών δεν μπορεί να τον καθορίσει κανείς, εξ αιτίας όμως της ταχύτητας με την οποία ξαπλωνόταν η φωτιά, ήταν προφανώς αδύνατη η ασφαλής εκκένωση των νοσοκομείων.

Ολοκληρωτικός βιασμός γυναικών και κοριτσιών ήταν ένα απ' τα κυριότερα χαρακτηριστικά της Σμυρναϊκής τραγωδίας. Είναι ανάγκη ν' αναφέρωμε το βδελυρό αυτό γεγονός, χωρίς όμως να εκταθούμε πολύ σχετικά με αυτό. Δεν είναι δυνατό οι Χριστιανοί της Αμερικής να διάκεινται συμπαθώς με την πολιτική περιποιήσεως μιας φυλής που ειδικεύεται σε μια τέτοια διαγωγή. Επί του σημείου αυτού υπεβλήθη ένα γράμμα απ' την Δόκτορα M. C. Elliott, μια πασίγνωστη ιατρό, εκ γενετής Αμερικανίδα υπήκοο, που επί πολλά έτη υπηρετούσε σε Νοσοκομεία της Εγγύς Ανατολής. Η μαρτυρία της Δ/ρος Elliott, που δεν είδε ποτέ μια Μουσουλμανίδα γυναίκα που να είχε βιασθεί, είναι πολύ σημαντική και παρεπομένως, αποτελεί φόρον τιμής και για τον Έλληνα στρατιώτη. Απ' αυτή βλέπει κανείς επίσης ότι οι Τούρκοι περιορίζουν τα ακόλαστα όργιά τους στα κορίτσια των Χριστιανών. Ιδού το γράμμα της Δ/ρος Elliott:

**ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΔΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ
ΤΟΜΕΥΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ
ΜΟΝΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**

Αθήναι, Ελλάς 2 Ιουνίου 1923

***Γενικόν Πρόξενον George Horton, Αμερικανικήν Πρεσβείαν Αθήνας,
Ελλάδα***

Αγαπητέ μου, κ. Horton:

Πόσο σωστή ήταν η περίφημη ρήση του Gladstone σχετικά με τον χαρακτήρα των Τούρκων – αποδείχθηκε πληρέστατα στην τελευταία καταστροφή της Σμύρνης.

Η θέση μου σαν γυναίκας ιατρού μου δίνει μιαν ιδιαίτερη ικανότητα να ξέρω το πώς φέρθηκαν οι Τούρκοι στις νέες κοπέλλες. Απ' την πείρα μου τεσσάρων χρόνων στην Τουρκία θεωρώ αξιοσημείωτο ότι δεν έχω ιδεί ποτέ μια Τούρκισσα κοπέλλα που να έχει βιασθεί. Κατά χαρακτηριστική αντίθεση προς αυτό έχω ιδεί εκατοντάδες Χριστιανές κοπέλλες που έχουν πάθει αυτό το πράγμα από Τούρκους άνδρες. Η τελευταία καταστροφή της Σμύρνης δεν απετέλεσε εξαίρεση σ' αυτό το γεγονός και μπορώ απόλυτα να βγάλω το συμπέρασμα από όσα είδα με τα ίδια μου τα μάτια ότι ο βιασμός Χριστιανών κοριτσιών απ' τους Τούρκους στη Σμύρνη ήταν ολοκληρωτικός. Πράγματι και έχω εξετάσει δωδεκάδες τέτοιων κοριτσιών και έχω ακούσει απ' αυτά διηγήσεις για άλλα κορίτσια που έπαθαν τα ίδια. Εφόσον απ' την προσωπική μου ιατρική εξέταση εξακρίβωσα ότι η σχετική τους διήγηση δεν ήταν καθόλου υπερβολική, δεν έχω λόγους να πιστεύω ότι όσα μου εξέθεσαν σχετικά με τις συντρόφισσές τους δεν ήταν σωστά.

Η μεταχείριση των κοριτσιών στη Σμύρνη κατά τη διάρκεια της τελευταίας καταστροφής του 1922 υπήρξε ακατονόμαστη και είμαι πρόθυμη να εκθέσω υπεύθυνα σαν Αμερικανίδα ιατρός και σαν διευθύντρια ενός οργανισμού που εκτελεί ένα σπουδαίο ιατρικό έργο στην Ελλάδα, μετά την καταστροφή της Σμύρνης, ότι η ίδια έκανα αυτή την διαπίστωση.

Ειλικρινώς υμετέρα

(υπογρ.) Δρ M. C. Elliott

Διευθύντρια των Αμερικανικών Νοσοκομείων για γυναίκες

Αθήναι, Ελλάς

Ανάμεσα σε άλλους μάρτυρες του αίσχους της Σμύρνης ήταν και ένας υπάλληλος του μεγάλου εμπορικού οίκου της Νέας Υόρκης Mac Andrews and Forbes. Τα γραφεία του στη Σμύρνη βρίσκονταν στην περιοχή που καταστράφηκε απ' τη φωτιά. Ο άνθρωπος αυτός είδε Τούρκους που έριχναν χειροβομβίδες μέσα στις οικοδομές που ύστερα έπαιρναν φωτιά.

Ένας σημαίων αξιωματούχος της Y.M.C.A., εκ γενετής Αμερικανός υπήκοος, μου διηγήθηκε τα εξής:

«Στεκόμουν μαζί με αρκετούς άλλους επάνω στο κατάστρωμα ενός πλοίου και κύτταζα τη φωτιά, οπότε είδα μερικά άτομα να ρίχνουν κάποιο υγρό επάνω σε μια απ' τις μεγαλύτερες οικοδομές που βρίσκονταν ακριβώς μπροστά στην παραλία και πολύ γρήγορα ξεπετάχτηκαν απ' την οικοδομή τεράστιες φλόγες. Τούρκοι στρατιώτες περιπολούσαν την ώρα εκείνη πάνω-κάτω μπροστά απ' την οικοδομή, και δεν επενέβησαν καθόλου».

Ένας άλλος πασίγνωστος παράγων της Y.M.C.A. με πληροφόρησε ότι είδε γυναίκες τρυπημένες με λόγχες από Τούρκους και τα πτώματα παιδιών που είχαν επίσης τρυπηθεί με λόγχες. Το αυτοκίνητο του ίδιου που τριγύριζε μέσα στην πόλη για περιπτώσεις αναγκών φιλανθρωπίας, δυσκολευόταν να προχωρήσει από τα πτώματα.

Κατά τη διάρκεια της διαμονής μου στην Ουάσιγκτον στα 1922 και 1923 συνάντησα πολλές φορές την Δ/ρα Esther Lovejoy, την πασίγνωστη ιατρό της Νέας Υόρκης. Η Δρ Lovejoy είχε έλθει στη Σμύρνη ενώ οι πρόσφυγες ήταν ακόμα στην προκυμαία και η εκκένωση της πόλεως συνεχιζόταν. Ρίχτηκε κυριολεκτικά στη δουλειά της παροχής ιατρικής βοήθειας στους αρρώστους και πληγωμένους και ιδιαίτερα στις επίτοκες γυναίκες. Μου περιέγραψε με ζωνρά χρώματα τη λήστευση των προσφύγων απ' τους Τούρκους, στρατιώτες και πολίτες, και επάνω στην

παραλία και κατά τη στιγμή της επιβίβασεώς των. Ενώ οι άνδρες μας βοηθούσαν τους δύσμοιρους εκείνους ανθρώπους να φύγουν, οι Τούρκοι τους χτυπούσαν βάνουσα ψάχνοντας μέσα στα ρούχα τους για χρήματα ή ο,τιδήποτε πολύτιμο που μπορούσαν να έχουν επάνω τους.

Ένα απ' τα πιο αισχρά χαρακτηριστικά της τραγωδίας της Σμύρνης ήταν η απαγωγή των ανδρών ηλικίας 18 έως 45 ετών. Αυτοί ήταν άμαχοι γεωργοί και άλλοι που δεν είχαν ούτε την παραμικρή ευθύνη για την αποβίβαση του Ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία. Αυτοί ήταν οι προστάτες των οικογενειών και η βίαιη απαγωγή τους άφησε τις χήρες και τα ορφανά στην υποστήριξη των δήθεν «Χριστιανικών Εθνών» και ιδιαίτερα των Ηνωμένων Πολιτειών. Δεν χρειάζεται κανείς παρά μόνο λίγη φαντασία για να έχει μια εικόνα των σκηνών που μου περιέγραψαν η Δρ Loney και άλλοι που μου διηγήθηκαν για παιδιά που αγκάλιαζαν με τα χέρια τους τις κνήμες των πατέρων τους και ξεφώνιζαν απελπιστικά για έλεος, και για γυναίκες που σφίγγονταν επάνω στους άνδρες τους σ' ένα τελευταίο αγκάλιασμα απελπισίας· και χρειάζεται λιγότερη φαντασία για να οραματιστεί κανείς τον τρόπο με τον οποίο τ' ανδρόγυνα εκείνα απεσπώντο ο ένας απ' τον άλλον.

Οι τελευταίες αυτές σκηνές επάνω στην προκυμαία της Σμύρνης αποκαλύπτουν ολόκληρο το σατανικό και μεθοδικό εφαρμοσθέν σχέδιο των Τούρκων. Οι στρατιώτες είχαν την άδεια να κορέσουν τα ακόλαστα ένστικτά τους για σφαγή και λεηλασία και βιασμούς, με την επίθεση κατά πρώτον κατά των Αρμενίων, τους οποίους έσφαζαν και έκαιαν, βιάζοντας τις γυναίκες και τις κόρες τους. Ενώ για τους Έλληνες που μισούσαν βαθύτερα, επιφύλασσαν έναν βραδύτερο και πιο επώδυνο θάνατο. Οι λίγοι που γύρισαν πίσω διηγούνται φρικτά πράγματα. Μερικοί επυροβολήθηκαν και σκοτώθηκαν κατά ομάδες. Όλοι ήταν πεινασμένοι και χιλιάδες πέθαναν από αρρώστιες, κούραση και εγκατάλειψη. Αυθεντικές εκθέσεις Αμερικανών υπαλλήλων της Near East Relief αναφέρουν για μικρές ομάδες απ' αυτούς που τους συνάντησαν πολύ μακριά στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας και που όταν είχαν ξεκινήσει αποτελούνταν από χιλιάδες.

Οι Τούρκοι προφασίζονταν ότι απομάκρυναν τον άρρενα πληθυσμό της Σμύρνης και της περιοχής της για να ξανακτίσει τα χωριά που είχαν καταστραφεί απ' τον Ελληνικό στρατό κατά την υποχώρησή του. Αυτό έχει μια χροιά δικαιοσύνης και θα έχει κάποια απήχηση σε κάθε Αμερικανό που δεν ξέρει τα γεγονότα. Οι Έλληνες χωρικοί της Μικράς Ασίας ήταν Οθωμανοί υπήκοοι και δεν ήταν με κανένα τρόπο υπεύθυνοι για τις πράξεις της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Πολλοί λίγοι απ' αυτούς είχαν καταταχθεί σαν εθελοντές στο στρατό της τελευταίας και είχαν

μεταχειριστεί κάθε μέσο και κάθε υπεκφυγή που ήταν δυνατό να επινοήσουν για ν' αποφύγουν τη μάχη: Αν οι Έλληνες της Μικράς Ασίας ήταν μια ρωμαλέα και πολεμοχαρή φυλή και είχαν συνεργαστεί με όλη τους τη δύναμη με τους Έλληνες της Ελλάδος, θα μπορούσαν να φέρουν τους Τούρκους σε πολύ δύσκολη θέση.

Ο σκοπός του Κεμάλ, όπως είδαμε ήδη, ήταν ένας: η εξόντωση. Ο λόγος που προφασίζονταν ότι είχαν γι' αυτό ήταν μια απ' τις πονηρές υπεκφυγές που μεταχειρίζονταν οι Τούρκοι για τους κουτούς Ευρωπαίους. Αφ' ετέρου όμως δεν ήταν Έλληνες άνδρες όλοι οι δυστυχείς που υπήχθησαν απ' τους Τούρκους. Πολλές χιλιάδες Χριστιανών γυναικών και κοριτσιών παραμένουν ακόμα στα χέρια των για να ικανοποιούν τις ακόλαστες ορμές των ή για να δουλεύουν σαν σκλάβες. Μια έκθεση που υπεβλήθη στην Κοινωνία των Εθνών δίνει τον αριθμό *«των πενήντα χιλιάδων και άνω»* – ο υπολογισμός αυτός όμως φαίνεται πολύ συντηρητικός. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν πρέπει να υπογράψουν συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία πριν αποδοθούν οι άνθρωποι αυτοί.

Ο Μουσταφά Κεμάλ διέπραξε ένα τρομερό σφάλμα με το να κάψει τη Σμύρνη και να φερθεί εγκληματικά στους κατοίκους της. Εάν τους μεταχειριζόταν με καλό τρόπο, ανεξάρτητα απ' τη θρησκεία τους, θα συγκεντρώνονταν όλοι με ειλικρίνεια ολόγυρά του και θα αποδεικνυόταν ένας πραγματικά μεγάλος άνδρας. Επί πλέον μια τέτοια διαγωγή θα ήταν ένας λαμπρός θρίαμβος για τον Μωαμεθανισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Κ'

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

Η καταστροφή της Σμύρνης από τους Τούρκους υπήρξε ένα γεγονός μεγάλης σημασίας στην Εκκλησιαστική ιστορία. Την εποχή της γεννήσεως του Προφήτη, στα 570 μ.Χ. περίπου, ο Χριστιανισμός είχε ξαπλωθεί πέρα απ' την περιοχή που γενικά σήμερα ονομάζουμε «Ευρώπη», στην αρχαία επαρχία της Ασίας που εκτεινόταν ανατολικά μέχρι την Κασπία Θάλασσα, σε μια πλατειά λωρίδα της Συρίας και σε μια ευρεία ζώνη της Βόρειας Αφρικής, κατ' ευθείαν μέχρι τον Ατλαντικό Ωκεανό.

Στα 30 μ.Χ. σύμφωνα με τον Kurtz, ιστορικό της Χριστιανικής Εκκλησίας, υπήρχαν στον κόσμο πεντακόσιοι Χριστιανοί, στα 100 μ.Χ. είχαν αυξηθή σε πεντακόσιες χιλιάδες και στα 311 μ.Χ. έφθαναν τα τριάντα εκατομμύρια.

Η Μικρά Ασία και η Αφρική είναι περίφημες στην ιστορία της Εκκλησίας σαν πατρίδες πολλών απ' τους ονομαστότερους Χριστιανούς Πατέρες και μάρτυρες, όπως ήταν ο Πολύκαρπος, επίσκοπος της Σμύρνης, ο Τερτυλλιανός της Καρχηδόνας, ο Κλήμης της Αλεξανδρείας, ο Χρυσόστομος της Αντιοχείας, ο Ωριγένης της Τύρου, ο Κυπριανός της Καρχηδόνας και ένα πλήθος άλλων. Ο Απόστολος Παύλος γεννήθηκε στην Ταρσό της Κιλικίας.

Κατά τον όγδοον αιώνα ο Τιμόθεος έστειλε μια ομάδα ιεραποστολών απ' την Μεσοποταμία για να προσηλυτίσουν τους Τατάρους, κι αυτή πήγε μέχρι την Κασπία Θάλασσα και μάλιστα μπήκε και στην Κίνα *«διαδίδοντας και ξαναζωντανεύοντας στα μέρη εκείνα τη γνώση του Ευαγγελίου»*. Οι Επτά Εκκλησίες της Αποκαλύψεως ήταν στη Μικρά Ασία και το γεγονός ότι η Σμύρνη ήταν η τελευταία απ' αυτές και διατήρησε τη δάδα της αναμμένη μέχρι το 1922, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην σημασία της καταστροφής της απ' τους Τούρκους, μέσα στην Εκκλησιαστική ιστορία.

Ο σκοπός του Μεγάλου Κωνσταντίνου, όταν ίδρυσε την πρωτεύουσά του, ήταν να χτίσει μια διακεκριμένη Χριστιανική πόλη που θα έπρεπε να γίνει η Μητρόπολη του Χριστιανισμού. Η μεγαλοπρέπειά της, η ευγένειά της, η τέχνη της και ο πολιτισμός της, ο πλούτος, η δύναμη και η φήμη της σαν κέντρου μαθήσεως και ευσέβειας, έμειναν αλησμόνητα μέχρι και σήμερα. Μπροστά στους ευγενείς άρχοντες και αρχόντισσές της οι αριστοκράτες και αριστοκράτισσες της Δυτικής Ευρώπης φαίνονταν άξεστοι άνδρες και αγριοκόριτσα. Αφού καταστράφηκαν, λεηλατήθηκαν

και υπέστησαν βαρεία κακομεταχείριση από τους Λατίνους ιππότες (συμφορά απ' την οποία ουδέποτε μπόρεσαν ν' αναλάβουν) οι κάτοικοι της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, διατήρησαν μολαταύτα αρκετό μέρος απ' τον πολιτισμό τους, ώστε, όταν τελικά τους υπέταξαν οι Τούρκοι, να διασκορπιστούν στην Ευρώπη και να φέρουν την αναγέννηση στη Δύση. Η Αναγέννηση, η θαυμαστή εκείνη αφύπνιση απ' το σκοτάδι του Μεσαίωνα οφειλόταν κατά πολύ μεγάλο μέρος στην Παιδεία που έφεραν στην Ευρώπη οι λόγιοι της Κωνσταντινουπόλεως που διέφυγαν απ' τους Τούρκους. Οι λόγιοι εκείνοι είχαν διατηρήσει αναμμένο το φως της αρχαίας κλασικής Παιδείας καθ' όλη τη διάρκεια του σκότους και της αμάθειας της Ευρώπης.

Εάν η Κωνσταντινούπολη είχε μπορέσει να γλυτώσει και ο Χριστιανισμός είχε μπορέσει να διασωθεί στην Εγγύς Ανατολή, οι συνέπειες για τον πολιτισμό θα ήταν ανυπολόγιστες. Πόσο δοξασμένη πόλη θα ήταν σήμερα μια Ελληνική Κωνσταντινούπολη, αν είχε παραμείνει διαρκώς Ελληνική, με τις μακρές παραδόσεις της και τους τεράστιους θησαυρούς αρχαίου πολιτισμού! Θα ήταν ένα δεύτερο Παρίσι, με τα σκέλη του στις δύο πλευρές του Βοσπόρου, μεγάλη στο εμπόριο, στη μάθηση, στις επιστήμες και σε όλα τα προτερήματα και τις επιρροές του Χριστιανικού πολιτισμού.

Ο Sir Edwin Pears στην πασίγνωστη ιστορία του λέγει τα εξής:

«Η Νέα Ρώμη του Μεγάλου Κωνσταντίνου περιήλθε κάτω απ' την εξουσία μιας ορδής τυχодиωκτών της Ανατολής που ήταν βασικά Τουρανικής καταγωγής ή μιγάδες εξ αιτίας της πολυγαμίας τους. Αυτή ήταν η πιο μεγάλη νίκη που κέρδισε ποτέ η Ασία στον πόλεμό της με την Ευρώπη. Επί πολλές δεκαετίες υστέρα απ' αυτή φάνηκε πως αποτελούσε τουλάχιστο μια δυνατότητα για την Ανατολή να καταστρέψει όλους τους καρπούς της νίκης του Μαραθώνος». Ο ίδιος συγγραφέας λέγει αλλού:

«Κάτω απ' την εξουσία των νέων δυναστών της η Κων/πολη προοριζόταν να καταντήσει η πιο ξεπεσμένη πρωτεύουσα στην Ευρώπη, και έγινε ανίκανη να συνεισφέρει ο,τιδήποτε που ν' αξίζει κάτι στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ούτε οι καλές τέχνες, ούτε η λογοτεχνία, ούτε καν η χειροτεχνία και γενικά τίποτε που θα επιθυμούσε ο κόσμος να διατηρήσει μ' ευχαρίστηση δεν προήλθε απ' την Βασιλίδα των Πόλεων μετά το 1453. Η άλωσή της, όσο μπορεί να ιδεί το ανθρώπινο βλέμμα, υπήρξε ένα δυστύχημα για τον κόσμο χωρίς κανένα πλεονέκτημα που να περιορίζει τις συνέπειες: φτώχεια εξ αιτίας της κακοδιοικήσεως είναι το πιο καταφάνερο αποτέλεσμα της κατακτήσεως που έπληξε τους υπηκόους της αυτοκρατορίας. Μεγάλες εκτάσεις γης αφέθηκαν ακαλλιέργητες. Βιομηχανίες χάθη-

καν, μεταλλεία λησμονήθηκαν. Το εμπόριο έπαυσε σχεδόν να υπάρχει. Ο πληθυσμός λιγόστεψε. Το πλουσιότερο κράτος της Ευρώπης έγινε το φτωχότερο· το πιο πολιτισμένο έγινε το πιο βάρβαρο. Η ηθική κατάπτωση των υποταχθέντων λαών και των εκκλησιών των δεν ήταν λιγότερο ολέθρια από την βλάβη των υλικών των συμφερόντων. Οι Χριστιανοί αποκαρδιώθηκαν. Η σωματική τους αντοχή ελαττώθηκε».

Η κατάσταση της Μικράς Ασίας, όπως περιγράφηκε παραπάνω από τον Sir Edwin Pears και που ήταν αποτέλεσμα της αλώσεως της Κων/πόλεως, χειροτέρευε συνεχώς μέχρι την τελική πλήρη καταστροφή των Χριστιανών απ' τους Τούρκους. Τίποτε δεν άλλαξε κατά την διάρκεια των πέντε περίπου αιώνων που πέρασαν. Ο Τούρκος δεν άλλαξε ούτε ως προς τον χαρακτήρα του, ούτε ως προς τις μεθόδους του. Οι σκηνές που περιέγραψε ο Pears ότι επηκολούθησαν την άλωση της Βασιλίδος των Πόλεων, οι σφαγές και οι βιασμοί γυναικών, διπλασιάστηκαν στη Σμύρνη μαζί με την πρόσθετη φρίκη των βασανισμών των Χριστιανών επάνω στην προκυμαία.

Μετά την Κων/πολη, η Σμύρνη, η «Γκιαούρ Σμύρνη» υπήρξε το τελευταίο οχυρό του Χριστιανισμού και του Ελληνικού πολιτισμού στην Εγγύς Ανατολή. Είχε τα μεγάλα και πολύτιμα βιβλιοπωλεία της, τους λογίους της, τα περίφημα σχολεία της. Οι Έλληνες και οι Αρμένιοι μπορούσαν οποτεδήποτε να επιτύχουν την ασφάλειά τους, αν απαρνιούνταν την πίστη τους. Μολαταύτα, αν και υπήρξαν και μερικοί αποστάτες, γενικά διατήρησαν την πίστη τους και υπέφεραν.

Ο μόνος πολιτισμός που υπήρξε στην Τουρκία από το μαύρο εκείνο έτος 1453 ήταν εκείνος που της έδωσαν οι Χριστιανοί της παλαιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που απόμειναν μετά την κατάρρευσή της. Σχετικά μ' αυτό είχε μεγάλη σπουδαιότητα το έργο των Αμερικανών και άλλων ιεραποστόλων. Είχαν εκστρατεύσει αρχικά στην Τουρκία για να προσηλυτίσουν Μουσουλμάνους. Είδαν όμως ότι δεν μπορούσαν να επιτύχουν κάτι τέτοιο, αλλά η πραγματική τους αποστολή ήταν απέναντι των Χριστιανών που λαχταρούσαν να διαφωτισθούν και να εξυψωθούν πνευματικά. Η πρόσφατη γρήγορη ανάπτυξη των τελευταίων αυτών σχετικά με την προοδευμένη γεωργία, τη βιομηχανία, το εμπόριο και την εκπαίδευση είχε σαν αποτέλεσμα την παλινόρθωση του Χριστιανισμού στην Ανατολή και την ανοικοδόμηση του γκρεμισμένου και διαλυμένου οικοδομήματος της παλαιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Στις Μεγάλες Χριστιανικές Δυνάμεις είχε δοθεί μια καθυστερημένη και τελευταία ευκαιρία να επανορθώσουν το έγκλημα που είχε γίνει εις βάρος ολόκληρου του κόσμου, όταν η Αγία Σοφία, ο Ναός της Αιώνιας Σοφίας, έπεσε στα χέρια των Τούρκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑ' ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΩΝ ΦΟΝΕΥΘΕΝΤΩΝ

Πόσοι σφάγηκαν μέσα στη Σμύρνη και στα προάστεια και τα χωριά της; Είναι αδύνατο να κάνει κανείς οιαδήποτε εκτίμηση εντελώς επιτυχή, οι προσπάθειες όμως υπερβολικής ελαττώσεως του σχετικού αριθμού κατ' ανάγκην προδίνει έλλειψη αξιοπιστίας.

Επίσημες στατιστικές αναβιβάζουν τους Αρμένιους κατοίκους της Σμύρνης σε είκοσι πέντε χιλιάδες και είναι βέβαιο ότι το μεγαλύτερο μέρος των ανδρών της Κοινότητας αυτής σκοτώθηκαν, χωρίς να υπολογίσουμε τις γυναίκες και τα κορίτσια, καθώς και πολυάριθμους Έλληνες. Μια έκθεση ανταποκριτού προς την *London Daily Chronicle* από τις 18 Σεπτεμβρίου 1922 λέγει:

«Ο χαμηλότερος υπολογισμός των ψυχών που χάθηκαν και που ανακοίνωσαν οι πρόσφυγες καθορίζει το σύνολό των σε εκατόν είκοσι χιλιάδες».

Το Πρακτορείο *Reuter*, σε μια ανταπόκριση της ίδιας ημέρας κάμνει την εξής διαπίστωση:

«Από καμμιά απ' τις εκθέσεις δεν είναι δυνατό να δώσει κανείς ακριβείς αριθμούς για τα θύματα, κατά πάσαν όμως πιθανότητα πρέπει αυτά να υπερβαίνουν τις εκατό χιλιάδες».

Ο κ. Roy Treloar, ανταποκριτής της εφημερίδας, είχε τηλεγραφήσει τα εξής:*

«Ο Νουρεδδίν Πασάς άρχισε ένα συστηματικό ανθρωποκνηγι εναντίον των Αρμενίων, οι οποίοι συγκεντρώθηκαν σε ομάδες ανά εκατό, οδηγήθηκαν στο Διοικητήριο (Konak) και εφονεύθηκαν».

Ο ανταποκριτής των *Times* του Λονδίνου τηλεγραφούσε:

«Οι σκοτωμοί γίνονταν συστηματικά. Τούρκοι τακτικοί στρατιώτες και άτακτοι, όπως μας διηγήθηκαν, μάζευαν απ' τους δρόμους ανθρώπους που φάνοιταν πλούσιοι και αφού τους ξεγύμνωναν, τους εσκότωναν κατά ομάδες. Πολλοί Χριστιανοί που είχαν καταφύγει στις εκκλησίες, κάηκαν μέσα σ' αυτές, στις οποίες έβαλαν οι Τούρκοι φωτιά».

Ο κ. Otis Swift, ανταποκριτής του «*Βήματος του Σικάγου*», επισκέφθηκε τα Ελληνικά νησιά, στα οποία είχαν μεταφερθεί πρόσφυγες με ατμό-

πλοια που είχαν πάει για την διάσωσή τους και είδε πολλά θύματα της τραγωδίας, που οι διηγήσεις τους και το είδος των τραυμάτων τους παρείχαν πρόσθετη μαρτυρία για τη θηριωδία των Τούρκων. Ιδού μια μικρή περικοπή απ' την έκθεση του κ. Swift:

«Τα Νοσοκομεία των Ελληνικών νησιών είναι γεμάτα από ανθρώπους που είχαν ξυλοκοπηθεί απ' τους Τούρκους. Σε ένα Νοσοκομείο της Χίου είδα ένα παιδί που ζούσε ακόμα, αν και είχε πυροβοληθεί στο πρόσωπο από ένα στρατιώτη που είχε σκοτώσει τον πατέρα του και βιάσει τη μητέρα του. Στο ίδιο Νοσοκομείο υπήρχε μια οικογένεια έξι ορφανών Αρμενίων. Ένα νήπιο τεσσάρων ετών της οικογενείας αυτής είχε ξυλοκοπηθεί με τον υποκόπανο τουφεκιού, γιατί δεν είχαν βρεθεί χρήματα ραμμένα μέσα στα ρούχα του».

Είναι αναμφισβήτητο ότι πολλές χιλιάδες απ' τους ανυπεράσπιστους κατοίκους της Σμύρνης και της περιοχής της σκοτώθηκαν απ' τους Τούρκους.

Στον αριθμό εκείνων που σκοτώθηκαν πραγματικά κατά τις ημέρες της σφαγής πρέπει να προστεθούν οι Έλληνες που χάθηκαν μετά τον εκτοπισμό τους, οι άνθρωποι που πέθαναν μέσα στις φλόγες ή σκοτώθηκαν από την κατάρρευση τοίχων, εκείνοι που εξέπνευσαν πάνω στην προκυμαία και όλοι εκείνοι που υπέκυψαν έκτοτε από στερήσεις ή κακώσεις ή από θλίψη. Η έκταση της καταστροφής μπορεί να διαπιστωθεί από το μέγεθος του έργου περιθάλψεως που διενεργήθηκε από τότε και απ' τα τεράστια ποσά που μαζεύτηκαν ιδιαίτερα στην Αμερική για τη συντήρηση των χηρών και ορφανών.

Η έκθεση που ακολουθεί είναι του κ. Charles V. Vickery, Γενικού Γραμματέως της Περιθάλψεως Εγγύς Ανατολής (Near East Relief), 5η Λεωφόρος, αριθ. 151, Νέα Υόρκη:

«Έχοντας υπ' όψη το χρηματικό ποσό που έχει δαπανηθεί για περίθαλψη, θέλω να πω ότι σχετικά με την Περίθαλψη της Εγγύς Ανατολής το συνολικό ποσό χρημάτων και τροφίμων που συνεισέφερε ο Αμερικανικός λαός έχει ανέλθει κατά προσέγγιση σε ενενήντα πέντε εκατομμύρια δολάρια. Από ό,τι γνωρίζω δεν υπάρχουν στατιστικές διαθέσιμες για τα ποσά που έχουν ξοδευθεί από άλλες χώρες. Εκείνη που συνεισέφερε τα πιο μεγάλα ποσά υπήρξε βέβαια η Αγγλία, δεν έχουμε όμως καθόλου σχετικά στοιχεία εδώ στο Γραφείο μας.

Σχετικά με το δεύτερο ερώτημά σας για το πόσα χρήματα χρειάζονται ακόμα, θα έλεγα ότι είναι τρομερά δύσκολο να δώσει κανείς μian

αξιόπιστη απάντηση σ' αυτό, γιατί υπάρχουν τόσο πολλοί αβέβαιοι παράγοντες μέσα στο πρόβλημα, πράγμα που εσείς το ξέρετε πολύ καλά. Όσον αφορά στη *Near East Relief*, το πρόγραμμά μας θα έπρεπε να περιορισθεί πολύ γρήγορα υστέρη από ένα ή δύο χρόνια και η Εκτελεστική Επιτροπή επήρε οριστική απόφαση «επί τω τέλει» να γίνει ένα είδος συντονισμού ή συγχωνεύσεως των Πρακτορείων Εγγύς Ανατολής, αφού περάσουν πέντε χρόνια ή και νωρίτερα ει δυνατόν. Η απόφαση αυτή πάρθηκε πριν από εννέα μήνες περίπου.

Η *Near East Relief* θα χρειασθεί τέσσερα εκατομμύρια δολάρια περίπου το χρόνο για τα δύο προσεχή έτη, εάν μπορεί κανείς να στηριχθεί στις σημερινές ενδείξεις».

Μια απ' τις σημαντικότερες εκθέσεις σχετικά με την πυρκαϊά είναι εκείνη του Αιδεσ. Charles Dobson, Άγγλου ιερέως της Σμύρνης και μιας Επιτροπής σημαινόντων Άγγλων, κατοίκων της περιοχής, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι Άγγλοι ιερείς του Βουρνόβα και του Μπουτζά. Η έκθεση αυτή επιρρίπτει την ευθύνη της φωτιάς επάνω στους Τούρκους «των οποίων φανατικά στοιχεία, ενθαρρυνθέντα απ' την αδεία της τριήμερης λεηλασίας, έκαψαν την πόλη με την ελπίδα ότι έτσι θα απομάκρυναν οριστικά τα μη Μουσουλμανικά και μη Ιουδαϊκά στοιχεία». Μια τέτοια έκθεση από μια τέτοια πηγή, δεν αφήνει αμφιβολία σχετικά με το γεγονός ότι η Σμύρνη κήκε απ' τους Τούρκους, μολονότι οι κύριοι που αναφέραμε παραπάνω δεν έλαβαν υπ' όψη το περιστατικό ότι η πόλη ήταν τότε κάτω απ' τον απόλυτο έλεγχο των Κεμαλικών στρατευμάτων και ότι πάρα πολλοί μάρτυρες είδαν τακτικούς στρατιώτες του Τουρκικού στρατού, με στολή, να βάζουν φωτιές. Σχετικά μ' όλα αυτά επιβάλλεται να πούμε ότι η παραπάνω έκθεση αναφέρει και περιστατικά μεγαλύτερης θηριωδίας από κείνα που εγώ έχω εκθέσει, τα οποία όμως παραλείπω να παραθέσω.**

* Την 20ή Σεπτεμβρίου 1922.

** Ολόκληρη την έκθεση μπορεί να την εύρη κανείς απ' την **Gibraltar Diocesan Gazette**, Αριθ. 2, Τόμος 6, του Νοεμβρίου του 1922.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΒ'
ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ ΜΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΨΥΧΩΝ

Τα εξής ραδιοτηλεγραφήματα εστάλησαν το βράδυ της 13ης Σεπτεμβρίου, ενώ ήμουν εν πλω ταξιδεύοντας για την Αθήνα και αργότερα:

Simpson 13-9-22 22.20

Η φωτιά έφθασε σχεδόν στο Προξενείο. Το Προξενείο έχει διασωθεί μαζί με όλα σχεδόν τα πράγματα αξίας. Πολυάριθμοι άλλοι Αμερικανοί επιβιβάσθηκαν σε πλοία και τώρα επιβιβάζονται, δεν έχουν όμως συγκεντρωθεί όλοι έως τώρα. Ολόκληρος ο πληθυσμός βρίσκεται στην παραλία, έχω τοποθετήσει πολλά ορφανά και υπαλλήλους Αμερικανικών φιλανθρωπικών οργανώσεων επάνω στο πλοίο Winona με την παράκληση, αλλ' όχι διαταγή να τους αποβιβάσει στην Αθήνα με την υπόσχεσή μου ότι θα τους βοηθήσετε σχετικά με τις αποβίβασή τους.

Litchfield Capt.

Simpson 14-9-22 11.30

Δια Horton. Το Winona αναχωρεί σήμερα 4 μ.μ. για Πειραιά με τριακόσιους πενήντα πρόσφυγες με την οδηγία μου ν' αναφερθούν σε σας για οδηγίες σχετικά με την αποβίβασή τους. Ο Simpson υπολογίζει να φθάσει το Winona κατ' ευθείαν περί την 9 π.μ. την Παρασκευή.

Herburn Capt.

Simpson rdo 15-9-22 08.00

Απ' ευθείας για τον Horton, 0114 σχετ. τα 0114 παύλα 1136. Το Winona θα έχει περίπου 1.000 πρόσφυγες. Το αντιτορπιλικό Odsall έφυγε στις 7 π.μ. για τη Θεσ/νίκη με 600, όσους χωρούσε. Παρακαλώ αναγγείλατε και βοηθείστε αποβίβαση ει δυνατόν.

Herburn Capt.

Simpson rdo 15-9-22 07.00

Ατμόπλοιο Winona 348

Γεν. Πρόξενον Horton, U.S.S. Simpson. — Το Winona φθάνει στις 11 π.μ. σήμερα με πρόσφυγες. Παρακαλώ κανονίσατε υποβοήθηση αποβιβάσεως. Έλλειψη τροφίμων.

Walter Master

Simpson rdo 15-9-22 08.50

Δια Horton Αμερ. Πρόξενον 14 Σεπτεμβρίου 5 μ.μ. Το Προξενείο κατεστράφη εντελώς την περασμένη νύχτα. Κώδικες και έγγραφα αξίας εσώθησαν. Τρία πέμπτα πόλεως καίονται τώρα και δεν υπάρχει δυνατότης να σταματήσει η φωτιά. Τα προσωπικά σας πράγματα καθώς και το αυτοκίνητο χάθηκαν. Το Credit Lyonnais βρίσκεται στο κέντρο της καιομένης ζώνης. Ο Διευθυντής και το προσωπικό του έφυγαν.

Barnes

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΓ' Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΤΗΣ ΔΥΣΕΩΣ

Σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι Τούρκοι εκμεταλλεύθηκαν πάντοτε τα συγκρουόμενα συμφέροντα και τις αντιζηλίες των Χριστιανικών Δυνάμεων, ο Λόρδος Morley είχε κάνει πριν από αρκετά χρόνια την εξής επιτυχημένη παρατήρηση:

«Η ιδιόρρυθμη αυτή διαμάχη μεταξύ Οθωμανών και Χριστιανών έγινε βαθμηδόν ένας αγώνας ανάμεσα στις Χριστιανικές Δυνάμεις της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης να χρησιμοποιούν βασανιστικά ζητήματα της Ανατολής προς όφελος δικών τους ιδιαιτέρων φιλοδοξιών».

Το σχόλιο αυτό του περίφημου αυτού Άγγλου είχε διατυπωθεί πριν αρχίσει εντελώς ο αιώνας του πετρελαίου και ενόσω το κυριότερο ενδιαφέρον της Αμερικής στην Τουρκία ήταν ακόμα μόνο η προστασία ολίγων ιεραποστόλων.

Εδώ είναι ανάγκη να κάνουμε μια σύντομη ανασκόπηση της πολιτικής καταστάσεως που έδωσε στους Τούρκους τη δυνατότητα ν' αρχίσουν ανεξέλεγκτα τις βιαιότητες. Θα γίνει έτσι φανερό ότι οι Τούρκοι εφήρμοσαν και πάλι την πασίγνωστη πολιτική τους, της εκμεταλλεύσεως των διαφωνιών και των συγκρουόμενων συμφερόντων των Χριστιανικών Δυνάμεων. Έδειξαν την ευαισθησία ενός βαρόμετρου απέναντι και του ελάχιστου σημείου διαφωνίας μεταξύ των Ευρωπαϊκών Κυβερνήσεων ή λαών και μια εξαιρετική επιτηδειότητα στο να προκαλούν ή να αυξάνουν αυτή τη διαφωνία.

Οι Τούρκοι ήταν σύμμαχοι των Γερμανών κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και ίσως οι πιο πολύτιμοι. Στην πραγματικότητα όλος ο χρυσός εξαφανίσθηκε απ' την Τουρκία και είναι πρόδηλο πού θα ήταν δυνατό να πάει. Η Τουρκική Αυτοκρατορία λεηλατήθηκε έναντι σιταριού και άλλων τροφίμων. Πολλές αμαξοστοιχίες φορτωμένες με τρόφιμα με την επιγραφή «Berlin» εκινούντο με μεγάλη συχνότητα προς την Κωνσταντινούπολη απ' τη Σμύρνη κι από άλλα μακρινά σημεία. Διατήρησαν με δύναμη τα Στενά των Δαρδανελίων εναντίον των Αγγλογάλλων και μια απ' τις πιο υπερφίαλες και πιο συχνές καυχήσεις τους σήμερα είναι ότι τους ενίκησαν εκεί. Η Γερμανία, μια απ' τις Μεγάλες πολιτισμένες Δυνάμεις, ήταν σύμμαχος των Τούρκων σε όλο το διάστημα που αυτοί διενεργούσαν την εξόντωση των Αρμενίων. Μετά την ήττα της Γερμανίας θεωρήθηκε σαν δεδομένο ότι είχαν περάσει πια

οι κακές μέρες των Χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Τουρκία είχε παραλύσει.

Ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος έκαψε τη Σμύρνη και συμπλήρωσε την καταστροφή των Χριστιανών, είναι δημιουργήμα της Ευρώπης. Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι το αρχικό σχέδιο των Συμμάχων περιελάμβανε τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ότι είχαν διαμορφωθεί διάφορα σχέδια και είχαν δοθεί υποσχέσεις που δεν μπορούσαν να πραγματοποιηθούν εξ αιτίας των συγκρουόμενων συμφερόντων και ότι οι Τούρκοι εβοηθούντο απ' την μια ή απ' την άλλη των Δυνάμεων είτε μυστικά είτε φανερά, για να υπερνικηθούν οι φιλοδοξίες αντιζήλων.

Κατά τη διάρκεια της θλιβερής αυτής ιστορίας Χριστιανοί οπλίσθηκαν εναντίον των κληρονομικών των δυναστών και ύστερα εγκαταλείφθηκαν στην εκδίκηση των τελευταίων. Γενικά εγκαταλείφθηκαν, γιατί καμιά Χριστιανική δύναμη δεν επιθυμούσε να επιτεθεί κατά των Τούρκων, απ' τους οποίους όλες επερίμεναν μεγάλα ωφέληματα που θα δίδονταν αργότερα άφθονα στους υπηκόους της Δυνάμεως που θα φαινόταν η περισσότερο φιλότουρκη. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν παρέλειψαν να μετάσχουν στον φρικτόν αυτόν συναγωνισμό. Στην αρχή το συμφέρον προκάλεσε την εξάπλωση μιας σχεδόν παγκόσμιας φιλότουρκης προπαγάνδας μέσα σε Χριστιανικές χώρες. Όταν η απάισια αυτή σπορά άρχισε να αποδίδει την τρομερή συγκομιδή της σε αμέτρητους θανάτους, ο φόβος της λαϊκής αγανακτήσεως και αποδοκιμασίας προκάλεσε μια πολιτική αποκρύψεως της αλήθειας και αντιχριστιανικής προπαγάνδας.

Κατά τη διάρκεια της διαμονής μου στη Θεσ/νίκη, από το 1910 ως το 1914, όλοι υπέθεταν ότι και η Ιταλία και η Αυστρία εσκόπευαν πολύ σύντομα να καταλάβουν την πόλη αυτή και τα πολεμικά τους έκαμαν συχνές επισκέψεις εκεί, αμιλλώμενα μεταξύ τους σχετικά με την γενναιοδωρία της φιλοξενίας τους προς τους κατοίκους. Το συνηθισμένο θέμα συνομιλίας ήταν *«Ποια θα καταλάβη τη Θεσ/νίκη, η Αυστρία ή η Ιταλία;»*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΔ' ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΣΜΥΡΝΗ

Τα αυτοκρατορικά σχέδια της Αυστρίας εκμηδενίστηκαν με την έκβαση του Μεγάλου Πολέμου. Τα σχέδια όμως της Ιταλίας εξακολούθησαν να είναι ζωντανά και ζωηρότερα παρά ποτέ. Σ' ένα άρθρο του στην εφημερίδα *Foreign Affairs* της 15ης Ιουνίου 1923 ο κ. Francesco Coppola λέγει:

«Μολονότι η Ιταλία μπήκε στον πόλεμο για να αγωνισθεί εναντίον της απόπειρας της Γερμανίας ν' αποκτήσει την ηγεμονία του κόσμου και για να αποσπάσει τα ιστορικά της σύνορα και τον έλεγχο της Αδριατικής απ' την Αυστρία, το εκ παραδόσεως ένστικτο της Ιταλίας είχε πράγματι σαν στόχο να εξασφαλίσει το απαραίτητο μέτρο ασφαλείας και ελευθερίας επεκτάσεως. Γι' αυτόν τον λόγο ο Βαρόνος Sonino περιέλαβε μέσα στη θεμελιώδη συμφωνία της συμμαχίας — την συνθήκη του Λονδίνου του Απριλίου του 1915 — διατάξεις για την αποικιακή επέκταση της Ιταλίας στην Αφρική σε περίπτωση διανομής των Γερμανικών αποικιών μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας, καθώς και για μια αντίστοιχη ζώνη στο Νοτιοανατολικό τμήμα της Ανατολίας στην περίπτωση που οι Σύμμαχοι θα αποκτούσαν εδάφη στην Ανατολή. Για τον ίδιο λόγο αργότερα και όταν έλαβε γνώση της πλήρους σχεδόν διανομής της σε τρία μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (η οποία είχε συμφωνηθεί κακόπιστα στα 1916 μεταξύ της Γαλλίας, της Ρωσίας και της Αγγλίας εν αγνοία της Ιταλίας, που επί ένα χρόνο και πλέον είχε ήδη πολεμήσει ως τότε στο πλευρό τους) ανάγκασε τους Συμμάχους να θέσουν και πάλι το πρόβλημα επί τάπητος και να δώσουν ένα ανάλογο μερίδιο και στην Ιταλία. Η νέα συνθήκη είχε συζητηθεί τον Απρίλη του 1917 μεταξύ του Sonino, του Ribot και του Λούδ Τζώρτζ στον Άγιο Ιωάννη της Μωριέννης — απ' τον όποιο πήρε και τ' όνομά της — συνομολογήθηκε δε και υπογράφηκε στο Λονδίνο τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Η συνθήκη αυτή, ενώ παραχωρούσε την Κων/πολη και τον Καύκασο, την Αρμενία και ένα μέρος της Ανατολικής παραλίας του Ευξείνου Πόντου στη Ρωσία, τη Συρία και την Κιλικία στη Γαλλία, την Μεσοποταμία και το προτεκτοράτο επάνω στην Αραβία, στην Αγγλία, έδιδε στην Ιταλία την Νοτιοδυτική Ανατολία, ολόκληρο το Βιλαέτι του Αϊδινίου μαζί με τη Σμύρνη, ολόκληρο το βιλαέτι του Ικονίου μαζί με την Αττάλεια και ένα μικρό μέρος του βιλαετίου Αδάνων. Η συνθήκη όμως αυτή είχε μέσα της ευθύς εξ αρχής ένα δηλητήριο που αργότερα έμελλε να την εξασθενίσει. Ήδη προτού τελειώσει ο πόλεμος, οι Σύμμαχοι έσπευσαν να εκμεταλλευθούν το πρόσχημα της απουσίας της υπογραφής της Ρωσίας για να καταγγείλουν τη Συνθήκη του Αγ. Ιωάννου της Μωριέννης. Έτσι συνέβη ώστε την Άνοιξη του 1919, ο Λούδ Τζώρτζ, επωφελούμενος απ' την

αδυναμία και προσωρινή απουσία του Ορλάνδο και παραβιάζοντας τη Συνθήκη του Αγ. Ιωάννου της Μωριέννης και την ανακωχή του Μούδρου, μπόρεσε να κάνει τον διακανονισμό να δοθούν η Σμύρνη και η πέριξ αυτής γειτονική περιοχή στην Ελλάδα. Αυτό έγινε με την απόλυτη συναίνεση του Προέδρου Ουίλσον, ο οποίος έχοντας πλήρη άγνοια των Ευρωπαϊκών και Μεσογειακών υποθέσεων, άφησε τον εαυτό του να παρασυρθεί από ιδεαλιστικές παρορμήσεις και έμφυτες προκαταλήψεις και με την επιδοκιμασία του Clemenceau, ο οποίος αισθανόταν πολύ μεγάλη ευχαρίστηση που ήταν σε θέση *“jouer un mauvais tour a l’ Italie”*».

Μερικά απ' τα συμπεράσματα του Ιταλού δημοσιολόγου είναι συζητήσιμα, το άρθρο του όμως φανερώνει την Ιταλική νοοτροπία. Όσο διαρκούσε η Ελληνική κατοχή γινόταν πολύς λόγος στη Σμύρνη στους στρατιωτικούς κύκλους και μεταξύ των Λεβαντίνων σχετικά με προσπάθειες των Ιταλών να ιδρύσουν ένα λιμένα μακρύτερα προς τα νότια, στην περιοχή της αρχαίας Εφέσου, ο οποίος θα γινόταν ο κυριότερος λιμένας της Μικράς Ασίας, θα έκαμνε δε τη Σμύρνη να χάσει κάθε σπουδαιότητα. Πολλά λέγονταν επίσης για προσπάθειες των Ιταλών να κερδίσουν τις συμπάθειες των Τούρκων. Εν πάσει περιπτώσει είναι βέβαιο ότι οι Τούρκοι επιδρομείς συνήθιζαν να διασχίζουν τη συνοριακή γραμμή απ' την Ιταλική ζώνη, να επιτίθενται εναντίον Ελλήνων και να τους σκοτώνουν και ύστερα να καταφεύγουν στους Ιταλούς, όπου δεν ήταν δυνατό να καταδιωχτούν.

Ο ισχυρισμός ότι οι Τούρκοι εφοδιάζονταν με πολλά όπλα και πολεμοφόδια από Ιταλούς εισαγωγείς, επαναλαμβανόταν με μεγάλη επιμονή και ουδέποτε ανασκευάσθηκε επιτυχώς. Η άποψη των Ιταλών είχε ήδη φανερωθεί. Είχαν τη γνώμη ότι οι Σύμμαχοι είχαν υποσχεθεί τη Σμύρνη σ' αυτούς και ότι οι Ελληνικές δυνάμεις είχαν σταλεί εκεί εσπευσμένα απ' τους άπιστους συμμάχους τους για να προλάβουν τη δική τους απόβαση. Η Ιταλία μπορεί να καλοτυχίζει τον εαυτό της που δεν εχτύπησε τους Έλληνες στη Σμύρνη, γιατί παρ' όλους τους πόρους της, που υπερείχαν βέβαια τους πόρους του Βασιλέως Κωνσταντίνου, θα είχε εμπλακεί σε σοβαρές περιπέτειες.

Στην πραγματικότητα όμως η στάση των συνετέλεσε στην ήττα των Ελλήνων, την πυρπόληση της Σμύρνης και την τελική καταστροφή των Χριστιανών της Μικράς Ασίας. Καταστράφηκαν επίσης πολλές σημαντικές περιουσίες Ιταλών, όπως και των άλλων. Ένα επακόλουθο της αντιπάθειας της Ιταλίας εναντίον της Ελλάδος μπορεί να εύρει κανείς στον βομβαρδισμό της Κέρκυρας και την κατάληψη της νήσου απ' τον Ιταλικό Στόλο στις 31 Αυγούστου 1923.

Στις 27 του ίδιου μηνός, πέντε Ιταλοί, μέλη της Επιτροπής καθορισμού της μεθοριακής γραμμής μεταξύ Αλβανίας και Ελλάδος, έγιναν θύματα ενέδρας πάνω σε έναν απόμερο δρόμο της Αλβανίας και εφονεύθηκαν άνανδρα από άγνωστα πρόσωπα. Οι Έλληνες απέρριψαν τις απαιτήσεις της Ιταλικής Κυβερνήσεως, ανάμεσα στις οποίες και μια αποζημίωση από πενήντα εκατομμύρια λιρέττες, με το επιχείρημα ότι δεν είχε εξακριβωθεί η ενοχή τους. Αίτηση της Ελλάδος να ανατεθεί η λύση της διαφοράς στην Κοινωνία των Εθνών απορρίφθηκε απ' τους Ιταλούς και η νήσος βομβαρδίσθηκε με αποτέλεσμα να σκοτωθούν ή να τραυματισθούν 65 πολίτες, οι περισσότεροι πρόσφυγες. Εύκολα μπορεί κανείς να καταλάβει την αγανάκτηση των Ιταλών, είναι όμως αναγκαία η γνώση των προηγούμενων γεγονότων για να εξηγηθεί ο ολότελα περιττός βομβαρδισμός μιας Ελληνικής νήσου επί τη βάσει ανεπαρκών δεδομένων καθώς και ο σκοτωμός ή τραυματισμός εξήντα πέντε εντελώς αθώων ατόμων. Επειδή όμως οι τελευταίοι αυτοί σκοτώθηκαν με κανόνια, δεν μπορεί να πει κανείς βέβαια ότι δολοφονήθηκαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΕ'

Η ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΕΜΑΛΙΚΟΙ

Η συμμετοχή της Γαλλίας στην τραγωδία της Εγγύς Ανατολής είναι γνωστή. Δεν έχει κανείς ανάγκη να ψάξει πολύ για να βρει τα κίνητρά της: Ένα ειλικρινές, πικρό και καθαρό μίσος εναντίον του Βασιλέως Κωνσταντίνου και για κάθε τι που έχει σχέση με κείνον και καχυποψία σχετικά με την επέκταση της Αγγλίας σε μια περιοχή, επάνω στην οποία η ίδια η Γαλλία είχε αφιερώσει μεγάλη προσοχή επί πολλά χρόνια. Γάλλοι κεφαλαιούχοι και η Γαλλική Κυβέρνηση έκαμναν σοβαρές επενδύσεις μέσα στην Τουρκία και είχαν αναπτυχθεί Γαλλική προπαγάνδα από ένα ευρύ δίκτυο Καθολικών Σχολών που υποστηρίζονταν επίσημα, των οποίων οι σκοποί σε ό,τι αφορούσε τα κυβερνητικά συμφέροντα ήταν να προσελκύσουν τους ντόπιους νέους και να τους κάμνουν Γάλλους υπηκόους. Επέκταση ή επικρατούσα επιρροή της Αγγλίας ή άλλου κράτους μέσα στην Τουρκία θα σήμαινε να διακινδυνεύσουν τα μεγάλα χρηματικά ποσά που είχαν επενδυθεί εκεί απ' τους Γάλλους και να πάνε χαμένα τόσα χρόνια υπομονητικής εργασίας.

Η εισβολή αυτή μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία διατυπώθηκε με θαυμαστό τρόπο σε μια διάλεξη που έδωσε στα 1922 ο κ. Passereau, Διευθυντής του Γαλλικού Commercial Bureau της Κων/πόλεως και δημοσιεύθηκε εκτενώς στην *Echo de France* της Σμύρνης. Ιδού μερικά αποσπάσματα απ' αυτή:

«Σήμερα ο καθένας συνδέει ασυναίσθητα τόπους σαν την Κωνσταντινούπολη, την Ιερουσαλήμ, τη Βηρυττό, τη Συρία και τον Λίβανο με τη Γαλλική επιρροή και εδώ παρουσιάζονται τω όντι σχεδόν αμέτρητες αποδείξεις των πολλών τρόπων με τους οποίους οι Γάλλοι ασκούν σήμερα και έχουν ασκήσει επί πολύν καιρό ευρύτατη και ευεργετική επιρροή από το ένα άκρο της Ανατολής μέχρι το άλλο.

Σχολεία δικά μας, κοινωφελή ιδρύματα, νοσοκομεία, γηροκομεία, άσυλα ορφανών και εκθέτων έχουν ιδρυθεί σε κάθε σημείο της Ανατολής. Σε κάθε πόλη του εσωτερικού, σε όλα τα σημαντικά χωριά καθ' όλο το μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών, τελειωμένα ή υπό κατασκευή, υπάρχουν σχολεία και Γάλλοι διδάσκαλοι, άνθρωποι που διδάσκουν στα παιδιά τη δόξα της Γαλλίας, τη γλώσσα μας, την ιστορία μας.

Ας κάμουμε τώρα μια ανασκόπηση των Γαλλικών οικονομικών συμφερόντων μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ας ιδούμε σε ποιο βαθμό η Γαλλική επιρροή έκαμε αισθητή την παρουσία της απ' αυτή την άποψη.

Μερικά απ' τα συμφέροντα αυτά απαριθμούνται παρακάτω και περιγράφονται λεπτομερώς:

Οθωμανικό Δημόσιο Χρέος: Το μερίδιο της Γαλλίας στο Δημόσιο χρέος, εξωτερικό και εσωτερικό, είναι 250.000.000.000 φράγκα ή 60,31% του κεφαλαίου ολοκλήρου του χρέους. Το υπόλοιπο του χρέους μοιράζεται κυρίως μεταξύ της Αγγλίας και της Γερμανίας, και ανέρχεται ως προς την πρώτη στα 14,19%, ως προς την δεύτερη στα 21,31%.

Τουρκικά Δάνεια: Η ιστορία των κυβερνητικών Δανείων στην Τουρκία χρονολογείται απ' τον Κριμαϊκό Πόλεμο. Από την εποχή εκείνη και δώθε η Γαλλία επενέβαινε αδιάκοπα σε κάθε περίπτωση που ηπειλείτο το Δημόσιο Χρέος από εσωτερικές δυσκολίες, είτε κάτω απ' τη μορφή βοήθειας στην αναδιοργάνωση είτε με οικονομική βοήθεια.

Γαλλικές ιδιωτικές επιχειρήσεις μέσα στην Τουρκία: Η Γαλλία έχει επενδύσει μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 1.100.000.000 φράγκα περίπου σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Η συμμετοχή της στις βιομηχανικές δραστηριότητες της Αυτοκρατορίας ανέρχεται στα 53,5% του συνόλου, με 13,68% που αναλογούν στη Μεγ. Βρετανία και 32,77% στη Γερμανία. Οι σχετικές οργανώσεις περιλαμβάνουν δραστηριότητες υπό την μορφή τραπεζών, σιδηροδρόμων, λιμένων, εγκαταστάσεων ηλεκτρικής ενεργείας, τηλεφώνων, τροχιοδρόμων κλπ. και εκτείνονται σε όλο το έδαφος του Τούρκικου κράτους και περιβάλλουν την οικονομική ζωή της Ανατολής με ένα δίκτυο Γαλλικών συμφερόντων. (Ανάμεσα στα συμφέροντα αυτού του είδους που ανέφερε ο ομιλητής είναι η Αυτοκρατορική Οθωμανική Τράπεζα και άλλες Τράπεζες, το Μονοπώλιο του Καπνού κλπ.).

Σιδηρόδρομοι: Η Γαλλία έχει υπό κατασκευή και εκμετάλλευση 2077 χιλιόμετρα σιδηροδρομικών γραμμών με επενδυμένο κεφάλαιο 550.238.000 φράγκα, ενώ η Γερμανία έχει αντίστοιχα 2.565 χιλιόμετρα και η Αγγλία 610 χ.μ. Η Γαλλία έχει επενδύσει μέσα στην Τουρκία 42.210.000 φράγκα σε μεταλλεία, καθώς επίσης 80.000.000 φράγκα περίπου σε προκυμαίες και λιμένες».

Επί πλέον ο ομιλητής δίδει έναν κατάλογο από τριάντα εννέα επιχειρήσεις διαφόρων ειδών, όπου περιλαμβάνονται βιομηχανικές, εμπορικές, ασφαλιστικές, ατμοπλοϊκές και άλλες εταιρείες. Θα πρέπει να τονισθεί ότι οι επενδύσεις που απαριθμήθηκαν παραπάνω είχαν γίνει εις χρυσόν.

Τα γαλλικά αισθήματα ιδιαίτερα όσον αφορά την Αγγλία, αποκαλύπτονται σ' ένα έργο του Γάλλου συγγραφέα Michel Paillares που φέρει τον τίτλο «*Le Khemalisme Devant Les Allies*», που δημοσιεύθηκε στα 1922.

Ο κ. Paillares είναι ένας απ' τους εκδότες της εφημερίδος *L' Eclair* του Παρισιού.

Η περικοπή που ακολουθεί είναι μια απ' τις συνομιλίες που είχε ο Paillares με Γάλλους αξιωματικούς της Κων/πόλεως και που δείχνουν τα πολύ δυνατά τουρκόφιλα, αντιχριστιανικά και αντιαγγλικά αισθήματά τους.

«Με παρουσιάζουν σε έναν αξιωματικό με διοίκηση. Είναι ένας μονοκόμματος άνθρωπος. Δεν μασά τα λόγια του. Μοιάζει με άνθρωπο που έχει λαξευθεί από έναν βράχο, γιατί είναι αμετακίνητος στις συμπάθειες και αντιπάθειές του. Όμως ο Ανθυποπλοίαρχος που ακούσαμε ήδη, αλλά με μεγαλύτερη ακόμη μανία, είναι εχθρός των Αρμενίων, των Ελλήνων, των Εβραίων και των Άγγλων.

«Όσο για μένα», κραυγάζει «δεν τίθεται καν θέμα συζητήσεως! θα έπρεπε να είμεθα ολωσδιόλου και απόλυτα Τουρκόφιλοι — θα ήθελα να πω κάτι περισσότερο — ενθουσιώδεις φίλοι των Τούρκων (τουρκομανείς). Αγαπώ τους Μουσουλμάνους και μισώ τους μη Μουσουλμάνους υπηκόους των που είναι σκουπίδια. Να εξασφαλίσουμε στους γενναίους αυτούς ανθρώπους την ανεξαρτησία και την εδαφική τους ακεραιότητα και θα έχουμε στο πρόσωπό τους τους πιστότερους και ειλικρινέστερους συμμάχους. Τι επιζητούμε εδώ; Ένα οχύρωμα εναντίον του Ιμπεριαλισμού της Ρωσίας και της Αγγλίας; Τη διατήρηση του γοήτρου μας; Την ελεύθερη ανάπτυξη του εμπορίου μας, τη διάδοση της γλώσσας μας; Τον σεβασμό των σχολείων και Γυμνασίων μας; Την εξασφάλιση των οικονομικών μας συμφερόντων; Όλα αυτά θα τα έχουμε μόνο με μια Γαλλοτουρκική συνεργασία. Δεν θα έπρεπε ν' ακούμε πια τις Ιερεμιάδες των Αρμενίων, των Ελλήνων και των Εβραίων. Δεν πρέπει να συνεχίσουμε να παίζουμε το παιγνίδι ούτε της Αγγλίας, ούτε της Ρωσίας. Πρέπει να παρακολουθούμε αγρυπνά την Ρωσία μ' όλο που έχει συντριβεί απ' τον Μπολσεβικισμό. Έχει βλέψεις επάνω σ' αυτή τη χώρα, τις οποίες δεν πρέπει να ενθαρρύνουμε. Δεν νομίζω όμως ότι αποτελεί έναν άμεσο κίνδυνο. Η Αγγλία είναι εκείνη που πάνω απ' όλα έχει γίνει ενοχλητική. Σχεδόν όλοι μας εμείς (οι Γάλλοι Αξιωματικοί) είμεθα υπέρ των Κεμαλικών και εναντίον των Άγγλων και των Ελλήνων».

Αν και αυτά που είδαμε παραπάνω είναι η γνώμη ενός μεμονωμένου ατόμου, εκφράζουν όμως αρκετά καθαρά τη γενική νοοτροπία της Γαλλίας, όπως εκδηλώθηκε απ' τη Γαλλική πολιτική μετά την ανακωχή. Είναι προφανές ότι τα αισθήματα του Γάλλου αυτού αξιωματικού και των συναδέλφων του για τους οποίους ομιλεί, φανερώνουν μια οξεία ένδειξη διαφωνίας ανάμεσα στους συμμάχους, πολύ χρήσιμης στους

Τούρκους ακόμα και στο φρικτό τους έργο των σφαγών εις βάρος των Χριστιανών.

Ο καθηγητής Davis λέγει στο βιβλίο του «*Σύντομη Ιστορία της Εγγύς Ανατολής*» (σελ. 393):

«Τον Αύγουστο του 1922, προφανώς με Γαλλικά πολεμοφόδια και με τη βοήθεια Γάλλων συμβούλων, οι Κεμαλικοί ξαφνικά επετέθησαν εναντίον των Ελληνικών θέσεων στη Βιθυνία. Το ηθικό των Ελλήνων ήταν χαμηλό: ήταν καταβεβλημένοι απ' τη μακρά διάρκεια της εκστρατείας και είχαν αθλία διοίκηση. Ο στρατός τους είχε κατατροπωθεί και εξεκένωσαν την Ανατολία με σχεδόν απίστευτη ταχύτητα. Οι Τούρκοι προχώρησαν κατ' ευθείαν προς την Σμύρνη, την οποία και κατέλαβαν (στις 9 Σεπτεμβρίου 1922) και ύστερα την έκαψαν. Ο κόσμος είχε τρομοκρατηθεί πάλι από μια απ' τις τυποποιημένες πλέον σφαγές κατακτηθέντων πληθυσμών».

Πρέπει να σημειωθεί ότι ούτε οι Γάλλοι, ούτε οι Ιταλοί επέτρεπαν στο Ελληνικό Ναυτικό να ενεργεί νηοψίες στα πλοία των υπηκόων τους που προσήγγιζαν στους Τουρκικούς λιμένες, πράγμα που αποτελούσε καθ' εαυτό παραβίαση της ουδετερότητας και δεν ημπορεί να ερμηνευθεί παρά με έναν μόνο τρόπο — ότι μετέφεραν όπλα και εφόδια στους Κεμαλικούς με τη συναίνεση και την προστασία των κυβερνήσεών τους.

Για τους λόγους αυτούς τα πολεμικά των γενναίων και ιπποτικών Γάλλων, «*Προστατών των Χριστιανών της Ανατολής*», ήταν αναγκασμένα να ναυλοχούν ήσυχα ανάμεσα στα πτώματα των Χριστιανών που επέπλεαν μέσα στον κόλπο της Σμύρνης και να παρακολουθούν τις σφαγές που συνεχίζονταν.

Το εξής τυπικό περιστατικό φανερώνει την τέλεια αρμονία που επικρατούσε στους ναυτικούς κύκλους μέσα στον λιμένα της Σμύρνης και που ήταν αποτέλεσμα των διεθνών διαφωνιών και με πόση τυπικότητα τηρούνταν οι σχέσεις αβροφροσύνης: Ένας ναύαρχος είχε προσκληθεί απ' τη ναυαρχίδα του σε γεύμα από έναν συνάδελφό του. Καθυστέρησε για λίγα λεπτά και ζήτησε συγγνώμη για την καθυστέρηση που είχε προξενηθεί από το πτώμα μιας γυναίκας που είχε εμπλακεί στον έλικα της ατμακάτου του.

Ο φωτισμένος και καλώς πληροφορημένος συγγραφέας Δρ Herbert Adams Gibbons, σε ένα άρθρο του στο *Century Magazine* του Οκτωβρίου 1921, δίνει την καλύτερη ανάλυση της Γαλλικής και Ιταλικής συμπεριφοράς απέναντι των Τούρκων που έχω ιδεί οπουδήποτε. Φυσικά δεν ημπορούμε να την μεταφέρουμε εδώ στο σύνολό της, μερικές όμως

περικοπές απ' αυτή θα είναι αρκετές για να δείξουν ότι η γαλλική υποστήριξη των Τούρκων οφειλόταν στον φόβο και την ζηλοτυπία των Γάλλων έναντι των Άγγλων. Λέγει ο Δρ Gibbons:

«Οι Άγγλοι θεωρούσαν την Ελλάδα σαν ένα είδος προτεκτοράτου κάτω απ' τον οικονομικό και στρατιωτικό έλεγχο της Μεγ. Βρετανίας. Το σχέδιο όμως χάλασε απ' την πτώση του Βενιζέλου και την ήττα του Ελληνικού στρατού στην Μικρά Ασία που επακολούθησε.

Η Εγγύς Ανατολή υπήρξε, από άποψη πολιτιστική, απ' τις Σταυροφορίες και ύστερα Γαλλική. Απ' τη Θεσ/νίκη μέχρι τη Βηρυττό η Γαλλία ήταν αποφασισμένη να έχει την υπέρτατη εξουσία. Η Παλαιστίνη παρουσίαζε τη μόνη τελευταία παραχώρηση που μπορούσε να κάμει η Γαλλία. Βέβαια δεν ήλπιζαν οι Γάλλοι να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη, δεν εννοούσαν όμως ν' αφήσουν ούτε τους Άγγλους να εγκατασταθούν στο Βόσπορο, όπως είχαν κάνει στο Γιβραλτάρ και στο Πόρτ Σάιντ, στη Μάλτα και στην Κύπρο. Γιατί αυτό θα σήμαινε την Αγγλική κυριαρχία στη Μεσόγειο και στον Εύξεινο Πόντο και την προτεραιότητα για το Βρετανικό κεφάλαιο και για τα Βρετανικά εμπορεύματα σε αγορές που κατά παράδοση είχαν υπάρξει Γαλλικές.

Δεν θέλω να κάμνω εικασίες. Η τάση του Γαλλικού τύπου που εμπνέεται απ' την Κυβέρνησή του δεν αφήνει χώρο για αμφιβολία σχετικά με το ότι η Γαλλία ετοιμάζεται να στείλει όπλα και χρηματική βοήθεια στον Κεμάλ Πασά.

Στη διάρκεια του πολέμου, μια απ' τις πιο εντυπωσιακές κατηγορίες εναντίον της Γερμανίας ήταν η φιλία της και η συμμαχία της με την Τουρκία καθ' ον χρόνον οι Αρμένιοι εσφάζονταν. Η Γερμανία είχε θεωρηθεί υπεύθυνη για τις σφαγές για τον λόγο ότι θα μπορούσε να τις σταματήσει εάν είχε χρησιμοποιήσει την επιρροή της επάνω στην σύμμαχό της Τουρκία. Αυτό ήταν αληθές· δεν είναι όμως εξίσου αληθές ότι η Γαλλία πρέπει να φέρει το όνειδος, και ως ένα βαθμό την ευθύνη, για τις σφαγές εις βάρος των Αρμενίων και των Ελλήνων του 1920 και του 1921; Ένας Γάλλος στρατηγός έκανε διαπραγματεύσεις για ειρήνη με τους Εθνικιστές στην Κιλικία χωρίς να αξιώσει την κατάπαυση των σφαγών. Γάλλοι διπλωμάτες συνθηκολόγησαν με την Κυβέρνηση της Αγκύρας του Κεμάλ Πασά παραβλέποντας τις σφαγές των Αρμενίων και των Ελλήνων. Η μόνη σκέψη των Γερμανών στη διάρκεια του πολέμου ήταν να χρησιμοποιήσουν τους Τούρκους και να μη διατρέξουν κανένα κίνδυνο να τους προσβάλουν διαμαρτυρόμενοι εναντίον των σφαγών. Αυτό όμως ακριβώς κάμνουν και οι Γάλλοι τώρα».

Αυτή είναι η καθαρή αλήθεια και είναι φρικτή. Το ερώτημα που γεννιέται αυτόματα στο μυαλό κάθε αξιοπρεπούς Αμερικανού είναι: τι έκαναν (αν έκαναν κάτι) οι Ηνωμένες Πολιτείες, η μεγάλη Χριστιανική χώρα, η ελπίδα του κόσμου και πηγή των ιεραποστολικών δραστηριοτήτων, σε όλο το διάστημα που συνέβαιναν αυτά τα πράγματα; Ποιάν επιρροή άσκησαν και ποια σημαντική ανακοίνωση διαμαρτυρίας και φρίκης έκαναν;

Διάφορα ιστορικά συμβάντα συνδεδεμένα με Γαλλικές φιλότουρκες, στην πραγματικότητα όμως μίσαγγλες δραστηριότητες, είναι πολύ ενδιαφέροντα για έναν που μελετά την ψυχολογία της διπλωματίας και την ευκολία με την οποία μπορούν να επηρεασθούν οι λαοί στις προτιμήσεις και στα μίσση τους από κείνους που τους κυβερνούν.

Σε μια κρίσιμη περίοδο του (σ.τ.μ.: πρώτου παγκοσμίου) πολέμου, στο Βαλκανικό μέτωπο οι Σύμμαχοι είχαν αξιώσει την αποστράτευση του Ελληνικού Στρατού και την παράδοση του μισού Ελληνικού στόλου και μεγάλου μέρους του Ελληνικού πυροβολικού. Ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος ύστερα απ' τις επιτυχείς εκστρατείες του στα Βαλκάνια, είχε γίνει αντικείμενο θεϊκής σχεδόν λατρείας στους Έλληνες και οι Σύμμαχοι τον φοβούνταν. Στις 2 Δεκεμβρίου 1916 ένα τμήμα Γάλλων Ναυτών εβάδισε μέσα στην Αθήνα για να καταλάβει το Ελληνικό στρατιωτικό υλικό που είχε ζητηθεί. Έλληνες στρατιώτες πυροβόλησαν εναντίον των Γάλλων ναυτών, ένας αριθμός απ' τους οποίους σκοτώθηκαν.

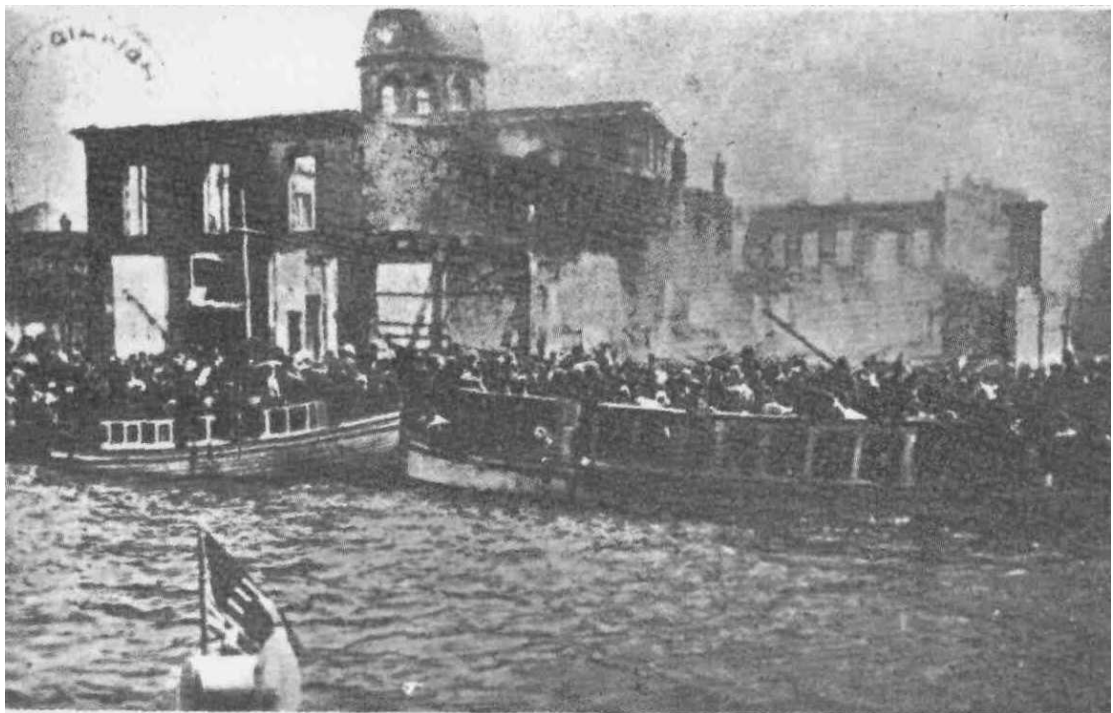
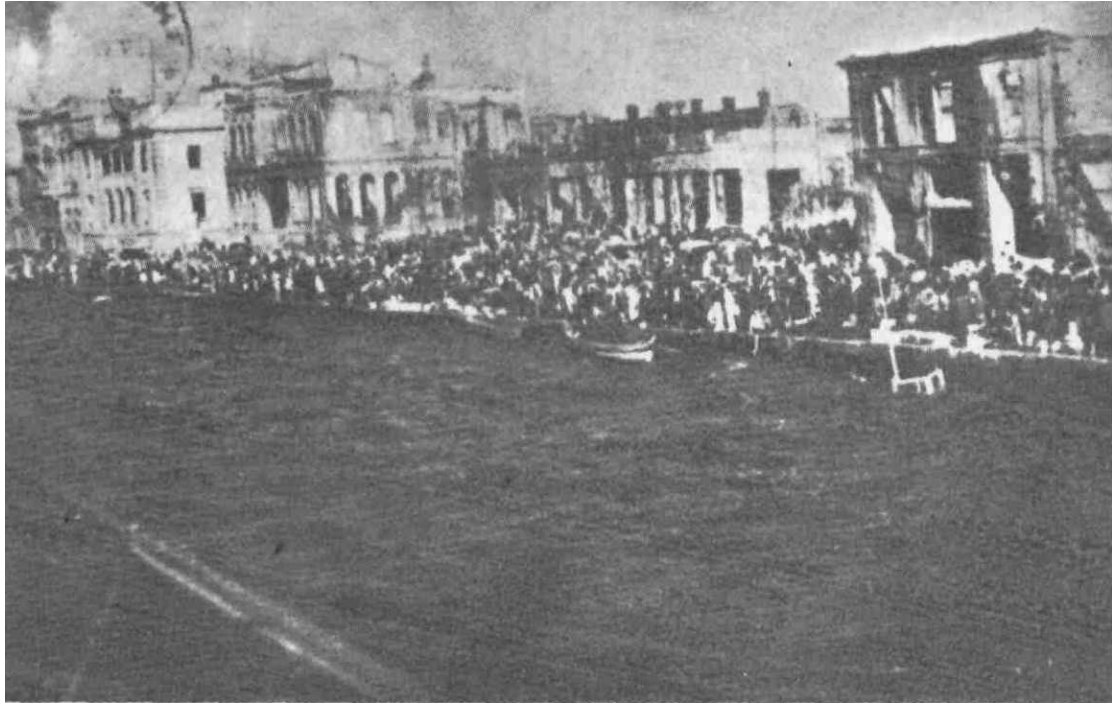
Αυτό ήταν μια πολύ θλιβερή και ανόητη πράξη εκ μέρους των Ελλήνων. Ήταν μάλλον ανόητο να σταλούν λίγοι ξένοι ναύτες μέσα σε μια πρωτεύουσα για ν' αποσπάσουν το πυροβολικό της και να περιμένουν να γίνουν δεκτοί με ανοικτές αγκάλες. Το ατυχές αυτό συμβάν είναι σήμερα η βασική αιτία για το βαθύ μίσος των Γάλλων εναντίον των Ελλήνων. Ο G. F. Abbott στο βιβλίο του «*Η Ελλάδα και οι Σύμμαχοι*» περιγράφει ως εξής τ' αποτελέσματα της λεγόμενης «Μάχης των Αθηνών»:

«Και έτσι η “ειρηνική επίδειξη” ετελείωσε αφού στοίχισε στους Έλληνες τέσσερις αξιωματικούς και είκοσι έξι άνδρες νεκρούς και πενήντα έναν τραυματισμένους. Οι απώλειες των Συμμάχων ήταν εξήντα νεκροί, ανάμεσα στους οποίους έξι αξιωματικοί και εκατόν εβδομήντα εξι τραυματίες».

Στις 10 Απριλίου 1920 οι Κεμαλικοί έσφαξαν άνανδρα τη Γαλλική φρουρά της Urfa, σκοτώνοντας εκατόν ενενήντα άνδρες και τραυματίζοντας άλλους εκατό και στις 20 Οκτωβρίου 1921 ο Franklin Bouillon υπέγραψε μια χωριστή συνθήκη ειρήνης με τους Τούρκους. Αμέσως

ύστερα απ' την πυρπόληση της Σμύρνης έσπευσε να πάει στην πόλη που κάπνιζε ακόμα, αγκάλιασε τον Μουσταφά Κεμάλ και τον φίλησε.

Το φίλημα αυτό του Franklin Bouillon έγινε ιστορικό και επειδή δεν μπορεί να παραβληθεί με καμμιά άλλη ωρισμένη περίφημη και απαίσια θωπεία, αξίζει να το θεωρήσουμε σαν ένα απ' τα δυο περιφημότερα μέσα στην ιερά και κοσμική ιστορία, φιλιά.

Άλλες σκηνές από τη Σμύρνη μέσα στις φλόγες

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΣΤ' ΣΦΑΓΗ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ ΣΤΗΝ URFA

Το γεγονός της σφαγής της Γαλλικής φρουράς της Urfa, όπως μας μεταδόθηκε από αρμόδιες πηγές, έλαβε χώρα κάτω απ' τις εξής συνθήκες:

Οι Εθνικιστές είχαν νικήσει τις μικρές γαλλικές δυνάμεις της Urfa τις πρώτες μέρες του Απριλίου 1920 και στο τέλος ο Διοικητής των Γαλλικών Δυνάμεων Hauger αναγκάστηκε να παραδοθεί. Στις 8 Απριλίου αποφάσισε να εκκενώσει την πόλη, πράγμα που έκανε υπό τους εξής όρους: Ότι όλοι οι Χριστιανοί θα είχαν πλήρη προστασία· ότι τα σπίτια που είχαν καταληφθεί από τη φρουρά δεν θα τα καταλάμβαναν οι Τούρκοι προτού να εγκαταλείψει η φρουρά την πόλη, ότι οι τάφοι των πεσόντων θα ήταν σεβαστοί· ότι θα εδίδονταν αρκετά μεταφορικά μέσα στους Γάλλους για να μεταφέρουν τα όπλα και πολεμοφόδιά τους κλπ. γιατί τα δικά τους μεταφορικά μέσα είχαν εξαντληθεί. Ένας αξιωματικός της Χωροφυλακής και δέκα άνδρες θα τους συνόδευαν για την ασφάλεια της συνοδείας. Ολ' αυτά είχαν γίνει δεκτά από τον Μουτεσαρίφη της Urfa και απ' τον Διοικητή των Τουρκικών Εθνικιστικών δυνάμεων, κατά παράβαση όμως της συμφωνίας αυτής οι Τούρκοι επετέθησαν λίγο ύστερα απ' την αναχώρηση των Γάλλων εναντίον τους και τους εξόντωσαν σχεδόν εντελώς. Ένας εκ γενετής Αμερικανός υπήκοος που έτυχε να βρίσκεται στην Urfa σε υπηρεσία περιθάλψεως και που ήθελε να πάει στο Χαλέπι, αποφάσισε να ακολουθήσει την δύσμοιρη αποστολή και ήταν αυτόπτης μάρτυρας αυτών που συνέβησαν. Η περιγραφή που ακολουθεί είναι πολύ ενδιαφέρουσα σαν ένα κεφάλαιο αυθεντικής ιστορίας που δεν έχει δημοσιευθεί μέχρι σήμερα:

«Αναχωρήσαμε απ' την Urfa την Κυριακή 11 Απριλίου 1920 στις 1.30 π.μ., ενώ στην εμπροσθοφυλακή ήταν ο λοχαγός Perraut και 4 χωροφύλακες χρησίμευαν σαν οδηγοί, στο κέντρο της συνοδείας ήταν ο Αξιωματικός της Χωροφυλακής Emir Effendi, που θα μας συνόδευε μέχρι τον τόπο του προορισμού μας.

Ενώ περνούσαμε την κορυφή του λόφου παρατηρήσαμε αρκετούς χωροφύλακες για τους οποίους μας είπαν ότι εκεί ήταν το φυλάκίό τους. Η ανάβαση ήταν πολύ δύσκολη γιατί τα αλόγα ήταν σε αθλία κατάσταση εξ αιτίας του ότι δεν είχαν αρκετή τροφή και άσκηση. Οι καμήλες μάς έκαναν να καθυστερούμε, γιατί ήταν πολύ φορτωμένες και σκαρφάλωναν με μεγάλη βραδύτητα. Σταματούσαμε συνήθως επί δέκα λεπτά κάθε ώρα, ενώ

η οπισθοφυλακή αποτελείτο από εκατόν πενήντα άνδρες, άλλοι δε εκατόν εξήντα άνδρες έρχονταν δυο χιλιόμετρα πιο πίσω.

Στις 6 π.μ. ενώ περνούσαμε ένα φαράγγι επάνω σ' ένα ίσιο κομμάτι του δρόμου, ξαφνικά μας επετέθησαν οι Τούρκοι από πίσω και απ' τα δυο πλευρά μας, έχοντας μαζί τους πολυβόλα. Οι πυροβολισμοί άρχισαν προτού να βγουν οι καμήλες έξω απ' το φαράγγι. Βρίσκονταν πάνω στη στροφή και σταμάτησαν. Πριν απ' την επίθεση προχωρούσα εγώ με τον Διοικητή Hauger και πέντε λεπτά προτού ν' αρχίσουν οι πυροβολισμοί ήμουν επάνω σ' ένα αμάξι του Ερυθρού Σταυρού, όπου ήταν και δύο τραυματίες. Όταν άρχισαν οι πυροβολισμοί, δυο αμάξια που προηγούνταν απ' τα άλλα, επειδή τα άλογα ή τα μουλάρια τους είχαν τραυματιστεί ή σκοτωθεί, αναγκάστηκαν να σταματήσουν. Πήδησα κάτω προσπαθώντας να καλυφθώ μέσα σ' ένα κοίλωμα στην άκρη του δρόμου, βλέποντας όμως ότι ήμουν εκτεθειμένος στους πυροβολισμούς απ' τις κορυφές των λόφων, αποφάσισα να προχωρήσω παραπέρα ελπίζοντας ότι θα εύρισκα τον Διοικητή που ήξερα ότι ήταν μόνο δυο γυάρδες πιο μπροστά από μένα.

Την στιγμή εκείνη η επίθεση είχε πάρει μια τρομερή μορφή. Το έδαφος εκεί σχημάτιζε μια λεκάνη περιβαλλόμενη από λόφους και στερούμενη από οιαδήποτε προκάλυψη έτσι που η φάλαγγα ήταν αναγκασμένη να προχωρήσει για να βρει μια θέση άμυνας, πράγμα που έγινε πεντακόσιες γυάρδες παραπέρα. Έτσι η συνοδεία, με την εξαίρεση που είπαμε, αποκόπηκε, ενώ τα περισσότερα απ' τα άλογα είχαν σκοτωθεί μέχρι τη στιγμή εκείνη. Οι πυροβολισμοί ως τότε είχαν αυξηθεί πάρα πολύ και εγώ προχωρώντας συνάντησα τον Διοικητή Hauger που ήταν μαζί με δυο άλλους αξιωματικούς σε μια τρύπα στην πλαγιά του λόφου (που είχαν αφήσει μερικοί λατόμοι) και απ' εκεί διηύθυνε τις επιχειρήσεις. Ύστερα από λίγο ήρθαν κοντά μας και άλλοι δύο αξιωματικοί και ο Τούρκος αξιωματικός της χωροφυλακής, που ήταν τότε άοπλος και δυο διερμηνείς.

Κατά τις εννέα π.μ. ακούστηκε η οπισθοφυλακή και οι πυροβολισμοί αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο. Σε λίγο μας συνάντησε ο αξιωματικός που ήταν επί κεφαλής της, ο οποίος μας έδωσε μια φρικιαστική περιγραφή αυτών που είχαν συμβεί, τους είχαν στήσει ενέδρα σε μια χαράδρα και έτσι πολύ λίγοι είχαν γλυτώσει.

Από έναν λόφο προς τα βόρεια παρατηρήσαμε την Τουρκική Εθνικιστική σημαία. Ύστερα από λίγο είδαμε αρκετούς Κούρδους να έρχονται επάνω απ' τους λόφους· καθώς φαίνεται ήταν μια απ' τις φυλές τους. Κατά τις 10 η ώρα περίπου ο Διοικητής Hauger συσκέφθηκε με τους άλλους αξιωματικούς και αποφάσισε να παραδοθεί.

Τη στιγμή εκείνη η γραμμή είχε σπάσει προς Ανατολάς, η μεταφορά είχε αποτύχει, η οπισθοφυλακή είχε αποκοπεί και μας έφερναν πολλούς τραυματίες. Και τότε ο Γάλλος Διοικητής είπε στον αξιωματικό της Χωροφυλακής να βγει έξω με μια σημαία ανακωχής.

Επειδή είχαμε πολλούς Αρμενίους μαζί μας που είχαν ανάγκη προστασίας, επρότεινα να τους συνοδεύσω εγώ. Ο Διοικητής το ενέκρινε και έτσι προχωρήσαμε προς την παράταξη του εχθρού, ο διερμηνέας μου που κρατούσε την Αμερικανική σημαία και εγώ, έχοντας ανάμεσά μας τον αξιωματικό της χωροφυλακής με τη λευκή σημαία. Εξακολουθούσαν να μας πυροβολούν συνεχώς. Όταν φθάσαμε στο μέρος όπου ήταν πριν η φάλαγγα μεταφοράς που είχε καταστραφεί, βρεθήκαμε μπροστά σ' ένα μεγάλο στρατιωτικό σχηματισμό και ζητήσαμε να ιδούμε τον αρχηγό του. Μας είπαν ότι δεν είχαν αρχηγό παρά ήταν άτακτα στρατεύματα «Τσέτες» κλπ.

Τότε έδωσα οδηγίες στον αξιωματικό της Χωροφυλακής να στείλει αγγελιαφόρους που να ζητήσουν την παύση του πυρός και αυτό έγινε κατά τις 10 και 20' π.μ. Ύστερα από λίγα λεπτά μια ομάδα Κούρδων έτρεξαν απ' τους λόφους προς τις Γαλλικές θέσεις και η μάχη ξανάρχισε. Βλέποντας ότι δεν ήταν δυνατό να γίνει τίποτε, εφόσον οι εχθροί δεν δέχονταν την ανακωχή, είπα στον αξιωματικό της Χωροφυλακής να τρέξει μ' ένα άλογο στην Urfa (μια απόσταση από εννιά μίλια περίπου) για να πληροφορήσει τον Μουτεσαρίφη για όλα όσα είχαν συμβεί και να φέρει αμάξια για τους τραυματίες κι εκείνος συμμορφώθηκε.

Τότε είδα με τα μάτια μου να σκοτώνονται τραυματίες και άνδρες που παρέδιναν τα όπλα τους. Αυτά τα είδαν και άλλοι, ανάμεσα σ' αυτούς και ο Υπολοχαγός Deloir, ο οποίος τώρα είναι αιχμάλωτος στην Urfa. Εζήτησα από μια φρουρά χωροφυλάκων που έφθασε στο αναμεταξύ, να με συνοδεύσει μέχρι την Urfa. Προχωρήσαμε πηγαίνοντας γύρω από ένα λόφο και διασχίζοντας τον δρόμο προς μια φυσική στέρνα, απ' την οποία μπορέσαμε να πάρουμε νερό. Ο αξιωματικός που ήταν επί κεφαλής των χωροφυλάκων της Urfa έφθασε και μου έδωσε μια φρουρά από έξι άνδρες ακόμα, τους οποίους διέταξε να προχωρήσουν προς την πόλη όσο το δυνατό ταχύτερα, γιατί οι άτακτοι Κούρδοι έδειχναν πολύ εχθρική στάση. Προχωρήσαμε από έναν κυκλικό δρόμο ανάμεσα από ένα φαράγγι και φθάσαμε στην Urfa κατά τις 2.30 μ.μ. αφού είχαμε βαδίσει επί δώδεκα ώρες, μας συνόδευε δε και ένας Σύρος με το όνομα Ιακώβ, ο οποίος είχε εργασθεί στην Ελβετική Ιεραποστολή της Urfa.

Δεν κατώρθωσα να σώσω ούτε έναν απ' τους Αρμενίους, γιατί είχαν εξαφανιστεί.

***Σημειώσεις:** Οι αιχμάλωτοι, πενήντα περίπου, ίσως είναι στη φυλακή. Μπορεί να είναι και περισσότεροι, αλλά επί του παρόντος δεν μπορεί κανείς να το βεβαιώσει, γιατί υπάρχει μια πιθανότητα ότι μερικοί βρίσκονται ακόμα στα χέρια των Κούρδων. Η επίσημη αναφορά του Μουτεσαρίφη αναφέρει ότι θάφτηκαν εκατόν ενενήντα, στους οποίους αν προσθέσουμε και τους εκατό που είναι σε Νοσοκομείο ή στη φυλακή, έχουμε σύνολο τριακόσιους περίπου, ενώ η φρουρά που είχε ξεκινήσει αποτελείτο από τετρακόσιους και άνω.*

***Ειδικές σημειώσεις:** Τούρκοι τακτικοί ιππείς αφήρεσαν τα ρούχα του από τον Υπολοχαγό *Deloir*, τον όποιον αναφέραμε παραπάνω, και τον οποίο ήγραν ολόγυμνο και διέσωσαν υστέρα από λίγη ώρα Κούρδοι, οι οποίοι του έδωσαν τροφή και τον μετέφεραν στην *Urfa*.*

*Ο Σύρος *Yakub*, που τον έφερα πίσω μαζί μου, και που αποπειράθηκε να δραπετεύσει στο Χαλέπι, είναι τώρα στην *Urfa*. Για τους Αρμενίους δεν ακούσαμε τίποτε.*

Την ώρα που διέσχιζα το πεδίο της μάχης είδα ένα λόχο Τούρκων τακτικών στρατιωτών του πεζικού και το τμήμα πολυβόλων με τα μεταγωγικά μουλάρια που προχωρούσαν προς τις Γαλλικές θέσεις. Ίσως είχαν καθυστερήσει κάπως, εκτός εάν είχαν αναπτύξει δράση επάνω στις κορυφές των λόφων και προχωρούσαν τώρα για να συνεχίσουν τη μάχη.

*Η επίθεση έλαβε χώρα στους λόφους δυτικά απ' την *Urfa*, σε απόσταση εννιά μιλίων περίπου απ' την πόλη και δυο μιλίων απ' τη διασταύρωση του *Arab Punar* και απ' τους δρόμους *Serondj*».*

Η ιστορία που είπαμε παραπάνω αποδόθηκε ακριβώς όπως την άκουσα, χωρίς καμιά αλλοίωση, ούτε καν στη στίξη. Τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά του συμβάντος αυτού είναι:

Η παραβίαση της συμφωνίας· η χρησιμοποίηση των δήθεν «άτακτων» απ' τις Τουρκικές Αρχές για ν' αποφύγουν τις ευθύνες και την παρουσία τακτικών στρατιωτών για την περίπτωση ανάγκης· ο σκοτωμός των τραυματιών και κείνων που παρέδιδαν τα όπλα τους.

Στην *Urfa* βρισκόταν όσο διαρκούσε η πολιορκία η κα *Richard Mansfield*, χήρα του περίφημου ηθοποιού· ο κ. *G. Woodward*, λογιστής της *Near East Relief* και η *Mary Caroline Holmes*, μια ηρωική Αμερικανίδα κυρία, η οποία έγραψε ένα βιβλίο για τα γεγονότα που έζησε με τον τίτλο «*Between the Lines in Asia Minor*» (Ανάμεσα στις γραμμές

στη Μικρά Ασία) που εκδόθηκε απ' την εταιρία «Fleming H. Revell Company».

Ο ρόλος που έπαιξαν η Ιταλία και η Γαλλία και που συνέβαλε τόσο πολύ στην εξόντωση του Χριστιανικού πληθυσμού της Τουρκίας και στα τρομερά γεγονότα της Σμύρνης ανακεφαλαιώνεται πολύ σωστά απ' τον George Abbott στο έργο του που αναφέραμε παραπάνω, με τις εξής λέξεις:

«Η Γαλλία που μετά την ανακωχή είχε δείξει μια δυνατή αντιζηλία για τη θέση της Αγγλίας σε μια περιοχή του κόσμου σχετικά με την οποία έχει η ίδια ειδικές αξιώσεις, πολύ γρήγορα συνωμολόγησε μια ιδιαίτερη συμφωνία με την Τουρκία — συμπεριφορά στην οποία την μιμήθηκε η Ιταλία — και έδωσε στους Τούρκους την ηθική και υλική της ενίσχυση εναντίον των Ελλήνων, ενώ η Αγγλία αρνήθηκε μεν να αλλάξει την πολιτική της υπέρ των εχθρών της, περιορίστηκε όμως να δώσει στους Έλληνες μόνο μια πλατωνική ενθάρρυνση, την οποία εκείνοι είχαν την αφροσύνη να θεωρήσουν πολύ σπουδαιότερη απ' ό,τι άξιζε».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΖ' Η ΑΓΓΛΙΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ

Δυστυχώς εμποδίζομαι να γράψω πολλά ενδιαφέροντα γεγονότα που έχουν στενό σύνδεσμο με την παρούσα ιστορία δηλ. μερικά πράγματα που περιήλθαν εις γνώση μου υπό την επίσημη ιδιότητά μου. Εν πάση περιπτώσει πιστεύω, προς τιμήν της Μεγ. Βρετανίας, ότι υπήρξαν στιγμές κατά τις οποίες παρά τρία θα εδικαίωνε τις πιο ωραίες παραδόσεις της. Ποτέ δεν έμαθα τι ήταν εκείνο που την εμπόδισε να το πράξει στην πιο κρίσιμη στιγμή.

Οπωσδήποτε η Βρετανική συμβολή στα φρικτά γεγονότα της Σμύρνης δεν συνίστατο σε ενεργό βοήθεια προς τους Τούρκους, ούτε τους εφοδίασε με όπλα και πολεμοφόδια. Όμως, αν και ήταν υπεύθυνη για την αποβίβαση των Ελλήνων στη Μικρά Ασία και οι τελευταίοι υπεράσπιζαν τα συμφέροντα εκείνης, δεν τους έδωσε βοήθεια, αλλά μόνο μια απατηλή ενθάρρυνση που τους οδήγησε στην καταστροφή τους. Όσον αφορά την Αγγλία, η Ελλάς ήταν το θύμα εσωτερικών πολιτικών διαφορών της Αγγλίας και επιθέσεων εναντίον της Κυβερνήσεώς της σχετικά με την πολιτική της στην Εγγύς Ανατολή. Επειδή ο Loyd George ήταν φιλέλληνας, οι πολιτικοί του αντίπαλοι έγιναν πολύ γρήγορα και — αυτόματα — φιλότουρκοι. Αν οι Έλληνες στρατιώτες ήταν απλά ανδρείκελα των Άγγλων, όπως πίστευαν και οι Ιταλοί και οι Γάλλοι, τότε δεν αποτελούσε καθόλου τίμιο παιχνίδι να εγκαταλείψουν οι Άγγλοι τους Έλληνες στην έσχατή τους ανάγκη και η εγκατάλειψη αυτή συνεπάγεται μια πολύ βαρεία ευθύνη, ιδιαίτερα γιατί αυτή κατέστησε δυνατή την τρομερή καταστροφή της Σμύρνης και της ενδοχώρας της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΗ'

ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

Ως προς την ευθύνη ημών των Αμερικανών για την καταστροφή των Χριστιανών της Εγγύς Ανατολής γράφω με μεγάλο δισταγμό και θλίψη και πρέπει να περιορισθώ στην έκθεση ορισμένων διεθνώς γνωστών γεγονότων.

Οι μέρες και οι μήνες που προηγήθηκαν των τρομερών γεγονότων της Σμύρνης ήταν γεμάτοι απ' τον θόρυβο που είχαν προκαλέσει οι παραχωρήσεις και η φιλότουρκε προπαγάνδα που είχαν κάμει τότε οι Chester (πατέρας και γιός). Τα ενθουσιώδη φιλότουρκα άρθρα των στον τύπο είναι ακόμα πρόσφατα στη δημόσια γνώμη. Αλλά και άλλοι συγγραφείς φιλότουρκοι και αντιχριστιανοί εκινούνταν πολύ δραστήρια, μερικοί απ' αυτούς – χωρίς αμφιβολία – κερδίζοντας έτσι τον επιούσιο. Οι Τούρκοι είχαν δυναμώσει οικονομικά. Ασχολούνταν με το ξεκοκκάλισμα των περιουσιών των Χριστιανών και είχαν «ενθυλακώσει».

Οι επιτήδειοι εξευρωπαϊσμένοι κύκλοι Τούρκων κατοίκων της Κων/πόλεως αύξησαν σε μέγιστο βαθμό τις περιποιήσεις και τη φιλοξενία που χάριζαν στους ξένους διπλωμάτες. Το είδος αυτό των ανθρώπων της Ανατολής είναι οι πιο ευπρόσδεκτοι και γοητευτικοί άνθρωποι στον κόσμο. Η μορφωμένη Χανούμ είναι επίσης τρομερά ελκυστική και έχει μια δελεαστική χάρη που σπάνια την έχουν οι αδελφές της που ανήκουν σε άλλα έθνη. Όταν μερικές απ' αυτές βγάλουν το «γιασμακι» τους και δείξουν τα χαριτωμένα τους πρόσωπα μέσα στην Πόλη, δεν δυσκολεύονται πολύ να πείσουν τους διπλωμάτες ότι είναι χειραφετημένες και ότι η πολυγαμία είναι κάτι ξεπερασμένο για τους Μωαμεθανούς: ότι οι Έλληνες έκαψαν τη Σμύρνη, ότι ενάμισυ εκατομμύριο Χριστιανοί στην πραγματικότητα αυτοκτόνησαν και δεν σφάγηκαν πραγματικά ή ο,τιδήποτε άλλο επιθυμούν.

Πώς μπορεί κανείς να μην πιστεύει ο,τιδήποτε όταν μεταφερθεί στην εποχή Χαρούν Αλ Ρασίντ και βρίσκεται μέσα σ' ένα μέγαρο γεμάτο τριαντάφυλλα του Κασμίρ και πάνω σ' ένα χαλί μαγεμένο;

Ο αντιπρόσωπός μας στην Κωνσταντινούπολη Ναύαρχος Mark I. Bristol είναι μια προσωπικότης πάρα πολύ γοητευτική: τίμιος, γενναίος, μεγαλόψυχος με συμπεριφορά ανοιχτόκαρδη και ελκυστική. Με την λεπτή και μαγνητική έλξη του πρόσχαρου και υποχρεωτικού χαρακτήρος του συγκεντρώνει ολόγυρά του, οπουδήποτε και αν βρίσκεται, μια ομάδα

θαυμαστών και μαθητών, οι οποίοι υπερασπίζονται τον ναύαρχο και κάθε τι που σκέπτεται και κάμνει.

Οι αξιωματικοί του Ναυτικού που έρχονταν στη Σμύρνη ύστερα από αίτηση του Προξενείου ήταν αντιπροσωπευτικοί τύποι του μέσου Αμερικάνου αξιωματικού του Ναυτικού, κύριοι με κατανόηση υψηλού βαθμού και με ικανότητα που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σχεδόν τέλεια. Έρχονταν στη Σμύρνη με ορισμένες διαταγές, τις οποίες θεωρούσαν επιβεβλημένο καθήκον να εκτελέσουν. Εκτελούσαν εκεί όλα τα καθήκοντά τους τέλεια και σωστά και επιτέλεσαν θαύματα σχετικά με τη σωτηρία προσφύγων μετά την πυρκαϊά.

Γι' αυτό ένοιωσα μεγάλη αμηχανία όταν μια Αμερικανίς κυρία της Σμύρνης με πληροφόρησε ότι ένας απ' τους αξιωματικούς είχε ειπεί ότι ήταν «φιλότουρκος». Ένας άλλος, διοικητής μονάδος, εξεφράσθη με παρόμοιο τρόπο στην Αθήνα, σε ένα γεύμα, κατά τη διάρκεια μιας απ' τις διαδρομές που έκαμναν τα αντιτορπιλλικά μεταξύ της πόλεως αυτής και της Σμύρνης.

Όταν στα 1922 πήγα στη Στρατιωτική και Ναυτική Λέσχη στην Ουάσιγκτον και ρώτησα έναν αξιωματικό του Ναυτικού ανωτέρου βαθμού αν ήταν αλήθεια ότι ήταν φιλότουρκος, αυτός μου απάντησε:

«Μάλιστα, είμαι, γιατί όταν ήμουν μικρός με ανάθρεψαν με την ιδέα πως οι Τούρκοι διαρκώς κυνηγούσαν Έλληνες και Αρμενίους μ' ένα μαχαίρι στο χέρι. Ε λοιπόν: έχω πάει πολλές φορές εκεί πέρα στην Κων/πολη και δεν έχω ιδεί τίποτε τέτοιο, έτσι κατέληξα στο συμπέρασμα πως ολ' αυτά ήταν μια αρλούμπα».

Και αυτά μεν τα καταλαβαίνει κανείς. Ο καθένας έχει δικαίωμα να έχει τις γνώμες του, αδιάφορο σε ποιες αποδείξεις ή σε ποιους συλλογισμούς τις στηρίζει. Εκείνο που μου έκαμνε έκπληξη εμένα ήταν η ιδέα που είχα πως οι αξιωματικοί που έρχονταν στη Σμύρνη είχαν διαταγές να είναι ουδέτεροι.

Καθόμουν στην αίθουσα αξιωματικών ενός από τ' αντιτορπιλλικά μας που ήταν αγκυροβολημένο στον λιμένα της Σμύρνης. Σε μια στιγμή που η σφαγή είχε αρχίσει να παίρνει επικίνδυνες διαστάσεις, ένας ανταποκριτής εφημερίδος που ήταν επιβάτης του ίδιου πολεμικού, μπήκε στην αίθουσα, άνοιξε τη γραφομηχανή του και άρχισε να γράφει. Όταν είχε τελειώσει μισή σελίδα περίπου, τη διάβασε με προσοχή, την έβγαλε απ' τη μηχανή και είπε:

«Δεν μπορώ να στείλω αυτήν την κουταμάρα. Θα μου κάνει κακό στην Κων/πολη. Πρέπει να ασχοληθώ με ελληνικές ωμότητες».

Πολλές φορές αναρωτήθηκα τι εννοούσε μ' αυτά που είπε. Καθόμουν πολύ κοντά του και τον άκουσα πολύ καθαρά. Ας ανασκοπήσουμε σύντομα την κατάσταση που έδωσε στους Τούρκους την ικανότητα κατά το σωτήριο έτος 1922 να συμπληρώσουν την εξόντωση των Χριστιανών στην Εγγύς Ανατολή: Οι Γερμανοί ήταν επί αρκετό διάστημα οι ενεργητικοί σύμμαχοι των Τούρκων και κατά το ίδιο διάστημα εξοντώθηκαν ένα εκατομμύριο Αρμένιοι και πολλές χιλιάδες Έλληνες· μετά την ανακωχή και στην διάρκεια της περιόδου που κατέληξε στην καταστροφή της Σμύρνης και στις σφαγές που την συνόδευσαν, οι Γάλλοι και οι Ιταλοί ήταν σύμμαχοι των Τούρκων και τους έδωσαν ηθική και υλική ενίσχυση· οι Άγγλοι δεν βοήθησαν τους Έλληνες, αλλά περιορίστηκαν στην δημοσίευση μιας περιγραφής των τρομερών γεγονότων που είχαν λάβει χώρα μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία· οι Αμερικανοί κέρδισαν την φήμη των Τουρκόφιλων, πιστών φίλων των Τούρκων που χάρη στη φιλία τους αυτή θα πετύχαιναν στο τέλος την άδεια να βάλουν σε εφαρμογή μεγάλα σχέδια που θα κατέληγαν στην ανάπτυξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, ενδεχομένως, θα γέμιζαν τα πορτοφόλια μερικών Αμερικανών. Οι Τούρκοι πίστευαν με μεγάλη πεποίθηση ότι η εμπορική φιλαργυρία θα μας εμπόδιζε να επέμβουμε σχετικά με τις θηριωδίες τους και ότι δεν θα μας άφηνε ούτε καν να τις καταδικάσουμε αυστηρά.

Ποτέ σε όλη την ιστορία του κόσμου δεν είχαν οι Τούρκοι μια τόσο καλή ευκαιρία να κορέσουν το πάθος τους για να χύσουν αίμα Χριστιανικό, χωρίς να φοβούνται την επέμβαση ή την κατάκριση άλλων.

Η πρώτη συνδιάσκεψη της Λωζάννης ετελείωσε, χωρίς να επιτευχθεί συμφωνία, στις 7 Φεβρουαρίου 1923 και η δεύτερη άρχισε στις 23 Απριλίου του ίδιου χρόνου. Στις 10 Απριλίου του ίδιου χρόνου, η Εθνική Συνέλευση της Αγκύρας επικύρωσε τις «*Παραχωρήσεις των Chester*». Επειδή οι όροι των Παραχωρήσεων αυτών συγκρούονταν σε σοβαρό βαθμό με τα Γαλλικά και τα Αγγλικά συμφέροντα, η ημερομηνία της επικυρώσεώς των είναι πάρα πολύ ενδεικτική.

Οι παραχωρήσεις αυτές είναι τώρα νεκρές και ουδέποτε είχαν τόσο μεγάλη σημασία ώστε να προκαλέσουν μια σοβαρή ρήξη μεταξύ των Ηνωμ. Πολιτειών και οιασδήποτε Ευρωπαϊκής δυνάμεως. Το Υπουργείο Εξωτερικών αρνήθηκε ότι είχε υποστηρίξει επίσημα το σχέδιο εκείνο και πρέπει να του δώσουμε πίστη σχετικά με αυτόν τον ισχυρισμό του. Αυτό όμως δεν εμπόδισε μια γενική πεποίθηση στην Τουρκία ότι το σχέδιο είχε

την ιδιαίτερη προστασία της Αμερικανικής Κυβερνήσεως. Μια τέτοια πεποίθηση ήταν εύκολο να δημιουργηθεί στην Τουρκία, όπου ακόμα και τα Ιεραποστολικά Σχολεία θεωρούνταν απ' όλους σαν κυβερνητικά ιδρύματα.

Εν πάση περιπτώσει, δεν είναι πιθανό πως θα εισρεύσουν μεγάλα ποσά Αμερικανικών κεφαλαίων στην Τουρκία. Οποιοδήποτε και αν είναι το δημόσιο αίσθημα ή οποιαδήποτε απάθεια και αν υπάρχει σχετικά με τη μοίρα μερικών εκατομμυρίων συνανθρώπων μας που ολολύζουν ενοχλητικά όταν σφάζονται ή όταν τα μέλη των οικογενειών τους αποσπώνται το ένα από τ' άλλα, ή όταν τους αρπάζουν τα σπίτια τους, το κεφάλαιο είναι προσεκτικό· δεν έχει εμπιστοσύνη σε σιδηρόδρομους που κατασκευάζονται σε χώρες με κατεστραμμένες πόλεις, ούτε συνδυάζει την ευημερία και πρόοδο με τις σφαγές.

Και μέσα σε όλο αυτό το ανακάτεμα των συγκρουόμενων συμφερόντων, κατά τη διάρκεια του οποίου οι Τούρκοι εξακολουθούσαν τις σφαγές, ο προσεκτικός παρατηρητής εντυπωσιάζεται από ένα πράγμα — απ' την διαύγεια της διορατικότητας του John Bull και την ακρίβεια και σταθερότητα των σκοπών του· ήξερε τι ήθελε και το πήρε. Υπάρχουν άφθονα πηγάδια πετρελαίου στο Maidan i Naftun, από τα οποία το πετρέλαιο μεταφέρεται με αγωγούς στη Mukamra, όχι μακριά απ' τη Βασόρα, επάνω στον Περσικό Κόλπο, όπου οι Άγγλοι αποβιβάσθηκαν νωρίς κατά τη διάρκεια του (σ.τ.μ.: Α' Παγκοσμίου) πολέμου. Υπάρχουν πλούσιες πετρελαιοφόρες πηγές στη Μουσούλη. Ο στρατηγός Townsend κατευθυνόταν προς τα κει όταν οι Τούρκοι τον σταμάτησαν στην Kut El Mara, αυτό όμως δεν εσταμάτησε τον Cousin John. Αυτός βρίσκεται τώρα στη Μουσούλη και οι Τούρκοι θα ήθελαν πολύ να δώσουν τη Μουσούλη στον Ναύαρχο Chester και τους άλλους. Κανείς δεν απορεί που το State Department λέει ότι το ίδιο παρέμεινε έξω απ' όλα αυτά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΘ' Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ

Η δημιουργία του Μουσταφά Κεμάλ από μερικές Χριστιανικές χώρες υπήρξε μια απ' τις πιο ασύνετες, πιο ολέθριες και πιο επικίνδυνες ενέργειες που διέπραξε ποτέ η δυτική διπλωματία, δολοπλοκία και αντιζηλία. Υπάρχει ανάμεσα στους Μωαμεθανούς μια παράδοση ότι ο Τούρκος είναι η «Σπάθη του Αλλάχ», ο «υπερασπιστής του Ισλάμ» και η «μάστιξ εναντίον των απίστων». Επειδή όμως ο Τούρκος είναι διανοητικά ο κατώτερος απ' τους Μωαμεθανούς, με κανένα ή το πολύ με πολύ λίγα απ' τα χαρίσματα και επιτεύγματα του πολιτισμού και χωρίς πολιτισμένη ιστορία, οι άλλοι μαθητές του Προφήτη δεν τον θεωρούν σαν διανοητικά ή ηθικά ίσο τους.

Μόνο σε ένα ιδιαίτερο σημείο προχώρησε ο Τούρκος πάντοτε ανάλογα με την εποχή κι αυτό είναι ο τρόπος με τον οποίο πολεμά. Ίσως είναι το μόνο παράδειγμα ενός μεγάλου και επιστημονικά πολεμικού λαού, ο οποίος δεν είναι μεγάλος σε τίποτε άλλο. Ο Τούρκος καταστρέφει, αλλά δεν οικοδομεί. Ακόμα και οι άλλοι Μωαμεθανοί που είχαν υποταχθεί στην βάνουση και εξοντωτική εξουσία του πάντοτε αγωνίζονταν ν' απαλλαγούν απ' αυτή και συνεργάστηκαν μαζί του μόνο στην κοινή δράση εναντίον των Χριστιανών.

Ο ιστορικός Butler λέγει γι' αυτόν:

«Οι Γότθοι μπορεί να λεηλάτησαν την Ιταλία, βγήκαν όμως εξαγνισμένοι απ' τις φλόγες που οι ίδιοι είχαν ανάψει. Οι Σάξωνες σάρωσαν την Αγγλία, αλλά η μουσική της Κελτικής καρδιάς τους μαλάκωσε την τραχεία τους φύση. Οι Βισιγότθοι και οι Φράγκοι, οι Χερούλοι και οι Βάνδαλοι απαλλάχθηκαν απ' την θηριωδία τους μέσα στο ίδιο εκείνο φως του πολιτισμού που είχαν αγωνισθεί να εξαφανίσουν. Ακόμα και οι αγριώτατοι Τάταροι της Σκυθικής ερήμου επηρεάστηκαν και μαλάκωσαν μέσα στις κατασκηνώσεις τους από πλεγμένη λυγαριά, αλλά ο Τούρκος, οπουδήποτε έφτασε το γιαταγάκι του εξευτέλισε, εμόλυνε και δυσφήμησε καταστρέφοντας με αιώνια φθορά τον Ρωμαϊκό και Λατινικό πολιτισμό, ωστόσο, όταν όλα είχαν αφανισθεί, κάθησε κάτω ικανοποιημένος απ' την αγριότητά του μέσα σ' έναν λήθαργο, βαίνοντας προς ένα απελπισμένο γήρας».

Οι Μωαμεθανοί όμως δεν ξεχνούν ότι ο Τούρκος ήταν που κυριεύσε τη μεγάλη και ένδοξη πόλη, την Κων/πολη, το τελευταίο προπύργιο της Ευρώπης εναντίον των Ασιατικών ορδών που ερήμωναν και υποδούλωναν, ότι οι Τούρκοι ήταν που εγκαταστάθηκαν γερά στην Ευρώπη ύστερα

απ' την μάχη στην πεδιάδα του Κοσσόβου, ότι οι Τούρκοι ήταν που εξόντωσαν το ανθός του Ουγγρικού ιππικού – είκοσι χιλιάδες μαζί με τον βασιλιά τους — επάνω στη θλιβερή πεδιάδα του Mohacz στα 1526 και που ύστερα από τρία χρόνια έφτασαν μπροστά στις πύλες της Βιέννης, την οποία πολιορκήσαν, ότι ύστερα από έναν περίπου αιώνα μια Τουρκική ορδή χτύπησε και πάλι σαν καταιγίδα την Αυστριακή πρωτεύουσα – που σώθηκε μόνο χάρη στην έγκαιρη άφιξη μιας πολωνικής στρατιάς.

Κατά το τέλος του (σ.τ.μ.: Πρώτου Παγκοσμίου) Πολέμου ο Τούρκος είχε ηττηθεί κατά κράτος και το γόητρό του είχε καταστραφεί. Η «Σπάθη του Ισλάμ» είχε συντριβεί. Η νίκη εναντίον των Ελλήνων, αν και είχε κερδηθεί με τη βοήθεια Ευρωπαίων Αξιωματικών και υλικού, και η θεαματική καταστροφή της Σμύρνης μαζί με την σφαγή των κατοίκων της, ξαναζωντάνεψε τον μύθο για τον κατακτητή και εκδικητή Τούρκο. Η Σπάθη του Ισλάμ ξανασυγκολλήθηκε για να κατακτά και να καταστρέφει. Η φήμη για το συμβάν αυτό διαδόθηκε και η ηχώ της διατρέχει ακόμα τον Μουσουλμανικό κόσμο στην Αίγυπτο, στην Ινδία, στη Βόρεια Αφρική και στη Συρία.

Κι εκτός απ' όλα αυτά, η επιτυχία του Μουσταφά Κεμάλ, που ήταν δημιούργημα της διαιρέσεως των Χριστιανών και της γεμάτης αντιζηλίες και αμοιβαία μίσση Δύσεως, έδωσε καινούργιο θάρρος σε όλους τους κίτρινους, μαύρους και μελαψούς λαούς, τους οποίους ο Kipling χαρακτηρίζει σαν «βαρύ φορτίο για τον λευκόν άνθρωπο» και οι οποίοι μπορεί να σφάζονται μεταξύ τους για το ζήτημα του Μωαμεθανισμού, του Κομφουκισμού ή του Βουδισμού, είναι όμως ενωμένοι σχετικά με το μίσος τους εναντίον των λευκών.

Το ξεσκήωμα στην Ανατολή είναι το ξέσπασμα ενός συναισθήματος πολύ βαθύτερου απ' ό,τι νομίζει ένας απρόσεκτος ή επιπόλαιος στοχαστής: Είναι η εκδήλωση μιας βαθιάς και ριζικής αντιπάθειας. Οι κάτοικοι της Ανατολής κουράστηκαν να εκπολιτίζονται από ανώτερους λαούς· να εκπαιδεύονται και να προσηλυτίζονται· να τους δείχνουν τα πεζοδρόμια· να τους αποκαλούν «Ευρασιάτες» και να βλέπουν τις κόρες τους να «εξοστρακίζονται» όταν παντρεύονται λευκούς· να βλέπουν τα παιδιά τους ν' αποκλείονται απ' τα σχολεία των λευκών και να διαχωρίζονται δυσμενώς με τους νόμους για τη μετανάστευση.

Δεν μπορούμε να πούμε ότι η Δύση έχει ολωσδιόλου άδικο όταν προσπαθεί να διατηρήσει το γόητρό της και τον Δυτικό της πολιτισμό, μπορούμε όμως ασφαλώς να διαπιστώσουμε ότι το μίσος που αυξάνει σταθερά στην Ανατολή, είναι βαθύ και αμείλικτο και ότι το αποτέλεσμα θα είναι

δολοφονίες, επαναστάσεις, μικροί πόλεμοι, μεγάλοι πόλεμοι. Ο διατυπώ-
νων τη γνώμη αυτή μπορεί να κατηγορηθεί σαν ένας υπερβολικός
«μάντης κακών». Σαν τον άνθρωπο που υψώνει το σήμα στις διασταυρώ-
σεις της σιδηροδρομικής γραμμής με τις λέξεις: “Σταματήστε! Προσέξτε!
Ακούστε!” Η διχόνοια μέσα στον Δυτικό Κόσμο που έδωσε στους
Τούρκους τη δυνατότητα να σαρώσουν κυριολεκτικά τον Χριστιανικό
πολιτισμό μέσα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, να κάψουν τη
Σμύρνη και να σφάζουν τους κατοίκους της μπροστά στα μάτια ενός
πανίσχυρου στόλου Ευρωπαϊκών και Αμερικανικών πολεμικών, έχει
προσθέσει ένα ανυπολόγιστο βάρος στο «Φορτίο για τον λευκόν άνθρω-
πο».

Ότι ένα αμοιβαίο μίσος εναντίον της Δύσεως συνδέει λαούς που ανταγω-
νίζονταν ως τώρα ο ένας τον άλλο και που έχουν διαφορετικές θρησκείες,
επιβεβαιώνεται απ' τον Lothrop Stoddard στο βιβλίο του «*The New
World of Islam*» με παραπομπή του στον συγγραφέα R. Vambery, που
αποτελεί αυθεντία σε ζητήματα σχετικά με τον Μουσουλμανισμό:

*«Η αλλαγή στις αντιλήψεις του Μουσουλμανισμού πρέπει να διαπιστωθεί
απ' τις πολυάριθμες εκκλήσεις που έκαναν τον τελευταίο καιρό οι
Μωαμεθανοί της Ινδίας προς τους Ινδουιστές, όπως μπορεί να το ιδούμε
απ' το εξής δείγμα που φέρει χαρακτηριστικά τον τίτλο: 'Το μήνυμα της
Ανατολής':*

*«Πνεύμα της Ανατολής» λέει το αξιοσημείωτο αυτό ντοκουμέντο, «σήκω
και απόκρουσε τον κατακλυσμό της Δυτικής επιθέσεως που όλο και
μεγαλώνει! Παιδιά της Ινδίας βοηθήστε μας με τη σοφία σας, τη μόρφωσή
σας και τον πλούτο σας· δώστε μας τη δύναμή σας, τα πρωτοτόκια και την
κληρονομιά των Ινδουιστών! Κάνετε να φανερωθούν και πάλι οι Δυνάμεις
του Πνεύματος, οι κρυμμένες μέσα στις κορυφές των Ιμαλαΐων Ορέων!
Αναπέμψατε προσευχές στον θεό των Μαχών, προσευχές για να
θριαμβεύσει το δίκιο πάνω στη δύναμη και να καλέσετε τις μυριάδες των
θεών σας να αφανίσουν τα στρατεύματα του εχθρού!».*

Ας παραβάλει ο αναγνώστης την έκκληση αυτή Μωαμεθανών προς τους
Ινδουϊστές με το πνεύμα του άρθρου της *Progres De Salonique* της 22ας
Ιουλίου 1910, που έχει παρατεθεί σ' ένα προηγούμενο κεφάλαιο του
βιβλίου αυτού, μέσα στο οποίο Τούρκοι, Μωαμεθανοί και Ιάπωνες
Βουδιστές κλπ. θεωρούνται ότι έχουν κοινή υπόθεση εναντίον του
Δυτικού πολιτισμού. Ότι οι Ανατολικοί λαοί πιστεύουν ότι η ευκαιρία γι'
αυτούς θα έλθει απ' τις διχόνοιες και τους πολέμους μεταξύ των Δυτικών
εθνών, τους οποίους παρακολουθούν εκείνοι με μεγάλο ενδιαφέρον και
ικανοποίηση, ειπώθηκε ήδη απ' το 1907 απ' τον Yahya Sidyk, έναν

Αιγύπτιο δικαστή και συγγραφέα Μωαμεθανικής πίστεως, ο οποίος φαίνεται ότι είχε προΐδει τον Παγκόσμιο Πόλεμο:

«Κυττάζτε τις δυνάμεις αυτές που καταστρέφονται με τους τρομερούς εξοπλισμούς των· που διερευνούν η μια τη δύναμη της άλλης με βλέμματα προκλητικά· που απειλούν η μια την άλλη· που συνάπτουν συμμαχίες τις οποίες παραβιάζουν συνεχώς και προοιωνίζονται τρομερές συγκρούσεις που θ' ανατρέψουν τον κόσμο και θα τον σκεπάσουν με ερείπια, φωτιά και αίμα!».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Λ'

ΤΑ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ ΜΑΣ ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ

Μερικά απ' τα ιεραποστολικά μας σχολεία και κολλέγια μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία που είναι ανοικτά για τις υποθέσεις τους και εκθέσεις του Διοικητικού Συμβουλίου της Ιεραποστολής περιγράφουν ότι οι εργασίες τους ευδοκιμούν. Τα ιδρύματα αυτά ή εξακολουθούν ή ξαναρχίζουν τη λειτουργία τους ύστερα από ό,τι υπέφεραν κι αυτά απ' τις λεηλασίες και τις σφαγές. Το παραπάνω Διοικητικό Συμβούλιο έβαλε σε ενέργεια μια σοβαρή και δραστήρια εκστρατεία για τη συλλογή περισσότερων χρηματικών ποσών μέσα στην Αμερική, τα οποία θα σταλούν στην Τουρκία για τα έξοδα συντηρήσεως των ιδρυμάτων.

Σαν μέλος της Εκκλησίας και σαν τέως αξιωματούχος που είχα υπηρετήσει τα παραπάνω ιδρύματα σε πολλές περιστάσεις, είμαι υποχρεωμένος να ειπώ ότι δεν έχω σοβαρές αμφιβολίες σχετικά με το αν είναι σωστό να συνεισφέρουμε από δω και πέρα χρήματα για τα θρησκευτικά μας ιδρύματα που είναι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, κάτω απ' τις σημερινές συνθήκες. Προτού να το κάνουμε αυτό, θα έπρεπε να γνωστοποιηθεί εκτεταμένα μέσα στην Τουρκία, ότι ο πραγματικός σκοπός των ιδρυμάτων μας και των ανδρών και γυναικών που εργάζονται μέσα σ' αυτά είναι ο προσηλυτισμός, με οιαδήποτε μέσα των Τούρκων, στον Χριστιανισμό, που θεωρείται ότι είναι μια θρησκεία ανώτερη του Μωαμεθανισμού. Όσοι ανήκουν στην Αμερικανική Εκκλησία θα έπρεπε να πληροφορηθούν με ειλικρίνεια, ότι το Ιεραποστολικό Διοικητικό Συμβούλιο έχει αποδεχθεί την απαγόρευση της διδασκαλίας του Χριστιανισμού, καθώς και το σταμάτημα των Χριστιανικών θρησκευτικών τελετών και ότι η Οθωμανική Κυβέρνηση δεν ευνοεί καμιά προσπάθεια προσηλυτισμού των Τούρκων. Αυτό όμως στην πραγματικότητα δεν αποτελεί κάτι καινούργιο, γιατί ο Χριστιανικός προσηλυτισμός δεν μπορούσε ποτέ να γίνει μέσα στην Τουρκία· η αντίληψη ότι η θρησκευτική διδασκαλία πρέπει να περιορίζεται απ' τους ιεραποστόλους μόνο στα μέλη των οικογενειών τους και στο διδασκαλικό προσωπικό που ανήκουν ήδη στη Χριστιανική πίστη, είναι πρόσφατη.

Λίγον καιρό ύστερα απ' την είσοδο των Κεμαλικών στη Σμύρνη, μια επιτροπή Μουσουλμάνων επισκέφθηκε ένα απ' τα σχολεία μας και εξέφρασε τα φιλικότερα αισθήματά της στο προσωπικό του:

«Ελπίζουμε ότι θα εξακολουθήσετε και στο μέλλον την καλή σας δράση και σας υποσχόμεθα κάθε υποστήριξη, καταλαβαίνετε όμως ότι δεν θα γίνεται πια θρησκευτική διδασκαλία».

Όταν το ανέφερα αυτό στον Mr. Jacobs της Χριστιανικής Αδελφότητας Νέων (Y.M.C.A.) εκείνος μου απάντησε: «Όπου βρίσκεται ο L... και ο C...», και ανέφερε δυο ιεραποστόλους, «ο Χριστός θα κηρύσσεται κατά κάποιον τρόπο». Αν όμως είναι έτσι, οι Τούρκοι θα έπρεπε να το ξέρουν. Οιοσδήποτε άλλος τρόπος ενεργείας δεν θα είναι έντιμος, ούτε και βάσει του παραδείγματος των Χριστιανών της αρχαίας εποχής που ομολογούσαν την πίστη τους μέσα στις ειδωλολατρικές χώρες και υπέφεραν το μαρτύριο. Επί πλέον είναι πολύ εύκολο να αφυπνισθεί η περιφρόνηση των Χριστιανών απ' τους Μωαμεθανούς και θα ήτο πολύ λυπηρό, αν διαδιδόταν μεταξύ των Τούρκων, ότι μερικοί απ' τους ιεραποστόλους θα ήταν πρόθυμοι να εγκαταλείψουν τη διδασκαλία της πίστεώς τους για να περισώσουν τα κτίριά τους και τις θέσεις τους. Αν και αυτό το πράγμα δεν είναι σωστό, δεν θα ήταν δύσκολο να δημιουργηθεί μια τέτοια εντύπωση.

Μου φαίνεται πολύ απίθανο ότι το Διοικητικό Συμβούλιο της Ιεραποστολής θα τολμούσε να εμφανισθεί και να πληροφορήσει επίσημα τα μέλη των Εκκλησιών των Ηνωμένων Πολιτειών που συντρέχουν το έργο του:

«Δεν έχουμε σκοπό, ούτε επιθυμία, είτε αμέσως είτε αργότερα να προσηλυτίσουμε Μουσουλμάνους μέσα στην Τουρκία. Διευθύνουμε εκεί και έχουμε σε λειτουργία κοσμικά σχολεία με την ελπίδα να εξυψώσουμε το γενικό ηθικό τους επίπεδο, και να κάνουμε Μωαμεθανούς απ' αυτούς».

Εάν το Διοικητικό Συμβούλιο μπορούσε να μαζέψει λεπτά για έναν τέτοιο σκοπό, αυτό θα ήταν μια ειλικρινής και έντιμη υπόθεση και για τους Τούρκους και για τους Χριστιανούς.

Είναι λογικό για έναν θερμό Χριστιανό να δίνει χρήματα για τον προσηλυτισμό Μουσουλμάνων. Η θρησκεία του Ναζωραίου είναι μια απ' τις θρησκείες που προσηλυτίζουν, όπως είπε ο καθηγητής Max Muller στην περίφημη διάλεξη που έκαμε στο Αββαείο του Westminster στα 1873. Οποσδήποτε δεν είναι δυνατόν να υπάρχει οιοδήποτε λογικό κίνητρο στη χώρα μας που θα παρακινούσε τους Αμερικανούς να συνεισφέρουν σοβαρά ποσά για την υποστήριξη καθαρά κοσμικών σχολείων σε ξένες χώρες. Ακόμα κι απ' την ανθρωπιστική άποψη, υπάρχουν ανάγκες πολύ περισσότερο επείγουσες για να προκαλέσουν τα φιλόπρωπα αισθήματά τους.

Το μόνο πράγμα που φοβάται ο ιεραπόστολος που εργάζεται μέσα στην Τουρκία, είναι το ότι θα μπορούσαν μερικοί Τούρκοι να προσηλυτισθούν. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο θα ξεσπούσε μια θύελλα φανατισμού και βιαιότητας επάνω στο κεφάλι του που θα μπορούσε να έχει σαν

συνέπεια το κλείσιμο του σχολείου του και το τέρμα της σταδιοδρομίας του. Δεν είναι δυνατόν να προσηλυτίσει κανείς Μωαμεθανούς στην Τουρκία, ούτε καν να τους αφήσει ν' αντιληφθούν ότι προσπαθεί να κάνει κάτι τέτοιο. Κατά τη διάρκεια των τριάντα ετών που υπηρέτησα στην Εγγύς Ανατολή, δεν άκουσα παρά μόνο για έναν Μουσουλμάνο που προσηλυτίσθηκε πραγματικά, θυμούμαι πολύ καλά την αμηχανία την οποία είχε προκαλέσει μεταξύ των δασκάλων του η δημόσια ομολογία του που επρόκειτο να κάνει και που θα έθετε σε κίνδυνο κάθε μελλοντική τους δραστηριότητα, όπως και έγινε πράγματι. Οι ιεραπόστολοι τον έπεισαν ότι δεν είχε φτάσει η κατάλληλη ώρα για να διακηρύξει την αλλαγή της πίστεώς του, αλλά οι Μουσουλμάνοι πληροφορήθηκαν το πράγμα και πολύ γρήγορα τον δολοφόνησαν. Σύμφωνα με τις καλύτερες δυνατές πληροφορίες ο προσηλυτισμός του δύστυχου εκείνου νέου εστοίχισε σαράντα πέντε έως ογδόντα εκατομμύρια δολάρια και δεν κράτησε πολύ.

Ο Μουσουλμάνος που απαρνιέται τη θρησκεία του υφίσταται εξοστρακισμό και δήμευση της περιουσίας του και στην πραγματικότητα διαπράττει αυτοκτονία. Κατά τη διάρκεια του πολέμου και προτού να διακόψουν οι Τούρκοι τις διπλωματικές σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι Γερμανοί ανυπομονούσαν να καταλάβουν τα ωραία και πολυτελή κτίρια του Διεθνούς Κολλεγίου της Σμύρνης και να τα κάμουν στρατώνες. Είχα δυσκολευθεί πάρα πολύ για να παρεμποδίσω αυτό το πράγμα. Σε κάποια συνάντησή μου με τον Ραχμί μπέη, τον Τούρκο διοικητή (βαλή) της Σμύρνης τότε, αυτός μου είπε: *«Ο μόνος λόγος που μπορώ να προστατεύσω αυτό το κολλέγιο είναι το ότι δεν είδα ποτέ οιαδήποτε προσπάθεια εκ μέρους του προέδρου και των καθηγητών του να προσηλυτίσουν Μουσουλμάνους. Αν γινόταν οιαδήποτε τέτοια προσπάθεια δεν θα μπορούσα πια να το προστατεύσω»*. Αυτό ήταν το επιχείρημα που ο βαλής χρησιμοποιούσε απέναντι των Αρχών της Κων/πόλεως. Αυτή η σαφής πληροφορία έσωσε το κολλέγιο.

Οι ιεραπόστολοι που είναι τώρα μέσα στην Τουρκία βρίσκονται στη θέση ομήρων. Έχουν ιδεί τα κτίριά τους να καταστρέφονται, τους ντόπιους δασκάλους τους, Αρμένιους και Έλληνες, να σφάζονται, τους μαθητές των να διασκορπίζονται. Η Αμερικανική Κυβέρνηση δεν τους έδωσε καμιά βοήθεια. Είναι στα χέρια των Τούρκων. Πολλοί απ' αυτούς έχουν καταναλώσει τη ζωή τους για το έργο τους και αρκετοί απ' αυτούς τα άνετα και μοντέρνα ιδιόκτητα σπίτια τους για την ανέγερση των οποίων διέθεσαν οι ίδιοι ολόκληρη τη σχετική δαπάνη ή ένα μέρος απ' αυτή.

Ο τόσο ικανός και επιδέξιος Σκώτος Dr. Alexander MacLachlan, έκτισε και διοργάνωσε το Διεθνές Κολλέγιο της Σμύρνης με σοβαρές και

επίμονες προσπάθειες μιας ολόκληρης ζωής. Τα ωραιότατα και μεγάλης αξίας κτίρια που κτίσθηκαν με χρήματα που μαζεύτηκαν με εράνους στην Αμερική, το δικό του υπέροχο σπίτι, τα χαριτωμένα οικήματα των καθηγητών του Κολλεγίου που βρίσκονταν μέσα σε γοητευτικούς κήπους, είναι τώρα σαν να βρίσκονταν επάνω σε μια πυριτιδαποθήκη. Μια έκρηξη φανατισμού θα μπορούσε να σαρώσει την ειδυλλιακή αυτή εικόνα απ' την επιφάνεια της γης σε μια και μόνο στιγμή. Θα μπορούσε να τα μεταβάλει κι αυτά σε ερείπια παρόμοια με εκείνα της κατεστραμμένης Σμύρνης σε διάστημα λίγων μόνο λεπτών. Δεν θα χρειαζόταν παρά ένας μικρός σπινθήρας για να ανατινάξει την πυριτιδαποθήκη — μια δυσμενής κριτική των Τούρκων, π.χ. για τον προσηλυτισμό ενός Μωαμεθανού. Ο κίνδυνος γι' αυτό το πράγμα, όπως και σχετικά με αλλά παρόμοια ιδρύματα, αυξάνει απ' το γεγονός ότι ο αμαθής και φανατικός πληθυσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι στη μεγάλη του πλειοψηφία ανεπίδεκτος αναμορφώσεως και υπάρχουν άφθονες πιθανότητες ότι αυτό είναι μια εκδήλωση του πνεύματος του προφήτου.

Ένας τουλάχιστον ιεραπόστολος διεκήρυσσε επί αρκετό διάστημα στις Ηνωμένες Πολιτείες με τρόπο θορυβώδη ότι ο Μουσταφά Κεμάλ υπήρξε ο Γεώργιος Ουάσιγκτον της Τουρκίας, και παρέβαλλε τους στρατιώτες που έκαψαν και λεηλάτησαν τη Σμύρνη και εβίασαν τις γυναίκες της με τους βετεράνους της Valley Forge. Αυτό χωρίς αμφιβολία διαδόθηκε στη Μικρά Ασία και είχε ωφέλιμο αποτέλεσμα. Μια λέξη ακόμα: Οι ιεραπόστολοί μας εργάσθηκαν στην Τουρκία επί έναν αιώνα περίπου. Έχουν επιτελέσει θαυμαστό έργο μεταξύ των εντοπίων Χριστιανών, αλλά ποια ένδειξη έδωσαν οι Τούρκοι στην εν γένει συμπεριφορά τους για τα οιαδήποτε αποτελέσματα που προήλθαν απ' τα τεράστια ποσά που στάλθηκαν στη χώρα τους για τη διαφώτιση και την ηθική τους εξύψωση; Είναι αδύνατο να συζητήσει κανείς με επιχειρήματα με οιονδήποτε φανατικό λάτρη οποιουδήποτε θρησκευτικού δόγματος. Το ερώτημα τίθεται στους φυσιολογικούς άνδρες και γυναίκες της Αμερικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΑ' ΤΑ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΚΑΤΩ ΑΠ' ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ

Η σύντομη αυτή περιγραφή σχετικά με την μεθοδική εξόντωση του Χριστιανισμού που ενήργησαν οι Τούρκοι, θα έπρεπε να πείσει τον καθένα για το ότι αυτοί δεν έχουν τώρα καμιά πρόθεση να επιτρέψουν στον Χριστιανισμό να ξαναζωντανέψει και να διαδίδεται μέσα στα εδάφη τους με ξένα σχολεία. Σε προηγούμενο κεφάλαιο δώσαμε μια περιγραφή σχετικά με τη βοήθεια και υποστήριξη, ηθική και οικονομική, που έδωσαν στα ιεραποστολικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα των Αμερικανών οι Έλληνες κατά το διάστημα που κατείχαν την περιοχή της Σμύρνης, καθώς και στη Θεσ/νίκη. Η έκθεση που ακολουθεί σχετικά με τη συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι στα ίδια ιδρύματα κάτω απ' το Τουρκικό καθεστώς, γράφηκε απ' την Dana K. Getchell που είναι πασίγνωστη μέσα στους ιεραποστολικούς κύκλους:

«Στα 1914, όταν άρχισε ο (πρώτος) Παγκόσμιος Πόλεμος, το Anatolia College που λειτουργούσε στην Μερζιφούντα (Marsovan) της Τουρκίας είχε εγγεγραμμένους τετρακόσιους είκοσι πέντε σπουδαστές και το Παρθεναγωγείο του τριακόσιες σπουδάστριες περίπου. Συνολικά χίλια περίπου άτομα βρισκόνταν μέσα στο Αμερικανικό συγκρότημα οικημάτων, στα οποία συνυπολογίζονται οι οικογένειες των καθηγητών, το υπηρετικό προσωπικό με τις οικογένειές τους και η Αμερικανική παροικία. Στο τέλος του 1914 οι Αμερικανοί μόλις είχαν αποπερατώσει την οικοδομή ενός μεγάλου νοσοκομείου, το οποίο κατέλαβαν οι Τούρκοι πριν να προφθάσει να εγκατασταθεί σ' αυτό ο Αμερικανός γιατρός.

Στα 1915 έλαβε χώρα η εκτόπιση των Αρμενίων στην αρχή της ανοίξεως αυτού του έτους. Απ' τους δέκα πέντε ντόπιους καθηγητές κι απ' το υπηρετικό προσωπικό που αριθμούσε δέκα πέντε άτομα ακόμα, εκτοπίστηκαν είκοσι άτομα, όλοι άνδρες, και απ' ότι μπόρεσαν να μάθουν οι αρχές του κολλεγίου σκοτώθηκαν όλοι, γιατί δεν ακούστηκε γι' αυτούς τίποτε από τότε.

Ο οικονόμος του κολλεγίου την εποχή εκείνη πήγε στην αγορά για τη συνηθισμένη δουλειά του και δεν εγύρισε ποτέ. Ένας πασίγνωστος Τούρκος δικηγόρος των πόλεων που συνδεόταν τότε με το κολλέγιο, με πληροφόρησε ότι αν επήγαινα μαζί του σ' ένα ορισμένο σημείο ενός αμπελιού κοντά στην πόλη, θα μου έδειχνε το πηγάδι μέσα στο οποίο είχαν ρίξει το πτώμα του ανθρώπου εκείνου. Ήταν πάρα πολύ στενοχωρημένος εξ αιτίας της πράξεως αυτής που είχε διαπραχθεί.

Στη διάρκεια του Ιουνίου του 1915 συνόδευσα μια ομάδα από δέκα Αμερικανίδες κυρίες και παιδιά που πήγαιναν στην Κωνσταντινούπολη μέσω Άγκυρας, γιατί ο δρόμος απ' τη Μαύρη Θάλασσα είχε αποκλειστεί. Όταν έφθασα στην Κωνσταντινούπολη πληροφορήθηκα για την εκτόπιση των Αρμενίων προς το εσωτερικό και ειδικά απ' την Μερζιφούντα και τα περίχωρά της. Επί πολλές ημέρες προσπάθησα να επιτύχω απ' τον Ταλαάτ Πασά την άδεια να γυρίσω στη Μερζιφούντα, αλλά εκείνος μου την αρνήθηκε με τη δικαιολογία ότι “γίνονταν σοβαρά πράγματα” στο εσωτερικό και ότι ο καιρός δεν ήταν κατάλληλος για τους ξένους να ταξιδεύουν. Αργότερα, όταν εμάθαμε ότι περισσότεροι από τετρακόσιους Αρμένιοι είχαν συγκεντρωθεί μέσα στα οικήματα των Αμερικανών, ειδοποιήθηκε σχετικά ο Ταλαάτ και του πήραμε την υπόσχεση ότι κανένας απ' τους Αρμενίους που βρίσκονταν μέσα σε Αμερικανικά οικήματα δεν θα εκτοπιζόταν. Στηριζόμενη στην υπόσχεση αυτή έστειλα ένα τηλεγράφημα στους συνεργάτες μου στην Μερζιφούντα και αφού επέτυχα κείνες τις μέρες την άδεια να ταξιδέψω, έσπευσα να επιστρέψω στη δουλειά μου. Μόλις έφθασα στην Μερζιφούντα, έμαθα ότι η πρώτη μεγάλη εκτόπιση εκείνων που είχαν καταφύγει μέσα στα Αμερικανικά οικήματα είχε γίνει την προηγούμενη μέρα.

Ύστερα από δυο μέρες ήρθαν στα κτίριά μας Τούρκοι χωροφύλακες και μας εξήτησαν τις μαθήτριες του Αμερικανικού Παρθεναγωγείου, σαράντα εννιά τον αριθμό. Η αξίωση αυτή επαναλήφθηκε μέσα στην ίδια μέρα ύστερα από διαταγή της Τουρκικής Κυβερνήσεως και έτσι όλα εκείνα τα κορίτσια ξεκίνησαν για ένα ταξίδι έξι ημερών επάνω στον δρόμο απ' την Μερζιφούντα για την Σεβάστεια. Δυο απ' τις Αμερικανίδες διδασκάλισσες επέμειναν και επέτυχαν την άδεια ν' ακολουθήσουν τα κορίτσια αυτά στο ταξίδι τους μια μέρα ύστερα απ' το ξεκίνημά τους και τα πρόφτασαν ύστερα από έξι μέρες, τη στιγμή ακριβώς που έμπαιναν στη Σεβάστεια. Ύστερα από ενέργειες που έκαναν οι Αμερικανίδες αυτές επί πολλές ημέρες προς τον Διοικητή (βαλή) της περιοχής, πέτυχαν επί τέλους την άδεια να επιστρέψουν όλα αυτά τα κορίτσια στο Παρθεναγωγείο της Μερζιφούντας.

Όταν άρχισαν οι εκτοπίσεις στα 1915 στη Μερζιφούντα κατοικούσαν δώδεκα χιλιάδες Αρμένιοι. Όταν είχαν τελειώσει οι εκτοπίσεις, μόλις χίλια άτομα αυτής της εθνικότητας μπορούσε κανείς να βρει μέσα στην πόλη αυτή. Η πλήρης εξόντωση των Αρμενίων στην παραπάνω πόλη είναι μόνο ένα παράδειγμα για το τι έλαβε χώρα μέσα σ' όλο τον πληθυσμό της Σεβάστειας.

Τον Ιανουάριο του 1916 άρχισαν οι εκτοπίσεις των Ελλήνων από τη Μαύρη Θάλασσα. Οι Έλληνες αυτοί περνούσαν μέσα απ' την πόλη της

Μερζιφούντας κατά χιλιάδες, περπατώντας οι πιο πολλοί όλο το δρόμο των τριών ημερών μέσα απ' τα χιόνια και τη λάσπη του χειμώνα. Χιλιάδες πέθαναν στον δρόμο από εξάντληση και άλλοι έφτασαν στην πόλη της Μερζιφούντας σε ομάδες από πενήντα, εκατό και εκατόν πενήντα άτομα, με τη συνοδεία πάντοτε Τούρκων χωροφυλάκων. Το άλλο πρωί οι δυστυχείς αυτοί πρόσφυγες εξακολούθησαν και πάλι την οδοιπορία επάνω στον δρόμο για να εξοντωθούν μ' αυτόν τον τρόπο πιο σίγουρα παρά με άμεση σφαγή που είχαν υποστεί προηγήτερα οι Αρμένιοι.

Στα 1917, κατά τα τέλη του χειμώνα, άρχισε μια δεύτερη εκτόπιση Αρμενίων απ' την παραλία της Μαύρης Θάλασσας και όλοι εκείνοι που είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους υπέστησαν την ίδια μεταχείριση.

Στις 16 Μαΐου, οι δέκα πέντε Αμερικανοί, άνδρες, γυναίκες και παιδιά εξαναγκάστηκαν να υποστούν την δοκιμασία αυτή — να εγκαταλείψουν τα σπίτια και τις περιουσίες τους — για το μακρινό αυτό ταξίδι δια ξηράς. Την ίδια μέρα Τούρκοι στρατιώτες κατέλαβαν τις Αμερικανικές εγκαταστάσεις και όλα τα κτίρια χρησιμοποιήθηκαν σαν κεντρικό νοσοκομείο.

Υστερα από εξι εβδομάδες, τέσσερις απ' την παραπάνω ομάδα γύρισαν πίσω στη Μερζιφούντα με άδεια του Ταλαάτ Πασά, με την συμφωνία ότι θα μπορούσαν να ξαναπάρουν τα σπίτια τους και να χρησιμοποιήσουν τα σχολικά κτίρια για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Τα κτίρια, με εξαίρεση τα σπίτια, τα οποία ξαναπάρθηκαν με μεγάλη δυσκολία, δεν ξαναδόθηκαν ποτέ πίσω, παρά χρησιμοποιούνταν διαρκώς απ' τις Τουρκικές στρατιωτικές Αρχές μέχρι της ανακωχής που έγινε τον Μάρτιο του 1919.

Η μεταχείριση των Αμερικανών και των αμερικανικών περιουσιών μέσα σε όλη την Τουρκία ήταν η ίδια με κείνη που δοκίμασαν οι Αμερικανοί στην Μερζιφούντα. Τα σχολεία και τα κολλέγια στη Σεβάστεια, Καισαρεία, Χαρπούτ, Αϊντάπ και σε άλλες πόλεις κλείστηκαν και οι Αμερικανοί που εργάζονταν σ' αυτά απελάθηκαν. Μετά την ανακωχή η μεταχείριση αυτή των Αμερικανών σε όλο το εσωτερικό συνεχίστηκε. Τα σχολεία δεν επετράπη ν' ανοίξουν και ιδιοκτησίες αξίας πολλών χιλιάδων δολλαρίων εξακολούθησαν να κατέχονται απ' τους Τούρκους».

Τον Δεκέμβριο του 1914 Τούρκοι στρατιώτες μπήκαν στα ακίνητα της Αμερικανικής Ιεραποστολής του Αφιόν Καρά Χισάρ και κατέλαβαν την Εκκλησία, το σχολείο και το σπίτι του πάστορος για μια περίοδο από τέσσερα χρόνια και όταν έφυγαν, άφησαν τα κτίρια με κατεστραμμένες τις πόρτες, τις στέγες και τα παράθυρα και γενικά καταλερωμένα από

ανθρώπινα απορρίμματα. Οι Τούρκοι κατέβασαν το σταυρό απ' την Εκκλησία και έβαλαν στη θέση του την ημισέληνο.

Στα 1919 οι Τούρκοι κατέλαβαν και πάλι τα ίδια κτίρια και στέγασαν μέσα σ' αυτά στρατιώτες.

Οι συνθήκες κάτω απ' τις οποίες θα μπορούσαν τώρα να λειτουργήσουν τα σχολεία μας στην Τουρκία είναι περίπου οι εξής: Θέλετε, παρακαλούμε, να μας αφήσετε να επισκευάσουμε τα κτίριά μας με έξοδά μας και με λεφτά που θα μαζέψουμε από εράνους μέσα στην Αμερική και να τα θέσουμε ξανά σε λειτουργία στις πόλεις εκείνες, όπου μένουν ακόμα αρκετά ανθρώπινα πλάσματα, ώστε να μας δώσουν λίγους μαθητές και να διδάσκουμε στα Τουρκόπουλα Αγγλικά, αριθμητική κλπ., εάν σας δώσουμε τον λόγο της τιμής μας ότι δεν θα τα διδάξουμε καθόλου Χριστιανισμό;

Μερικοί αντλούν αρκετή παρηγοριά από το γεγονός ότι καμμιά θρησκευτική εκπαίδευση οιοδήποτε είδους δεν επιτρέπεται σε Τουρκικά σχολεία και οι ίδιοι υποστηρίζουν ότι το μέτρο αυτό δεν έχει σαν στόχο ιδιαίτερα τα Χριστιανικά ιδρύματα. Οι άνθρωποι που παρηγορούνται απ' αυτό το γνώρισμα της περιπτώσεως, προφανώς αγνοούν ότι ο Τούρκος ξέρει πολύ καλά τους τρόπους που γδέρνεται μια γάτα και δεν του αναγνωρίζουν την ιδιόρρυθμη σπίθα νοημοσύνης που σίγουρα κατέχει. Εν πάση περιπτώσει, το αποτέλεσμα είναι το ίδιο, όσον αφορά την εξακολούθηση του ξένου ευαγγελικού έργου μέσα στην Τουρκία. Αυτά που είπαμε παραπάνω είναι μια μετριοπαθής και απροκατάληπτη περιγραφή τού τι έγινε εν μέρει στα Αμερικανικά εκπαιδευτικά ιδρύματα της Τουρκίας, δεν δίνουν όμως καμμιά ιδέα για την πραγματική θηριωδία που εκδηλώθηκε εις βάρος των σπουδαστών και των διδασκάλων και για την υλική ζημιά που προξενήθηκε.

Τελευταία μιλούσα με έναν διακεκριμένο κληρικό, φίλο του άλλοτε προέδρου ενός απ' τα μεγαλύτερα ιεραποστολικά κολλέγια στην Τουρκία, ο οποίος μου έκανε την εξής δήλωση:

«Πριν λίγο καιρό, μιλούσα με τον Πρόεδρο ενός απ' τα Αμερικανικά κολλέγια της Τουρκίας, ο οποίος μου διηγήθηκε για τη φρικτή μεταχείριση των ανθρώπων στην πόλη όπου βρισκόταν. Μου διηγήθηκε ότι το κολλέγιο είχε κλειστεί και οι καθηγητές, οι γυναίκες τους και οι οικογένειές τους είχαν εκδιωχθεί και απ' αυτούς εξήντα έως εβδομήντα άτομα είχαν σκοτωθεί. Τα δάκρυα έτρεχαν επάνω στα μάγουλά του όταν μου έλεγε: Βλέπω τώρα τους καλούς και αγαπητούς εκείνους ανθρώπους, όπως τους μετέφεραν πεζή οι άσπλαχνοι Τούρκοι».

Όσον αφορά τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εργάζονται τώρα μέσα στην Τουρκία οι Αμερικανικές Ιεραποστολές, ο Samuel M. Zwemer λέει (1924):

«Πρόσφατες ρυθμίσεις σχετικά με τους ξένους στην Τουρκία και η απαγόρευση της Χριστιανικής διδασκαλίας σε παιδιά των Μουσουλμάνων στα σχολεία των Ιεραποστολών δεν φανερώνουν μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας κάτω απ' την Ισλαμική εθνικιστική Κυβέρνηση, αλλά μάλλον μια επανεμφάνιση του παλαιού πνεύματος».

Εάν ο αιδέσιμος κύριος είχε ειπεί «μια συνέχιση της σταθερής και αναλλοίωτης πολιτικής» θα ήταν πιο κοντά στην αλήθεια.

Ο δρ. James L. Barton, Γενικός Γραμματέας του Αμερικάνικου Συμβουλίου των εξωτερικών Ιεραποστολών της Βοστώνης στην Πολιτεία Massachusetts, δημοσίευσε ένα ενδιαφέρον άρθρο στην ***Homiletic Review*** του Ιανουαρίου του 1924 για τη «*Σημερινή κατάσταση του Ιεραποστολικού και Εκπαιδευτικού έργου στην Τουρκία*». Ο Δρ. Barton είναι φημισμένος για το ιεραποστολικό του έργο, στο οποίο αφιέρωσε το καλύτερο κομμάτι της ζωής του και, όπως είναι φυσικό, ενδιαφέρεται πάρα πολύ να περισωθεί όσο το δυνατό περισσότερο μέρος απ' τα ερείπια του μεγαλοπρεπούς οικοδομήματος που είχε ανεγείρει το Ιεραποστολικό Συμβούλιο στην Τουρκία με εκατομμύρια Αμερικάνικου χρήματος και να συνεχιστεί κάπως το σχετικό έργο. Ιδού μερικές περικοπές απ' το άρθρο του Δρος Barton:

«Μερικά απ' τα Αμερικανικά σχολεία κλείστηκαν εξ αιτίας της ανταλλαγής των πληθυσμών που εγκρίθηκε απ' τη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης, όπως π.χ. το Κολλέγιο του Ευφράτου στο Χαρπούτ, το Κεντρικό Κολλέγιο της Τουρκίας στο Αϊντάπ, το Κολλέγιο των διδασκάλων στη Σεβάστεια και το Κολλέγιο στο Βαν, όλα στο Ανατολικό τμήμα της Τουρκίας, δεν λειτουργούν πλέον. Αυτά λειτουργούσαν κατά το πλείστον αν όχι εντελώς, για Χριστιανούς σπουδαστές, δηλ. κυρίως για Αρμενίους και για πολύ λίγους Έλληνες και Σύρους. Εξ αιτίας των εκτοπίσεων η χώρα ερημώθηκε σχεδόν εντελώς απ' αυτό το τμήμα των κατοίκων της. Οι διδάσκαλοι εξωρίστηκαν ή εγκατέλειψαν τη χώρα και έτσι τα ιδρύματα αυτά είναι σήμερα κλειστά. Το κεντρικό Κολλέγιο της Τουρκίας όμως που ήταν προηγουμένως στο Αϊντάπ, κάμνει κάποιο έργο στο Χαλέπι που είναι σήμερα κάτω από Γαλλική εντολή, και όπου έχουν καταφύγει μεγάλος αριθμός των κατοίκων του Αϊντάπ, το προσωπικό όμως των άλλων ιδρυμάτων διασκορπίστηκε σε διάφορα μέρη.

Το Κολλέγιο “Ανατολία” που ήταν στη Μερζιφούντα είχε στην πραγματικότητα την ίδια τύχη, αν και είχε πολλούς Τούρκους σπουδαστές, γιατί το διδακτικό προσωπικό του σκορπίστηκε».

Αυτή είναι μια πολύ προσεκτικά διατυπωμένη έκθεση που δικαιολογεί εντελώς την υπόληψη του ως άνω δόκτορος σαν ικανού διπλωμάτη της οποίας είναι πραγματικά άξιος. Τίποτε δεν περιέχεται σ' αυτή που να προσβάλλει τους Τούρκους. Το βασικό θέμα της εξοντώσεως των Αρμενίων και Ελλήνων και η σφαγή ενός εκατομμυρίου απ' τους πρώτους, και η πραγματική αίτια του κλεισίματος των περισσότερων απ' τα σχολεία, συγκαλύπτεται με την αναφορά στην «ανταλλαγή των πληθυσμών που εγκρίθηκε απ' τη διάσκεψη της Λωζάννης».

Το διδακτικό προσωπικό του Κολλεγίου Ανατολία «σκορπίστηκε». Αυτή είναι χωρίς αμφιβολία μια σωστή έκφραση για να τη μεταχειριστεί κανείς για ανθρώπους, πολλοί απ' τους οποίους έχουν υποφέρει μαρτυρία και βρίσκονται στον Ουρανό μαζί με πολλούς απ' τους δασκάλους άλλων Κολλεγίων. Ας εκφράσουμε ευλαβικά την ευχή να μην είναι πολύ αραιά «διασκορπισμένοι» εκεί επάνω, γιατί ασφαλώς θα λαχταρούν ν' ανταμωθούν και να μιλήσουν για τα παθήματά τους. Στη συνέχεια ο δόκτωρ λέει:

«Ακριβώς τη σημερινή εποχή, εξ αιτίας της ελλείψεως σχετικών διακανονισμών, τα σχολεία εμποδίζονται στη θρησκευτική διδασκαλία τους. Οι Τούρκοι έδωσαν διαταγές να μη γίνεται θρησκευτική διδασκαλία και επί του παρόντος δεν υπάρχει καμμιά μορφή απ' ευθείας διδασκαλίας στη διάρκεια των σχολικών ωρών, και από κανένα απ' τους σπουδαστές δεν απαιτείται να διδάσκεται βιβλικά μαθήματα ή να παρευρίσκεται εκεί που γίνεται θρησκευτική διδασκαλία. Κάτω απ' τις σημερινές συνθήκες φαίνεται συνετό για κείνους που διατηρούν σχολεία στην Εγγύς Ανατολή να συμμορφωθούν με τον παραπάνω διακανονισμό, ωστόσο μπορεί να επιτευχθεί μια πιο ουσιαστική συμφωνία και να τοποθετηθεί το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας επάνω σε μια υγιή βάση».

Αν με την «υγιή βάση» ο δόκτωρ εννοεί — και δεν ημπορεί να εννοεί τίποτε άλλο — να επιτρέψει η Τουρκική Κυβέρνηση να προσηλυτίζονται στο Χριστιανισμό Τούρκοι μέσα στην Τουρκία, θα περιμένει πολύ καιρό. Η «υγιής βάση» που θα έπρεπε να επιτευχθεί, για την οποία οι Τούρκοι έχουν κάνει να χυθούν ποταμοί Χριστιανικού αίματος, έχει ήδη επιτευχθεί. Και εν τω μεταξύ μερικοί απ' τους Χριστιανούς ιεραποστόλους δέχθηκαν να παύσουν το Χριστιανικό κήρυγμα. Είναι περίπου η ώρα για να φωνάξει ο πετεινός. Ο Δρ Barton συνεχίζει:

«Είναι πασίγνωστο στους Τούρκους, καθώς και στους ξένους, ότι η Τουρκία χρειάζεται όλα εκείνα που μπορούν να δώσουν οι διακανονισμοί αυτοί, για να γίνει ικανή να οργανώσει τη σημερινή διοίκησή της πάνω σε μια βάση που θα της έδινε μια αξιοπρεπή θέση μέσα στην αδελφότητα των εθνών».

Όταν ο Ιησούς παρουσιάστηκε στους Ένδεκα, ενώ είχαν καθήσει για φαγητό ύστερα απ' τη Σταύρωση, τους έδωσε την εντολή αυτή:

«Πορευθέντες εις τον κόσμον απαντά κηρύξατε το ευαγγέλιον πάση τη κτίσει. Ο πιστεύσας και βαπτισθείς σωθήσεται, ο δε απιστήσας κατακριθήσεται».

Δεν είπε τίποτε για διδασκαλία προς τους ξένους σχετικά με την ρύθμιση των κανονισμών τους «επάνω σε μια υγιή βάση». Αυτό είναι ένας αξιέπαινος σκοπός, αλλά θα έπρεπε να εκπληρωθεί και πληρωθεί απ' τους ίδιους τους ξένους.

Έχω πληροφορηθεί ότι ο διακεκριμένος και σοφός ραββίνος της Νέας Υόρκης Stephen Wise έχει υπολογίσει ότι η συνολική αξία της παρουσίας της Αμερικανικής Ιεραποστολής που υπάρχει σήμερα στην Τουρκία δεν υπερβαίνει τα δέκα εκατομμύρια δολάρια. Η φωνή του υπήρξε μια απ' τις πιο εύγλωττες φωνές που υψώθηκαν υπέρ των Χριστιανών που μαρτύρησαν στην Εγγύς Ανατολή.

Επιθυμώ να διασαφηνίσω καθαρά ότι τίποτε απ' όσα έχω ειπεί δεν πρέπει να θεωρηθεί σαν μομφή σχετικά με τους Αμερικανούς ιεραποστόλους γενικά. Έχω γνωρίσει τόσο πολλούς ανώτερους άνδρες και γυναίκες που αφιέρωσαν τη ζωή τους για τη διάδοση της διδασκαλίας του Κυρίου στις ξένες χώρες, ώστε είμαι ανίκανος να πω ή να σκεφτώ ο,τιδήποτε μειωτικό για την άγια αυτή ομάδα αγωνιστών ή για το έργο τους. Έχω ήδη περιγράψει τη γενναία διαγωγή των ανδρών και γυναικών της Ιεραποστολής στη Σμύρνη, η ίδια δε ιστορία έχει επαναληφθεί πολλές φορές σε πολλές σκοτεινές γωνιές του κόσμου, σε περιστάσεις εντάσεως και κινδύνου.

Δεν συμπαθώ την πολιτική που ακολούθησαν μερικοί ιεραπόστολοι σχετικά με την Τουρκία, και πιστεύω ότι η απόλυτη αποτυχία του Χριστιανισμού στο να κατευθύνει την πολιτική των κυβερνήσεων που αποδείχτηκε στην προκειμένη διήγηση, καθιστά κάθε εκστρατεία σε Μουσουλμανικές χώρες ένα έργο που δεν παρουσιάζει σχεδόν καμμία ελπίδα επιτυχίας. Είμαι πεπεισμένος επίσης ότι η εξέταση του ιδιωτικού μας βίου και της συμπεριφοράς μας πρέπει να πείσει τον καθένα μας ότι

ο προσηλυτισμός Αμερικανών αποτελεί περισσότερο κραυγάζουσα ανάγκη από κείνη των Μωαμεθανών.

Εκείνο που χρειάζεται η Αμερική και κείνο που χρειάζεται η Ευρώπη είναι μια μεγάλη πνευματική αφύπνιση. Ο Χριστός είναι εν τάξει. Είναι απέραντα θαυμαστός και αξιαγάπητος. Ας ενωθούμε όλοι κάτω απ' τη σημαία Του και υστέρα ας συλλογισθούμε σχετικά με την προώθησή μας μέσα σε ξένες χώρες.

Η καταστροφή που επήλθε στα Ιεραποστολικά μας ιδρύματα της Τουρκίας και που προκάλεσε τόσο μεγάλη προσοχή σχετικά με την τύχη των υπολοίπων, συνοψίζεται με τον πίνακα που ακολουθεί, ο οποίος δημοσιεύτηκε στα 1923 απ' το Διοικητικό Συμβούλιο των Εξωτερικών Ιεραποστολών:

Ιεραποστολικές εκκλησίες: Έκλεισαν τα 90%.

Αμερικανικά Κολλέγια: Η λειτουργία τους εσταμάτησε κατά τα 6/8.

Νοσοκομεία: Λειτουργούν μόνο τα μισά.

Πρόεδροι Κολλεγίων: Δυο νεκροί, ένας έχει εξοριστεί, σε τρεις δεν έχει δοθεί άδεια επιστροφής.

Σχολεία χωριών (που υπολογίζονται σε 1000): Έχουν εγκαταλειφθεί.

Γυμνάσια: Είναι σήμερα ανοικτά μόνο τρία από τα σαράντα εννιά.

Περιουσίες που χάθηκαν: Η αξία τους υπολογίζεται σε 2.880.000 δολλάρια.

Ντόπιο προσωπικό: Τα δύο τρίτα απ αυτούς είναι νεκροί, οι υπόλοιποι έχουν εξορισθεί.

Μαθητές και μαθήτριες των σχολείων και μέλη των Εκκλησιών: 95% νεκροί ή εξόριστοι ή αιχμάλωτοι μέσα σε χαρέμια.

Αμερικανικό προσωπικό: Πενήντα εξόριστοι.

Το κεφάλαιο αυτό δεν μπορεί να έχει πιο κατάλληλο τέλος από την εξής περικοπή που προέρχεται απ' την πέννα του Αιδέσιμου Ralph Harlow, πρώην ιεραποστόλου στην Τουρκία και σήμερα Καθηγητού της Βιβλικής

Φιλολογίας και της Συγκριτικής Θρησκευολογίας στο Smith College της Μασσαχουσέτης:

«Πριν από εκατό χρόνια και παραπάνω, οι πρόγονοί μας έστειλαν στη Μικρά Ασία τον πρώτο Αμερικανό ιεραπόστολο. Στη διάρκεια όλων αυτών των ετών οι εκκλησίες μας εξεπλήρωσαν το ένδοξο καθήκον της αφυπνίσεως και αναζωογονήσεως ανάμεσα στους κατοίκους της χώρας αυτής, με αφοσίωση στο πρόσωπο και στη διδασκαλία του Ιησού Χριστού. Κτίσθηκαν σχολεία και κολλέγια, νοσοκομεία και εκκλησίες. Μεγάλος αριθμός από άνδρες και γυναίκες, η μια γενεά πίσω απ' την άλλη, έμαθαν ν' αγαπούν τους κατοίκους της χώρας αυτής. Ήταν η χώρα που μας έδωσε την πίστη μας· αυτή ήταν το λίκνο της. Εκεί εφυτεύθηκε ο σπόρος απ' τον οποίο φύτρωσε η εκκλησία μέσα απ' το αίμα των μαρτύρων.

Σήμερα η Τουρκική κυβέρνηση έκανε γνωστό ότι εις το μέλλον δεν θα υπάρχουν Χριστιανοί σ' αυτή τη χώρα, και ότι δεν θα επιτρέπεται ιεραποστολική δράση Διαμαρτυρομένων.

Επί πεντακόσια χρόνια οι Χριστιανοί της Μικράς Ασίας υπήρξαν τα θύματα διωγμών, ενώ ο Χριστιανικός πολιτισμός έμεινε απλός και αδιάφορος θεατής. Σε περισσότερο πρόσφατη εποχή η βαρβαρότητα των διωγμών αυτών έφερε ταραχή στη συνείδηση της ανθρωπότητας. Στα 1880 και ύστερα συνέβησαν οι θηριωδίες εις βάρος των Βουλγάρων. Μετά το 1890 έγιναν οι θηριωδίες εις βάρος των Αρμενίων, στα 1909 τα Άδανα βάφτηκαν κόκκινα με το αίμα χιλιάδων που σφαγήκαν και αντήχησαν απ' τους θρήνους αναρίθμητων γυναικών.

Σε κάθε περίπτωση οι Τούρκοι αποκαταστάθηκαν στην εξουσία τους· σε κάθε περίπτωση αναγκάστηκαν να δώσουν πανηγυρικές υποσχέσεις καλής διαγωγής απέναντι στους Χριστιανούς υπηκόους των.

Απ' το 1915 μέχρι το 1918 συνέβησαν πάλι μια σειρά από θηριωδίες, τέτοιες που οι άνθρωποι της εποχής μας δεν μπορούν να εννοήσουν ούτε συναισθηματικά ούτε με τη συνείδησή τους, παρ' όλο που είχαν προηγηθεί οι ωμότητες των άλλων εκείνων εποχών. Όσοι από μας βρεθήκαμε μέσα στη χώρα την εποχή εκείνη και είδαμε τα γεγονότα με τα ίδια μας τα μάτια, δεν είπαμε ποτέ ούτε τη μισή αλήθεια για τις ζοφερές εκείνες ώρες. Οι Σύμμαχοι λαοί ορκίσθηκαν σε κάθε ιερό και στο όνομα των σταυρών των νεκρών που είχαν χάσει στον πόλεμο, ότι τα πράγματα αυτά έπρεπε να μην ξαναγίνουν ποτέ πια. Ένα εκατομμύριο και πεντακόσιες χιλιάδες είναι ένας πολύ συντηρητικός υπολογισμός σχετικά με τις ψυχές που θυσιάστηκαν μέσα σε ακόλαστες πράξεις και βασανιστήρια. Η Αμερική έστειλε και ανθρώπους και δολλάρια για την περίθαλψη των υπολειμμάτων απ' τους

κατοίκους της Μ. Ασίας που γλύτωσαν απ' την καταστροφή, νηστικοί και κουρελιασμένοι.

Ο περισσότερο υπεύθυνος για όλες αυτές τις θηριωδίες άνθρωπος ήταν ο Ταλαάτ-μπέης. Ποια είναι η συμπεριφορά της κυβερνήσεως του Μουσταφά Κεμάλ έναντι του Ταλαάτ και των μεθόδων του; Όταν ο Ταλαάτ πέθανε, η Κυβέρνηση της Αγκύρας έκανε μια επιμνημόσυνη τελετή προς τιμήν του. Η εφημερίδα **Yeni gun**, που ήταν το επίσημο όργανο του Κόμματος των Εθνικιστών, εκδόθηκε με μεγάλα μαύρα περιθώρια. Στο σχετικό κύριο άρθρο της εφημερίδας περιείχοντο οι εξής φράσεις: “Ο Ταλαάτ έγραψε τις ενδοξότερες σελίδες της Τουρκικής ιστορίας. Είθε τα μάτια που δεν κλαίνε να τυφλωθούν. Είθε οι καρδιές που δεν πονούν να πάψουν να χτυπούν”.

Ο Κεμάλ ακολούθησε τα ίχνη του Ταλαάτ. Σφαγές, εκτοπίσεις, ωμότητες, βιαιότητες και τρομοκρατία σφράγισαν τη βασιλεία της Εθνικιστικής Κυβερνήσεως. Η τραγωδία της Σμύρνης επαναλήφθηκε σε μικρότερη κλίμακα σε εκατοντάδες χωριών. Η αθωότης της παιδικής ηλικίας, η ιερότης της γυναικείας φύσεως, τα δάκρυα των μητέρων, οι οδυρμοί των αδυνάτων δεν συγκινούν καθόλου τις στρατιές ή τα δικαστήρια της κυβερνήσεως αυτής».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΒ' ΚΡΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΙΔΕΣΙΜΟΥ RALPH HARLOW ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ

Για να ελέγξω τη γνώμη ότι πολλοί επιφανείς οπαδοί του Χριστού δεν συμπαθούν πολύ μερικούς ιεραποστόλους σχετικά με την πολιτική τους απέναντι των Τούρκων, παραθέτω πάλι μερικές περικοπές από όσα έγραψε ο αιδέσιμος Ralph Harlow. Τα αποσπάσματα που ακολουθούν προέρχονται από ένα άρθρο και από δυο επιστολές που έγραψε ο ίδιος. Το άρθρο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα **Outlook** της 25ης Οκτωβρίου 1922 και μέσα σ' αυτό, ανάμεσα σε άλλα πράγματα, ο αρθρογράφος περιγράφει μια συνέντευξή του με τον μακαρίτη Theodore Roosevelt:

«Την εποχή εκείνη, μόλις είχα γυρίσει απ' τη Μικρά Ασία, όπου είχα ιδεί με τα ίδια μου τα μάτια τις τρομερές εκτοπίσεις επάνω στη Σιδηροδρομική Γραμμή της Βαγδάτης και ήμουν σε θέση να του δώσω πληροφορίες από πρώτο χέρι για τις φρικτές θηριωδίες που είχαν λάβει χώρα. Μου έκαμε αρκετές ερωτήσεις ενώ συνεχώς κουνούσε το κεφάλι του και έλεγε “τρομερό, τρομερό, τρομερό!”.

Και τότε με μιαν έκφραση μεγάλης συγκινήσεως στο πρόσωπό του, μου είπε: “Κύριε Harlow, η πιο μεγάλη μεταμέλεια που αισθάνομαι αναπολώντας την άσκηση της προεδρικής μου εξουσίας είναι το γεγονός ότι όταν έλαβε χωράν η φρικτή σφαγή των Αδάνων, η κυβέρνησή μου δεν έκανε κανένα διάβημα εναντίον της ύβρεως αυτής εις βάρος του πολιτισμού!”».

Ένα άλλο απόσπασμα απ' το ίδιο άρθρο δείχνει ότι οι άνδρες που υπηρετούσαν επάνω στα αντιτορπιλικά δεν συμμερίζονταν εντελώς τα φιλότουρκα αισθήματα των αξιωματικών τους:

«Μόλις πριν από λίγο άκουσα το περιεχόμενο μιας επιστολής που έστειλε ένας απ' τους ναύτες μας που υπηρετεί σε ένα αντιτορπιλικό στον λιμένα της Σμύρνης. Διηγείται ότι είδε με τα ίδια του τα μάτια πώς κτηνώδεις Τούρκοι στρατιώτες έπιαναν όμορφες Χριστιανές κοπέλλες, τις αποσπούσαν απ' τις μητέρες τους, ενώ ξεφώνιζαν και τις εβίαζαν επάνω στην προκουμαία της Σμύρνης. Είδε τους κτηνώδεις εκείνους στρατιώτες να σκοτώνουν πυροβολώντας αδύνατες γυναίκες με τα παιδιά τους στην αγκαλιά και να χτυπούν με τους υποκόπανους των όπλων τους μέχρι θανάτου άοπλους άνδρες. Και παρακάτω περιγράφει την αγωνία που αισθανόταν εξ αιτίας των διαταγών της κυβερνήσεώς μας που έλεγαν ότι

ήταν αναγκασμένος να βλέπει σαν θεατής τις τρομερές εκείνες θηριωδίες χωρίς να μπορεί να επέμβει».

Έχω ακούσει πώς πολλά τέτοια πράγματα έχουν γραφεί από τους ναύτες μας που βρέθηκαν τότε στη Σμύρνη σε συγγενείς τους και φίλους στις Ηνωμένες Πολιτείες. Σ' ένα γράμμα του προς έμένα, ο κ. Harlow λέγει ότι θεωρεί καθήκον του να πει την αλήθεια για όσα συνέβησαν στην Εγγύς Ανατολή και συνεχίζει:

«Ο Δρ MacLachlan και ο Reed μού ζήτησαν να παραιτηθώ και έλεγαν ότι “δημιουργούσα κινδύνους για το Κολλέγιο”. Κι εγώ παραιτήθηκα. Προσπάθησαν να με πείσουν ότι έπρεπε να μη μιλήσω, αλλά η δικαιοσύνη είναι για μένα μεγαλύτερη από οικοδομές και ιδρύματα. Την εποχή της Συνδιασκέψεως της Λωζάννης και υστέρα απ' αυτή είχα τη γνώμη ότι το Αμερικανικό Συμβούλιο των Εξωτερικών Ιεραποστολών μας είχε υποχρέωση να λάβει καθαρή θέση εναντίον της ελεεινής συνθήκης. Η ειλικρίνεια της κριτικής μου δεν άρεσε στον Δρα Barton και έτσι έχασα τη θέση μου σαν Γενικού Γραμματέως του Συμβουλίου εξ αιτίας της αντιθέσεώς του απέναντι μου».

Η δεύτερη απ' τις επιστολές που ανέφερα παραπάνω περιέχει τη γνώμη του κ. Harlow για τη Συνθήκη της Λωζάννης και απευθύνεται στον Αιδέσιμον Δρα Barton, Γενικό Γραμματέα για το Εξωτερικό του Αμερικανικού Συμβουλίου των Ιεραποστολών του Εξωτερικού. Επειδή μερικοί απ' τους ιεραποστόλους που επιθυμούν να περισώσουν τα απομεινάρια των εγκαταστάσεών τους στην Τουρκία εμφανίζονται με ευμενείς κρίσεις για τη Συνθήκη αυτή, η γνώμη του κ. Harlow για το ζήτημα αυτό και οι αιτιολογίες της παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον:

«Την εποχή της διασκέψεως και ύστερα απ' αυτή, με παρακάλεσαν να μιλήσω για την κατάσταση σε πολλές διαλέξεις, γι' αυτό εμελέτησα προσεκτικά κάθε τι που μπόρεσα να βρω και που θα μπορούσε να ρίξει κάπου φως στο ζήτημα αυτό. Όλες οι αποδείξεις πείθουν ότι οι άνδρες που πήγαν στη Λωζάννη απέβλεπαν ευθύς εξ αρχής σε όλες τις αποφάσεις τους στο να προστατεύσουν τα σχετικά με το πετρέλαιο συμφέροντα, τα οποία εμφανίζονταν σε μεγάλο βαθμό πίσω από κάθε σκηνή κατά τις συζητήσεις της διασκέψεως. Ότι τα συμφέροντα αυτά ήταν τόσο ισχυρά ώστε να επισκιάζουν τα ανθρωπιστικά και ιεραποστολικά συμφέροντα το παραδεχόμουν χωρίς συζήτηση και πριν να διαβάσω το άρθρο σας.

Έρχομαι τώρα σε μερικές απ' τις πηγές των πληροφοριών μου, για τις οποίες με ρωτήσατε. Δυστυχώς τα περισσότερα απ' τα στοιχεία μου σχετικά με το θέμα αυτό βρίσκονται μέσα στους φακέλλους μου στο Northampton,

έχω όμως μαζί μου παραπομπές που θα εξηγήσουν ίσως γιατί έχω συνδυάσει το πετρέλαιο με το αίμα σχετικά με τη διάσκεψη της Λωζάννης, θα σας παρέπεμπα στα εξής άρθρα και θα μπορούσα να παραθέσω και πολλά άλλα:

«Αμερικάνικο αίμα και πετρέλαιο» απ' τον *Literary Digest* της 30ης Δεκεμβρίου 1922, **«Πετρέλαιο και δόξα στη Λωζάννη»** απ' τον *Literary Digest* της 28ης Ιουλίου 1923, **«Τυφλές δυνάμεις στη Λωζάννη»** απ' την *Asia* του Απριλίου 1923, **«Το βαρύ φορτίο της Βρετανίας απ' τη Μεσοποταμία και το πετρέλαιο»** απ' τον *Literary Digest* της 15ης Δεκεμβρίου 1922, **«Προβλήματα στη Λωζάννη»** απ' τον *Living Age* της 6ης Ιανουαρίου 1923, **«Η Λωζάννη και οι πρόδρομοί της»** απ' την *Fortnightly Review* του Ιανουαρίου 1923, **«Το ανακάτεμμα του Uncle Sam στον τουρκικό καυγά»** απ' τον *Literary Digest* της 23ης Δεκεμβρίου 1922, **«Η τραγωδία της Λωζάννης»** απ' την εφημερίδα *Association Men* του Μαρτίου ή Απριλίου του 1923, **«Ο παγκόσμιος αγώνας δρόμου για το πετρέλαιο»** απ' τον *Literary Digest* της 28ης Ιανουαρίου 1923.

Αν θελήσετε να υποβληθείτε στον κόπο και στην ενόχληση (όπως έκαμα εγώ) να διαβάσετε έστω κι αυτά τα λίγα άρθρα, (ο *Literary Digest* παραπέμπει και σε πολλές άλλες πηγές), θα ιδείτε πως το βασικό θέμα είναι ότι τα ανθρωπιστικά συμφέροντα απεμπολήθηκαν στη Λωζάννη εξ αιτίας των συμφερόντων σχετικά με το πετρέλαιο και ότι τα συμφέροντα των Ιεραποστολών δεν λογαριάσθηκαν καθόλου.

Ένας μόνιμος υπάλληλος της εταιρίας *Standard Oil* πήγε στη Λωζάννη πριν ν' αρχίσει η διάσκεψη. Ο *Lewis Heck* που υπηρετούσε στην Κωνσταντινούπολη πήγε στη Λωζάννη σαν μέλος της Αμερικανικής αντιπροσωπείας.*

Ο νέος *Mac Dowell* που είχε επιτύχει πολλές εκχωρήσεις σιδηροδρόμων στην Τουρκία, η οποία ήταν συνεταιρισμένη με τους *Chester* στις εκχωρήσεις αυτές, υπηρετούσε στα γραφεία του *Heck* στην Κωνσταντινούπολη. Ο *Heck* γνωρίζει καλά την Τουρκία. Τολμώ να υποστηρίξω την άποψη ότι η όλη πορεία των συμβάντων που έκαναν δυνατή την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης επηρεάστηκε απ' τις φιλοδοξίες των εμπορικών συμφερόντων σχετικά με το πετρέλαιο και ότι σ' αυτόν τον αγώνα δρόμου για την εύνοια των Τούρκων, προεξείχαν οι Αμερικανοί».

Ο κ. *Harlow* παραπέμπει σε πολλά κύρια και συνήθη άρθρα του Αμερικανικού και Αγγλικού Τύπου, των οποίων η γενική κατεύθυνση μπορεί να εξακριβωθεί από ένα ή δύο παραδείγματα:

«Η Συνδιάσκεψη της Λωζάννης ήταν εξ ολοκλήρου κάτι που δεν θα έπρεπε να είναι μια διεθνής συνδιάσκεψη. Ήταν η θυσία όλων των ανθρωπίνων και ανθρωπιστικών προβλημάτων στη σκοπιμότητα».

[*New York Journal of Commerce*, Ιούλιος 1923]

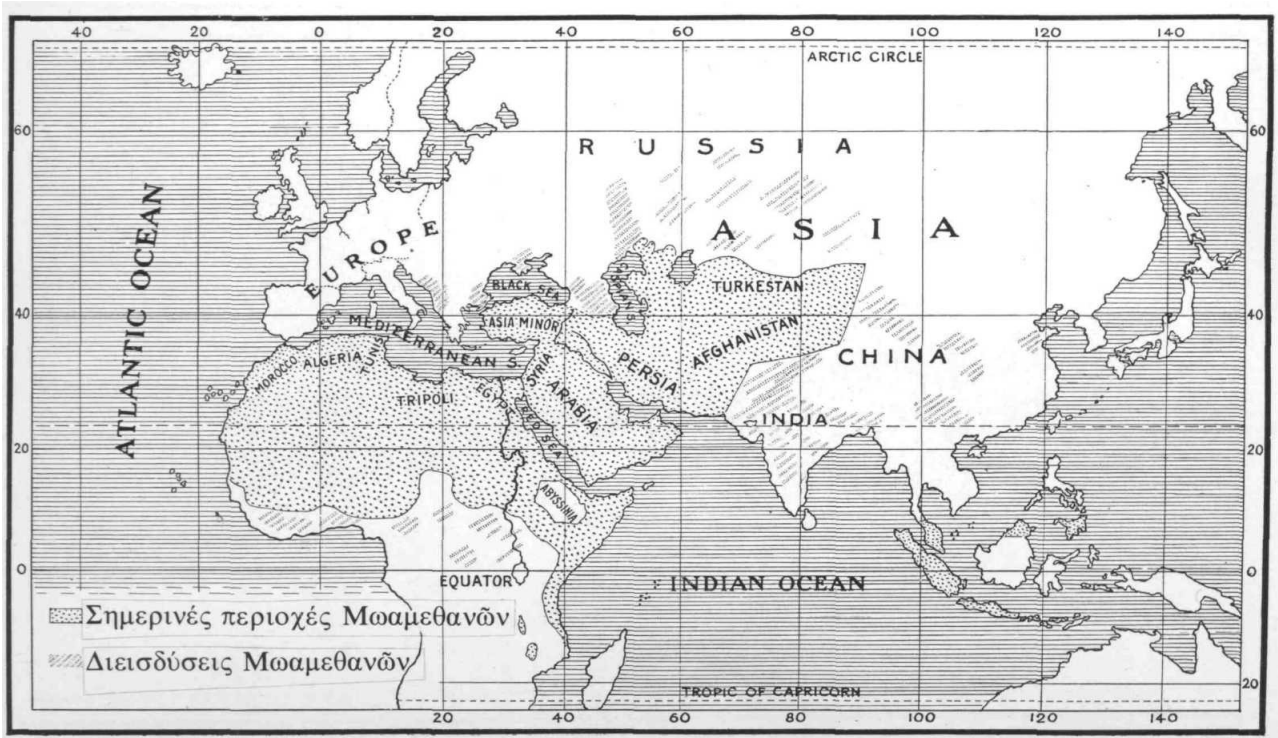
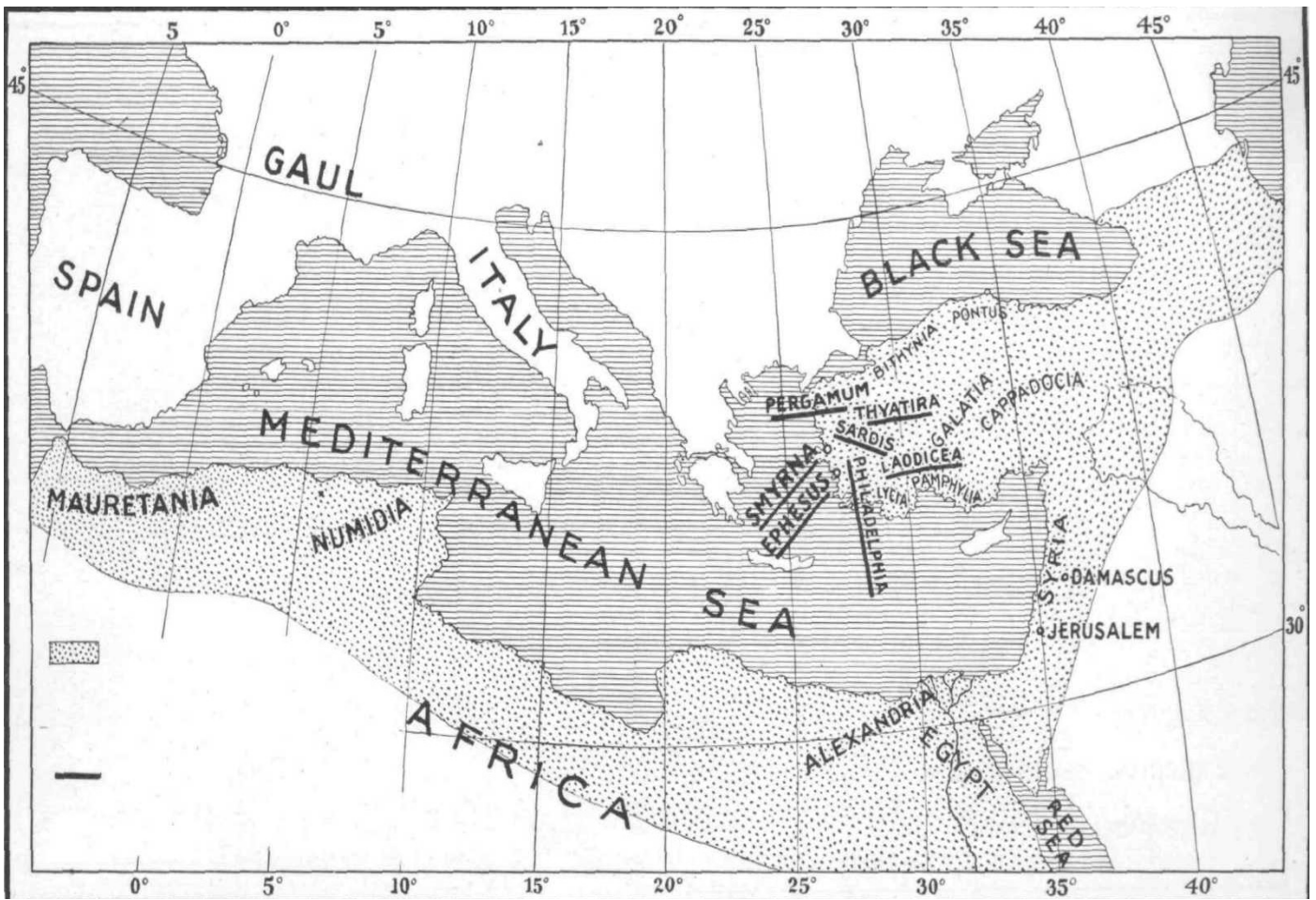
«Η Μοσούλη και η ευχέρεια να έχουμε μια ελπίδα επιτυχίας μέσα στον αγώνα για το πετρέλαιο υπήρξε το αντικείμενο όλων των διαπραγματεύσεων, οι Ηνωμένες Πολιτείες όμως θα μπορούσαν ν' ασχοληθούν σήμερα με κάτι καλύτερο απ' το να φροντίζουν για τα συμφέροντα των "βασιλέων του πετρελαίου". Δημόσια γίνονται συζητήσεις για την ειρήνη και για τον πολιτισμό, κρυφά όμως γίνονται συζητήσεις για το πετρέλαιο, διότι διεξάγεται αγώνας για εδάφη, όπου οι μέλλοντες "ανάδοχοι εκχωρήσεων" θα μοχθήσουν πολύ για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων τους».

[*New York Times*]

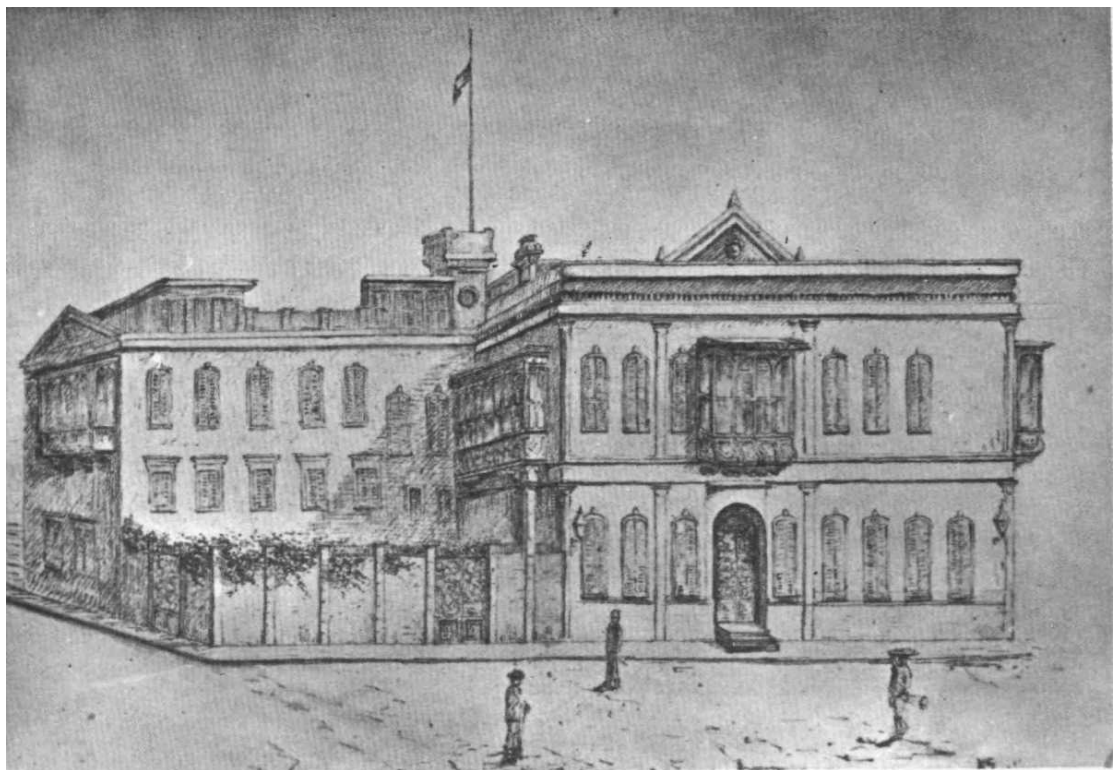
«Αν και η Αμερική δεν θα αναδεχόταν ανθρωπιστική ευθύνη στην Εγγύς Ανατολή, λέγοντας πως πρέπει να είναι απηλλαγμένη απ' τις σκοτούρες και της φαυλότητες του Παλαιού Κόσμου, το αίμα της Αμερικής βράζει εξ αιτίας του φλέγοντος προβλήματος του πετρελαίου. Όταν αναφερθεί η λέξη "πετρέλαιο" ο ερημίτης ξεπετάγεται στη στιγμή απ' την απομόνωσή του. Η Αμερική δεν ενδιαφέρεται καθόλου για τη Μικρά Ασία όταν οι Τούρκοι σφάζουν τους Χριστιανούς υπηκόους των κατά εκατοντάδες και χιλιάδες».

[*Pall Mall Gazette*]

* Ο Lewis Heck είχε στενό σύνδεσμο με τις επιχειρήσεις του Chester, ο δε γιος του Ναυάρχου Chester είχε πάει επίσης στη Λωζάννη.

Το κτήριο του Αμερικανικού Προξενείου στη Σμύρνη μπροστά στο οποίο Τούρκος στρατιώτης έχυσε εύφλεκτα υλικά. Κάηκε ολωσδιόλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΓ' ΜΩΑΜΕΘΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Είναι δύσκολο για τους Αμερικανούς που ζουν στη Χριστιανική αυτή χώρα να αντιληφθούν τη θέση ενός ιεραποστόλου που πηγαίνει σε μια Μωαμεθανική κοινότητα με το σκοπό να προσηλυτίσει τα μέλη της.

Το πρόβλημα είναι το ίδιο ακριβώς με εκείνο που θα αντιμετώπιζε ένας Μουσουλμάνος Χότζας ή ιερέυς όταν εμφανιζόταν με δυο ή τρεις γυναίκες με γιασμάκι σε μια ευσεβή κοινότητα Μεθοδιστών στο Michigan και άρχιζε μια εκστρατεία υπέρ του Προφήτου. Όσο για τα αποτελέσματα της εκπαιδύσεως επάνω σε έναν Μωαμεθανό που έχει φτάσει ν' αμφιβάλλει για τη θρησκεία του, όταν εκπαιδευτεί έξω απ' αυτή, ο Μωαμεθανός αυτός γίνεται άθεος. Το θέαμα του Μεγάλου Παγκοσμίου Πολέμου έχει επηρεάσει βαθειά όλους τους μη Χριστιανικούς λαούς και έκαμε το ιεραποστολικό έργο δυσκολώτερο από ποτέ άλλοτε. «Ο Χριστός δεν είναι ο Ηγεμών της Ειρήνης», λένουν και κανένας αριθμός κηρυγμάτων δεν ημπορεί να τους κάνει να πιστεύσουν το ενάντιο. «*Ηγεμών της Ειρήνης;*», λένουν ειρωνικά. «*Είναι Ηγεμών των υποβρυχίων, των βομβαρδιστικών αεροπλάνων, των δηλητηριωδών αερίων, των πολυβόλων*». Τα υποτιθέμενα αποτελέσματα των διδασκαλιών για τον Χριστό είναι πιο φανερά απ' τις ίδιες τις διδασκαλίες. Ένα στοιχείο δυνάμεως της Μωαμεθανικής θρησκείας είναι το ότι είναι ειλικρινής και δίνει ελεύθερο πεδίο στα πάθη και τα ορμέμφυτα της κατώτερης ανθρώπινης φύσεως. Ο,τιδήποτε κι αν λένουν οι διδασκαλίες του Κορανίου σχετικά με τη διάδοση του δόγματός του με το σπαθί — γιατί υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός ερμηνευτών του βιβλίου αυτού και μπορεί κανένας να εύρει ο,τιδήποτε επιθυμεί μέσα σ' αυτό — δεν υπάρχει καμμιά αμφιβολία σχετικά με το παράδειγμα που έδωσε ο Μωάμεθ, ο οποίος ίδρυσε το βασίλειό του με το σπαθί στο χέρι, ο οποίος ήταν οπαδός της πολυγαμίας και ληστής караβανιών καμηλών και έδινε διαταγές να δολοφονούν τους εχθρούς του. Αυτό δεν το λέγω για να δυσφημήσω τον Προφήτη, αλλά σαν μια εξακρίβωση πασίγνωστων ιστορικών γεγονότων. Ενώ συνηγορεί για πολλές αρετές, το Κοράνι δίνει μεγαλύτερη ελευθερία στα ανθρώπινα πάθη και προσελκύει περισσότερο τον φυσικό άνθρωπο παρά ο ασκητισμός του Χριστιανισμού και γι' αυτό διαδίδεται γρηγορότερα ανάμεσα στους πρωτόγονους λαούς και στους λαούς χαμηλότερου πολιτισμικού βαθμού.

Κάποτε συνάντησα μια χαριτωμένη ιεραπόστολο που επέστρεφε απ' την Αφρική στην Αμερική μαζί με το παιδάκι της που είχε αρρωστήσει από πυρετό για να το υποβάλλει σε θεραπεία. Μου περιέγραψε τη μεγάλη

διάδοση του Μωαμεθανισμού στην Αφρική και ότι το έργο των Χριστιανών ιεραποστόλων εκεί καταφανώς δεν παρουσίαζε πλέον ελπίδες επιτυχίας. Μου έκανε ένα είδος χάρτου των Χριστιανικών σταθμών ιεραποστολής, μου εξήγησε: «Προσπαθούμε να δημιουργήσουμε ένα φράγμα δια μέσου της Αφρικής για να εμποδίσουμε τον Μωαμεθανισμό να διαδοθεί στο Νότο, πέρα απ' τον Ισημερινό». «Γι' αυτό που μου λέτε» παρετήρησα, «δεν μπορείτε να το κάμετε». «Δεν μπορούμε» είπε, «ο Θεός όμως μπορεί». Η απάντηση φαίνεται πως δεν επιδέχεται αντίρρηση και συνδέεται βαθειά με τη θρησκευτική αφιέρωση, υπάρχει όμως μια απάντηση και είναι η έξης: «Ο Θεός μπορεί, βεβαίως μπορεί, αλλά δεν το κάμνει και πιθανώς δεν το θέλει». Φαίνεται πιθανό ότι έχει γίνει τόσο μεγάλη κατάχρηση απ' τα λεγόμενα Χριστιανικά έθνη του μεγάλου δώρου του Χριστιανισμού και τόσο έχει εξευτελιστεί απ' αυτή, ώστε ο Θεός έχει αποκάμει και θεωρεί προπέτεια εκ μέρους των εθνών αυτών να στέλνουν ιεραποστόλους για να προσηλυτίζουν λαούς που έχουν άλλες θρησκείες. Έχει γίνει ολοφάνερο σε κάθε ανθρώπινο πλάσμα που δεν είναι ζηλωτής και θρησκόληπτος ότι τα χρήματα που ξοδεύονται για τον προσηλυτισμό Μουσουλμάνων είναι «λεφτά πεταμένα». Κι αυτοί ακόμα οι ιεραπόστολοι που δουλεύουν στην Τουρκία φαίνεται πως έχουν σταματήσει το έργο τους.

Την ίδια ιστορία ακούει κανείς παντού. Στο βιβλίο *«Η Ημισέληνος στη Νοτιοδυτική Κίνα»* που έγραψε ο ιεραπόστολος G. Findlay Andrew, ο συγγραφεύς λέγει:

«Ο Ισλαμισμός συχνά αναφέρεται ως αντίπαλος των Χριστιανικών ιεραποστολών. Τα τελευταία λίγα χρόνια μερικοί Hwei Hwei (Κινέζοι Μουσουλμάνοι) επηρεάστηκαν απ' το Ευαγγέλιο και ύστερα από ομολογία πίστεως, έγιναν δεκτοί σαν μέλη μιας εκκλησίας ή σαν δόκιμοι. Ο αριθμός των εν πάση περιπτώσει υπήρξε πολύ μικρός και από κείνους που “εφύλαξαν την πίστιν”, μόνον ένας σχεδόν παραμένει μέλος εκκλησίας τώρα που γράφουμε το βιβλίο».

Μολαταύτα ο καλός αυτός ιεραπόστολος κλείνει τη θλιβερή αυτή έκθεσή του με την παρατήρηση:

«Όσο μεγάλο κι αν είναι το πρόβλημα όμως, ο θρίαμβος του Σταυρού απέναντι της Ημισελήνου στο Kansu είναι εξασφαλισμένος».

Είναι δύσκολο να εννοήσει κανείς τη συλλογιστική διαδικασία που βγάζει απ' τα παραπάνω δεδομένα το συμπέρασμα αυτό.

Έχουμε ήδη επιστήσει την προσοχή του αναγνώστου ενάντι στο γεγονός ότι οι Τούρκοι είναι η πιο κατώτερη απ' τις Μουσουλμανικές φυλές και δεν θα ήταν δίκαιο απέναντι των Μουσουλμάνων γενικά να ειπεί κανείς ότι επιδοκιμάζουν τις σφαγές και τους βιασμούς που διαπράττει ο λαός αυτός που τόσο σωστά έχει χαρακτηρίσει ο Gladstone και πολλοί ιστορικοί. Στην πραγματικότητα οι Τούρκοι δεν αποτελούν τον μέγιστο κίνδυνο για τη Χριστιανική Εκκλησία. Έχουν επιτελέσει το θηριώδες έργο τους και η επιρροή τους σαν μιας προσηλυτιστικής δυνάμεως δεν θα επεκταθεί πέρα απ' τις περιοχές που βρίσκονται κάτω απ' την κυριαρχία τους, εκτός εάν διεξαγάγουν έναν καινούργιο επιτυχή πόλεμο.

Μερικές περικοπές απ' το βαθυστόχαστο εκείνο βιβλίο του Lothrop Stoddard «*Ο νέος κόσμος του Ισλάμ*» θα είναι αρκετές για να δείξουν πώς ο Ισλαμισμός διώχνει τον Χριστιανισμό στους τόπους εκείνους όπου συναντώνται αντιμέτωποι. Το ισχυρότερο και καλύτερα οργανωμένο για προσηλυτισμό θρησκευτικό τάγμα μεταξύ των Μουσουλμάνων είναι το τάγμα των Senussiya που περιγράφει πολύ καλά ο κ. Stoddard:

«Η αρχή του συνειδητού και συστηματικού Πανισλαμισμού χρονολογείται απ' τα μέσα περίπου του δεκάτου ενάτου αιώνας. Οι Senussi φροντίζουν ν' αποφεύγουν μian απ' ευθείας ρήξη με τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η έξυπνη και προσεκτική πολιτική τους είναι πράγματι καταπληκτική. Επί περισσότερο από μισόν αιώνα το τάγμα αποτελούσε μια μεγάλη δύναμη και όμως ποτέ δεν τόλμησε ν' αντιμετωπίσει την τελική αναμέτρηση. Σε πολλές απ' τις φανατικές εξεγέρσεις που έλαβαν χώρα σε διάφορες περιοχές της Αφρικής, οι τοπικές οργανώσεις των Senussi έλαβαν αναμφιβόλως μέρος, το ίδιο δε συνέβη και κατά τη διάρκεια της Ιταλικής εκστρατείας στην Τριπολίτιδα και του τελευταίου πολέμου, αλλά το τάγμα το ίδιο ποτέ δεν κατέβηκε στο στίβο. Το πρόγραμμα των Senussi είναι η συγχώνευση αρχικά της Μουσουλμανικής Αφρικής και αργότερα ολόκληρου του Ισλαμικού μέσα στα «Ιμαμάτ» των πρώτων ημερών του Ισλάμ, που θ' αναβιώσει δηλ. σε μια μεγάλη θεοκρατία που θα περιλαμβάνει όλους τους αληθινούς Μουσουλμάνους πιστούς — με άλλες λέξεις στον Πανισλαμισμό. Πιστεύουν όμως ότι πριν απ' την πολιτική απελευθέρωση του Ισλάμ απ' την Χριστιανική κυριαρχία, πρέπει να λάβει χώρα μια βαθειά πνευματική αναγέννηση. Χρόνο με το χρόνο, δεκαετία με δεκαετία, οι Senussi προχωρούν βραδέως, με γαλήνη και ψυχραιμία. Έχουν γεμίσει τη Βόρεια Αφρική με τα οικήματα και τα σχολεία τους, προχώρησαν επίσης προς τον Νότο προσηλυτίζοντας εκατομμύρια νέγρων ειδωλολατρών στη θρησκεία του Ισλάμ. Κάθε ειλικρινής Ευρωπαίος παρατηρητής λέγει την ίδια ιστορία. Όπως παρατηρούσε ένας Άγγλος πριν από είκοσι χρόνια περίπου: “ο Μωαμεθανισμός κάμνει αξιοσημείωτες προόδους στο εσωτερικό της Αφρικής. Εκτοπίζει διαρκώς την ειδωλολατρεία. Μπροστά σ' αυτόν η

Χριστιανική προπαγάνδα είναι εντελώς ασήμαντη”. Και ένας Γάλλος διαμαρτυρούμενος ιεραπόστολος παρατηρεί με την ίδια διάθεση: “Βλέπουμε τον Ισλαμισμό στην πορεία του, που κάποτε επιβραδύνεται, αλλά ποτέ δεν σταματά, προς την καρδιά της Αφρικής. Τίποτε δεν φοβάται. Ακόμα και τον Χριστιανισμό, που είναι ο σοβαρότερος αντίπαλός του, τον αντιμετωπίζει χωρίς μίσος. Ενώ οι Χριστιανοί ονειρεύονται την κατάκτηση της Αφρικής, οι Μωαμεθανοί την πραγματοποιούν”. Οι επιτυχίες αυτές πραγματοποιούνται κατά τον ίδιο τρόπο εις βάρος του Αφρικάνικου Χριστιανισμού. Οι Ευρωπαϊκές Ιεραποστολές χάνουν πολλούς απ' τους προσηλύτους των προς όφελος του Ισλάμ, ενώ σε όλο το πλάτος της Ηπείρου η αρχαία εκκλησία της Αβησσυνίας, που επί τόσον πολύ καιρό αποτελούσε ένα προχωρημένο οχυρό εναντίον του Ισλάμ, φαίνεται ότι διατρέχει τον κίνδυνο να πνιγεί μέσα στην πλημμυρίδα του Ισλάμ που αυξάνει ολοένα. Υπάρχει σήμερα μέσα στον Μουσουλμανικό κόσμο μια πολύ διαδεδομένη πεποίθηση ότι ο Ισλαμισμός μπαίνει σε μια περίοδο αναγεννήσεως και ανανεωμένης δόξας».

Ο Μωαμεθανισμός σήμερα καλύπτει το βόρειο τμήμα της Αφρικής απ' τον Ατλαντικό Ωκεανό μέχρι την Ερυθρά Θάλασσα, σχεδόν μέχρι τον Ισημερινό, και έχει περάσει προς τ' ανατολικά πολύ χαμηλότερα απ' αυτόν: περικυκλώνει την Αβησσυνία, που αποτελεί μια νήσο εκφυλισμένου Χριστιανισμού, κατέχει σταθερά την Αραβία, την Περσία, το Αφγανιστάν, το Τουρκεστάν και έχει πλημμυρίσει μεγάλες περιοχές της Κίνας και Ρωσίας, όπου κάμνει ταχείες προόδους. Είναι μια απ' τις κυριώτερες θρησκείες στην Ινδία και έφτασε μέχρι τις Ολλανδικές Ινδίες και τις Φιλιππίνες.

Ο Pierre Andre στο έργο του «*Islam et les Races*» ανεβάζει τον ολικό αριθμό των Μωαμεθανών σε όλον τον κόσμο στα 1917 σε 246.920.000. Ο Laurence Martin της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσσου, σε ένα άρθρο του στο *Foreign Affairs* του Μαρτίου του 1923 καθορίζει τον ίδιο αριθμό στα 230.000.000, που είναι κάπως συντηρητικότερος, αλλά κάθε υπολογισμός πρέπει να αναθεωρείται χρόνο με χρόνο, γιατί ο αριθμός αυξάνει με εκπληκτική ταχύτητα. Είναι πιθανό ότι ο αριθμός των Μωαμεθανών σ' όλον τον κόσμο ανέρχεται σήμερα σε 250.000.000 περίπου.

Στις απέραντες περιοχές της γήινης επιφάνειας που έχουν ήδη αναφερθεί παραπάνω ως σταθερά Μωαμεθανικές, πρέπει τώρα να προστεθεί και η Μικρά Ασία, η τελευταία ελπίδα και προφυλακή του Χριστιανικού πολιτισμού στην Εγγύς Ανατολή, ο οποίος είχε διαδοθεί και αναπτυχθεί γρήγορα με τη βοήθεια των δικών μας και άλλων Χριστιανικών

σχολείων, ο οποίος όμως σαρώθηκε τελευταία με τη φωτιά και με τις σφαγές και με τη βοήθεια και συννεοχή των Χριστιανικών Δυνάμεων.

Έχει ήδη διαπιστωθεί ότι προσηλυτισμοί Μωαμεθανών στο Χριστιανισμό είναι τρομερά σπάνιοι, ενώ ο Μωαμεθανισμός έχει σοβαρές επιτυχίες στον προσηλυτισμό Χριστιανών. Φαίνεται επίσης ότι υπάρχουν εξακριβωμένες περιπτώσεις Αμερικανών και Ευρωπαίων που έχουν ασπασθεί τον Ισλαμισμό. Ο Καθηγητής T. W. Arnold στο βιβλίο του *«The Preaching of Islam»* (Το κήρυγμα του Ισλάμ) που αποτελεί μια έξυπνη συνηγορία υπέρ του Μωαμεθανισμού, αναφέρει την περίπτωση ενός Άγγλου δικηγόρου, του κ. William Henry Quillam, ο οποίος ασπάστηκε τον Μωαμεθανισμό και έγινε ιεραπόστολος της θρησκείας αυτής στο Liverpool. Μέχρι το 1897, δηλ. δέκα έτη μετά τον προσηλυτισμό του ο κ. Quillam, είχε προσηλυτίσει εκατόν τριάντα εφτά άτομα.

Ένας Αμερικανός, ο κ. Alexander Russel Webb, που χρημάτισε Πρόξενος των Ηνωμ. Πολιτειών στη Μανίλα, αφού ασπάστηκε τον Μωαμεθανισμό, ίδρυσε μια ιεραποστολή. Ο κ. Webb είχε ανατραφεί σαν Πρεσβυτεριανός. Στα 1875, ένας Μεθοδιστής ιερέας ονομαζόμενος Norman προσηλυτίστηκε στον Μωαμεθανισμό και άρχισε να τον κηρύττει στην Αμερική.

Όσο ήμουν στη Σμύρνη, ένας Αμερικανός υπήκοος εκ γενετής που είχε βαρεθεί τη Χριστιανή και ασκητική γυναίκα του που ήταν τόσο καλή, ώστε δεν μπορούσε να πάρει διαζύγιο απ' αυτή, έγινε Μωαμεθανός για να παντρευτεί μια νέα γυναίκα που είχε ερωτευτεί και ζούσε μ' αυτή ευτυχισμένος σαν να ήταν αντρόγυνο σύμφωνα με το Μωαμεθανικό Δίκαιο, μέχρι και τελευταία. Υπάρχει επίσης και μια εξακριβωμένη ιστορία που για προφανείς λόγους δεν δόθηκε στην πλατειά δημοσιότητα, για μια Αμερικανίδα ιεραπόστολο, η οποία παντρεύτηκε έναν πλούσιο Τούρκο και έγινε μέλος του ήδη πολυάριθμου χαρεμιού του. Μερικές πρώην συνάδελφοί της την επισκέφτηκαν και προσπάθησαν να την καταπείσουν να ξαναγυρίσει κοντά τους. Εκείνη απάντησε:

«Πάντοτε επιθυμούσα να παντρευτώ και να ζήσω τη φυσική ζωή μιας γυναίκας, για την οποία με προώριζε ο Θεός. Έβλεπα τα χρόνια να περνούν χωρίς να φαίνεται η πιθανότητα να εκπληρώσω τα καθήκοντα για τα οποία με έκανε ο θεός και γι' αυτό επαναστάτησα. Κανένας Χριστιανός άνδρας δεν μου έκανε ποτέ έντιμη πρόταση γάμου, αν και πολλοί μου έκαναν κόρτε με ανέντιμες προθέσεις. Ο άνδρας αυτός μου πρόσφερε μια έντιμη ένωση σύμφωνα με τη θρησκεία του και με τους νόμους της χώρας του και εγώ δέχτηκα. Προτίμησα να έχω δικό μου ένα τέταρτο ανδρός

παρά καθόλου. Πλησιάζω τώρα να γίνω μητέρα. Είμαι τελείως ευτυχής και δεν επιθυμώ καθόλου να ακούσω ο,τιδήποτε πια για ιεραποστόλους και ιεραποστολικό έργο».

Οι τελευταίες δυο περιπτώσεις που αναφέραμε παραπάνω είναι χαρακτηριστικές, γιατί αποκαλύπτουν μια απ' τις αιτίες, για τις οποίες είναι λιγότερο δύσκολο να κηρύξει κανείς με πειστικότητα τον Μωαμεθανισμό κάτω από ευνοϊκές συνθήκες, παρά τον Χριστιανισμό. Ο πρώτος λύνει και για τους άνδρες και για τις γυναίκες μερικά δύσκολα προβλήματα του πολιτισμού μας, τα οποία υπάρχουν παρά την ολοένα μεγαλύτερη δραστηριότητα που αναπτύσσουν τα δικαστήριά μας σχετικά με το διαζύγιο.

Οι σελίδες αυτές γράφτηκαν χωρίς κανένα πνεύμα φανατισμού και με τον μοναδικό σκοπό να δοθεί στον κόσμο και ιδιαίτερα στο Χριστιανικό κόσμο η αλήθεια σχετικά με ορισμένα ζητήματα μεγάλης ιστορικής σημασίας. Οι Μωαμεθανοί με την οργανωμένη προπαγάνδα που κάμνουν εναντίον του Χριστιανισμού και με δημοσιεύματα και με το πολύ διαδεδομένο σύστημά τους των κοσμικών ιεραποστόλων, είναι πολύ καλά ενημερωμένοι πάνω στην αντιχριστιανική ιστορία του Χριστιανικού κόσμου, το δε τρομερό θέαμα του Μεγάλου Πολέμου προσέθεσε ένα ισχυρότατο επιχείρημα στην ήδη γεμάτη φαρέτρα τους. Είναι επίσης ενήμεροι το ότι η διδασκαλία του Χριστού, ενώ ουδέποτε υπηγόρευσε σε κάπως μεγάλη έκταση την πολιτική των Κυβερνήσεων, απέτυχε επίσης στο να ρυθμίζει όπως θα έπρεπε τη ζωή των ατόμων. Ο Μωαμεθανισμός δεν ζητεί τόσα πολλά απ' το άτομο όσα ο Χριστιανισμός και γι' αυτό είναι ευκολώτερο να ζει κανείς σύμφωνα με αυτόν. Επομένως, σ' αυτόν υπάρχει ολιγότερη υποκρισία. Παραδείγματος χάριν, η σχέση του γάμου είναι πολύ χαλαρή κατά το δόγμα του Προφήτου και η πολυγαμία επιτρέπεται. Ένας Μωαμεθανός συγγραφέας λέγει ότι η κοινωνική διαφθορά είναι άγνωστη στις Μωαμεθανικές χώρες και ένας συγγραφέας απάντησε μέσα στο περιοδικό *Armenia* που κυκλοφορούσε άλλοτε στη Βοστώνη, ότι αυτό είναι αληθές, γιατί στον Μουσουλμάνο επιτρέπει η θρησκεία του να μεταβάλει το σπίτι του σε πορνείο. Η Μουσουλμανική προπαγάνδα ισχυρίζεται ότι οι πολλές δικές τους γυναίκες έχουν μια ειλικρινή και έντιμη κοινωνική θέση, ενώ ο Χριστιανός έχει παράνομες σχέσεις που συχνά καταστρέφουν τα θύματά του, τα οποία εγκαταλείπει σε μια ζωή εξευτελισμού.

Αλλά προσεγγίζουμε τους Μωαμεθανούς στο ζήτημα των σχέσεων χαλαρών γάμων και στην ανάγκη ιεραποστολικού έργου στο εσωτερικό της χώρας μας. Στα 1922 περισσότερα από ένα στα οχτώ ανδρόγυνα είχαν διαζευχθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες και συχνά συμβαίνει σε μας να

έχουμε μια διαδοχή στους συζυγικούς συντρόφους που συναγωνίζεται τους Μωαμεθανούς στην ειδική αυτή περίπτωση. Στα 1922 υπήρχαν 184.554 διαζύγια στις Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ στα 1916 ήταν μόνο 112.036. Στα 1922 έλαβαν χώρα πενήντα δύο λυντσαρίσματα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στα 1922 υπήρχαν 4.931.905 αναλφάβητοι στη χώρα αυτή και τον ίδιο χρόνο το ποσοστό των αναλφάβητων ανάμεσα στους Νέγρους εφτά Νότιων Πολιτειών έφτανε σχεδόν τα 23%.

Το Κοράνι δεν επιτρέπει τη χρήση κρασιού και πιστοί Μωαμεθανοί απέχουν απ' τη χρήση οινοπνευματωδών ποτών. Στις Ηνωμένες Πολιτείες το Σύνταγμα παραβιάζεται γενικά από πλατειές μάζες του λαού και η ημέρα των Χριστουγέννων γιορτάζεται σε μεγάλη έκταση με μεθυστικά όργια. Η μυστική ανηθικότης επικρατεί στις Ηνωμένες Πολιτείες σε πολύ μεγαλύτερη έκταση απ' ότι φαντάζονται πολλοί άνθρωποι. Κάθε τόσο ανατρέπεται ένα αυτοκίνητο και σκοτώνει ένα παράνομο ζευγάρι, η κάποια κοπέλλα, από το φόβο του επιθεωρητού των ηθών, πηδάει από ένα παράθυρο και αποκαλύπτει την ανηθικότητα μέσα σε κύκλους που κανείς δεν θα το περίμενε.

Ο Χριστιανισμός έχασε τη δύναμή του σαν μια θρησκεία που πρόκειται να κατακτήσει τον κόσμο — και έτσι έγινε εύκολη λεία για τον Μωαμεθανισμό, όταν αμαυρώθηκε από ένα προπέτασμα καπνού αντιφάσεων. Οι αναρίθμητες σοφιστίες που φέρνουν σύγχυση και που δημιουργήθηκαν και προκάλεσαν πολλές αιρέσεις και τα τρομερά μίσση και σχίσματα που γεννήθηκαν, αποτελούν μια εντελώς ιδιαίτερη ιστορία. Την εποχή που εμφανίστηκε ο Μωάμεθ επάνω στην παγκόσμια σκηνή, η Εκκλησία είχε ήδη διασπασθεί σε αλληλομαχόμενα δόγματα που είχαν χάσει την επίγνωση των απλών διδασκαλιών του Κυρίου. Οι Χριστιανοί είχαν διαφθαρεί και είχε επικρατήσει γενική ανηθικότης και εκφυλισμός.

Σήμερα ο Χριστιανικός κόσμος είναι σχεδόν εξ ίσου διηρημένος μεταξύ Διαμαρτυρομένων και Καθολικών, δογμάτων ανταγωνιζομένων άλληλα, που δείχνουν ελάχιστο πνεύμα συμβιβασμού μεταξύ τους. Πρόσφατες στατιστικές που δημοσίευσε το *Whittaker's Almanac*, ανεβάζει τον ολικό αριθμό των Καθολικών στον κόσμο σε 272.860.000 και τον αριθμό των Διαμαρτυρομένων και άλλων δογμάτων (όπως της Ανατολικής Εκκλησίας) που αρνούνται τη δικαιοδοσία του Πάπα, σε 290.000.000. Οιοσδήποτε έζησε για ένα διάστημα σε χώρες που εργάζονται ιεραπόστολοι, έχει διαπιστώσει τον ευσεβή χαρακτήρα των Καθολικών Μοναχών και των δύο φύλων. Θα βεβαιώσει επίσης τον ανώτερο χαρακτήρα, το θάρρος και τον ενάρετο βίο των Διαμαρτυρομένων ιεραποστόλων, ανδρών και γυναικών. Τα δύο όμως δόγματα ανταγωνίζονται το ένα το άλλο.

Στη Σμύρνη κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Διοικήσεως είχε ιδρυθεί μια Y.M.C.A. (Χριστιανική Αδελφότης των Νέων) και έκαμνε ένα θαυμάσιο έργο, καθώς επίσης και μια Y.W.C.A. (Χριστιανική Αδελφότης Νεανίδων). Σε όλες τις Καθολικές Εκκλησίες τοιχοκολλήθηκε μια ανακοίνωση ότι τέτοια ιδρύματα ήταν ιδρύματα σκότους και όχι φωτός και ότι κάθε πιστός Χριστιανός έπρεπε να απέχει από αυτά. Μια Καθολική διδασκάλισσα της Y.W.C.A. που πληρωνόταν έναν καλό μισθό, του οποίου είχε ανάγκη, εξαναγκάστηκε να παραιτηθεί. Κι αυτό είναι μόνο ένα παράδειγμα από πολλά που θα μπορούσαμε ν' αναφέρουμε. Όταν ένας Μωαμεθανός παρακινείται να γίνει Χριστιανός, συνήθως άπαντα: *«Τι είδους; Υπάρχουν τόσο πολλά είδη από σας και το κάθε είδος μας κάμνει προσεκτικούς εναντίον των άλλων»*. Σήμερα υπάρχει μικρότερη ελπίδα για έναν Πανχριστιανισμό παρά για έναν Πανισλαμισμό. Λέγει ο Kurtz που αναφέραμε πριν λίγο: *«Σήμερα ο Μωαμεθανισμός είναι ο μόνος αντίπαλος του Χριστιανισμού που μπορεί να γίνει παγκόσμια θρησκεία»* και ένας άλλος συγγραφέας γράφει στο περιοδικό *Moslem World* του Ιανουαρίου 1925:

«Η Χριστιανική Εκκλησία, ύστερα από σκληρόν αγώνα δεκατριών αιώνων βρίσκει ακόμα στον Ισλαμισμό ένα πρόβλημα που την φέρνει σε πολύ μεγάλη σύγχυση. Είναι ιστορικά εξακριβωμένο ότι ο Ισλαμισμός γεννήθηκε ύστερα απ' τον Χριστιανισμό και όμως τον εκτόπισε σχεδόν παντού, όπου διαδόθηκε. Αυτό προκύπτει καθαρά απ' την ιστορία ολόκληρης της Βόρειας Αφρικής, της Παλαιστίνης και της Συρίας, καθώς και της σημερινής Μικράς Ασίας».

Ο Αιδεσ. George Bush στο βιβλίο του *«Life of Mohammed»* που δημοσίευσε ο εκδοτικός οίκος Harpers στα 1830, διατυπώνει την εξής σκέψη:

«Τω όντι και στην περίπτωση αυτή, όπως και σε κάθε άλλη περίπτωση, στην οποία οι τύχες ενός ατόμου είναι ολότελα δυσανάλογες προς τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν και ξεπερνούν κάθε λογικό υπολογισμό, είμαστε αναγκασμένοι να λύσουμε το πρόβλημα με την ειδική Πρόνοια του Θεού. Τίποτε άλλο απ' αυτή δεν θα μπορούσε να φέρει τόσο σημαντικά αποτελέσματα».

Αν δεν υπάρχει άλλη εξήγηση απ' αυτή για την επιτυχία του Μωαμεθανισμού, είναι πρόδηλο ότι η πρόθεση του Θεού δεν άλλαξε κατά τα τελευταία ενενήντα χρόνια. Αυτή είναι η άποψη του βαθειά θρησκευόμενου ανθρώπου που πιστεύει στην προσωπική εκ μέρους του Θεού ρύθμιση όλων των υποθέσεων του παρόντος κόσμου και αποδίνει σε αιτίες της σοφίας του Θεού τα ζητήματα που είναι πάρα πολύ σοβαρά για

την ανθρώπινη κατανόηση. Ο μελετητής της ιστορίας θα κατανοήσει τη διάδοση του Μωαμεθανισμού εις βάρος του Χριστιανισμού και οι κυριότερες αιτίες εμφανίστηκαν ή θα διασαφηνιστούν στην συνέχεια της παρούσης διηγήσεως.

Μια άλλη δυνατότερη και γενναιότερη απ' τον Μωάμεθ προσωπικότητα προσπάθησε να ιδρύσει μια παρόμοια θρησκεία σ' αυτήν την Ήπειρο. Δεν μπόρεσε να αποκτήσει παγκόσμια επιρροή και να γίνει μόνιμος παράγων στην ιστορία, κυρίως από γεωγραφικούς λόγους. Η περιοχή του κόσμου μέσα στην οποία ο Brigham Young ίδρυσε το πολυγαμικό δόγμα του δεν ήταν τόσο κατάλληλη για τη διάδοσή του, όσο η περιοχή στην οποία ο Μωάμεθ ανέπτυξε τις αρχικές του δραστηριότητες. Ο δυτικός πολιτισμός, ακολουθώντας από κοντά τη δίψα του χρυσού, υπερνίκησε τον Αμερικανό απόστολο και έμπιστο όργανο του Αγγέλου Γαβριήλ. Η κυριότερη αιτία για την οποία ο Χριστιανισμός έχασε τόσο πολύ έδαφος προς όφελος του Μωαμεθανισμού και όπως φαίνεται θα χάσει στο μέλλον περισσότερο ακόμα, είναι το ότι ουδέποτε υπήρξε στον κόσμο πολύς πραγματικός Χριστιανισμός. Η ιστορία των λεγομένων «Χριστιανικών Εθνών» υπήρξε μια μακρά σειρά αιματηρών πολέμων, προδοσίας και ληστείας, ημερών του Αγίου Βαρθολομαίου και Καθολικών που μαρτυρούσαν εξ αίτιας των Διαμαρτυρομένων, διωγμών αγίων και μαγισσών που καίγονταν «επί της πύρας».

Και η κατάσταση ανάμεσα στα «Χριστιανικά Έθνη» που επέτρεψε στους Τούρκους να κάψουν τη Σμύρνη και να σφάξουν τους κατοίκους της ή να κακουργήσουν εις βάρος τους, υπήρξε ένας κολοφώνας ατιμίας και αίσχους που δείχνει ότι ο κόσμος γίνεται ολοένα και λιγότερο Χριστιανικός, όσο περνούν τα χρόνια.

Βέβαια δεν υπάρχει λόγος να περιμένει κανείς απ' το Θεό να βοηθεί τους Χριστιανούς ιεραποστόλους ύστερα από τέτοιες απογοητεύσεις και διακωμωδήσεις. Εάν, όπως παρατηρεί ο αιδέσιμος Bush, η θαυμαστή διάδοση του Μωαμεθανισμού δεν ημπορεί να εξηγηθεί παρά μόνο σαν μια ιδιαίτερη πρόνοια του Θεού, δεν αποκλείεται Εκείνος να εμνεύσει στους Senussi να κάνουν πνευματικότερη τη θρησκεία τους και να αναπτύξουν τα καλύτερα χαρακτηριστικά της. Αν η Χριστιανική θρησκεία έχει επιτύχει τόσο ασθενή αποτελέσματα πάνω στη συμπεριφορά των Χριστιανικών εθνών και έχει τόσο μικρή προσαρμογή προς το θέλημα του Θεού, ώστε να μην έχει τη δύναμη να προσηλυτίσει Μωαμεθανούς, τότε η μόνη δυνατότης που απομένει στη σοφία την πεπερασμένη ή την απέραντη, θα ήταν να χρησιμοποιηθεί όσο το δυνατόν καλύτερα μια άλλη θρησκεία. Όταν οι ιεραπόστολοί μας φέρουν σε πέρας την τοποθέτηση της Τουρκικής Διοικήσεως «επάνω σε μια υγιή

βάση» θα μπορούν να γυρίσουν στην πατρίδα και να μας διδάξουν πώς να είμαστε καλύτεροι Χριστιανοί. Αν ο Χριστιανισμός δεν περισωθεί μέσα στις χώρες όπου έχει ακόμα μια τυπική υπόσταση, θα καταστραφεί και ο πολιτισμός των χωρών εκείνων θα καταστραφεί μαζί του. Οι Μπολσεβίκοι το ξέρουν αυτό, όπως μαρτυρεί ο πόλεμος που διεξάγουν εναντίον του Χριστιανισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΔ' ΤΟ ΚΟΡΑΝΙ ΚΑΙ Η ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ

Η ιδιόρρυθμη νοοτροπία που κατέστησε τους Τούρκους ικανούς να διαπράξουν πρωτοφανείς βιαιότητες εις βάρος των συνανθρώπων των που συνεκλόνησαν και προσέβαλαν ολόκληρη την ανθρωπότητα, οφείλονταν σε τρία πράγματα: στη φύση τους, στις διδασκαλίες του Κορανίου και στο παράδειγμα του Προφήτου. Αυτό ήθελε να ειπεί ο Gladstone όταν μιλούσε για τον «*συνδυασμό της φύσεως του Τούρκου και της θρησκείας του*».

Αυτό γίνεται καλύτερα κατανοητό, όταν λάβουμε υπ' όψιν ότι άλλοι Μωαμεθανικοί λαοί έχουν συμβάλει πάρα πολύ στην πρόοδο και τον πολιτισμό του κόσμου. Οι Άραβες έχουν διακριθεί στην αρχιτεκτονική, στην επιστήμη, στην ποίηση, στις καλές τέχνες και στα γράμματα. Κατά τη γνώμη του διακεκριμένου εκείνου κληρικού, του Canon William Barry που διατύπωσε σε ένα άρθρο του στο Περιοδικό «*The Nineteenth Century and After*» (Ο 19ος αιώνας και ύστερα απ' αυτόν) του Αυγούστου 1919, οι άλλοι Μουσουλμάνοι οφείλουν να καταδικάζουν τους Τούρκους και τις βιαιοπραγίες τους. Ο Canon Barry λέγει:

«Οι γνωστικοί Μουσουλμάνοι, αντί να αναλαμβάνουν με ιδιαίτερο ζήλο την υπεράσπιση ενός συστήματος που καταδικάστηκε απ' την ιστορία κι απ' την πείρα, έπρεπε να καταλήξουν στο να θεωρούν τον Τούρκο όχι σαν ένα “προτύργιο του Ισλαμισμού”, αλλά σαν μια κηλίδα στον πολιτισμό τους, σαν μια κατάπτωση απ' τη δόξα των ενδόξων Χαλιφών τους, ένα σκάνδαλο και μια αδυναμία που δεν θα έπρεπε να τα ανέχονται πλέον».

Για να υποστηρίξει κανείς τη γνώμη αυτή, δεν έχει παρά να υπενθυμίσει τις ένδοξες εποχές της Βαγδάτης και της Κόρδοβας. Την εποχή του Χαρούν Αλ Ρασίδ η Βαγδάτη ήταν περιώνυμη ως η μεγαλύτερη πόλη του κόσμου, ένα κέντρο εξευγενισμένου πολιτισμού, παιδείας και καλών τεχνών. Ο μονάρχης αυτός περιγράφεται σαν ένας που είχε μαζέψει ολόγυρά του μια λαμπρή πλειάδα από ποιητές, νομομαθείς, σοφούς και πνευματώδεις ανθρώπους. Ο πολιτισμός εκείνος άφησε πίσω του μια φιλολογία, η οποία τον απαθανάτισε — αν και η φιλολογία αυτή τον αναφέρει και σαν μονάρχη που κάθε νύχτα πλάγιαζε με άλλη γυναίκα, την οποία αποκεφάλιζε το άλλο πρωί.

Και εδώ όμως έχουμε την ίδια παλαιά ιστορία: η Βαγδάτη περιέπεσε σε αφάνεια, όταν περιήλθε κάτω απ' την κυριαρχία των Τούρκων και την εποχή της τελικής της αλώσεως στα 1638 απ' τον Σουλτανο Μουράτ τον

4ο, ο μονάρχης αυτός έσφαξε τους περισσότερους απ' τους κατοίκους της, παραβιάζοντας τους όρους της παραδόσεως.

Οι Μαυριτανοί άφησαν πίσω τους στην Ισπανία αρχιτεκτονικά μνημεία που αποτελούν μέχρι σήμερα απόλαυση για τον κόσμο: δεν έχουμε παρά ν' αναφέρουμε μόνο το τέμενος — σήμερα Μητροπολιτικό ναό της Κόρδοβας — και την Αλάμπρα της Γρενάδας. Η περίφημη Άλγεβρα του Ομάρ Καγιάμ έχει γραφεί στην Αραβική γλώσσα και πολλές συμβολές στην επιστήμη και στη φιλολογία δημοσιεύτηκαν αρχικά στην ίδια γλώσσα. Οι Άραβες της Αφρικής περιγράφονται από περιηγητές ως το ευγενέστερο δείγμα του ανθρωπίνου γένους από σωματική άποψη, αλλά ακόμη και ένας τυχαίος τουρίστας που έφτασε στο Αλγέρι βεβαιώνει το γεγονός αυτό παρατηρώντας τους ανθρώπους που περπατούν στους δρόμους του. Η διανοητική συμπεριφορά ανάμεσα στον Άραβα και τον Τούρκο περιγράφεται ως εξής απ' τον Buckhardt:

«Ο Άραβας δείχνει τον χαρακτήρα του όταν υπερασπίζεται τον φιλοξενούμενό του με κίνδυνο της ζωής του και υποτάσσεται στις αντιξοότητες της τύχης, στην απογοήτευση και στη δυστυχία με την πιο υπομονητική εγκαρτέρηση. Διακρίνεται απ' τον Τούρκο με τα προτερήματα του οίκτου και της ευγνωμοσύνης. Ο Τούρκος είναι σκληρός, ο Άραβας έχει αγαθότερο χαρακτήρα, ευσπλαχνίζεται και βοηθεί τον δυστυχισμένο και ουδέποτε λησμονεί τη γενναιοδωρία που του έχει δείξει κάποιος, έστω και αν είναι εχθρός».

Χωρίς να έχω εμβαθύνει πολύ στο θέμα αυτό, είμαι πεπεισμένος ότι οι Τούρκοι είναι η μόνη Μωαμεθανική φυλή που δεν συνέβαλε καθόλου στην πρόοδο του πολιτισμού, ούτε δημιούργησε κάτι που, όπως λέγει ο Sir Edwin Pears, «ο κόσμος θα ήθελε να διατηρήσει ευχαρίστως». Ήταν πάντοτε καταστρεπτικοί και ποτέ δημιουργικοί.

Για να κάνουμε αντιληπτό πόσες ανθρώπινες υπάρξεις θα μπορούσαν να έχουν αναπτύξει τέτοιες ιδιότητες θηριωδίας και να έχουν αφήσει τέτοιο ανώτατο όριο σφαγών και για χάρη εκείνων που πιστεύουν ότι θα μπορούσε τώρα ν' αναπτυχθεί ένας πολιτισμός υψηλού επιπέδου από τους ανθρώπους που απέρριψαν οριστικά τη διδασκαλία του Χριστού, ας ρίξουμε ένα βλέμμα συγκρίσεως στις διδασκαλίες του Κορανίου και της Αγίας Γραφής.

Ότι οι διδασκαλίες της Καινής Διαθήκης είναι απέραντα πιο απλές και εξυψωτικές από κείνες του Κορανίου κανένας δεν μπορεί να το αρνηθεί, όταν κάνει μια σύντομη και προσεκτική συγκριτική μελέτη. Είμαι σε θέση επίσης να ειπώ ότι τα λόγια του Χριστού προσφέρονται σε

μετάφραση εξ αιτίας της ουσιαστικής ομορφιάς και αξίας των σκέψεων που περιέχουν και της έλξεως που ασκούν επάνω σε κάθε άνθρωπο οιασδήποτε ηλικίας.

Η επί του Όρους Διδασκαλία συγκινεί καταπληκτικά και με τρόπο ακατανίκητο στα Αγγλικά, Γαλλικά ή Γερμανικά, όπως και στο Ελληνικό πρωτότυπο. Το ίδιο μπορεί να πει κανένας για την Κυριακή Προσευχή και για τα περισσότερα απ' τα λόγια του Κυρίου. Γι' αυτό και όταν ο Χριστιανισμός εξοντώνεται μέσα σε μεγάλες περιοχές της επιφανείας της γης με το σπαθί, με το βούρδουλα, με το τσεκούρι ή με τη φωτιά, παρατηρούμε ότι ο κόσμος οπισθοδρομεί και παρακμάζει στις περιοχές εκείνες για μερικές χιλιετηρίδες και ότι τα συμφέροντα του έθνους βλάπτονται ανεπανόρθωτα, ανεξαρτήτως του γεγονότος ποιος αποκτά την εξουσία στα μέρη εκείνα.

Η Καινή Διαθήκη υποστηρίζει την αγνότητα στη ζωή και μάλιστα αποκλίνει υπέρ του ασκητισμού. Ο ίδιος ο Χριστός ήταν άγαμος και είχε ακηλίδωτη αγνότητα. Το Κοράνι είναι αισθησιακό στις διδασκαλίες του τόσο σχετικά με την παρούσα, όσο και σχετικά με τη μέλλουσα ζωή. Υπόσχεται στον αληθινό πιστό την παραχώρηση παραδεισιακών ωραίων γυναικών όταν φθάσει στον άλλο κόσμο. Ποια θα είναι η σχέση των συζύγων αυτού του κόσμου προς τη νέα αυτή ομάδα είναι κατά το μάλλον ή ήττον αβέβαιο. Η διδασκαλία αυτή του Κορανίου ρίχνει πολύ καθαρό φως στην περιφρονητική θέση την οποία έχει η γυναίκα στην αντίληψη των οπαδών του Μωάμεθ. Ένα τόσο ανώτερο, αγνό και ωραίο ειδύλλιο σαν τη ζωή και το θάνατο του Λόρδου Τέννυσον και της συζύγου του δεν είναι δυνατό για μια θρησκεία που καθιερώνει την πολυγαμία και τα ουράνια «ουρί». Ο ουρανός περιγράφεται ως έξης απ' το Κοράνι:

«Εκεί μέσα θα τους υποδεχτούν χαριτωμένες κοπέλες που θα κλείνουν τα μάτια τους, ώστε να μην βλέπουν κανέναν άλλον εκτός απ' τους άνδρες τους, και τις όποιες δεν θα έχει αγγίξει κανένας άνδρας προητέρω ούτε και κανένα Πνεύμα (Τζίν) και τα χρώματα του προσώπου τους θα είναι σαν εκείνα των ρουμπινιών και των μαργαριταριών».

Σε συνδυασμό με αυτά που είπαμε παραπάνω, πρέπει να έχει κανείς υπ' όψη του ότι οι Μωαμεθανοί τρέφουν μεγάλο σεβασμό για το Κοράνι και πιστεύουν σ' αυτό κατά γράμμα. Μέσα στις μεγάλες μάζες τους δεν υπάρχει η προοδευμένη σκέψη και μορφωτική ανάπτυξη που θα τους έκαμναν ν' αντιμετωπίσουν σκεπτικιστικά το ιερό τους βιβλίο, όπως συμβαίνει με τους Χριστιανούς. Όταν ένας Μωαμεθανός πεθαίνει στο πεδίο της μάχης, πιστεύει πραγματικά ότι πηγαίνει κατ' ευθείαν σ' έναν

ωραίο κήπο, όπου τον περιμένει ένα σμήνος από φιλήδονα θηλυκά πλάσματα.

Σύμφωνα με το Κοράνι το διαζύγιο είναι εύκολο και μπορεί να το επιτύχει ο άνδρας δηλώνοντας άπλα ότι βαρέθηκε τη γυναίκα του. Η σύζυγος όμως δεν μπορεί να επιτύχει το διαζύγιο, παρά μόνο για σοβαρούς λόγους. Πράγματι, ο δεσμός του γάμου στις Μωαμεθανικές χώρες είναι πολύ εύθραυστος. Δεν χρειάζεται ν' αναφέρει κανείς καλύτερο παράδειγμα για την ευκολία του Μωαμεθανικού διαζυγίου από την περίπτωση του διαζυγίου του Τούρκου ηγέτου Μουσταφά Κεμάλ και της συζύγου του. Οι Αμερικανικές εφημερίδες εξήγησαν ότι ο Κεμάλ ο ίδιος απήγγειλε την απόφαση, γιατί τα ιερατικά του καθήκοντα του έδιναν αυτό το δικαίωμα, αλλά γεγονός είναι ότι το διαζύγιο στις Μωαμεθανικές χώρες είναι μια εξαιρετικά απλή υπόθεση, τόσο για τους ισχυρούς όσο και για τους ταπεινούς.

Το Κοράνι διδάσκει αποχή απ' το κρασί και γενικά οι ευσεβείς Μουσουλμάνοι απέχουν απόλυτα από οινοπνευματώδη ποτά. Η καλλιέργεια σταφυλιών και η οινοποιία δεν επικρατούν μεταξύ των οπαδών του Μωάμεθ.

Την περιτομή, την αποχή από το χοιρινό κρέας και την απαγόρευση της κατασκευής αγαλμάτων και των φωτογραφιών, τα έχουν δανειστεί απ' την Παλαιά Διαθήκη και ιδιαίτερα απ' την εντολή *«Ου ποιήσεις σε αυτό είδωλον ουδέ παντός ομοίωμα»*.

Ούτε ένας στους χίλιους Τούρκους δεν μπορεί να διαβάσει το Κοράνι, γιατί είναι γραμμένο στην αρχαία Αραβική γλώσσα, αλλά η γενική αντίληψη ότι αυτοί είναι οι πιστοί και όλοι οι άλλοι άνθρωποι είναι *«σκυλιά και άπιστοι»* έχει εντυπωθεί βαθειά στο νου τους, καθώς επίσης και τα λίγα γενικά άρθρα πίστεως που έχουμε αναφέρει παραπάνω. Ο αναλφαβητισμός επικρατεί γενικά μέσα στον Τουρκικό λαό και οι χοτζάδες και κληρικοί τους δεν κάμνουν σπουδαία πράγματα στη σφαίρα της διδασκαλίας, παρά μόνο φωνάζουν απ' τους μιναρέδες *«Ο θεός είναι ο θεός και ο Μωάμεθ είναι ο προφήτης Του»*. Μολαταύτα όσο διαρκούσαν οι φρικτές ήμερες των σφαγών, της φωτιάς και της λεηλασίας στη Σμύρνη, οι Τούρκοι έψαλλαν με χαρά: *«Οι γυναίκες τους θα μείνουν χήρες και τα παιδιά τους ορφανά»*. Ακούοντας αυτό και συλλογιζόμενος τις χιλιάδες των βρεφών που γίνονταν ορφανά ή έμεναν καταδικασμένα στη δυστυχία και στο θάνατο, δεν μπορούσα να μη θυμηθώ τα λόγια του Κυρίου: *«Άφετε τα παιδιά ελθείν προς με, διότι τούτων είναι η βασιλεία των ουρανών»*.

Ο κ. Geddes βεβαιώνει σε μια έκθεσή του ότι σε καμιά περίπτωση δεν είχε ιδεί Μουσουλμάνο να δίδει ελεημοσύνη σε Αρμένιους, γιατί εθεωρείτο εγκληματική παράβαση για οιονδήποτε Μουσουλμάνο να βοηθεί Αρμένιους και ο σκοπός των εκτοπίσεων ήταν «η εξόντωση της φυλής». Οι αρχές της Μουσουλμανικής θρησκείας επιτρέπουν να εκδοθεί μια τέτοια διαταγή σε ένα ολόκληρο έθνος, με την βεβαιότητα ότι όλοι θα υπακούσουν σ' αυτή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΕ' ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ

Αν και έχουν υπάρξει μεγάλοι Μωαμεθανικοί πολιτισμοί οι οποίοι συνέβαλαν πολύ στην πρόοδο του κόσμου και άφησαν πίσω τους μνημεία άφθαρτα, οι πολιτισμοί ωστόσο αυτοί δεν διήρκεσαν πολύ. Δημιουργήθηκαν χάρη στον βασικά ευγενή χαρακτήρα και την διανοητικότητα των λαών που τους ανέπτυξαν και ήκμασαν επί ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, μάλλον «παρά τη θρησκεία τους» παρά «εξ αιτίας αυτής». Και όπως συνέβη με όλες τις θρησκείες, το παράδειγμα που έδωσε ο ιδρυτής της, άσκησε μεγαλύτερη επιρροή επάνω στους μαθητές του, παρά το βιβλίο του. Όλοι οι Μωαμεθανοί αισθάνονται πολύ βαθύ σεβασμό απέναντι του Προφήτη και πιστεύουν πως ακόμα και μια τρίχα απ' την γενειάδα του έχει θαυματουργική δύναμη.

Τα κυριώτερα γεγονότα της ζωής του και ο χαρακτήρας του γενικά είναι γνωστά σ' αυτούς. Αυτά τα κυριώτερα γεγονότα θα αναφέρουμε τώρα χωρίς εχθρική προκατάληψη και χωρίς ανευλάβεια. Τα γεγονότα αυτά είναι αυθεντικά και καλά εξακριβωμένα. Ο αναγνώστης καλείται να τα εξακριβώσει και να κρίνει ο ίδιος αν είναι σωστά διατυπωμένα ή όχι:

1. Ο Μωάμεθ ήταν οπαδός της πολυγαμίας.
2. Αφού έφυγε απ' τη Μέκκα και πήγε στη Μεδίνα, όπου εγκαταστάθηκε για ένα διάστημα, οργάνωσε και διηύθυνε επιδρομές εναντίον καραβανιών, τα οποία ελήστευε για να γεμίσει το ταμείο του που ήταν άδειο.
3. Νίκησε και λεηλάτησε πόλεις για λάφυρα και τις πράξεις του αυτές τις δικαιολόγησε με «αποκαλύψεις».
4. Διέταξε να αποχωριστούν απ' τις γυναίκες και τα παιδιά τους οχτακόσιοι αιχμάλωτοι Εβραίοι, τους οποίους κατέσφαξε και έριξε τα σώματά τους σε μια τάφρο, τις δε γυναίκες και τα παιδιά τους πούλησε σαν δούλους. Αυτή ήταν η πρώτη Μωαμεθανική σφαγή. [*«Μωάμεθ» του Draycott, σελ. 234*]
5. Διέτασσε να επιβληθούν απάνθρωπες και θηριώδεις τιμωρίες. [*Στο ίδιο βιβλίο, σελ. 253-254*]
6. Εξόντωνε τους εχθρούς του με δολοφονίες.

Έχουμε ιδεί παραπάνω πόσο πιστά οι Τούρκοι ακολούθησαν το παράδειγμα αυτό δια μέσου των ετών μετά την άλωση της Κων/πόλεως και ύστερα και ιδιαίτερα οι Νεότουρκοι, αφότου κατέλαβαν την εξουσία. Μολονότι άλλα έθνη Μωαμεθανικού θρησκευματος έχουν δείξει εξαιρετικά προτερήματα καρδιάς και νου, μια γενική μελέτη σχετικά με τη διάδοση της θρησκείας αυτής απ' το ξεκίνημά της αποκαλύπτει πολύ καθαρά την επίδραση του παραδείγματος αθώς και της διδασκαλίας του Προφήτου. Ο κ. Pears που αναφέραμε παραπάνω λέγει:

«Πραγματικά η ιστορία της Αιγύπτου, της Συρίας και της Μικράς Ασίας περιέχει μια μακρά σειρά σφαγών, οι οποίες ίσως έφτασαν στο μεσουράνημά τους στην Αίγυπτο στα 1354 μ.Χ., οπότε οι Χριστιανοί είχαν διαταχθεί ν' απαρνηθούν την πίστη τους και να δεχθούν τον Μωαμεθανισμό και επειδή δεν υπέκυψαν θανατώθηκαν».

Ο Adrian Fortescue στο έργο του **«Οι μικρότερες Ανατολικές Εκκλησίες»** έχει περιλάβει την έξης παράγραφο:

«Στα 1389 έλαβε χωράν μια μεγάλη παρέλαση Κοπτών, οι οποίοι είχαν δεχτεί τον Μωαμεθανισμό κάτω απ' την απειλή της φωτιάς και του θανάτου, μέσα στο Κάιρο. Είχαν μετανοήσει για την αποστασία τους και τώρα επιθυμούσαν να εξιλεωθούν γι' αυτή με την αναπόφευκτη συνέπεια να ξαναγυρίσουν στον Χριστιανισμό. Γι' αυτό ενώ εβάζιζαν, έκαναν γνωστό ότι πίστευαν στο Χριστό και απηρνούντο τον Μωάμεθ. Τους συνέλαβαν και όλοι οι άνδρες αποκεφαλίστηκαν σε μια μεγάλη πλατεία μπροστά στις γυναίκες. Αυτό όμως δεν τρομοκράτησε τις γυναίκες· έτσι κι αυτές υπέστησαν το μαρτύριο».

Σχετικά με τις Αρμενικές σφαγές της εποχής μας ο Δρ Johannes Lepsius, στου οποίου την αυθεντική **«Μυστική Έκθεση»** (Secret Report) έχουμε αναφερθεί σε προηγούμενες σελίδες, κάμνει την εξής εξακρίβωση:

«Έχουμε μπροστά μας καταλόγους 550 χωριών, των οποίων οι κάτοικοι που επέζησαν εξισλαμίστηκαν “δια πυρός και σιδήρου”, 568 εκκλησιών που λεηλατήθηκαν εντελώς, καταστράφηκαν και ισοπεδώθηκαν, 282 Χριστιανικών Εκκλησιών που μεταβλήθηκαν σε τζαμιά, 21 διαμαρτυρομένων παστόρων και 170 Γρηγοριανών Ιερέων (Αρμενίων) οι οποίοι αφού υπέφεραν απερίγραπτους βασανισμούς, σκοτώθηκαν γιατί αρνήθηκαν να δεχτούν τον Μωαμεθανισμό. Επαναλαμβάνουμε εν πάση περιπτώσει ότι οι παραπάνω αριθμοί προέρχονται μόνον από την έκταση των πληροφοριών μας και όχι από την πολύ μεγαλύτερη έκταση που αντιπροσωπεύει η πραγματικότητα. Δεν αποτελούν αυτά έναν θρησκευτικό διωγμό;».

Ο Χριστιανισμός λοιπόν σαρώθηκε απ' την Βόρεια Αφρική και απ' την παλαιά Βυζαντινή Αυτοκρατορία, την πατρίδα των πρώτων Πατέρων της Εκκλησίας και των Επτά Εκκλησιών, κατά το πλείστον με τρομερές σφαγές· οι Τούρκοι όταν έκαψαν τη Σμύρνη και έκαναν τη Μικρά Ασία εξ ολοκλήρου Μωαμεθανική, ετελείωσαν ένα έργο που είχε διαρκέσει επί αιώνες.

Αυτές οι μέθοδοι δεν εφαρμόστηκαν μόνο για τη διάδοση του Μωαμεθανισμού, αλλά το «*Δίκαιο σχετικά με τους αποστάτες*» προβλέπει την ποινή του θανάτου, τον αναγκαστικό χωρισμό απ' τη σύζυγο και την οικογένεια του αποστάτου και την απώλεια της περιουσίας και κάθε νομίμου δικαιώματος για κάθε Μουσουλμάνο που εγκαταλείπει την πίστη του και προσχωρεί σε μιαν άλλη. Ο φόβος των τρομερών αυτών ποινών είναι ένας απ' τους λόγους εξ αιτίας των οποίων υπάρχουν τόσο λίγοι προσήλυτοι απ' τον Μωαμεθανισμό στο Χριστιανισμό. Ο Δρ. Samuel M. Zwemmer, ο σοφός συγγραφέας σχετικά με τα ζητήματα του Μωαμεθανισμού, παραθέτει πολλά παραδείγματα εφαρμογής τού παραπάνω Δικαίου στο τελευταίο του έργο «*Το δίκαιο της αποστασίας του Ισλάμ*».

Έχω ήδη αναφέρει ένα παράδειγμα που υπέπεσε στην προσωπική μου αντίληψη, τη δολοφονία του προσηλύτου του Διεθνούς Κολλεγίου της Σμύρνης. Αυτή είναι ίσως η ίδια περίπτωση μ' εκείνη που αναφέρει ο Αιδέσιμος Ralph Harlow, άλλοτε πάστορ του Διεθνούς Κολλεγίου Σμύρνης, σε ένα φυλλάδιο: «*Το πτώμα του βρέθηκε έξω απ' τα τείχη της Σμύρνης, με πολλές μαχαιριές*». Το δίκαιο περί αποστασίας κατά τον Zwemmer έχει συνοψισθεί απ' τους Μωαμεθανούς νομοθέτες με τις εξής λέξεις:

«Όσο για τους αποστάτες επιτρέπεται να τους σκοτώνει κανείς από μπροστά ή και χτυπώντας τους από πίσω, όπως στην περίπτωση των Πολυθεϊστών. Δεύτερο, αν το αίμα τους χυθεί, δεν φέρνει εκδίκηση. Τρίτο, η περιουσία τους είναι λάφυρο των αληθινών πιστών. Τέταρτο, ο γάμος τους γίνεται άκυρος και ανύπαρκτος».

Ο μορφωμένος και εξευρωπαϊσμένος Τούρκος της Κων/πόλεως είναι ένας έξυπνος και ραφιναρισμένος κύριος με ελκυστικούς τρόπους. Ένα πράγμα όμως δεν πρέπει να λησμονούν ποτέ εκείνοι που ενδιαφέρονται από οικονομική ή από άλλη άποψη για το μέλλον της Τουρκίας: ότι η χώρα αυτή έχει γίνει «ομοιογενής» με μια σειρά από θηριώδεις σφαγές που σχεδιάστηκαν με προσοχή και εκτελέστηκαν αμείλικτα από τέτοιους ακριβώς ραφιναρισμένους και ελκυστικούς κυρίους που εκμεταλλεύθηκαν τον Μουσουλμανικό φανατισμό για τους σκοπούς των και η δύναμή τους στηρίζεται στον ίδιο φανατισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΣΤ' Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ «50-50»

Μια απ' τις πιο έξυπνες διαδόσεις που έχουν τεθεί σε κυκλοφορία από την Τούρκικη προπαγάνδα είναι εκείνη που επιδιώκει να πείσει ότι οι Χριστιανοί που σφάχθηκαν ήταν εξ ίσου κακοί, όπως εκείνοι που τους έσφαξαν, ότι ήταν «50 προς 50». Ο ισχυρισμός αυτός επηρεάζει πάρα πολύ την Αγγλοσαξωνική ιδέα περί δικαιοσύνης, απαλλάσσει τον καθένα από περαιτέρω ενόχληση ή ευθύνη και καθησυχάζει τη συνείδηση. Πρέπει όμως να είναι κανείς πολύ απερίσκεπτος για να παραδεχτεί μια τέτοια διαπίστωση και χρειάζεται ελάχιστη σκέψη για ν' αποδείξει κανείς το σφαλερό της διαπιστώσεως αυτής.

Και πρώτα πρώτα οι Χριστιανοί που ζούσαν κάτω απ' την κυριαρχία των Τούρκων ουδέποτε είχαν την ευκαιρία να κάνουν σφαγές και αν ακόμα είχαν αυτή τη διάθεση. Αν στη μακρυνή ιστορία των σφαγών που πότισαν με αίμα το έδαφος της αυτοκρατορίας σκοτώθηκαν μερικοί Τούρκοι, ο σχετικός μαθηματικός υπολογισμός δεν θα είναι 50 προς 50, αλλ' ούτε καν ένα προς δέκα χιλιάδες. Έκτος απ' αυτό και παρ' όλες τις ατέλειες των Χριστιανών του κόσμου, γενικά η διδασκαλία του Χριστού τους έχει διορθώσει. Σε όλες τις άλλοτε Οθωμανικές επαρχίες που επέτυχαν να απαλλαγούν απ' τον Τούρκικο ζυγό — Ουγγαρία, Βουλγαρία, Σερβία, Ελλάδα — έχουν σημειωθεί ελάχιστες περιπτώσεις Τούρκων που έχουν σφαγεί από Έλληνες (αν έχουν σημειωθεί και καθόλου).

Η συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στις χιλιάδες των Τούρκων που κατοικούν στην Ελλάδα, όλο το διάστημα που γίνονταν οι θηριώδεις σφαγές και όταν η Σμύρνη καιγόταν και οι πρόσφυγες έφταναν σε όλους τους λιμένες της Ελλάδας πληγωμένοι, κακοποιημένοι και κατεστραμμένοι, υπήρξε ένα απ' τα ωραιότερα και θαυμαστότερα κεφάλαια της ιστορίας αυτής της χώρας. Δεν έλαβε χωράν καμμιά αντεκδίκηση. Οι Τούρκοι που ζούσαν στην Ελλάδα δεν ενοχλήθηκαν καθόλου, ούτε ξέσπασε επάνω στα κεφάλια τους καμμιά θύελλα μίσους ή εκδικήσεως. Αυτή είναι μια μεγάλη και ωραία νίκη που κάτω απ' τις συνθήκες που έγινε φτάνει το επίπεδο των νικών του Μαραθώνος και της Σαλαμίνας.

Θα ρωτούσε κανείς: τι καλύτερο θα μπορούσε να κάνει ένα άλλο Χριστιανικό έθνος; Στην πραγματικότητα η όλη συμπεριφορά της Ελλάδας, κατά τη διάρκεια των διωγμών των Χριστιανών στην Τουρκία και ύστερα απ' αυτή, υπήρξε αξιοθαύμαστη, αυτό δε το μαρτυρεί και η συμπεριφορά της ίδιας χώρας απέναντι των Τούρκων αιχμαλώτων πολέμου και οι φροντίδες της για τις πολλές χιλιάδες προσφύγων που

κατέφυγαν στο έδαφός της. Ξέρω πολύ καλά αυτά που λέγω, γιατί ήμουν στην Ελλάδα και τα είδα με τα ίδια μου τα μάτια. Νομίζω ότι κανένας δεν θα τολμήσει ν' αμφισβητήσει αυτά τα γεγονότα.

Αν οι Έλληνες ύστερα απ' τις σφαγές που έγιναν στον Πόντο και στη Σμύρνη έσφαζαν όλους τους Τούρκους που ήταν στην Ελλάδα, ο λογαριασμός μόλις θα ήταν 50 προς 50.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΖ' Η ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Τις δυνατότητες της Μικράς Ασίας σχετικά με τον Ινδοευρωπαϊκό πολιτισμό μπορεί κανείς να τις εννοήσει καλύτερα, όταν ρίξει ένα βλέμμα πάνω σ' αυτή τη χώρα, όπως ήταν καθ' όλη την περίοδο που ήταν γεμάτη από πολλά εκατομμύρια ανθρώπων και περιείχε πολλές πόλεις που ήταν πηγές καλών τεχνών, λογοτεχνίας, φιλοσοφίας, βιομηχανίας και όλων εκείνων που είναι ωφέλιμα και ωραία για την ανάπτυξη του ανθρώπου. Όλα αυτά σαρώθηκαν πολλές φορές από εισβολές Ασιατών και Μογγόλων και τώρα η χώρα είναι σκεπασμένη απ' την Τούρκικη μάστιγα.

Σε μια διάλεξη που έκανε τον Δεκέμβριο του 1922 στη Βαλτιμόρη ο W. H. Buckler, ο πασίγνωστος διπλωμάτης και αρχαιολόγος, επέσυρε την προσοχή επάνω στην αφθονία ευκαιριών για αρχαιολογικές έρευνες στην Νέα Τουρκία, και παρακινούσε τους Αμερικανούς λογίους να συγκεντρώσουν την προσοχή τους στην Ανατολία και στη νέα πρωτεύουσά της, την Άγκυρα και διατύπωνε την προσδοκία ότι «η δημιουργία πόλεων, δρόμων κλπ. θα γινόταν πολύ ταχύτερα παρά προτήτερα και ότι η αλλαγή αυτή θα γινόταν πιο πολύ στην Άγκυρα, η οποία έπρεπε πολύ γρήγορα να μεταμορφωθεί από ένα χωριό σε μια μεγαλούπολη».

Είναι ίσως δυνατό ν' ανεγερθούν μερικές καινούργιες οικοδομές στην Άγκυρα στο προσεχές μέλλον, αλλά η συλλογιστική μέθοδος που συνδυάζει την εκτέλεση σφαγών σε μια κλίμακα άνευ προηγουμένου με την ικανότητα για διοίκηση, γεωργία, εμπόριο και οικονομική πρόοδο που θ' αποκτούσε ο ίδιος λαός τόσο σύντομα, είναι ακατανόητη.

Σχετικά με το σημείο αυτό ακριβώς, ο Sir Valentine Chirol, που τον έχουμε ήδη αναφέρει, λέγει πολύ επίκαιρα:

«Η μόνη πραγματική απασχόληση των Τούρκων ήταν ανέκαθεν και πάντοτε ο πόλεμος. Είναι όμως δύσκολο να εννοήσει κανείς κατά πόσο ωφελήθηκε η Τουρκία αντικαθιστώντας τον στενοκέφαλο θρησκευτικό φανατισμό με έναν εξ ίσου στενοκέφαλο φυλετικό φανατισμό. Εκείνο που πρέπει να εξετάσει κανείς είναι τι είναι σήμερα η Τουρκία. Ο πληθυσμός της υπολογίζεται σε έξι μέχρι οκτώ εκατομμύρια ψυχών που αποδεκατίστηκε απ' τους πολέμους και όπως πιστεύουν πολλοί εξακολουθεί να συρρικνώνεται από κληρονομικές αρρώστιες, όπως γινόταν και πριν από τον πόλεμο. Είναι αλήθεια πως για πρώτη φορά θα υπάρχει ένας σχεδόν καθαρός Τουρκικός πληθυσμός, γιατί απ' τους Έλληνες και

Αρμένιους που στα 1914 αριθμούσαν τρία εκατομμύρια περίπου στη Μικρά Ασία, δεν απόμειναν παρά κάποια πενιχρά απομεινάρια. Και όμως ήταν οι πιο ανεπτυγμένες διανοητικά και ικανότερες από άποψη οικονομικής δράσεως κοινότητες της παλαιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Τουρκία δεν μπορεί να φιλοδοξήσει μια θέση πολύ ανώτερη από μια δύναμη τρίτης τάξεως, ίση σχετικά με τους γενικούς πόρους προς οιοδήποτε απ' τα Βαλκανικά κράτη, τα οποία άλλοτε κυβερνούσε και παραιτήθηκε μόνη της απ' το γόητρο και την επιρροή την οποία της είχε προσδώσει η κατοχή του Χαλιφάτου». [Chiról, «Δύση και Ανατολή», σελ. 65-67]

Αλλά ο πολύ μορφωμένος και έξυπνος συγγραφέας Δρ Buckler, τονίζει μερικά γεγονότα εκπληκτικής σημασίας και σπουδαιότητας. Ιδού τι λέγει:

«Η σειρά των ιστορικών μνημείων και εγγράφων στοιχείων της Ανατολίας καλύπτει περίπου πέντε χιλιάδες χρόνια. Οι περίοδοι που αντιπροσωπεύονται από τα σωζόμενα λείψανα μνημείων, εκτείνονται από την τρίτη χιλιετηρίδα π.Χ. με τις πινακίδες σφηνοειδούς γραφής της Νότιας Καππαδοκίας μέχρι τον 15ον αιώνα μ.Χ. με την αρχιτεκτονική και τις επιγραφές του Seljuk. Μεταξύ των ιστορικών κλάδων επάνω στους οποίους ρίχνουν φως τα λείψανα μνημείων της Ανατολίας είναι: δίκαιο, πολιτική, οικονομία, παιδεία, καλές τέχνες (ανάμεσα στις οποίες και γλυπτική), φιλοσοφία, λογοτεχνία».

Παρακάτω λέγει ότι ο όρος «Ανατολία» όπως χρησιμοποιείται στο βιβλίο αυτό, καλύπτει όλη τη Μικρά Ασία που βρίσκεται δυτικά από μια γραμμή διήκουσα από την Αλεξανδρέττα μέχρι την Μαύρη Θάλασσα και υπολογίζει τον αριθμό των πόλεων που περιείχαν οι αρχαίες πολιτείες, οι οποίες είχαν δικά τους νομισματοκοπεία μέσα στα δέκα τέσσερα κλασικά διαμερίσματα που βρίσκονταν μέσα στην παραπάνω περιοχή, ως εξής:

Λυκία, Παμφυλία και Πισιδία: 95 πόλεις
Λυκαονία, Ισαυρία και Κιλικία: 82 πόλεις
Φρυγία και Γαλατία: 61 πόλεις
Βιθυνία, Παφλαγονία και Πόντος: 34 πόλεις
Ιωνία, Λυδία και Καρία: 84 πόλεις

Σύνολο: 356 πόλεις

Ανάμεσα στις πόλεις που έχουν ήδη ανασκαφεί ή προβλέπεται ν' ανασκαφούν, ο παραπάνω συγγραφέας αναφέρει την Πέργαμο, τη Μίλητο, τις Σάρδεις, την Κολοφώνα, την Πριήνη και την Κνίδα και

ανάμεσα σ' εκείνες που έχει ελαττωθεί η σημασία τους σχετικά με ανασκαφές απ' αυτή και μόνη την ύπαρξή τους σαν συγχρόνων πόλεων, είναι η Σμύρνη, η Αλικαρνασσός, η Αττάλεια, η Φιλαδέλφεια, τα Θυάτεια και η Άγκυρα, που είναι η τωρινή πρωτεύουσα της Τουρκίας (ή Angora). Οι περισσότερες, αν όχι όλες οι πόλεις που αναφέρει παραπάνω ο Δρ Buckler, υπήρξαν κέντρα Ελληνικού ή Χριστιανικού πολιτισμού ή και των δύο.

Είναι φυσικό ότι οι αρχαιολόγοι, με την έντονη επιθυμία τους να επιτύχουν την άδεια να εργασθούν στη Μικρά Ασία με σιγουριά, θα έπρεπε να είναι πολύ προσεκτικοί στο να μην πουν κάτι που θα προσέβαλε την ευαισθησία των Τούρκων. Πρέπει ν' αναπτύξουν όλη τη διπλωματία τους στις διαπραγματεύσεις των μαζί τους, ούτως ώστε να έλθουν εις φως όσο το δυνατόν περισσότεροι απ' τους θησαυρούς της Ελληνικής τέχνης και σοφίας που τώρα βρίσκονται θαμμένοι κάτω απ' την επιφάνεια της γης, η οποία είναι πλέον στα χέρια των Κεμαλικών και που είναι ακόμα υγρή απ' το αίμα των τελευταίων επιζώντων ενός αρχαίου πολιτισμού.

Σύμφωνα μ' αυτά που είπαμε, έχουμε τις επόμενες τάξεις ανθρώπων που βρίσκονται στην ίδια θέση απέναντι των Τούρκων, δηλ. εμποδίζονται να ειπούν οτιδήποτε που θα μπορούσε να τους προσβάλλει: Μερικοί ιεραπόστολοι· οι επιχειρηματίες που έχουν ακόμα συμφέροντα μέσα στην Τουρκία, όσοι επιδιώκουν να επιτύχουν παραχωρήσεις· οι διπλωμάτες· οι αρχαιολόγοι. Νομίζω ότι πολλοί απ' αυτούς είναι ειλικρινείς στον θαυμασμό τους απέναντι των Τούρκων που στηρίζεται στην υπόθεση ότι τα εγκλήματα των τελευταίων έχουν μεγαλοποιηθεί πολύ και ότι ήταν κατά το μάλλον και ήττον δικαιολογημένα.

Εγώ δεν συμεριζομαι την πεποίθηση αυτή και είμαι πεπεισμένος ότι θα ήταν καλύτερα για τον Δυτικό κόσμο, καθώς και για τους Τούρκους, αν είχαν προστατευτεί οι μη Μουσουλμανικές μειονότητες και είχε δοθεί στον Χριστιανικό πολιτισμό η ευχέρεια ν' αναπτυχθεί μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Σχετικά με την μεγάλη εμπορική και βιομηχανική δραστηριότητα που ο καθηγητής Buckler προέβλεπε στα 1922, τα επόμενα δύο αποσπάσματα από τις εφημερίδες του 1925 είναι επίκαιρα. Ένας συντάκτης της *Gazetta del Popolo* του Τορίνου, που γύρισε τελευταία απ' τη Σμύρνη, λέγει:

«Η όψη της Σμύρνης είναι τραγική. Αν και πέρασαν δύομισι χρόνια απ' την τραγωδία της, τα ερείπια είναι άθικτα. Σε έκταση δύο χιλιομέτρων κατά μήκος της προκυμαίας εκτείνονται οι σκελετοί — τα φαντάσματα των

σπιτιών. Και πιο πίσω βρίσκονται πολλά μίλια δρόμων που πλαισιώνονται από άλλα φαντάσματα σπιτιών, σαν ένα απέραντο νεκροτομείο.

Αυτή η πόλη φαντασμάτων είναι ένα τρομερό σύμβολο ολόκληρης της Τουρκίας. Εκείνο που τραβά την προσοχή πέρα απ' όλα είναι η εξαφάνιση των Ελλήνων που σαρώθηκαν και εκριζώθηκαν απ' την πόλη αυτή που ήταν η μητρόπολή τους στην Ανατολή και όπου επικρατούσαν σε όλες τις μορφές της δραστηριότητας. Οι Αρμένιοι έχουν επίσης εντελώς εξαφανισθεί. Οι Εβραίοι με δυσκολία υποφέρουν τους περιορισμούς, στους οποίους υποβάλλονται στη σφαίρα της ζωής των.

Οι Ευρωπαίοι προσπαθούν να κάνουν ό,τι μπορούν για ν' αντιμετωπίσουν μια άσχημη κατάσταση, εκείνοι όμως που δεν διαθέτουν μεγάλα κεφάλαια αρκετά ώστε να τους διευκολύνουν στην αντιμετώπιση χιλίων καθημερινών ενοχλήσεων που τους επιβάλλουν οι αρχές, αντιμετωπίζουν την ανάγκη να φύγουν.

Κάθε μορφή δραστηριότητας μέσα στην Τουρκία κατά τη διάρκεια των περασμένων αιώνων είχε δημιουργηθεί από μη Τούρκους. Αυτοί δεν είχαν τίποτε δικό τους εκτός απ' τον στρατό. Οι Τούρκοι καταδικάζουν αμείλικτα σε θάνατο κάθε επιχείρηση — εμπορική και βιομηχανική — στην οποία δεν μπορούν να επιτύχουν οι ίδιοι.

Σήμερα οι Τούρκοι έχουν μόνο τρία τελωνεία — στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη και στη Μεσσίνα. Απ' την 1η Ιανουαρίου αυτού του έτους, οπότε άρχισε να ισχύει ο νόμος σχετικά με τους τελωνειακούς δασμούς, οι άλλοι λιμένες υποχρεώθηκαν ν' αναστείλουν εντελώς την εμπορική τους κίνηση. Δεν είναι δυνατό πλέον να υπάρχει εκεί οιαδήποτε εμπορική δραστηριότητα: στην πραγματικότητα έχει σταματήσει εντελώς κάθε εμπορική επικοινωνία με την Ευρώπη. Όλα τα εμπορεύματα που φορτώνονται σε πλοία απ' την Τουρκία και προς αυτή, ξεφορτώνονται αναγκαστικά σε μια απ' αυτές τις πόλεις: υποβάλλονται στις ενοχλήσεις των τελωνειακών διατυπώσεων και ξαναφορτώνονται για να ξανασταλούν με πλοίο στον προορισμό τους.*

Η ταπητουργία δεν υπάρχει πια. Οι Αρμένιοι και οι Έλληνες που αποτελούσαν το δυναμικό της, έχουν φύγει και εγκατασταθεί στη Ρόδο, στον Πειραιά και μερικοί στο Βαρί. Δεν απόμεινε κανένας πια στη Σμύρνη που να ξέρει κάτι απ' την κατασκευή χαλιών.

Πριν από δέκα χρόνια όταν έγιναν οι σφαγές και οι εκτοπίσεις των Αρμενίων, η Μικρά Ασία είχε ερημωθεί. Σήμερα το εμπορικό και βιομηχανικό τμήμα του πληθυσμού της έχει εξαφανιστεί όλως διόλου.

Πολύ γρήγορα θα κατακτήσει αν όχι έρημος, πάντως μια ερημωμένη και ακατοίκητη περιοχή. Σε όλη την έκταση της παραλίας υπάρχουν πόλεις που είχαν εγκαταλειφθεί απ' τους κατοίκους των πριν από δύο χρόνια εξ αιτίας των Τούρκων και τώρα είναι εντελώς ακατοίκητες, Οι καλλιεργητές της γης έγιναν ποιμένες και νομάδες — η γη δεν ανήκει πια σε κανένα. Μέσα σε λίγα χρόνια, αν ο Θεός δεν κάνει κανένα θαύμα να προικίσει τους Τούρκους με χαρίσματα, τα οποία δεν είχαν ποτέ έως τώρα, η Μικρά Ασία θα κατακτήσει να γίνει μια έρημος μέσα στο κέντρο του Μεσογειακού πολιτισμού».

Και ένας συντάκτης της εφημερίδος **Le Temps** του Παρισιού λέει σε ένα τελευταίο φύλλο της:

«Η Κωνσταντινούπολη είναι μια πόλη που αργοπεθαίνει. Ο Βόσπορος που κάποτε ήταν γεμάτος από καράβια απ' όλον τον κόσμο, τώρα είναι σχεδόν έρημος· τα Γραφεία των ξένων εμπορικών οίκων σταματούν τις εργασίες των και οι Τράπεζες δεν δανείζουν χρήματα παρά μόνο με τους πιο υπέρογκους όρους. Οι ταραχές εναντίον των Αρμενίων και των Ελλήνων κατέληξαν στη μαζική εκδίωξη των ανθρώπων αυτών. Κι αυτός ακόμα ο Τουρκικός πληθυσμός μεταναστεύει με την ελπίδα να εύρει καλύτερες εμπορικές δυνατότητες.

Με την παρακμή της άλλοτε ευημερούσης μεγάλης αυτής πόλεως απολαμβάνουν οι παλιές αντίζηλές της Αλεξάνδρεια, Βυρηττός, Θεσσαλονίκη και Πειραιεύς όλα τα κέρδη του παλιού εμπορίου της».

Πώς θα μπορούσε να γίνει αλλιώς;

Ικανότης για σφαγές δεν σημαίνει ικανότητα στη βιομηχανία και στο εμπόριο και η φανατική καταστροφή μεγάλων βιομηχανικών μαζών επέφερε πάντοτε σοβαρό πλήγμα στην ευημερία της χώρας, όπου συντελέστηκε το έγκλημα, όπως μαρτυρεί και ο διωγμός των Ουγενότων στη Γαλλία. Στην Τουρκία αυτό το πράγμα έφερε την καταστροφή.

*Το σύστημα αυτό της συγκεντρώσεως όλης της κινήσεως της χώρας στους τρεις αυτούς λιμένες δημιουργεί το εικονικό φαινόμενο αυξημένης δραστηριότητας σ' αυτούς τους λιμένες εις βάρος όλων των άλλων. Η Μάκρη, η οποία είχε άλλοτε δέκα πέντε χιλιάδες κατοίκους, έχει τώρα μόλις δυο χιλιάδες. Το ίδιο ισχύει και για την Αττάλεια που άλλοτε ήκμαζε και τώρα έχει απονεκρωθεί εντελώς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΗ' ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ ΑΠ' ΤΗ ΣΜΥΡΝΗ

Για να διευκρινίσω κάπως το πνεύμα με το οποίο γράφηκαν οι προηγούμενες σελίδες, παραθέτω εδώ τις εξής επιστολές, απ' τις οποίες οι δύο πρώτες είναι από Ενώσεις Αμερικανών ιεραποστόλων, η τρίτη από μια Επιτροπή Τούρκων προκρίτων της Σμύρνης:

«ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

*Ιδρυθείσα στα 1812
Εκκλησιαστικό Ίδρυμα, 14 Beacon Street
Βοστώνη, Massachusetts*

22 Μαρτίου 1923

*Προς τον Δρα George Horton, Γενικόν Πρόξενον της Αμερικής
Φροντίδι του Προξενικού Γραφείου, Υγείου Εξωτερικών Ουάσιγκτον,
D.C.*

Αγαπητέ Δρ Horton:

Εσωκλείουμε μια επιστολή που έγραψε ο κ. Getchell εξ ονόματος των ιεραποστόλων της Σμύρνης και προορίζεται για τον Δρα Barton, επρόκειτο δε να σας εγχειρισθεί επάνω στο ατμόπλοιο που για κάποια αιτία δεν μπορέσατε να πάρετε.

Έτσι η επιστολή αυτή καθυστέρησε και μόλις χθες περιήλθε στα χέρια μου.

Δεχθήτε παρακαλώ την έκφραση της λύπης μας για την τόσο μεγάλη καθυστέρηση της διαβιβάσεως. Το πρωτότυπο της επιστολής που απευθύνεται στον Δ/ρα Barton παραδόθηκε όταν η ομάδα έφτασε στην Αμερική και έχει διαβαστεί απ' αυτόν όταν γύρισε απ' την Κίνα.

Παρακολουθούμε με το μεγαλύτερο ενδιαφέρον τα γεγονότα της Μέσης Ανατολής και, όπως είπε ένας απ' τους ιεραποστόλους “με ελπίδες, στις οποίες δεν μπορεί να πιστέψει κανείς από φόβο”.

Έχω ακούσει ότι το Αμερικανικό Προξενείο άρχισε πάλι να λειτουργεί στη Σμύρνη και είναι πιθανό να πήγατε πάλι εκεί. Αν αυτό είναι σωστό, θα

είναι μια ενίσχυση και ανακούφιση για πολλά πρόσωπα που τα συμφέροντά τους εξακολουθούν να είναι συγκεντρωμένα στην πόλη αυτή.

Ελπίζω ότι σεις και η οικογένειά σας έχετε διατηρήσει την υγεία σας παρ' όλη την τρομερή ψυχική ταλαιπωρία που περάσατε και ότι θα μπορέσετε να συνεχίσετε τη θαυμάσια συνεργασία με τους ιεραποστόλους μας που χαρακτήριζε το έργο σας στο παρελθόν.

Ειλικρινώς δικός σας,
(υπογρ.) Ernest W. Riggs

Η επιστολή που αναφέρεται παραπάνω σαν «εσώκλειστη» ήταν η εξής:

«Αθήναι, Ελλάς
12 Οκτωβρίου 1922

Αιδέσιμον James L. Barton, D.D., Γραμματέα του American Board, 14
Beacon Street, Boston, Mass.

Αγαπητέ Δρ Barton,

Σε μια πρόσφατη συνεδρίαση του προσωπικού της ιεραποστολής της Σμύρνης που είναι τώρα πρόσφυγες στην πόλη των Αθηνών (και αριθμεί δέκα τέσσερις ενηλίκους) πάρθηκε απόφαση που αναγνωρίζει τις εξαιρετικά χρήσιμες και ευεργετικές υπηρεσίες του Γενικού μας Προξένου, Δ/ρος Horton, στη διάρκεια των ημερών της τελευταίας τραγωδίας της Σμύρνης. Η απόφαση εκφράζει επίσης την επιθυμία να σταλεί ένα αντίγραφο της επιστολής αυτής στο Υ/γείο Εξωτερικών, Ουάσιγκτον D.C. και ένα στον Δ/ρα Horton.

Στη διάρκεια των ημερών εκείνων των Τουρκικών εμπρησμών, λεηλασιών και σφαγών που μετέβαλαν την όμορφη πόλη της Σμύρνης σε στάχτη και κατέστησαν άστεγο όλο τον Χριστιανικό πληθυσμό της, ο οποίος δεν ήταν λιγότερος από 500.000 ψυχές, περιλαμβανομένων και των προσφύγων απ' τις γειτονικές πόλεις και χωριά, ο Δρ Horton δοκίμασε περισσότερες καταθλιπτικές, δύσκολες και επικίνδυνες εμπειρίες από όσες χρειάστηκε να δοκιμάσει ποτέ οιοσδήποτε αξιωματούχος της Κυβερνήσεως των Ηνωμ. Πολιτειών που εξετέλεσε υπηρεσία στο Εξωτερικό.

Κάτω από τέτοιες περιστάσεις, ενώ το Αμερικανικό Προξενείο μας ήταν γεμάτο από αβοήθητες ανθρώπινες υπάρξεις που όλες περίμεναν απ' τον Πρόξενο βοήθεια και συμβουλή, ο Δρ Horton παρέμεινε ψύχραιμος, όχι

όμως και ψυχρός. Η θερμή και φιλόανθρωπη καρδιά του ήταν ανοιχτή για κάθε θύμα και η βοήθειά του δίνονταν παντού, όπου ήταν δυνατό.

Οι ιεραπόστολοι είναι ιδιαίτερα ευγνώμονες για τη συμπαράσταση του Δ/ρος Horton που βοήθησε για τη σωτηρία δασκάλων και μαθητών απ' τα σχολεία, με αποτέλεσμα να μη χαθεί ούτε μια δασκάλισσα απ' το προσωπικό του Αμερικάνικου Ινστιτούτου Σμύρνης και να σωθούν τα περισσότερα απ' τα κορίτσια που βρίσκονται μέσα στο κτίριο που καιότανε.

Και μετά την φυγή μας στην Αθήνα, ο Δρ Horton ανέπτυξε την πιο μεγάλη ενεργητικότητα για τη διατροφή, ένδυση και στέγαση των απόρων προσφύγων.

Επιθυμούμε να εκφράσουμε την βαθειά μας εκτίμηση για τις γενναίες και φιλόανθρωπες προσπάθειες του Δ/ρος Horton για μας, καθώς επίσης και για τους ντόπιους κατοίκους της πόλεως.

Εξ ονόματος των ιεραποστόλων του Τμήματος Σμύρνης, διατελώ

Λίαν ειλικρινώς δικός σας,
(υπογρ.) “Dana K. Getchell”»

Την τρίτη επιστολή που ακολουθεί επήρα ο ίδιος στην Ουάσιγκτον στις 20 Αυγούστου 1923 και είναι γραμμένη στην Τουρκική γλώσσα. Ανάμεσα σ' αυτούς που την υπογράφουν είναι ο Ilimdar Zade Edhem, Πρόεδρος της Ισλαμικής Επιτροπής Μεταναστεύσεως και ο Hali Zeki, ιδιοκτήτης της πασίγνωστης εφημερίδος **Shark Gazette**.

Η σταθερή πολιτική μου καθ' όλα τα μακρά διαστήματα που ήμουν στην Εγγύς Ανατολή, ήταν να βοηθώ, όσο το επέτρεπε η επίσημη θέση μου, όλους εκείνους που είχαν ανάγκη βοήθειας, ανεξάρτητα από την εθνικότητα ή απ' την θρησκεία των.

«30 Ιουλίου, 1339 (Τούρκικη χρονολογία)

Από τότε που διορίστηκε ο κ. George Horton σαν Γενικός Πρόξενος στη Σμύρνη, η Εξοχότης Του εκέρδισε την καρδιά όλου του Τούρκικου Έθνους με την συμπάθεια και καλή θέληση που η Εξοχότης Του έδειξε πάντοτε απέναντι σε κάθε Τούρκο.

Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής κατοχής της χώρας μας, η Εξοχότης Του, ο κ. George Horton, παρείχε πλήρη προστασία και καλοκάγαθη βοήθεια σε

κάθε Τούρκο που ζητούσε απ' αυτόν προστασία από άποψη ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Παρακαλούμε όθεν θερμά να εκφράσετε τις πιο εγκάρδιες ευχαριστίες μας στην Εξοχότητά Του, τον κ. George Horton, για όλο το ενδιαφέρον και τις ευγενικές υπηρεσίες που προσέφερε στο Τουρκικό έθνος, οι οποίες δημιούργησαν μέσα στην καρδιά μας βαθειά και αιώνια αγάπη για το τιμημένο έθνος του.

(Υπογραφές):

Ilimdar Zade Edhem, Πρόεδρος της Ισλαμικής Επιτροπής

Μεταναστεύσεως

Sahlebdji Zade Midat, έμπορος

Hyssein Djemal, Φαρμακοποιός

Beshir Zade, έμπορος

Ali Rifki Mehmet Nourri, Εμπορος χαλιών

Hali Zeki, Ιδιοκτήτης της Shark Gazette

Hassan Feuzi, Δικηγόρος

Shaih Kadri Eyub Sabri, έμπορος

Mehmet Emin, έμπορος

Mehmet Hamdi, έμπορος

Kesreli Hadji Ali, καπνέμπορος

Berkeli Zade Hadji Bedriddin

Mkr. Ahmet

Kantardji Zade

Mustarha Nouriddin

Mehmet Zeki, έμπορος καπέλων».

Απ' τους παραπάνω και από πολλούς Τούρκους που είχα γνωρίσει προσωπικά, έχω τις πιο φιλικές θα μπορούσα να ειπώ, και πιο στοργικές αναμνήσεις. Εύχομαι να είναι καλά και θα επωφελούμεθα μ' ευχαρίστηση την ευκαιρία που θα μου επέτρεπε να τους εξυπηρετήσω και πάλι.

Είναι όμως ανάγκη για την τιμή του Τούρκικου έθνους μερικοί απ' τους ανήκοντες σ' αυτό να κατήγγελλαν τις σφαγές και να εδήλωναν δημοσία ότι είναι και πάντοτε ήταν αντίθετοι προς αυτές. Αν το Κοράνι δεν υποστηρίζει τη θανάτωση των απίστων, όπως ισχυρίζονται μερικοί απ' τους ερμηνευτές του, τότε θα ήταν απαραίτητο για το καλό όνομα του Μωαμεθανισμού γενικά, όλοι οι άλλοι Μουσουλμάνοι να καταδικάσουν τις Τουρκικές σφαγές.

Η παραπάνω έκφραση ευγνωμοσύνης μου εστάλη απ' τον κ. Rufus Lane, πρώην Αμερικανό Πρόξενο στη Σμύρνη, ο οποίος γράφει μεταξύ άλλων:

«Νομίζω πως θα αποτελούσε ευχαρίστηση για σας να έχετε σαν μια ανάμνηση της εδώ διαμονής σας μερικές γραμμές από Τούρκους φίλους σας που πιστοποιούν την εκτίμησή τους για σας.

Ένας απ' αυτούς βεβαιώνει πως είχατε σώσει τη ζωή του ίδιου και όλης της οικογενείας του στα 1916, με το να τους εφοδιάσετε με τρόφιμα, γιατρό και νοσοκόμο, όταν η μητέρα του, η γυναίκα του και τρία παιδιά του ήταν άρρωστοι από τύφο. Γνωρίζω καλά τον άνθρωπο, καθώς και τα γεγονότα που εσείς σίγουρα θα έχετε λησμονήσει».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΘ'

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τα κυριότερα γεγονότα απ' όσα έχω εκθέσει στο βιβλίο αυτό είναι τα εξής:

1. Η Σμύρνη κήκε απ' τους Τούρκους κι αυτό απετέλεσε την τελευταία σημερινή πράξη μιας πάγιας πολιτικής που διεμόρφωσε την ιστορία και την εξάπλωση του Ισλαμισμού επί πολλούς αιώνες και ιδιαίτερα την Τουρκική ιστορία, αφότου κατέλαβαν την εξουσία οι Νεότουρκοι, όπως φανερώθηκε:

α) Απ' τις δολοφονίες, τους βασανισμούς και τους διωγμούς που έγιναν στη Μακεδονία, για τον «εκτουρκισμό» της και είχαν σαν αποτέλεσμα τον Πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο του 1912,

β) Απ' τους σκοτωμούς και την εκδίωξη απ' τα σπίτια τους των Ελλήνων της Μικράς Ασίας κατά την περίοδο που προηγήθηκε της εκρήξεως του Παγκοσμίου Πολέμου και την καταστροφή των ευημερούντων χωριών τους (καθώς περιγράφονται απ' τον Γάλλο Manciet που γράφει για τα γεγονότα της Φώκαιας),

γ) Απ' τις εκτοπίσεις των Ελλήνων, ανδρών, γυναικών και παιδιών στα μέσα του χειμώνα του 1916, απ' την περιοχή του Ευξείνου Πόντου, κατά τις οποίες τους εξανάγκαζαν να βαδίζουν μ' όλον τον ελεεινό καιρό με αποτέλεσμα να πεθαίνουν πολλές χιλιάδες απ' αυτούς (όπως αναφέρει ο Dana K. Getchell στην επιστολή του που παραθέσαμε παραπάνω),

δ) Απ' τη θανάτωση ενός εκατομμυρίου και οκτακοσίων χιλιάδων Αρμενίων στα 1915-1916,

ε) Απ' την πυρπόληση της Σμύρνης και τη σφαγή χιλιάδων απ' τους κατοίκους της στα 1922.

2. Η Σμύρνη πυρπολήθηκε από Τούρκους στρατιώτες αφού είχαν καταλάβει εντελώς την πόλη και η φωτιά βάλθηκε πρώτα στην Αρμενική συνοικία, μέσα στην οποία οι Τούρκοι λεηλατούσαν, σκότωναν και έκαμναν απαγωγές και βιασμούς επί αρκετές ημέρες και όπου δεν μπορούσε κανείς να βρει κανέναν Αρμένιο, εκτός από μερικούς επιζώντες που είχαν ίσως κρυφτεί μέσα σε υπόγεια.

3. Αξιόπιστα πρόσωπα που δεν ήταν Έλληνες ή Αρμένιοι, έδωσαν μαρτυρία σχετικά με τον τρόπο της πυρπολήσεως της Σμύρνης.

4. Ένας Τούρκος στρατιώτης έριχνε πετρέλαιο ή πετρέλαιο ανακατεμένο με βενζίνη απ' τον δρόμο που περνούσε μπροστά απ' το Αμερικανικό Προξενείο, προκαλώντας έτσι την αναζωογόνηση της φωτιάς και τη μετάδοσή της στο κτίριο του Προξενείου και τον κίνδυνο της ζωής των ενοίκων του.

5. Η πυρπόληση της Σμύρνης και οι σφαγές και βαρύτατες βιαιοπραγίες εις βάρος των Χριστιανών κατοίκων της κατά το έτος 1922 έγιναν δυνατά εξ αιτίας της αμοιβαίας αντιζηλίας και των αλληλοσυγκρουόμενων εμπορικών συμφερόντων μερικών Χριστιανικών Δυνάμεων και χάρις στην πραγματική βοήθεια, ηθική και υλική, που μερικές απ' αυτές προσέφεραν στους Τούρκους.

6. Οι Τούρκοι διέπραξαν τις θηριωδίες τους εναντίον των Χριστιανών και της ανθρωπότητας γενικά, έχοντας πλήρη πεποίθηση ότι δεν θα συναντούσαν καμμία αντίδραση, ούτε καν επίκριση εκ μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών. Και αυτήν την πεποίθησή τους την έδωσε μια θορυβώδης Τουρκόφιλη και αντιχριστιανική προπαγάνδα που διενεργήθηκε μέσα στον Αμερικανικό τύπο από μερικούς που εποφθαλμιούν παραχωρήσεις και από άλλους συγγραφείς με ιδιαίτερα συμφέροντα.

7. Καμμία ανακοίνωση φρίκης, διαμαρτυρίας ή κατακρίσεως, σαν εκείνη του Γλάδστωνος, δεν εβγήκε από καμμία επίσημη Αμερικάνικη πηγή μέχρι σήμερα, μολονότι οι Τούρκοι ξεπέρασαν ο,τιδήποτε το οποίο ο Gladstone θα μπορούσε καν να ονειρευτεί.

8. Οι Τούρκοι δεν μπορούν να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη και τον σεβασμό του πολιτισμένου κόσμου, εκτός εάν μετανοήσουν ειλικρινώς για τα εγκλήματά τους και παράσχουν κάθε επανόρθωση που θα μπορούσαν.

9. Η απόκρυψη των πράξεων που έχουν ανιστορηθεί στα παραπάνω κεφάλαια ή η εσφαλμένη εμφάνισή των με την πρόθεση να επιτύχει κανείς υλικά ωφελήματα ή να περισώσει την περιουσία του, φανερώνει ένα πολύ χαμηλό ηθικό επίπεδο που εμπνέεται από το πνεύμα της εποχής αυτής της εμπορικής συμφεροντολογίας.

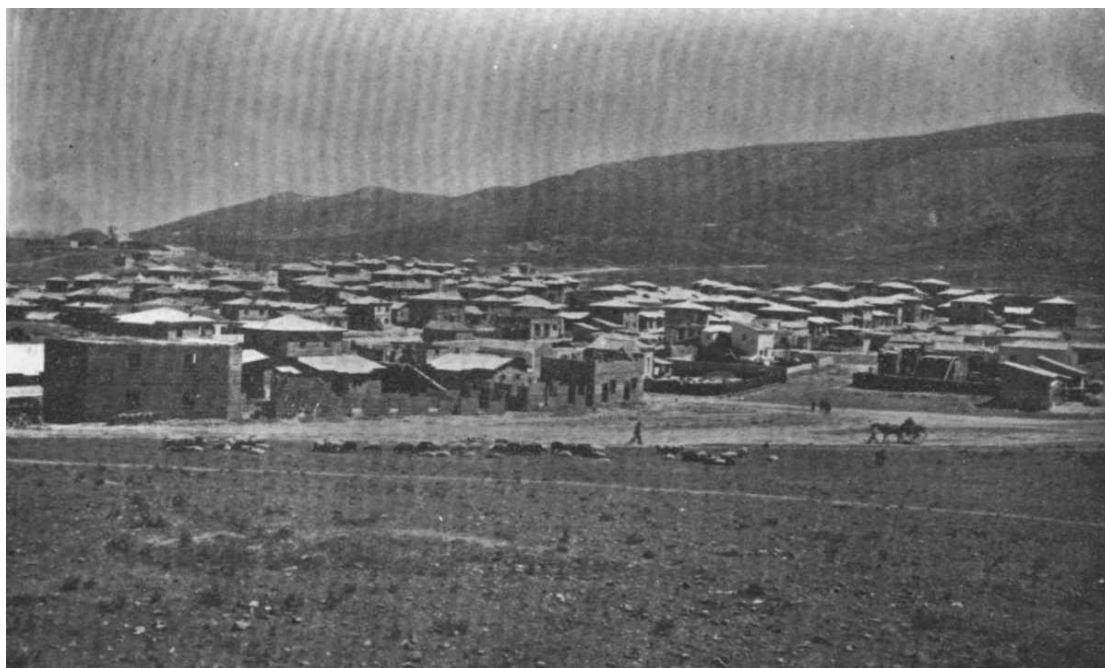
10. Ένας απ' τους πολλούς λόγους για τους οποίους ο Μωαμεθανισμός υπερνικά τον Χριστιανισμό μέσα στη χώρα που αποτελεί τον πρώτο τόπο της γεννήσεώς του, αλλά και οπουδήποτε οι δυο αυτές θρησκείες αντιμετωπίζουν η μια την άλλη, είναι το ότι οι άνθρωποι που στέλνουν τους ιεραποστόλους δεν ακολουθούν επαξίως τον Χριστό.

11. Οι εκκλησιαστικοί παράγοντες της Αμερικής πρέπει να συνειδητοποιήσουν το γεγονός ότι Αμερικανοί ιεραπόστολοι που πηγαίνουν στην Τουρκία δεν μπορούν να προσηλυτίσουν Τούρκους, ούτε να τελούν θρησκευτικές τελετές στις οποίες να παρευρίσκονται Τούρκοι και ότι τα σχολεία μέσα στην Τουρκία λειτουργούν τώρα επάνω σ' αυτή τη βάση. Και ότι, αν οι ιεραπόστολοι προσηλύτιζαν κανέναν Τούρκο, αυτός θα σκοτωνόταν και οι ιεραπόστολοι, καθώς και τα ιδρύματά τους, θα διέτρεχαν τον κίνδυνο να υποστούν σοβαρές επιθέσεις.

Το κυριώτερο όμως μάθημα που βγαίνει απ' τις σελίδες αυτές, είναι η διαρκώς αυξανόμενη αδυναμία του Χριστιανισμού που είναι διηρημένος, ανειλικρινής, διαβρωμένος απ' τον υλισμό. Επί πλέον υπονομεύεται και ναρκώνεται σχετικά με την αρχική του ρωμαλέα και αφελή πίστη, από τις σύγχρονες επιστημονικές ανακαλύψεις.

Οποιοσδήποτε παρευρέθηκε, όπως εγώ, μέσα στην Ουάσιγκτον σε συνέδριο των ιεραποστόλων, δεν είναι δυνατόν παρά να έχει ενθουσιαστεί απ' την αφιέρωση, τον ενθουσιασμό και τον πνευματικό ζήλο των ευγενών εκείνων ανδρών και γυναικών που προσπαθούν να φέρουν την υπέροχη διδασκαλία του Χριστού στις ειδωλολατρικές χώρες. Τους είδα και τους άκουσα λίγον καιρό μετά την επιστροφή μου απ' την Εγγύς Ανατολή κι απ' τη φρίκη της Σμύρνης και με μεγάλη δυσκολία συγκρατήθηκα απ' το να σηκωθώ επάνω και να φωνάξω:

«Γυρίστε εδώ στην πατρίδα μας και σώστε μας προτού να είναι πολύ αργά για πάντα!»

Ο συνοικισμός του Βύρωνος

Σπίτια που ανήγειρε η Ελληνική Κυβέρνηση για να στεγάσει τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Το τρομερό και κατακλυσμικό δράμα του Αντίχριστου που ιστορήθηκε στις παραπάνω σελίδες, ξετυλίγεται ακόμα σε όλες του τις φάσεις. Στην εφημερίδα «*Christian Advocate*» (Ο συνήγορος των Χριστιανών) της 18^{ης} Ιουνίου 1925, δημοσιεύθηκε το εξής κύριο άρθρο που παραθέτω εδώ ολόκληρο:

ΕΝΑ ΟΝΟΜΑ! ΕΝΑ ΟΝΟΜΑ!

Τι υπάρχει μέσα σ' ένα όνομα; ρωτά ο ποιητής, ωσάν η αναπόφευκτη απάντηση να μην μπορούσε να είναι παρά «τίποτε». Και όμως, η πείρα της ανθρωπότητας λέει ότι η σωστή απάντηση θα ήταν «το κάθε τι». Γιατί ολόγυρα στο όνομα μαζεύονται όλες οι ιδιότητες του πράγματος που ονομάζουμε μ' αυτό. Το χρώμα και το άρωμα του βασιλιά των λουλουδιών ξεπηδούν αμέσως μπροστά στη φαντασία μας μόλις ακούσουμε τη λέξη «τριαντάφυλλο». Τόσο πολύτιμα είναι τα ονόματα των ειδών του εμπορίου, ώστε συναντούμε βιομηχάνους που κατασκευάζουν σαπούνια και οδοντόπαστες, βενζίνη και λιπαντικές ουσίες, ψωμί, αλοιφές και σιγαρέττα και που πληρώνουν μεγάλα ποσά για να εξασφαλίσουν ένα ιδιαίτερο όνομα σαν σήμα τους, το οποίο καταχωρούν σύμφωνα με τον νόμο του κράτους και υπερασπίζονται το αποκλειστικό τους δικαίωμα να το χρησιμοποιούν με όλο το κύρος που τους παρέχει ο νόμος. Κλείστε τα μάτια σας και ας πει κάποιος απλώς τις λέξεις: «Ford» ή «Rolls-Royce» και μη ρωτάτε πλέον τι υπάρχει μέσα σ' ένα όνομα!

Υπάρχει ένα Όνομα και αυτό είναι — ή μήπως πρέπει να πούμε: υπήρξε — υπεράνω από κάθε όνομα. Τι συνέβει σ' αυτό;

Τελευταία έλαβε χώρα στην Τουρκία κάτι αξιοσημείωτο. Η Κυβέρνηση εκάλεσε για να τον συμβουλευτεί τον Asa Kent Jennings, έναν Αμερικανό κάτοικο της Μικράς Ασίας (το όνομα του οποίου είναι ακόμα γραμμένο τιμητικά στους καταλόγους της Βόρειας Συνόδου της Επισκοπικής Εκκλησίας Μεθοδιστών της Νέας Υόρκης). Στην διάρκεια του πολέμου μεταξύ των Τούρκων και των Ελλήνων είχε δείξει ιδιότητες χαρακτήρα που τον έκαναν να κερδίσει την εκτίμηση και των δύο εθνών. Του είχαν ειπεί πως η Τουρκική δημοκρατία προσπαθούσε ν' ανακαλύψει κάποια μέθοδο εκπαίδευσεως ή κοινωνική οργάνωση που θα προωθούσε την σωματική, διανοητική και ηθική άνοδο των νέων ανδρών και γυναικών του έθνους. Κατόπιν συσκέψεως μαζί του καταστρώθηκε ένα σχέδιο για ένα σύστημα σωματείων ή λεσχών σε μεγάλα κέντρα, όπου θα εφαρμοζόταν κάθε τι που διακρίνει το τριπλό πρόγραμμα της Χριστιανικής

Ενώσεως των Νέων κάτω απ' την επίσημη προστασία και με την υποστήριξη της Τουρκικής Κυβερνήσεως, και το σύστημα αυτό θα είναι Μωαμεθανικό, όσον αφορά την θρησκεία, αλλά θα διευθύνεται απ' τον κ. Jennings που είναι ανώτερος αξιωματούχος της Young Men Christian Association και Μεθοδιστής ιεροκήρυξ. Η πρώτη απ' τις λέσχες αυτές πρόκειται να ιδρυθεί στην Άγκυρα, τη νέα πρωτεύουσα, και ο μέλλον να διευθύνει θα είναι ένας άλλος Μεθοδιστής ιεροκήρυξ, ο John B. Ascham απ' το West Ohio, του οποίου η φωτισμένη συμβολή σχετικά με την Ευρωπαϊκή πολιτική κατάσταση ύστερα απ' τον πόλεμο έχει εκτεθεί στις στήλες αυτές από καιρό σε καιρό. Αλλά ύστερα από απαίτηση της Τουρκικής Κυβερνήσεως είχε συμφωνηθεί αυτές οι οργανώσεις, όσο κι αν θα θύμιζαν κάπως το πνεύμα του Χριστού, δεν θα έχουν το όνομα Χριστιανικές. Αυτό αποτελεί έναν θεμελιώδη όρο. Όλα Χριστιανικά εκτός από το όνομα!

Πώς θα μπορούσε να γίνει αυτό το πράγμα; Η εξήγηση είναι πρόδηλη. Απ' τον καιρό των Σταυροφοριών, οπότε οι Σταυροφόροι είχαν συγκρουσθεί με τους οπαδούς της Ημισελήνου, το όνομα «Χριστιανικός» κηλιδώθηκε για πάντα με αναμνήσεις σφαγών και πολέμου. Κανένας απ' τους καρπούς του πνεύματος, καμιά απ' τις αρετές που ο Δυτικός κόσμος ευχαριστιέται να συνδυάζει με τη λέξη «Χριστιανικός» δεν έρχεται στον νου του Τούρκου όταν βλέπει το όνομα αυτό. Έτσι ο Χριστιανισμός, τον οποίο οι παλαιοί θεωρούσαν τον μεγαλύτερο αδελφό των ανθρώπων, είναι για ένα ολόκληρο έθνος κάτι το συνώνυμο με τον φυλετικό και θρησκευτικό εχθρό.

Υπάρχουν Ευρωπαϊκά έθνη, όπου το όνομα που έπρεπε να είναι «υπέρ πάν όνομα» έχει περιφρονηθεί. Ένας συγγραφέας κάτοικος του Λονδίνου που είχε αναλάβει την εντολή να δημιουργήσει μια σειρά εκδόσεων Χριστιανικής φιλολογίας για τα αγόρια της Τσεχοσλοβακίας, επρότεινε να το κάνει με βιογραφίες ιερών προσώπων αρχίζοντας από τη ζωή του Ιησού Χριστού. Ένας φίλος του που ήταν καλύτερα κατατοπισμένος σχετικά με τους κατοίκους της παραπάνω χώρας, του επέστησε την προσοχή στο ότι ένα βιβλίο για τον βίο του Χριστού θα ήταν καταστροφή για την σχετική εκδοτική σειρά. Κατά τη διάρκεια της μακράς περιόδου της Αυστριακής τυραννίας επάνω στις χώρες εκείνες, η Εκκλησία της Ρώμης είχε ταυτισθεί τόσο πολύ με μια δεσποτική διακυβέρνηση, ώστε κάθε τι που είχε Χριστιανικό όνομα πήρε την κακή φήμη της συμμετοχής στην πίεση και στη δεισιδαιμονία. Ο αυτοκράτωρ της Αυστρίας είχε εκλείψει και η Εκκλησία είχε καταλυθεί, όμως ένα βιβλίο με τη Χριστιανική ετικέτα θ' αντιμετωπιζόταν πάλι με καχυποψία απ' τους κατοίκους, σαν προπαγάνδα υπέρ των πρώην δυναστών τους. Για το λόγο αυτό η εκδοτική σειρά θ' αρχίσει με την βιογραφία του Αβραάμ Λίνκολν, εφόσον οι ομάδες που απεκαλούντο Χριστιανικές, κατέστησαν το όνομα του Χριστού ένα όνειδος.

Ο Ινδός Μαχάτμα Γκάντι λέγει στους ιεραποστόλους ότι ο Χριστός τον κερδίζει, αλλά δεν αναγνωρίζει τον Χριστιανισμό, όπως τον εφαρμόζει ο μέσος ορός των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών κύκλων της Δύσεως, σαν προϊόν της Καινής Διαθήκης. Η Κίνα αποβλέπει με συμπάθεια προς τον Χριστό, αλλά γίνεται καχύποπτη απέναντι των Χριστιανικών εθνών, εφόσον αυτά αντιπροσωπεύονται με πολεμικά πλοία, πολυβόλα και προνομιακά δικαστήρια ή από ληστρικές εταιρίες ξένων επιχειρήσεων που απομυζούν και το τελευταίο λεπτό της εργασίας του Κινέζου εργάτη εις βάρος της εντιμότητας και αυτής της ζωής. «Αν αυτός είναι ο Χριστός» λένουν, «ας μείνουμε πιστοί στον Κομφούκιο».

Και δεν είναι καν ανάγκη να πάει κανένας στο εξωτερικό για να βρει το χρυσό όνομα του Χριστού εξευτελισμένο και παραποιημένο.

Η γνησιότητα του νομίσματος έχει ανατεθεί στην αξιοπιστία του καθενός που διεκδικεί για τον εαυτό του το όνομα του Χριστιανού. Η ανωτερότης των παραγγελμάτων του Χριστού κρίνεται ασφαλώς απ' την εφαρμογή τους εκ μέρους εκείνων που ισχυρίζονται ότι είναι οπαδοί του. Πολλά κηρύγματα δεν μπόρεσαν να πείσουν, να καταδικάσουν και να προσηλυτίσουν τον αμαρτωλό, κυρίως γιατί ο αμαρτωλός μπορούσε να δείξει άνδρες και γυναίκες μέσα στο εκκλησίασμα, των οποίων η ζωή, που την ήξεραν ή τη διάβαζαν τα άλλα μέλη της εκκλησίας, ήταν τέτοια ώστε να δυσφημίζει τις εκκλήσεις του ιεροκήρυκα. Έτσι το Όνομα «μπροστά στο οποίο έπρεπε να κλίνει παν γόνυ» δεν επιβάλλει πια τον σεβασμό.

Το έθνος ή το άτομο που παίρνει το όνομα του Χριστιανού αναλαμβάνει μια βαρεία ευθύνη. Ο Χριστός του εμπιστεύεται κατά κάποιον τρόπο το Όνομά Του. Απ' τον τρόπο με τον οποίο ορισμένο πρόσωπο, εκκλησία, κοινωνία ή έθνος αντιμετωπίζει την ευθύνη του αυτή, θα εξαρτηθεί αναλόγως η εκτίμηση που οι άλλοι άνθρωποι θα δώσουν στο Όνομα αυτό.

Έχω διαβάσει πολλές φορές το άρθρο αυτό και κείνο που έχω αποκομίσει απ' αυτό είναι ότι το όνομα του Χριστού, ή ενός σαπουνιού, μιας οδοντόπαστας, μιας αλοιφής, ενός λιπαντικού είδους ή ενός σιγαρέττου, θα έπρεπε να χρησιμοποιείται επί τόσο διάστημα μόνο, εφόσον παράγει αποτελέσματα, όταν όμως πάψει να έχει αυτή τη δύναμη, θα έπρεπε να αποβάλλεται. Και αυτό είναι ασφαλώς που έχει γίνει επίσημα στην Τουρκία σχετικά με το Όνομα αυτό. Εκείνο που πρέπει να καταλάβουν οι εκκλησιαστικοί κύκλοι της Αμερικής είναι ότι ο Μωαμεθανισμός προχωρεί με τη φωτιά και με το τσεκούρι και αποτελεί τον μεγαλύτερο εχθρό του Χριστιανισμού στον κόσμο και ότι η εγκατάλειψη του ονόματος του Χριστού και της διδασκαλίας του Κυρίου από μεγάλες

Χριστιανικές οργανώσεις, αποτελεί μια καινούργια νίκη για τον Προφήτη. Καμμία σοφιστεία, οσοδήποτε έξυπνη και αν είναι, δεν μπορεί να συγκαλύψει το γεγονός αυτό. Ας ελπίσουμε ότι η πορεία αυτή του Μωαμεθανισμού, για την οποία είπαμε παραπάνω θ' αποτελέσει το κίνητρο για μια μεγάλη αφύπνιση και μεταστροφή εκ μέρους των Χριστιανών της Δύσεως:

«Καί όντος του Πέτρου κάτω εν τη αυλή έρχεται μία των παιδίσκων του Αρχιερέως.

Καί ίδουσα τον Πέτρον θερμαινόμενον, εμβλέψασα αύτω λέγει: Και συ μετά του Ιησού του Ναζαρηνού ήσθαι.

Ο δε ηρνήσατο λέγων: Ουκ οίδα, ουδέ επίσταμαι τι συ λέγεις. Και εξήλθεν έξω εις το προάυλιον και αλέκτωρ εφώνησε».

Ο Πέτρος όμως αργότερα έδωσε μαρτυρία με έναν ολωσδιόλου αλλοιώτικο τρόπο. Δεν ημπορεί να γίνει πουθενά έργο υπέρ του Χριστού όπου έχει εγκαταλειφθεί το Όνομά Του. Η παραχώρηση αυτή είναι αυτή καθεαυτή μια νίκη των Δυνάμεων του σκότους.

Στις εφημερίδες της 25ης Οκτωβρίου του 1925 δημοσιεύτηκε ένα άρθρο του George Seldes που περιέγραφε τον διωγμό των Χαλδαίων Χριστιανών της μεθόριου, κοντά στη Μοσούλη. Είχε προαγγελθεί σαν πρώτο από μια σειρά άρθρων, τα υπόλοιπα άρθρα όμως δεν δημοσιεύτηκαν. Ο διωγμός αυτός είναι τόσο όμοιος προς τα άριστα εξακριβωμένα γεγονότα παρόμοιας φύσεως που έχουν περιγραφεί στις προηγούμενες σελίδες, ώστε αποτελεί μια λογική συνέχεια εκείνων. Παραθέτω εδώ ένα άρθρο της **Washington Post** της 25ης Οκτωβρίου 1925:

«Μοσούλη, Μεσοποταμία, 18 Οκτωβρίου (Ταχυδρομικώς προς το Κάιρο). — Σε ένα όμορφο χωριό οάσεως ονομαζόμενο Ζακχο, στη βιβλική περιοχή πάνω στα Αγγλοτουρκικά σύνορα, ανάμεσα σ' ένα ειρηνικό περιβάλλον, βρήκα σήμερα μάρτυρες για μια τρομερή τραγωδία, την οποία με παρακάλεσαν να διηγηθώ στον Χριστιανικό κόσμο Άραβες Μωαμεθανοί, καθώς και Χριστιανοί.

Είναι η ιστορία της εκτοπίσεως οχτώ χιλιάδων Χριστιανών Χαλδαίων απ' τη μεθόριο, της πορείας των προς το εσωτερικό της Τουρκίας και για το πώς οι Τούρκοι σκότωσαν άνδρες, εβίασαν γυναίκες και έριξαν παιδιά μέσα σε γκρεμούς. Είναι μια ιστορία βασανισμών που δεν μπορεί να συγκριθεί με καμμία άλλη των τελευταίων χρόνων και κάθε λέξη που είναι γραμμένη εδώ, έχει βεβαιωθεί με όρκο επάνω στη Βίβλο από κοινοτάρχες

και ιερείς των χωριών και επιβεβαιωθεί απ' τον Αρχιεπίσκοπό τους Τιμόθεο, τον πνευματικό πατέρα τους.

ΠΑΛΙΕΣ ΚΑΙ ΣΑΤΑΝΙΚΕΣ ΣΦΑΓΕΣ

“Θα πιστέψει ο Χριστιανικός κόσμος ότι μπορούν σήμερα να συμβαίνουν τέτοια πράγματα;” με ρώτησε ο Αρχιεπίσκοπος Τιμόθεος, όταν ο Μουχτάρης (ή σείχης) της Murg'a γονάτισε και μου διηγήθηκε την ιστορία αυτή. Αυτά που μου είπε ο Μουχτάρης στα Αραβικά ήταν τα εξής:

Μάρτυράς μου ο Θεός και στο αίμα του Χριστού ορκίζομαι ότι κατά την πορεία μας προς Βορράν οι Τούρκοι σκότωσαν πέντε άνδρες που εξ αιτίας της ηλικίας τους δεν μπορούσαν να συνεχίσουν την πορεία μαζί με τους άλλους. Τρεις γυναίκες που ήταν άρρωστες τις σκότωσαν με λιθοβολισμό. Την πρώτη νύχτα διανυκτερεύσαμε σε μια πηγή. Οι Τούρκοι αξιωματικοί και στρατιώτες έσβησαν τα φώτα και έπιασαν όλες τις όμορφες νέες κοπέλλες και τις πήγαν στα χωράφια. Όλη τη νύχτα ακούγαμε τις φωνές και τα σκληρίσματα των κοριτσιών και των γυναικών. Οι λυπητερές κραυγές τους έσχιζαν τον αιθέρα και μας γέμιζαν με φρίκη, κι ήταν σαν την ημέρα της εσχάτης κρίσεως.

Την τρίτη μέρα, μια απ' τις γυναίκες την έπιασαν οι πόνοι της γέννας. Οι Τούρκοι περίμεναν ωσότου γεννήθηκε το παιδί. Άλλες γυναίκες πήραν το παιδί, η μητέρα όμως δεν είχε δυνάμεις για να συνεχίσει την πορεία, γι' αυτό την τουφέκισαν. Στα βουνά του Οζοζαν τρεις άνδρες και δυο γυναίκες που δοκίμασαν να δραπετεύσουν σκοτώθηκαν με πυροβολισμούς. Ύστερα σκοτώθηκαν και τα παιδιά τους που είχαν μείνει ορφανά».

Την παραπάνω διήγηση την είδα αργότερα διατυπωμένη σε ψυχρότερο επίσημο ύφος, σε ένορκες καταθέσεις επικυρωμένες απ' τον Άγγλο διοικητή της Μεσοποταμίας.

Πριν λίγο καιρό έλαβα ένα γράμμα (τον μήνα Οκτώβριο του 1925) από τον Δ/ρα George E. White, Πρόεδρο του κακότυχου ιεραποστολικού Κολλεγίου της Μερζιφούντας στην Τουρκία. Το σημαντικό αυτό ίδρυμα που κάποτε έφτασε σε μεγάλη ακμή, ξαναϊδρύθηκε στη Θεσ/νίκη, στην Ελλάδα. Παραθέτω εδώ το εξής απόσπασμα απ' την ιδρυτική του εγκύκλιο:

«Οι πρόσφυγες της Εγγύς Ανατολής είναι άξιοι όλης της συμπαθείας που απολαμβάνουν απ' τους Αμερικανούς φίλους των. Η τραγική αυτή “μετακίνηση πληθυσμών” είναι η πιο μεγάλη στο είδος της μέσα σε όλη την

ιστορία. Υπάρχουν 160.000 πρόσφυγες μέσα στην πόλη της Θεσ/νίκης, 800.000 μέσα στην Διοίκηση της Μακεδονίας και 1.500.000 μέσα σε ολόκληρη την Ελλάδα [...] Η Ελληνική Κυβέρνηση τροποποίησε τη νομοθεσία της με τη ρητή πρόθεση της ευχάριστου αποδοχής Αμερικανικής μορφώσεως [...] Η Θεσ/νίκη αναπτύσσεται τώρα οικοδομικώς με πολύ γρήγορο ρυθμό. Είναι το σημείο όπου ο Έλλην ναυτικός του Νότου συναντά τον Σλαύο γεωργό του Βορρά· Μουσουλμάνοι, Εβραίοι και Χριστιανοί ένοιωθαν εδώ επί πολλές γενιές ότι ήταν στο σπίτι τους. Η Θεσ/νίκη κινείται προς την πρόοδο κάτω από μια Χριστιανική Κυβέρνηση που αποκαταστάθηκε στα 1912, ύστερα από μια ξένη κυριαρχία απ' τα 1430 και έπειτα».

Ας ελπίσουμε ότι το Χριστιανικό αυτό Κολλέγιο θα προοδεύσει πολύ έντονα στον καινούργιο τόπο εγκαταστάσεώς του, όπου έχει μια μεγάλη και ιερή αποστολή: να διαδώσει το πνεύμα του Κυρίου μέσα στα Βαλκάνια, έτσι ώστε τα φυλετικά μίσση να περιοριστούν στις περιοχές αυτές, οι πόλεμοι να πάψουν και τα υπολείμματα της αρχαίας Βυζαντινής Αυτοκρατορίας να είναι σε θέση να αποκαταστήσουν τον Χριστιανικό εκείνο πολιτισμό, τον οποίο οι Τούρκοι κατέστρεψαν στη Μικρά Ασία. Ή, αν αυτό είναι πάρα πολύ, ας ελπίσουμε τουλάχιστον ότι η επίδραση της παιδείας που θα παρέχει το Κολλέγιο αυτό θα είναι αρκετά μεγάλη, ώστε να εμποδίσει οποιοδήποτε απ' τα Βαλκανικά κράτη να ενωθεί με τους Μουσουλμάνους ή τους Μπολσεβίκους για να καταστρέψει τους γείτονές του.

